

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Л. О. Доліненко, С. О. Сарновська

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ 2005

ББК 67.9(4УКР)304я73
Д64

Рецензенти: *Л. С. Нецькая*, канд. юрид. наук, доц.
В. І. Василичук, канд. юрид. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 5 від 25.05.04)*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/18.2-1024 від 20.05.04)*

Доліненко Л. О.

Д64 Цивільне право України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Доліненко, С. О. Сарновська. — К.: МАУП, 2005. — 384 с. — Бібліогр. у кінці розд.

ISBN 966-608-506-2

У пропонованому навчальному посібнику стисло викладено основні положення цивільного права відповідно до нового цивільного законодавства України за програмою курсу «Цивільне право України». Наведено методичні рекомендації щодо підготовки до занять, ситуаційні завдання для практичних занять на основі реальних судових прецедентів, нормативні та навчальні літературні джерела, питання для самоконтролю, теми контрольних і курсових робіт.

Для студентів і викладачів юридичних факультетів, юристів, а також для всіх, хто вивчає правову тематику.

ББК 67.9(4УКР)304я73+67.304я73

ISBN 966-608-506-2

Л. О. Доліненко, С. О. Сарновська, 2005
Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2005

ВСТУП

Цивільне право — одна з основних фундаментальних дисциплін вищих навчальних закладів юридичного профілю.

З прийняттям Верховною Радою України 16 січня 2003 р. нового Цивільного кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., постала потреба у вивченні майбутніми юристами його положень і формуванні навичок практичного застосування. Принагідно зауважимо, що норми Цивільного кодексу України застосовуються до широкого кола правових відносин, що становлять предмет цивільного права.

Ідея підготовки навчально-практичного посібника з курсу «Цивільне право України» виникла у процесі його викладання за новим Цивільним кодексом України з виявленням великих прогалин у засвоєнні студентами нових інститутів, а також через нестачу подібних практичних посібників, покликаних допомагати, ефективно контролювати знання і подавати необхідні методичні рекомендації та вказівки щодо виконання практичних завдань.

Пропонований навчальний посібник побудований відповідно до структури цивільного законодавства, враховує новітні досягнення науки цивільного права, а також навчально-методичні вимоги, які відбивають специфіку предмета вивчення.

Оновлення цивільного законодавства і відповідні зміни у практиці його застосування потребують вивчення не лише основних законоположень і численних нормативних актів, а й основних положень цивільно-правової науки, вироблених нею і перевірених багаторічною практикою, а також наукового аналізу чинного законодавства і практики його застосування.

Цивільний кодекс України побудований за узвичаєною в багатьох країнах світу так званою пандектною системою, відповідно до якої норми, що регулюють загальні питання всіх цивільних правовідносин, винесені за дужки й подані (з урахуванням нової, збільшеної внутрішньої структури кодексу, що відповідає світовим стандартам) окремо в Загальній частині. З огляду на існуючу взаємозалежність відносин, що регулюються цивільним законодавством, норми, які вирішують специфічні питання цих відносин, поділяються за галузями права — «Особисті немайнові права фізичних осіб», «Речове право», «Право інтелектуальної власності», «Зобов'язальне право».

Пропонований навчально-практичний посібник відповідає методичним вимогам, згідно з якими вивчення предмета необхідно починати із загальних понять і категорій з подальшим переходом до вивчення спеціальних питань окремих цивільно-правових інститутів. Курс цивільного права поділений на дві частини: загальну і особливу. Загальна частина включає чотири розділи — загальні положення цивільного права (суб'єкти та об'єкти цивільного права, угоди, представництво і довіреність, позовна давність); особисті немайнові права фізичної особи; право власності та інші речові права; право інтелектуальної власності.

Таким чином, Загальна та Особлива частини навчально-практичного посібника з курсу цивільного права окреслюють коло питань, які підлягають обов'язковому вивченню, обсяг вимог до знань студентів із цивільного права, а також основні поняття найважливіших правових інститутів. Матеріал подається в найдоцільнішій послідовності з урахуванням застосовуваних методичних прийомів.

Кожний підрозділ навчально-практичного посібника складається з двох частин: у першій — теоретичній — наводяться основні поняття окремих інститутів цивільного права з відповідними методичними рекомендаціями, у другій — завдання для практичних занять. У кінці розділів подаються рекомендовані нормативні та навчальні літературні джерела. Наприкінці частин містяться питання для самоконтролю, вказівки до виконання контрольної роботи, теми контрольних і курсових робіт.

Основна мета цього посібника — допомогти студентам при підготовці до семінарських (практичних) занять із цивільного права.

З об'єктивних причин посібник не охоплює всього обсягу питань, яких бажано торкнутися при розгляді відповідних тем, тому автори будуть щиро вдячні за відгуки і конкретні пропозиції щодо вдосконалення цього видання.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, ПРИНЦИПИ І СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА. ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Вступ до цивільного права.

Цивільне право як приватне право. Метод і принципи цивільного права. Майнові відносини, що регулюються цивільним правом. Особисті немайнові відносини, що регулюються цивільним правом.

Місце цивільного права в системі правових галузей. Система цивільного права. Цивільне право як наука. Суміжні галузі права, що відбиваються в цивільному праві та застосовуються в цивільному законодавстві.

Принципи цивільного права: загальноправові, цивільно-правові. Теорія цивільного права про принципи цивільного права та цивільного законодавства. Функції цивільного права: регулятивна, охоронна, превентивна.

Вступ до цивільного права

Вивчаючи цивільне право України, слід звернути увагу на важливість цієї галузі права для розвитку суспільства і формування інших галузей права. Необхідно відмежувати цивільно-правове регулювання від правового з урахуванням Господарського кодексу України, прийнятого 16 січня 2003 р. Слід погодитися з позицією більшості відомих юристів-цивілістів України (Я. М. Шевченко, О. В. Дзери, Н. В. Кузнецової та ін.) про встановлення цивільно-правових засад при регулюванні економіки України. Згідно з новим Цивільним кодексом України конкретні питання правового регулювання економічних відносин в Україні належать до регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання і окремими законами можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Право України становить сукупність встановлених чи санкціонованих державою норм, спрямованих на регулювання й охорону відносин у суспільстві. Це систематизована сукупність норм, що поділяються на галузі залежно від специфіки норм і регульованих ними відносин.

Потрібно розрізняти цивільне право як галузь права, галузь законодавства і галузь правової науки. Найвагоміше значення поняття цивільного права має як галузь права. У правовій системі України цивільне право: визнається самостійною галуззю права.

Насамперед зауважимо, що термін «право» вживається в кількох значеннях: соціальному, філософському, побутовому та юридичному. Юридичне значення цього терміна багатоаспектне: розрізняють право об'єктивне та суб'єктивне. Так, об'єктивне право визначається як «сукупність», «система» встановлених державою загальнообов'язкових правових норм, виконання яких забезпечується державно-примусовими засобами.

Раніше право розглядалось як виражена в законі воля панівного класу. Сучасне право України ґрунтується на засадах громадянського суспільства, де однаковою мірою захищаються як публічні інтереси, так і приватні. Суб'єктивне право є відповідним критерієм поведінки учасників правовідносин, що встановлюється і допускається тією чи іншою правовою нормою.

Цивільне право як галузь права — це сукупність встановлених чи санкціонованих державою цивільно-правових норм, що відбивають інтереси окремих осіб (громадян і організацій) як членів цивільного суспільства, сприяють на основі їх волевиявлень досягненню цілей,

що не суперечать закону, забезпечують можливості для задоволення матеріальних і духовних потреб громадян, а також захист їх інтересів.

Історично термін «цивільне право» походить від римського права — *ius civile* — права громадян стародавнього Риму, що ще не знало в регульованій ним сфері асоційованих суб'єктів суспільних відносин. Сучасне цивільне право регулює через ускладнення суспільного виробництва і пов'язаних з ним інших сфер громадського життя численні й різноманітні відносини за участю громадян і організацій. Відповідно й ширше розуміється поняття цивільного суспільства: це суспільство, де громадяни й організації як самостійні у правовому співвідношенні пов'язані винятково взаємними інтересами і діють, керуючись цими інтересами, на власний розсуд.

В одних країнах, де право поділяється на приватне і публічне, право цивільне й торгове є складовими приватного права (наприклад, у Франції та Німеччині). В інших країнах цивільне право вважається практично тотожним приватному праву (наприклад, в Італії та Греції). У країнах так званої соціалістичної системи права сімейні правовідносини зазвичай виокремлювались у самостійну галузь — сімейне право. В Україні питання поділу права на приватне і публічне, а також зарахування сімейних відносин до сфери цивільно-правового регулювання нині широко дискутується. Разом з тим не виключене створення (формування) нового цивільного права України як галузі, що охоплює широку сферу взаємовідносин приватних осіб. У правовій державі, де розмежовуються поняття цивільного суспільства і політичної організації суспільства, розподіл права на цивільне (приватне) і публічне є об'єктивним.

Норми публічного права — це державно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові й інші норми, що стосуються статусу і стану держави, відбивають її інтереси, забезпечують функціонування всіх її владних структур, запобігають здійсненню суспільно небезпечних дій і встановлюють відповідальність перед державою осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії.

Оскільки в Україні ніколи не існувало жодних приватноправових основ, держава звикла безцеремонно, самоправно і необмежено втручатися в майнову сферу. Так, лише за останні кілька років неодноразово «заморожувалися» валютні рахунки юридичних осіб; громадянам заборонялося знімати з рахунків значні суми, висувалася вимога до формально визнаних приватних власників здійснення розрахунків за відвантажені товари, виконані роботи чи надані послуги не пізніше як у тримісячний строк, вживалося багато інших аналогічних заходів.

Прикладом того, як складаються відносини приватного та публічного права в державі, є погляди відомого російського вченого І. Покровського, що закликав взяти за основу загальну тенденцію в історії суспільства, пов'язану з постійним ускладненням людського існування. При цьому він наголошував, що з розвитком особистості дедалі більшою мірою урізноманітнюються її інтереси, що, у свою чергу, спричинює потребу охопити саме цивільно-правовим регулюванням збільшуване коло прав людини, включаючи її права на ім'я, охорону приватного життя, захист від вторгнення в її особисте життя сторонніх осіб. Визнаючи метою цивільного права максимальний захист інтересів людини, І. Покровський особливо виокремив у межах розглядуваної сфери серед інших немайнових прав виключні права. Зокрема, йдеться про права, об'єктом яких є інтелектуальна власність, що виникає насамперед у зв'язку зі «створенням літературного твору, картини художника, наукового чи технічного відкриття». Усе це в більш широкому плані було пов'язано з позитивним вирішенням питання, до якого негативно ставилося право римське: про можливість існування в цивільному праві немайнових («негрошових») зобов'язань.

Визнання самостійного існування публічного і приватного права спричинилося до необхідності визначити лінії їх розмежування. З цього приводу існували різні точки зору. До двох з них звів наявні розбіжності сучасний вчений Г. Шершеневич. На його думку, таке розмежування у одних авторів ґрунтується на «матеріальних моментах», в інших — на істотно відмінних від них «формальних моментах». Перші за основу брали розбіжність «інтересів» (приватний інтерес протиставлявся публічному), для других критерієм було не те, що захищається, а те, як цей захист здійснюється. В останньому випадку йшлося про те, що стосовно публічного права ініціатива в захисті повинна виходити від держави і здійснюватися незалежно, а можливо, і всупереч інтересам потерпілого. Тим часом стосовно права найчастіше ініціатива йде неодмінно від потерпілого.

Г. Шершеневич був прихильником першої точки зору. Відповідно насамкінець він дійшов висновку, що «цивільне право становить сукупність юридичних норм, що визначають приватні відносини окремих осіб у суспільстві».

Отже, сфера цивільного права визначається двома критеріями: перший — приватні особи як суб'єкти відносин, другий — приватний інтерес як зміст відносин.

Незважаючи на різне призначення приватного (цивільного) і публічного права, ці дві галузі права утворюють єдність — цілісну систему права України, в якій кожна галузь права становить її органічну складову. Така єдність галузей права ґрунтується на єдності волі народу України, вираженої в нормах цих галузей права, на вимозі узгодженого регулювання відносин цивільного суспільства і відносин у сфері владної діяльності держави.

Кожна галузь права регулює відносини у відповідній сфері, специфічно впливає на ці відносини через норми, здійснює властиві їй функції. Єдність права припускає чітке визначення місця кожної галузі в системі, її зміст і межі дії.

Цивільне право — одна з основних, найважливіших складових будь-якої розвиненої правової системи. Нормальний правопорядок повинен ґрунтуватися на існуванні та розбіжностях приватноправового і публічно-правового регулювання.

Співвідношення і розмежування приватного й публічного права завжди становила складну проблему. Річ у тім, що у сфері приватного права законодавець часто змушений використовувати загальнообов'язкові, імперативні правила, у тому числі заборони, обмежуючи самостійність та ініціативу учасників регульованих відносин.

У ст. 1 Цивільного кодексу (ЦК) України 2003 р. передбачено: цивільним правом регулюються майнові відносини і пов'язані з ними особисті немайнові відносини, а також інші особисті немайнові відносини. Отже, вирізняються три групи, які входять у сферу цивільно-правового регулювання. У теорії цивільного права деякі автори визначають лише дві групи суспільних відносин — майнові та особисті немайнові, а останні поділяють на два види: особисті немайнові відносини, що пов'язані з майновими, і особисті немайнові відносини, що не пов'язані з майновими. Студенти повинні самостійно розібратися в цих питаннях і вміти обґрунтувати власну позицію щодо них.

Предметом цивільно-правового регулювання є майнові та особисті немайнові відносини.

Майнові відносини — це конкретні вольові економічні відносини з приводу незалежності використання, переходу засобів виробництва, предметів споживання та інших матеріальних благ. Майнові відносини складаються з приводу конкретного, реально і фізично існуючого майна. За змістом майнові відносини поділяються на дві групи: відносини власності й відносини у сфері товарообігу.

До юридичних ознак майнових відносин належать майнова відособленість, автономність суб'єктів цих відносин, рівність суб'єктів, що ґрунтується на вольовому зв'язку, позбавленому владного характеру. Предметом майнових відносин є майно. Відмітні особливості організації майнових відносин пов'язані зі зв'язком, що існує між майном і особою. Так, відносини власності ґрунтуються на ставленні особи до речі. Річ — це головне, що характеризує відносини власності й визначає відповідь на питання: моя річ чи чужа. Зауважимо також, що право власності особи існує серед суспільних відносин, тобто серед відносин інших людей, і визначається тим, що відносини власності — це відносини між особами з приводу речі. Крім відносин власності існують й інші майнові відносини, яким властивий інший характер. Відчуження і набуття прав на майно відбуваються у процесі товарообігу; тут не існує абсолютного права на майно; відносини між учасниками товарообігу оформлюються юридично і мають відносний характер. Ці відносини завжди конкретні й виникають між конкретними учасниками. Найчастіше юридично такі відносини оформлюються за допомогою договору або позадоговірних зобов'язань, тобто виникає зобов'язальне право, яке становить значну частину цивільного права. Останніми роками виявилась нова форма соціальних зв'язків, що має на меті використання юридичних форм, заснованих на управлінні приватними товариствами, корпораціями та їх майном, коли товариства фігурують як юридичні особи.

Предметом цивільного права є також **особисті немайнові відносини**, які регулюються цивільним правом, тісно пов'язані з особою суб'єкта й виникають у зв'язку зі здійсненням особою своїх невіддільних прав, які поділяються на два види. До першого належать особисті права на нематеріальні блага, які можуть зумовлювати можливість одержання особою грошової винагороди чи іншого матеріального блага (авторські права, права на промислові зразки, на товарні знаки та інші результати інтелектуальної діяльності). До другого виду входять особисті немайнові відносини, об'єктом яких є особисті права на нематеріальні блага, які самі собою не породжують у їх носія право на грошову винагороду чи інше матеріальне благо (право на честь, гідність, ділову репутацію, на ім'я, життя, особисту і сімейну таємницю). Доцільно звернути увагу на дискусію, що точиться в юридичній літературі. Існує думка (О. Красавчиков), що такі відносини не регулюються цивільним правом, оскільки не мають оціночно-вартісного характеру. При цьому зауважимо, що прийнятий у 2003 р. Цивільний кодекс України містить дві ок-

ремі глави: 15 «Нематеріальні блага» і 20 «Особисті немайнові права фізичної особи». Прийнятнішою доцільно вважати думку, що цивільне право не лише охороняє особисті немайнові відносини, а й регулює їх.

Метод і принципи цивільно-правового регулювання

Метод цивільно-правового регулювання — це сукупність правових заходів і прийомів впливу на майнові та особисті немайнові відносини, що відбиваються в цивільно-правових нормах. Цивільно-правовий метод має таку визначальну ознаку, як юридична рівність сторін. Для нього характерна також диспозитивність сторін у цивільно-правових відносинах. Сторони в цивільно-правових відносинах характеризує їх ініціативність. Сторони самостійні й незалежні щодо вибору своєї поведінки.

Принципи цивільного права передбачені у ст. 3 ЦК України: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість; добросовісність; розумність. До принципів цивільного права належить також принцип юридичної рівності суб'єктів цивільних правовідносин перед законом (ст. 1 ЦК України). Принцип неприпустимості позбавлення права власності виражає непорушність цього права. Непорушність полягає в тому, що однаковою мірою допускається існування власності і приватної, і публічної. Усі види власності мають рівний режим і перебувають під охороною права й держави. Принцип свободи договору має важливе значення: сторони на власний розсуд у межах закону вирішують питання укладення договору та його змісту, керуючись вимогами справедливості, добросовісності й розумності. Ще одним важливим принципом цивільного права є принцип всебічної охорони і судового захисту цивільних прав. Кожний учасник цивільних правовідносин користується юридичною можливістю вимагати усунення перешкод для здійснення свого права або відновлення порушеного права. Судовий захист гарантується кожному. У такий спосіб забезпечується здійснення цивільних прав учасників цивільних правовідносин.

Система цивільного права

Система цивільного права відбиває предмет цивільного права і становить базу для його диференціації; вона є структурою галузі цивільного права. Основу структурної бази системи цивільного права становить Цивільний кодекс України. Перший розділ цього Кодексу називається

«Основні положення» і входить у книгу першу «Загальні положення». У першому розділі містяться норми про відносини, що регулюються цивільним правом, про функції, які виконує цивільне право, про принципи і методи цивільно-правового регулювання, про акти цивільного законодавства, підстави виникнення цивільних прав і обов'язків, здійснення і захист цивільних прав та інтересів, відшкодування збитків і моральної шкоди. Розділ другий книги першої Цивільного кодексу України, що називається «Особи», містить норми про суб'єктів цивільно-правових відносин, розділ третій — «Об'єкти цивільних прав» — містить норми про об'єкти цивільних прав. Розділ четвертий називається «Правочини. Представництво». Книга друга «Особисті немайнові права фізичної особи» Цивільного кодексу України присвячена особистим немайновим правам фізичної особи, і таке значення їм надано вперше в законодавстві України. Книга третя називається «Право власності та інші речові права». Книга четверта «Право інтелектуальної власності» містить норми щодо права інтелектуальної власності. Вона охоплює виключні права, що стосуються нематеріальних об'єктів, які є результатами творчої діяльності; ці норми згруповані у два інститути: авторського права та промислової власності. Книга п'ята «Зобов'язальне право» містить норми зобов'язального права, окремі договірні та недоговірні зобов'язання. Книга шоста Цивільного кодексу України називається «Спадкове право».

Цивільне право поділяється на дві частини: загальну і особливу. Загальна частина охоплює норми про основні положення цивільного права, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, здійснення і захист цивільних прав, суб'єкти та об'єкти цивільних прав, правочини, представництво і довіреність, строки, терміни, позовну давність, інститут особистих немайнових прав, право власності й речове право, право інтелектуальної власності, зобов'язальне, спадкове право. Особлива частина містить договірні зобов'язання, зобов'язання з односторонніх дій, позадоговірні зобов'язання.

З цивільним правом тісно пов'язані інші галузі права: адміністративне, трудове, фінансове, сімейне, природоресурсне, цивільно-процесуальне та кримінальне. Однак кожна галузь права має самостійний предмет і метод правового регулювання. У ч. 2 ст. 1 ЦК України вказується на неможливість застосування цивільного законодавства до майнових відносин, що ґрунтуються на адміністративному (наприклад) підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також до податкових, бюджетних відносин. У цих випадках не виникає цивільних правовідносин.

З прийняттям Господарського кодексу України дискусійним є питання відмежування цивільних правовідносин від відносин у сфері господарювання. Хоча у ст. 4 Господарського кодексу (ГК) України вказується, що до предмету регулювання цього Кодексу не належать майнові відносини та особисті немайнові відносини, які регулюються Цивільним кодексом України, зокрема земельні, гірничі, водні, лісові, трудові, фінансові за участю суб'єктів господарювання та ін., проте в ньому містяться правові норми, що регулюють деякі договори: поставки, контракції, міни та ін.

Функції цивільного права

Цивільне право виконує функції, пов'язані з його призначенням впорядкування суспільних відносин, що ґрунтуються на праві власності та інших речових правах, товарно-грошовому обігу, впорядкуванні правового становища учасників цивільно-правових відносин, прав і обов'язків, пов'язаних з інтелектуальною діяльністю, майнових та немайнових соціальних зв'язків, що належать до сфери цивільного права. Цивільне право має регулятивне або правоохоронне спрямування. Основною є функція позитивного регулювання суспільних відносин. Правоохоронна функція цивільного права має певну специфіку, яка полягає в тому, що завдяки виконанню цивільним правом цієї функції забезпечується відновлення майнових і особистих немайнових відносин.

1.2. ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Поняття і структура цивільного законодавства. Конституція України як основа розвитку цивільного законодавства. Цивільний кодекс України і його структура.

Постанови Пленуму Верховного Суду України. Роз'яснення Президії Вищого Господарського суду України.

Дія цивільних законів у часі, просторі й за колом осіб. Зворотна сила закону. Звичай ділового обороту. Аналогія закону й аналогія права.

Значення судової практики і практики міжнародного арбітражу в удосконаленні, тлумаченні та застосуванні цивільного законодавства.

Цивільне законодавство і міжнародні договори.

Поняття і структура цивільного законодавства

Джерелом цивільного права є цивільне законодавство. **Цивільне законодавство** — це система нормативних актів, які містять цивільно-правові норми. Структуру цивільного законодавства становлять закони та нормативно-правові акти. Найвищу юридичну силу має Конституція України, що передбачає цивільно-правові засади регулювання відносин власності, особистих немайнових відносин та ін. (ст. 13, 14, 21, 23, 24, 27–29, 31, 32, 41).

Після Конституції вищу юридичну силу мають закони. Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р., що набрав чинності з 1 січня 2004 р. **Цивільний кодекс України** — це кодифікований акт цивільного законодавства. Він складається з 6 книг, 90 глав та 1308 статей. Побудовано цей Кодекс відповідно до пандектної системи: норми, які можуть бути застосовані при регулюванні будь-яких суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права, подано в окремій книзі — «Загальні положення». Цивільно-правові інститути особливої частини цивільного права розглядаються у п'яти книгах: «Особисті немайнові права фізичної особи», «Право власності та інші речові права», «Право інтелектуальної власності», «Зобов'язальне право» і «Спадкове право».

Книга перша «**Загальні положення**» складається з 5 розділів і 19 глав. У розділах йдеться про основні положення, осіб (фізичних та юридичних осіб, державу, Автономну Республіку Крим (АРК), те-

риторіальні громади), об'єкти цивільних прав, правочини, представництво, строки та терміни, позовну давність. У цій книзі вперше врегульований у межах Цивільного кодексу України правовий статус держави, АРК, територіальних громад як суб'єктів цивільних прав та обов'язків, а також міститься розділ про об'єкти цивільних прав.

Книга друга **«Особисті немайнові права фізичної особи»** містить способи захисту особистого немайнового права, що порушується, зокрема відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди, громадська догана, вилучення і знищення тиражу книги чи газети. У книзі передбачені норми (47 статей), що регулюють особисті немайнові відносини, пов'язані зі здійсненням особистих прав як у непорушеному стані, так і в разі порушення зазначених відносин.

Книга третя **«Право власності та інші речові права»** передбачає регулювання речових відносин. До речових належать право власності, право володіння, сервітутні права, право користування чужою землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою землею для забудови (суперфіцій), заставу та інші речові права. У Цивільному кодексі України 2003 р. передбачено захист речових прав.

Книга четверта **«Право інтелектуальної власності»** містить загальні положення про інтелектуальну власність, а також норми авторського права, права промислової власності, права на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг. У Цивільному кодексі України передбачено нові інститути — суміжні права (права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення), права на селекційні досягнення, на нерозкрити інформацію, на фірмове найменування, найменування місця походження товару, а також судовий порядок захисту порушених прав суб'єктів інтелектуальної і промислової власності.

Книга п'ята **«Зобов'язальне право»** містить норми, які регулюють відносини майнового обігу: договірні відносини, пов'язані з переданням майна у власність, тимчасовим користуванням, виконанням робіт, наданням послуг тощо. Крім договірних відносин зобов'язальне право регулює відносини, що виникають із правомірних односторонніх дій, із заподіяння шкоди і безпідставного збагачення. Кожний вид зобов'язань має певні особливості, що зумовлює їх відносну самостійність і створення окремих інститутів зобов'язального права. Загальні положення поширюються на всі види зобов'язань, становлять загальні правила, до яких належать норми про поняття і підста-

ви виникнення зобов'язань, виконання та способи, що забезпечують їх виконання, відповідальність за порушення зобов'язань, підстави припинення зобов'язань.

Книга шоста «**Спадкове право**» — це норми про спадкування, усунення від спадкування, питання щодо спадкування окремих прав та обов'язків спадкодавця. Багато нових положень стосується спадкування за заповітом.

Актами цивільного законодавства є також інші кодекси і закони України: Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р., Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р., закони України «Про власність», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про іпотеку» та ін.

У ст. 10 ЦК України до національного цивільного законодавства зараховано міжнародний договір, що регулює цивільні відносини і згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Підзаконні акти так само є елементами структури цивільного законодавства. Насамперед це укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств та відомств, інших органів виконавчої влади (ч. 5 ст. 4 ЦК України).

Дія цивільного законодавства в часі, просторі й за колом осіб

Відповідно до ст. 94 Конституції України закон набирає чинності за 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено законом, але не раніше дня його опублікування.

Нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності за десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено цими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачається цими актами. Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права і обов'язки громадян, набирають чинності не раніше дня їх офіційного опублікування.

Указом Президента України від 10 червня 1997 р. офіційними друкованими виданнями є «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газета «Урядовий кур'єр».

Акти цивільного законодавства регулюють відносини, що виникли з дня набрання чинності цими актами. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної сили, проте у ст. 58 Конституції

України передбачається, що закони та інші нормативні акти мають зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Дія цивільного законодавства України поширюється на всю територію України і на всіх осіб, що перебувають на її території.

Дія цивільного законодавства за аналогією

Цивільному законодавству відомий інститут аналогії. До цивільних відносин, не врегульованих Цивільним кодексом України, іншими цивільно-правовими актами або договором, застосовуються норми законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону, ч. 1 ст. 8 ЦК України). У разі неможливості використати аналогію закону застосовуються загальні положення цивільного законодавства (аналогія права, ч. 2 ст. 8 ЦК України). Сутність аналогії права полягає в тому, що при вирішенні питання слід виходити із загальних принципів і змісту законодавства, вимог справедливості, добросовісності та розумності.

Для застосування аналогії закону до певного питання відповідний орган повинен бути впевнений, що стосовно цього питання в чинному законодавстві існує прогалина, тобто по суті відносини підлягають правовому нормуванню, але немає чинного закону, яким би ці відносини регулювалися. Крім того, відповідний орган повинен знайти норму чинного закону, яка регулювала б аналогічні відносини.

У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права), що передбачено в п. 2 ст. 8 ЦК України. Сутність аналогії права полягає в тому, що відповідний орган при вирішенні питання повинен виходити із загальних засад, принципів і змісту законодавства України, вимог справедливості, добросовісності та розумності.

Значення судової практики в удосконаленні, тлумаченні та застосуванні цивільного законодавства

Для ефективного функціонування правової системи важливе значення мають постанови Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів. Відповідно до ст. 55 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає не чинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів. У ст. 44 цього

Закону вказано, що пленум вищого спеціалізованого суду дає роз'яснення з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної юрисдикції. За новим законодавством роз'яснення зазначених судових органів мають рекомендаційний характер.

Роз'яснення вищих судових органів треба розглядати як форму тлумачення чинного цивільного законодавства, що застосовується судами.

Цивільним кодексом України 2003 р. передбачається можливість судів при розгляді цивільних справ враховувати звичаї ділового обороту. Звичаєм є правило поведінки, що усталене в певній сфері цивільних відносин. Самі собою ділові звичаї не є джерелом цивільного права. Однак якщо держава правовим актом санкціонує діловий звичай, він набирає юридичну силу правової норми і входить у систему цивільного законодавства. Відповідно до ст. 7 ЦК України цивільні відносини можуть регулюватися звичаями ділового обороту.

Завдання для практичних занять

1. Гр-н Жуков вирішив продати квартиру в будинку ЖБК, де мешкав, гр-ну Матвееву. Сторони звернулися до нотаріуса з метою з'ясувати питання щодо документів, які вони повинні надати для укладення договору. Втім, нотаріус заявив, що Жуков не має права продати квартиру, оскільки вона не належить йому на праві власності. Квартира, на думку нотаріуса, становить власність ЖБК, членом якого є Жуков. Останній заявив, що повністю вніс пайовий внесок за квартиру ще в 1988 р. і відповідно до ст. 15 Закону України «Про власність» став її власником. Нотаріус погодився, що особа, яка повністю сплатила пайові внески в ЖБК, справді набуває право власності на квартиру. Але це стосується лише випадків, коли внески сплачуються після набрання чинності Закону України «Про власність», тому на випадок з Жуковим він не поширюється.

?

Питання:

1. Поясніть на цьому прикладі дію актів цивільного законодавства в часі, просторі та за колом осіб.
2. Вирішіть справу.

2. Гр-н Сидоров пред'явив позов до готелю «Київ» про відшкодування вартості пальто, костюму та електробритви, які були у нього вкрадені під час його проживання в готелі. Відповідач заперечував проти позову, посилаючись на те, що відповідно до розпорядження адміністрації готелю Сидоров повинен був здати свої речі на зберігання до камери схову, яка працює цілодобово. У протилежному разі адміністрація не несе відповідальності за зникнення речей. Адвокат гр-на Сидорова звернув увагу суду на те, що розпорядження адміністрації готелю не є нормативним актом і суперечить Цивільному кодексу України, згідно з яким готель відповідає за збереження майна особи, яка проживає в ньому. У свою чергу, представник готелю послався на затверджені головою адміністрації міста Правила проживання в готелях міста, де, зокрема, сказано, що готель не відповідає за втрату речей, не зданих до камери схову.

Питання:

1. Поясніть правила співвідношення законів та підзаконних нормативних актів.
2. Визначте систему цивільного законодавства.
3. Вирішіть справу.

3. До фотоательє «Силует» звернулася гр-ка Симонова з вимогою про вилучення з торговельної мережі художньої фотографії з її зображенням. Вона наголосила, що заперечує проти поширення цієї фотографії тому, що вважає її невдалою. Як пояснив гр-ці Симоновій її адвокат, відповідно до Цивільного кодексу України особисті папери, у тому числі фотографії фізичної особи, є її власністю. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання, зокрема, шляхом опублікування допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Тому для поширення фотографії фотоательє повинно мати її згоду. У свою чергу, у фотоательє відповіли, що мають авторське право на художню фотографію із зображенням Симонової. Остання позувала ательє за плату, отже, погодилась на поширення фотографії. Відповідно до Цивільного кодексу України в цьому разі фотографія, як і будь-який інший художній твір, може поширюватися без її згоди. Якщо гр-ка Симонова хоче вилучити фотографію з продажу, вона зобов'язана відшкодувати фотоательє пов'язані з цим збитки.

Питання:

1. Поясніть правила співвідношення загальних та спеціальних норм.
2. Virішіть справу.

4. Після смерті гр-на В. М. Величка його син звернувся до юридичної консультації щодо роз'яснення своїх прав і обов'язків відносно спадщини.

В. М. Величко мав окрему однокімнатну квартиру, що приватизована на його ім'я, предмети особистого побуту, особисті речі, автомобіль «Запорожець», наданий йому як інваліду I групи, 10 акцій відкритого акціонерного товариства «Міраж» з позначкою про останній термін отримання по них дивідендів півтора року поспіль. В Ощадбанку на його ім'я було відкрито два рахунки: пенсійний до запитання і строковий з помісячною виплатою відсотків. За той місяць, коли В. М. Величко помер, йому не було перераховано пенсію. У поштовій скриньці померлого було знайдено листа від видавництва «Буття» з нагадуванням про закінчення строку надання рукопису роману, частину гонорару за який автор вже отримав. Сусід небіжчика гр-н О. О. Зайчик надав розписку, згідно з якою померлий узяв у нього в борг грошову суму, яку зобов'язувався повернути.

Питання:

1. Які правовідносини, що регулюються цивільним правом, можна виокремити з умови завдання?
2. Яке майно успадкує син В. М. Величка?
3. Які права і обов'язки перейдуть до спадкоємця?

5. Гр-на О. Л. Німчака як водія автомобіля, що проїхав на червоне світло світлофору, зупинив і затребував сплатити штраф співробітник ДАІ. Гр-н О. Л. Німчак розцінив накладення на нього штрафу як пригнічення його честі й гідності і вирішив «полякати» співробітника ДАІ. Сівши за кермо свого автомобіля, він спрямував його на співробітника ДАІ, переконаний, як він пізніше пояснив, що той втече, і це «реабілітує» водія в очах громадянки А. М. Міщенко, яка знаходилася в автомобілі поруч з водієм.

У результаті О. Л. Німчак здійснив наїзд на співробітника ДАІ Л. Д. Івлева, який отримав тілесні ушкодження і на тривалий час втратив дієздатність.

Стосовно О. Л. Німчака порушено кримінальну справу. Крім того, гр-н Л. Д. Івлев подав позов про відшкодування йому заподіяної моральної шкоди.

Питання:

- 1. Якими галузями права регулюються зазначені в умові завдання відносини?*
- 2. Які групи майнових відносин можна виокремити з умови завдання?*
- 3. Які групи майнових відносин, що регулюються цивільним правом, можна виокремити з умови завдання?*

6. Державна податкова інспекція Кіровського району м. Києва наклала на закрите акціонерне товариство (ЗАТ) «Лев» штраф за порушення податкового законодавства і стягнула грошові кошти в рахунок погашення штрафу з юридичної особи. Представники ЗАТ звернулися до господарського суду з позовом щодо дій податкової інспекції. У процесі розгляду справи з'ясувалося, що штраф стягнуто з підприємства помилково.

ЗАТ «Лев» вимагає відшкодування йому збитків, які спричинилися безпідставним вилученням з обігу грошових коштів, які йому належали.

Питання:

- 1. Якими галузями права регулюються зазначені в умові завдання відносини?*
- 2. Які групи майнових відносин можна виокремити з умови завдання?*
- 3. Які групи майнових відносин, що регулюються цивільним правом, можна виокремити з умови завдання?*

1.3. ПОНЯТТЯ, ЕЛЕМЕНТИ І ВИДИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Поняття цивільних правовідносин, їх елементи і структура. Зміст цивільних правовідносин. Учасники цивільних відносин.

Підстави виникнення цивільних прав і обов'язків. Класифікація юридичних фактів.

Однією з функцій цивільного права є регулювання особистих майнових і немайнових відносин. Це виявляється в тому, що норми цивільного права визначають, у чому може й повинна виявлятися поведінка учасників цих відносин. Дотримуючись норм цивільного права, учасники названих відносин відповідно в них і діють. Іншими словами, норми права ще до виникнення майнових і немайнових відносин передбачають можливу й належну поведінку майбутніх учасників цих відносин. Але ця можлива і належна поведінка сама собою ще не є правовідносинами. **Цивільні правовідносини** — це суспільні відносини, регульовані цивільним правом. Цивільно-правові відносини — це форма, завдяки якій норми цивільного права реалізуються.

Цивільно-правовим відносинам властиві ознаки і правових відносин загалом, і галузевих цивільно-правових зокрема. Ознака цивільних правовідносин полягає в тому, що здійснення прав і обов'язків може забезпечуватися засобами державного примусу.

Цивільно-правові відносини — це майнові та особисті немайнові відносини (врегульовані нормами сучасного цивільного права) між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

До загальних ознак правових відносин, що зумовлені особливостями предмета і методу цивільного права, належать такі:

- майнові й особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права;
- учасники цих відносин характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю;

- суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів.

Для цивільно-правових відносин характерна ініціатива сторін. Воля й ініціатива необхідні як на етапі формування відносин (чи вступати в договірні відносини, з ким саме, який вид договору вибрати тощо), так і на етапі реалізації цивільно-правової відповідальності. Найпоширенішою підставою виникнення правовідносин для цивільного права є договір.

Згідно зі ст. 11 ЦК України **підставами виникнення цивільних прав і обов'язків** є договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Цивільні права і обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права і обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

Юридичні факти в цивільному праві — це визначені зовні конкретні обставини, які виявляються в наявності або відсутності певних явищ матеріального світу, що містять інформацію про стан суспільних відносин, які є предметом правового регулювання, передбачені нормами права і зумовлюють передбачені законом наслідки. Юридичні факти залежно від вольового чи невольового характеру юридичного факту поділяються на дії та події. Під **діями** розуміються обставини, що виникають з волі людини, тобто вольові акти (укладення договору тощо), з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. **Подія** — це явище об'єктивної реальності, яка відбувається незалежно від волі людини (стихійне лихо). Залежно від вольового моменту розрізняють події абсолютні та відносні. Абсолютні події виникають і розвиваються без участі вольових дій її учасників, наприклад стихійне лихо. Відносні події виникають з волі людини, але в подальшому розвиваються незалежно від її волі.

Підставою виникнення цивільних прав і обов'язків є тільки ті події, які пов'язують з їх настанням певні правові наслідки. Як особливі юридичні факти вирізняють строки, які не можна зарахувати до дій або подій. Встановлення строку залежить від волі суб'єктів цивільного права, його подальший перебіг здійснюється відповідно до об'єктивних законів перебігу часу, не підвладних волі цих суб'єктів.

Дії як юридичні факти поділяються на правомірні та неправомірні. Правомірними є дії, що відповідають вимогам цивільного законодавства, тобто передбачені законом, або такі, що не суперечать закону і відбивають правомірну поведінку учасників цивільних правовідносин. Правомірні дії поділяються на юридичні вчинки і юридичні акти. **Юридичні вчинки** — це правомірні дії суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків. Прикладом юридичних вчинків є створення автором об'єктів інтелектуальної власності. **Юридичні акти** — це правомірні дії суб'єктів, спрямовані на досягнення певного цивільно-правового результату, що зумовлюють правові наслідки лише тоді, коли були вчинені з наміром домогтися їх (адміністративні акти).

Судові рішення також є юридичним фактом, що встановлює цивільні права і обов'язки. Судове рішення впливає на поведінку учасників цивільних правовідносин, може підтверджувати наявність чи відсутність правовідносин або їх зміну, припинення.

Неправомірні дії — це дії суб'єктів цивільних правовідносин, що суперечать актам цивільного законодавства і моральним засадам суспільства. До неправомірних дій належать, наприклад, заподіяння шкоди (делікти), зловживання правом, безпідставне збагачення.

З метою індивідуалізації окремих цивільно-правових відносин наука цивільного права окреслює їх елементи: суб'єкти, об'єкти, суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок.

Суб'єкти цивільно-правових відносин — це особи, які беруть участь у цивільно-правових відносинах, принаймні дві особи. Суб'єкт, якому належить право, називається активним або суб'єктом права. Суб'єкт, на якого покладено обов'язок, називається пасивним або суб'єктом обов'язку. Як правило, у цивільно-правових відносинах кожний їх учасник має суб'єктивні права і обов'язки. Наприклад, у правовідносинах, що виникають з договору купівлі-продажу, підряду, комісії, кожний суб'єкт цивільних правовідносин має певні права і обов'язки.

Суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, українські й іноземні юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади.

Фізичні та юридичні особи як суб'єкти цивільних правових відносин мають такі суспільно-юридичні якості: цивільну правоздатність і цивільну дієздатність.

Цивільна правоздатність — це здатність мати цивільні права і обов'язки. Вона необхідна як правоволодіння у правовідносинах. В окремих випадках момент настання правоздатності може встановлюватися законом залежно від досягнення особою відповідного віку (п. 3 ст. 25 ЦК України). Обсяг цивільної правоздатності однаковий для всіх фізичних осіб.

Цивільна дієздатність — це здатність суб'єкта своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Обсяг дієздатності фізичної особи залежить від рівня інтелектуальної та вольової зрілості особи. За загальним правилом обсяг повної цивільної дієздатності настає з 18 років.

Правосуб'єктність — це здатність суб'єкта права бути учасником цивільно-правових відносин і мати правоздатність та дієздатність. Дієздатність включає поняття **деліктоздатності** — здатності до самостійної юридичної відповідальності за наслідки своїх дій. Юридичні особи як приватного, так і публічного права в цивільно-правових відносинах рівноправні як між собою, так і з іншими суб'єктами цивільного права — фізичними особами, державою, територіальними громадами. Юридичні особи, як і інші учасники правовідносин, мають правоздатність і дієздатність. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб виникають одночасно з моменту державної реєстрації і припиняються так само одночасно з моменту ліквідації юридичної особи й виключення її з державного реєстру. Правоздатність юридичної особи може бути універсальною і спеціальною. При універсальній правоздатності юридична особа не обмежується у своїх діях — вона може брати участь у будь-яких передбачених законом правовідносинах. Спеціальна правоздатність передбачає участь юридичної особи лише в певних правовідносинах, коло яких визначено статутом. Для того щоб займатись будь-яким новим видом діяльності, юридичній особі необхідно здійснити державну реєстрацію змін до установчих документів. Цивільним кодексом України 2003 р. юридичним особам

надається можливість укладення будь-яких угод, не заборонених чинним законодавством, тобто універсальна правоздатність.

Об'єкти цивільних правовідносин — це матеріальні та нематеріальні блага або предмет їх створення, що становить предмет діяльності суб'єкта цивільного права. Загальною для всіх об'єктів цивільних прав є здатність задовольняти законні інтереси суб'єктів цивільних прав. Зі змісту останніх випливає, що виникнення цивільних правовідносин пов'язано з необхідністю придбання, перевезення речей, надання послуг, публікації творів науки і літератури, захисту честі, гідності тощо. Відповідно до цього об'єкти цивільних правовідносин — це те, на що спрямовані суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок з метою задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб. Згідно зі ст. 177 ЦК України до об'єктів цивільних правовідносин належать:

- речі, у тому числі гроші й цінні папери;
- інше майно, у тому числі майнові права і обов'язки;
- результати робіт, послуг;
- результати інтелектуальної діяльності;
- інформація;
- інші матеріальні та нематеріальні блага.

Речі — це найпоширеніші об'єкти цивільних правовідносин. За допомогою речей можна задовольнити більшість людських потреб. Речі поділяються на рухомі та нерухомі (ст. 181 ЦК України); подільні та неподільні (ст. 183 ЦК України); індивідуально визначені й такі, що визначаються родовими ознаками (ст. 184 ЦК України); споживні та неспоживні (ст. 185 ЦК України); головні та приналежні (ст. 186 ЦК України). Вперше в Цивільному кодексі України 2003 р. до об'єктів зараховано тварин, на яких поширюється правовий режим речі (ст. 180 ЦК України).

Майно — це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки (ст. 190 ЦК України). Наприклад, у Цивільному кодексі України 2003 р. вперше майном визнано підприємство як майновий комплекс. Цей комплекс об'єднує всі види майна, що забезпечують його діяльність — земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, продукцію, послуги, засоби індивідуалізації як підприємства, так і його продукції, інші виключні права тощо (ст. 191 ЦК України).

Дії як об'єкти цивільних правовідносин виникають з договорів. Вони мають на меті досягнення певного нематеріального результату. Зокрема, це договори на надання послуг: доручення, комісія, страху-

вання, довірче управління майном, надання юридичних послуг, транспортні послуги. Зміст цього об'єкта полягає у виконанні власне дій. До іншої групи договорів, об'єктом яких є дії, належать договори підряду. Результат таких дій передбачає створення матеріального об'єкта внаслідок побутового обслуговування або виготовлення речей за індивідуальним замовленням.

Результати духовної та інтелектуальної творчості — це створення творів мистецтва, телепередачі, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, що є об'єктами цивільних правовідносин (ст. 199 ЦК України). Відповідно до ст. 200 ЦК України вперше з'явився такий об'єкт, як **інформація** — публічно або документально оголошені відомості про події або явища, що мали місце в суспільстві, державі або навколишньому середовищі.

До нематеріальних благ належать особисті немайнові блага фізичної особи: життя і здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, вільний розвиток особистості, свобода і особиста недоторканність, недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, сім'я, недоторканість особистого та сімейного життя, таємниця особистого життя, вільний вибір виду занять, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, інформація, свобода об'єднань, авторство, безпечне для життя та здоров'я довкілля, свобода творчості тощо (ст. 201 ЦК України).

Зміст цивільних правовідносин становлять суб'єктивні права і обов'язки його учасників. **Суб'єктивне цивільне право** — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільних правовідносин, юридичні можливості, що надані йому нормами права, які називаються правомочністю.

Суб'єктивне цивільне право поєднує правомочність:

- на власні дії (суб'єкт має право на самостійні фактичні та юридичні дії);
- вимагати (можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків);
- на захист (можливість використання механізму державного примусу).

Суб'єктивний обов'язок — це міра належної поведінки суб'єкта, коли він повинен виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них.

Види цивільних правовідносин

За підставами виникнення цивільні правовідносини поділяються на регулятивні та охоронні.

До **регулятивних** належать **правовідносини**, через які регулюються нормальні економічні відносини (власності, товарно-грошові) та особисті немайнові відносини.

Охоронні відносини є цивільно-правовою формою усунення наслідків правопорушень, поновлення нормального правового й економічного або особистого становища.

За колом зобов'язаних осіб і ступенем їх конкретизації цивільні правовідносини поділяються на абсолютні, загальнорегулятивні та відносні.

Абсолютні правовідносини виникають тоді, коли уповноваженому суб'єкту протистоїть необмежене коло осіб, від яких уповноважена особа може вимагати виконання певних обов'язків, у тому числі утримуватися від порушення її прав і законних інтересів. Таким є право власності.

Відносні правовідносини виникають там і тоді, коли особі, суб'єкту права протистоїть певна особа (особи), наділена правами і обов'язками, що повинні виконуватися. Насамперед це зобов'язальні правовідносини, правовідносини щодо реалізації засобів цивільно-правового захисту тощо.

Загальнорегулятивні відносини відбивають зв'язок кожного з кожним. У них на боці уповноваженої і зобов'язаної осіб кожен і всі. Наприклад, це цивільні правовідносини, пов'язані зі здійсненням права на здоров'я, на здорове навколишнє середовище, що є загальнорегулятивними.

За характером поведінки зобов'язаної особи цивільні **правовідносини** поділяються на **активні** та **пасивні**. Якщо на зобов'язану особу у правовідносинах покладено обов'язок активної поведінки, то суб'єктивне право вичерпується лише двома повноваженнями: правом вимоги і правом захисту порушеного суб'єктивного права. До активних правовідносин належать зобов'язальні. У пасивних правовідносинах виникає суб'єктивне право з його трьома повноваженнями: правом вимоги, правом на захист порушеного суб'єктивного права і правом на власні активні дії, активну поведінку. До таких правовідносин належать відносини власності, авторські й винахідницькі відносини, особисті немайнові відносини тощо.

Речові та зобов'язальні відносини різняться об'єктом правовідносин. Об'єктом речових прав є речі, майно. У зобов'язальних відносинах об'єктом є дії.

У майнових відносинах об'єктом є майно (це відносини власності), у особистих немайнових — немайнові блага: честь, гідність, авторство тощо.

1.4. ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ І ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ

Поняття здійснення суб'єктивного цивільного права. Поняття виконання суб'єктивного цивільного обов'язку. Принципи і гарантії здійснення права й виконання обов'язків в цивільному праві. Способи здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. Межі здійснення цивільних прав.

Здійснення цивільного права всупереч його призначенню. Зловживання правом.

Антимонопольні заборони і правила про неприпустимість недобросовісної конкуренції як різновиди межі здійснення цивільного права.

Суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок становлять зміст цивільних правовідносин. Можливість здійснення суб'єктивного цивільного права полягає в реалізації повноважень, які за змістом закладені у правовідносини. Важливе значення в цивільних правовідносинах мають також суб'єктивні обов'язки, які можуть бути активними, коли особа повинна вчинити певні дії, і пасивними, коли особа зобов'язана утримуватися від певних дій.

Суб'єктивне право — це вид і міра можливої (дозволеної) поведінки уповноваженої особи, в якій виявляється її самодіяльність, свобода вибору варіанта поведінки в межах наданого їй суб'єктивного права, права на власні дії, що забезпечується виконанням обов'язків іншими суб'єктами і можливістю застосування державного примусу до зобов'язаних осіб.

Суб'єктивне цивільне право — це можливості відповідного суб'єкта. Окремо наголосимо, що реалізація можливостей однією особою залежить від поведінки інших осіб. Юридична сутність суб'єктивного права полягає в тому, що воно є видом і мірою дозволеної поведінки. Для здійснення такої поведінки суб'єкт повинен мати можливість вимагати від зобов'язаних осіб відповідної поведінки.

Суб'єктивне право складається з трьох прав (повноважень): права на власні дії; права на чужі дії; права вимагати застосування засобів примусу до зобов'язаних осіб.

Наприклад, законом закріплено право витребування майна з чужого незаконного володіння чи усунення порушень цього права.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про власність» власник має право вимагати від усіх не перешкоджати йому у здійсненні його прав: володіння, користування і розпорядження.

Суб'єктивний обов'язок — це міра необхідної поведінки зобов'язаної особи для задоволення інтересів уповноваженої особи. Суб'єктивний обов'язок пов'язаний з правом в об'єктивному розумінні. Так, договір купівлі-продажу (ст. 224 ЦК УРСР 1963 р., ст. 657 ЦК України 2003 р.) передбачає обов'язок продавця передати майно покупцеві. Це норма цивільного права, тобто права в об'єктивному розумінні. Зазначений обов'язок виникає саме тому, що встановлений нормою об'єктивного права.

Цивільні правовідносини складаються з цивільних прав і обов'язків. Суб'єктивне право існує в межах правовідносин. Суб'єктивне право містить лише можливу конкретну поведінку правомочної особи, тоді як здійснення права є вчиненням реальних, конкретних дій, пов'язаних з перетворенням цієї можливості на дійсність. Така можлива поведінка припускає насамперед можливість вільного вибору способу дій. Суб'єктивне право — це свобода в межах закону, а законом свобода гарантована, тобто визнана правом, і тому можливість самостійно діяти і приймати вольові рішення підлягає обов'язковому захисту з боку держави. Суб'єктивному праву завжди відповідає юридичний обов'язок. Дії можуть бути різноманітними і залежати від характеру права, його призначення і цілей, яких намагається досягти уповноважена особа, здійснюючи своє право. Дії можуть мати тривалий характер, наприклад, здійснення власником права володіння і користування.

Дії, що здійснює уповноважена особа, називаються способами здійснення суб'єктивного права. Вибір способу залежить насамперед від характеру правової норми, мети, якої прагне досягти уповноважена особа, вчинення дій особисто або через представника.

У процесі здійснення суб'єктивного цивільного права до уповноваженої особи висуваються такі вимоги: додержання законів, правил суспільного життя та ін. Межі суб'єктивного цивільного права визначаються законом і встановлюють межу можливої поведінки уповноваженої особи.

Суб'єктивному цивільному праву відповідає юридичний обов'язок. Зобов'язана особа повинна вчинити певні дії (активний обов'язок) або утриматися від них (пасивний обов'язок). Принцип належного виконання обов'язку означає, що повинні додержуватися всі умови зобов'язання. Належність виконання обов'язку передбачає також виконання обов'язку належною особою (ст. 527 ЦК України).

Строк виконання обов'язку має важливе значення і може встановлюватися учасниками правовідносин або законом.

Зловживання правом

Проаналізуємо існуючі в теорії цивільного права точки зору щодо правомірності існування такого поняття, як зловживання правом.

Цивільні права, що здійснюються всупереч їх призначенню, не мають правового захисту. **Зловживання правом** визначається як цивільне правопорушення, що здійснюється уповноваженою особою у процесі здійснення свого права, пов'язаного з використанням недозволених засобів його реалізації, але в межах звичайного типу поведінки, що визначається змістом цього права. Зловживання правом має на меті навмисне заподіяння шкоди іншій особі. Зловживання правом називається **шиканом**. Уповноважена особа при цьому спирається на формально належне їй право.

Зловживання правом може виявлятися в межах належних особі прав, але без наміру спеціально нанести шкоду іншій особі. Тоді воно не вважається шиканом, але результати нанесення шкоди недозволеними засобами характеризують і цей вид правопорушення. Їх відмінність полягає в суб'єктивному складі правопорушень — здійснення свого права без наміру спеціально нанести шкоду іншій особі і здійснення свого права спеціально з метою нанесення шкоди.

Антимонопольні заборони і правила про неприпустимість недобросовісної конкуренції як різновиди межі здійснення цивільного права

Одним з поширених засобів протидії здійсненню прав всупереч суспільним інтересам є антимонопольні заборони. Антимонопольне регулювання — це процес обмеження монопольної діяльності, що передбачає безпосереднє державне регулювання на конкретних монополізованих ринках або діяльності конкретних монопольних утворень шляхом централізованого встановлення кількісних і якісних показників. Саме собою монопольне становище того чи іншого суб'єкта цивільних (господарських) правовідносин не визнається порушенням антимонопольного законодавства. Таким порушенням Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» визнає зловживання монопольним становищем на ринку. У ст. 4 цього Закону визначено дії, які вважаються зловживанням монопольним становищем.

1.5. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Право на захист цивільних прав та інтересів. Види захисту: судом, державним органом, нотаріусом. Самозахист цивільних прав.

Органи, що здійснюють захист цивільних прав. Здійснення права на захист. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Визнання незаконним рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади, влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Суб'єктивне право передбачає поєднання трьох можливостей: визначеної поведінки правомочної особи, вимоги вчинення певних дій з боку інших (зобов'язаних) осіб, звернення в разі потреби до примусової сили державного апарату для реалізації іншої можливості. Суть суб'єктивного права завжди право на щось. Суб'єктивне право — це насамперед право конкретного суб'єкта. Саме конкретність, певність є основною ознакою правової природи суб'єктивного цивільного права. **Суб'єктивне право** — це свобода, гарантована законом, визнана правом, і тому ця можливість самостійно діяти і приймати вольові рішення підлягає обов'язковому захисту з боку держави. Суб'єктивному праву завжди відповідає юридичний обов'язок (наприклад, договір найму, купівлі-продажу). Якщо власник приймає рішення відчужити належне йому на праві власності майно, то він здійснює своє право розпоряджання шляхом вчинення дій, спрямованих на припинення права власності в порядку, встановленому законодавством. Дії можуть мати тривалий характер, а в окремих випадках з урахуванням характеру права воно вичерпується однією дією. Наприклад, прийняття спадкоємцем спадщини — дія, що є підставою виникнення у нього права власності.

Дії, які здійснює уповноважена особа, називаються **способами здійснення суб'єктивного права**. Закон може надавати право уповноваженій особі вчиняти лише одну конкретну дію або вибрати серед інших певний варіант поведінки. Згідно з п. 2 ст. 874 ЦК України підрядчик має право замість продажу предмета побутового підряду притримати його або вимагати відшкодування.

В окремих випадках здійснення суб'єктивного права можливе лише за згодою особи, інтереси якої можуть бути порушені. Так, для продажу частки спільної власності продавець зобов'язаний повідомити у письмовій формі інших учасників спільної власності про намір продати свою частку сторонній особі із зазначенням ціни та інших умов, на яких продає її.

Вибір способу суб'єктивного права залежить також від мети, яку ставить уповноважена особа. Наприклад, якщо мається на меті безоплатне передання власного майна — це **дарування**, якщо одержання грошової винагороди — **купівля-продаж**, отримання іншого майна — **договір міни**.

Вибір способу здійснення права може залежити і від того, як особа вчиняє дії: особисто або через представника. Договір доручення передбачає, що одна сторона вчиняє від імені та за рахунок іншої сторони певні юридичні дії.

Межі суб'єктивного права регламентуються законом і визначають міру можливої поведінки уповноваженої особи у правовідносинах. При порушенні встановлених меж здійснення цивільного права відбувається відповідно до вказівок закону. Угода, яку юридична особа укладає всупереч статутним цілям, визнається недійсною і набуті за нею права не мають юридичної сили. Межа здійснення суб'єктивних прав може встановлюватися залежно від строку існування права, суб'єктивного складу учасників правовідносин, кола їх повноважень.

При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. Згідно зі ст. 49 ЦК УРСР 1963 р. порушник цього правила може бути позбавлений суб'єктивного права, а все отримане за угодою стягнуто в дохід держави. У новому Цивільному кодексі України такої статті немає.

Цивільний обов'язок відповідає суб'єктивному цивільному праву, у його основу покладено певні матеріальні й нематеріальні блага, результати творчої діяльності, послуги тощо. Держава зацікавлена в певній поведінці суб'єктів і тому встановлює певні норми поведінки.

Вирізняють принципи належного і реального виконання обов'язку.

Принцип належного виконання обов'язку означає, що повинні додержуватися всі умови зобов'язання. Відповідно до ст. 528 ЦК України зобов'язання має виконуватися відповідно до умов договору і

вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а в разі відсутності таких умов і вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай висуваються.

Принцип належного виконання зобов'язання стосується місця і строку його виконання. Як регламентовано у ст. 530 ЦК України, якщо у зобов'язанні встановлено строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін), або якщо зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. Відповідно до ст. 532 ЦК України місце виконання зобов'язання встановлюється в договорі. Якщо ж місце виконання зобов'язання не встановлено в договорі, виконання здійснюється так: за зобов'язанням про передання нерухомого майна — за місцезнаходженням цього майна; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, — за місцем здавання товару (майна) перевізникові; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, — за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторів на момент виникнення зобов'язання; за грошовим зобов'язанням — за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа — за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання; якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з покладенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних зі зміною місця виконання; за іншим зобов'язанням — за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

У п. 2 ст. 532 ЦК України вказано, що зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Принцип реального виконання має особливе значення в цивільних та господарських відносинах. Наприклад, кредитор має право вимагати виконання обов'язку в натурі. Причому реальне виконання стосується лише однієї умови предмета обов'язку, зокрема, це певні блага, з якими пов'язані обов'язки.

Носієм цивільно-правового обов'язку є особа, до якої звернуто вимогу закону або договору щодо додержання певної поведінки.

Суб'єктами виконання пасивних обов'язків є громадяни, юридичні особи і держава. Від імені юридичної особи обов'язки здійснює виконавчий орган — директор, голова правління. Відповідно до Закону України «Про державну службу» від імені держави діють посадові особи, тому що держава реалізує права і обов'язки через систему своїх органів і посадових осіб.

Як правило, цивільно-правовий обов'язок, що пов'язаний з особою громадянина, боржник має виконувати особисто. Проте законодавство передбачає окремі випадки, коли обов'язок виконує третя особа. Наприклад, особа, яка виконала за боржника його обов'язок, може звернутися до нього з регресною вимогою. При солідарній відповідальності боржник, який виконав обов'язки, має право регресу до інших боржників.

До основних належать такі ознаки юридичного обов'язку:

- власне юридичний обов'язок, тобто необхідність дотримання певної поведінки;
- вимога певної поведінки, що забезпечується законом;
- виконання цивільно-правового обов'язку, що пов'язано із суб'єктивним правом уповноваженої особи.

Поняття і засоби захисту цивільних прав

Юрисдикційна форма захисту — це діяльність уповноважених державою органів захисту порушених суб'єктивних прав. З огляду на це розрізняють порядок захисту загальний і спеціальний. За загальним правилом захист цивільних прав здійснюється в судовому порядку. Засобом судового захисту цивільних прав є **позов**, тобто вимога до суду про відправлення правосуддя з одного боку і звернене до відповідача з вимогою про виконання обов'язку — з іншого. Згідно зі ст. 17 ЦК України спеціальним порядком захисту визнається адміністративний порядок, що передбачає право особи у встановлених законом випадках звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування. Зазначені органи здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені законом. Разом з тим законом встановлюються, що рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Засобом захисту цивільних прав, який здійснюється в адміністративному порядку, є **скарга** у відповідний управлінський орган осо-

бою, права якої порушено в результаті здійснення правопорушення. В окремих випадках застосовується змішаний, тобто адміністративно-судовий, порядок захисту.

Неюрисдикційна форма захисту охоплює дії громадян і організацій щодо захисту цивільних прав, які вони здійснюють самостійно, без звернення по допомогу до державних компетентних органів (це називається **самозахистом** цивільних прав: дії особи у стані необхідної оборони, крайньої потреби тощо).

Під засобами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміються закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких відновлюються (визнаються) порушені права і справляється вплив на правопорушника. Загальний перелік таких засобів наведено у ст. 16 ЦК України. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Визнання права. Цей спосіб захисту виникає тоді, коли існування у певної особи права викликає сумнів, не підтверджується документами встановленої форми, а також коли оспорується суб'єктивне право. Цей спосіб передбачає, що вимога позивача звернена не до відповідача, а до суду, який на підставі наданих позивачем доказів встановлює наявність або відсутність у нього спірного права.

Визнання правочину недійсним. Цей спосіб вважається різновидом такого способу, як відновлення положення, що існувало до порушення права. В обох випадках сторони повинні повернутися до первинного стану за правовими наслідками.

Припинення дії, яка порушує право. Такий спосіб захисту прав може застосовуватися разом з іншими способами, наприклад, зі стягненням збитків, або існувати самостійно.

Відновлення становища, яке існувало до порушення. Цей спосіб застосовується тоді, коли порушене право не припинило своєї дії і може бути відновлене шляхом як припинення власне правопорушення, так і усунення його наслідків.

Примусове виконання обов'язку в натурі. Цей спосіб полягає в тому, що кредитор зобов'язує боржника реально виконати взяті ним на себе обов'язки відповідно до договору. Реальному виконанню, як правило, протиставляється виплата грошової компенсації, але це не завжди задовольняє позивача. Договори укладаються для того, щоб виконуватися, а не замінюватись на грошову компенсацію, тому, як правило, застосовується примусове виконання в натурі й лише тоді,

коли таке виконання вже стало неможливим або для кредитора вже не становить інтерес можлива грошова компенсація.

Зміна або припинення правовідносин. Цей спосіб реалізується, як правило, в юрисдикційному порядку, однак можливий і неюрисдикційний спосіб. Особа може припинити дію договору (розірвати його достроково) тоді, коли стане зрозуміло, що договір не буде виконаний у відповідний спосіб і в передбачені строки.

Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Кожна особа може звернутися до суду з позовом про визнання недійсним акта органу державної влади, яким порушено її права або законні інтереси. Це може бути прийнятий неправомочним органом акт, що суперечить чинному законодавству, і при цьому він має порушувати права і законні інтереси громадян чи юридичних осіб. Суд приймає рішення про визнання такого акта недійсним повністю або частково. Недійсним акт визнається з моменту його видання або введення в дію закону чи іншого нормативного акта, якому такий акт суперечить.

Відшкодування збитків є найпоширенішим способом захисту цивільних прав та інтересів, що захищаються законом. Він застосовується як у договірних, так і в позадоговірних відносинах. Цей спосіб полягає в тому, що боржник відшкодовує кредиторowi майнові збитки, яких той зазнав. На відміну від компенсації в натурі у цьому разі йдеться про грошову компенсацію на користь потерпілої особи. Під **збитками** законодавець (ст. 22 ЦК України) визначає втрати, яких особа зазнала внаслідок знищення або пошкодження речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення її порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати, якби її право не було порушено (упущена вигода). У разі примусового стягнення збитків факт спричинення збитків, а також їх розмір мають бути доведені відповідно до закону.

Відшкодування моральної шкоди. Цей спосіб захисту полягає у покладенні на порушника обов'язку сплатити потерпілому грошову компенсацію за фізичні або моральні страждання, які той пережив внаслідок скоєного правопорушення. Як зазначено у ст. 23 ЦК України, моральна шкода полягає в такому: фізичному болю, якого особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкод-

женням здоров'я; душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою безпосередньо щодо неї, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням її майна; приниженні честі, гідності й ділової репутації фізичної або юридичної особи. Законодавець наводить вичерпний перелік ознак моральної шкоди, що дасть змогу в майбутньому уникнути безпідставних судових позовів про відшкодування моральної шкоди. Моральна шкода компенсується як грошовими коштами, так і іншим майном. Розмір компенсації моральної шкоди визначається судом з урахуванням вимог розсудливості та справедливості й має бути адекватним у спричиненні потерпілому страждань.

Самозахист цивільних прав — це здійснення уповноваженою особою незаборонених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистих або майнових інтересів. Він завжди здійснюється після вчинення правопорушення. У ст. 19 ЦК України 2003 р. поняття самозахисту цивільних прав введено вперше. Для самозахисту характерно, що він здійснюється тоді, коли суб'єктивне право вже порушено і порушення це триває; обставини місця і часу виключають можливість звернення до державного захисту. При цьому не виключається можливість звернення до судового захисту, здійснення самозахисту насамперед самим потерпілим, хоча можливість допомоги інших фізичних або юридичних осіб не виключається. Самозахист не може виходити за межі дій, необхідних для припинення правопорушення, і має відповідати характеру власне правопорушення. Неприпустимо застосовувати заходи самозахисту такою мірою, щоб порушувалися права та законні інтереси інших осіб. Способи самозахисту мають відповідати змісту порушеного права і характеру дій, якими воно порушене.

Захист порушеного права здійснюється в межах певної процедури, оскільки **правовий захист** — це, як правило, акт, що містить заходи, передбачені законом. У Конституції України захист як суб'єктивне право є правом на звернення до суду, яке має кожний учасник цивільних правовідносин. Принцип диспозитивності щодо здійснення цивільних прав домінує при вирішенні суб'єктом питання про спосіб його захисту. Це залежатиме від того, які цивільні права можуть захищатися шляхом поновлення становища, що існувало до порушення права, примусу до виконання обов'язку в натурі, припинення або

зміни правовідносин, відшкодування збитків або оплати штрафних санкцій тощо.

Особливості немайнових прав зумовлюють специфіку їх захисту, зокрема, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, покладення на винну особу обов'язку спростувати певні відомості.

У теорії права правовий захист трактується не однозначно. На думку відомого сучасного вченого С. С. Алексєєва, правовий захист — це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку.

Як нова форма способу захисту у ст. 18 ЦК України 2003 р. наводиться **захист цивільних прав нотаріусами**. Так, нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Порядок вчинення виконавчих написів нотаріусами встановлений ст. 83 Закону України «Про нотаріат». Виконавчі написи мають право здійснювати як державні, так і приватні нотаріуси в разі, якщо заборгованість має безспірний характер і термін позовної давності за нею не минув.

Завдання для практичних занять

1. Фонд державного майна України уклав договір оренди Центру з ТОВ «Реабілітаційний центр», відповідно до умов якого орендар зобов'язався своєчасно здійснювати поточний і капітальний ремонт основних фондів. За три роки потому Фонд державного майна України звернувся до господарського суду з вимогою розірвати договір оренди, мотивуючи свої вимоги тим, що відповідач неналежно виконував умови договору — понад два роки не робив навіть поточного ремонту. У результаті перевірки технічного стану будівлі Центру виявилось, що експлуатаційна якість споруди незадовільна (багато конструкцій та приміщень потребують невідкладного ремонту, покрівля в багатьох місцях пошкоджена).

Відповідач проти позову заперечував, посилаючись на те, що акт про стан будівлі складений без відома орендаря; договором оренди не конкретизовано періодичність здійснення ремонту; позивач (орендодавець) повинен самостійно здійснювати капітальний ремонт переданого в оренду майна, але незважаючи на це уклав договір з ТОВ «Ліга» на здійснення ремонтних робіт.

Позивач з доводами орендаря не погодився, посилаючись на недодержання останнім умов договору, які цілком відповідають вимогам Закону України «Про оренду державного і комунального майна».

?

Питання:

1. Як слід вирішити справу?
2. Як повинні виконуватися цивільні обов'язки?

2. У листопаді 2001 р. ТОВ «Мрія» перерахувало на умовах повної попередньої оплати за договором поставки будівельних матеріалів постачальнику АТ «Світанок» 80000 грн. За умовами договору постачальник був зобов'язаний у десятиденний строк після отримання оплати здійснити поставку продукції. Своє зобов'язання АТ «Світанок» не виконало, а на вимогу про повернення грошей заявило, що визнає борг, але не може його повернути через скрутне фінансово-економічне становище. У грудні 2001 р. директор ТОВ «Мрія» визнав заборгованість АТ безнадійною і вирішив не звертатися до боржника з позовом про її примусове стягнення. За результатами перевірки податковою інспекцією було вказано на неправильність списання, ТОВ «Мрія» заборгованості АТ «Світанок» як збитків, оскільки за обставин, що склалися, ТОВ «Мрія» повинно було звернутися до суду і лише в разі неможливості стягнення заборгованості у примусовому порядку мало право списати її.

?

Питання:

Чи правильна позиція податкового органу? Відповідь аргументуйте.

3. Після смерті В. В. Вашка залишилися його спадкоємці за законом: жінка, син та дочка. Протягом перших двох місяців після смерті В. В. Вашка жінка небіжчика подала до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини, а дочка відмовилася від своєї частки на користь матері. Син жодних дій не вчинив, бо мешкав за кордоном і не мав можливості приїхати. До того ж упродовж останніх 20 років не підтримував з батьком тісних стосунків.

Питання:

1. Які засоби здійснення суб'єктивних цивільних прав використані в цій ситуації?
2. Чи може хтось із спадкоємців використати ще якийсь спосіб здійснення прав і протягом якого часу?

4. О. О. Артюхова звернулася до суду з вимогою про відновлення прав на втрачені цінні папери. Суд відмовив їй у прийнятті заяви, аргументуючи тим, що ніхто, крім держателя цінних паперів, не може використати їх, бо цінні папери були іменні, а тому немає потреби поновлювати своє право в судовому порядку. У суді О. О. Артюховій порадили звернутися до емітента, який видав їй цінні папери, з вимогою надати дублікат.

Питання:

1. Які засоби і порядок захисту свого суб'єктивного цивільного права використала О. О. Артюхова?
2. Які засоби і порядок захисту свого суб'єктивного цивільного права їй запропоновано використати?
3. Чи правильно вчинив суд?
4. Які засоби і порядок захисту суб'єктивного цивільного права повинна була б використати О. О. Артюхова, якщо б знала, у кого знаходяться її цінні папери?

1.6. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Загальні положення про об'єкти цивільних прав. Оборозоздатність об'єктів цивільних прав. Поняття і види об'єктів цивільних прав.

Речі як об'єкти цивільних прав. Класифікація речей. Майно.

Гроші й валютні цінності. Поняття цінних паперів та їх види. Дії й послуги як об'єкти цивільного права. Нематеріальні блага — результати творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага — як об'єкти цивільних прав.

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на те, що визначення об'єктів наведено не тільки в Цивільному кодексі України (де воно є основним), а й в інших законодавчих актах. **Об'єкти цивільних прав** (правовідносин) — це те, заради чого суб'єкти вступають у відносини і на що спрямовано їхні суб'єктивні права й обов'язки з метою здійснення своїх законних прав та інтересів. У Цивільному кодексі України 2003 р. цьому питанню присвячено розділ III.

До об'єктів цивільних прав належать матеріальні й духовні блага, з приводу яких суб'єкти цивільного права вступають у правові відносини. Коло цих благ (об'єктів) доволі широке.

Речі як об'єкти цивільних прав

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. **Річ** — це предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України). Законодавством встановлено певний порядок користування та межі розпорядження річчю, що становить правовий режим речей. Залежно від правового режиму розрізняють речі рухомі й нерухомі (ст. 181 ЦК України); засоби виробництва і предмети споживання; визначені індивідуально й родовими ознаками; подільні й неподільні; головні та приналежні; споживні та неспоживні; складні й такі, що є складовими; продукція, плоди, доходи тощо. Особливим об'єктом цивільних прав вважаються тварини. Відповідно до ст. 180 ЦК України на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом.

Речі прийнято поділяти на основні засоби та оборотні активи. Цей поділ має вагомніше значення для ведення бухгалтерського обліку; за речами ведеться окремий облік.

Цивільний кодекс України 2003 р. розрізняє речі рухомі й нерухомі, оскільки їх правові режими істотно різняться. Основною ознакою поділу речей на рухомі й нерухомі є їх зв'язок із землею. Відповідно до ст. 181 ЦК України до **нерухомих** речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, що розташовуються на земельній ділянці і не можуть переміщуватись без знецінення та зміни призначення. Правовий режим нерухомості характеризується ускладненою оборотоздатністю, оскільки потребує здійснення певних процедур, пов'язаних з нотаріальним посвідченням і реєстрацією права власності та угод з нерухомістю.

У цьому зв'язку зауважимо, що деякі вчені до нерухомості зараховують і такі об'єкти, як повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, права на які через їх високу вартість підлягають державній реєстрації з огляду саме на режим їх обороту. У ст. 181 ЦК України зазначено, що режим нерухомих речей може поширюватись законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Рухомими є речі, які можна вільно переміщувати у просторі (п. 2 ст. 181 ЦК України).

Вилучення речей із цивільного обороту означає, що окремі об'єкти можуть належати на праві власності тільки визначеним суб'єктам цивільного права. Так, надра, води, ліси перебувають у виключній власності українського народу і надаються тільки у володіння і користування.

Обмеження речей у цивільному обороті полягає в тому, що право власності на певні речі може бути передано іншій особі тільки на умовах, передбачених законом. З метою безпеки та з деяких інших причин особливі предмети можуть бути придбані тільки за особливим дозволом (зброя, вибухові й радіоактивні речовини, дуже сильні отрути).

Усі інші речі, що не вилучені з обороту, можуть вільно відчужуватися, переходити у власність будь-якої особи на підставах, передбачених законом.

Згідно зі ст. 184 ЦК України **індивідуально визначеними** є речі, які відрізняються від інших індивідуальними ознаками: виокремлені із загальної маси речей певного виду, своєрідні й такі, що відрізняють-

ся від інших кількома ознаками (наприклад, будівлі Київського національного університету, заводу «Арсенал»).

Родовими називаються речі, які мають спільні родові ознаки речей певного виду (ст. 184 ЦК України). Вони вимірюються вагою, числом, обсягом (1 т пшениці, 10 л бензину). На практиці їх ще називають відповідно незамінні й замінні.

Речі, які при використанні знищуються цілком (паливо, продукти харчування) чи перетворюються на іншу річ (сировина), називаються **споживними** (п. 1 ст. 185 ЦК України).

Неспоживними називаються речі, користуватись якими можна тільки в разі тривалого збереження їх призначення (верстати, будівлі, одяг) (ст. 185 ЦК України).

Подільними вважаються речі, які можна поділити без втрати їх цільового призначення (п. 1 ст. 183 ЦК України).

Неподільні — це речі, які неможливо поділити без значної їх втрати, непомірної шкоди для цільового призначення (п. 2 ст. 183 ЦК України).

Головна річ і приналежність (ст. 186 ЦК України). Річ, яка призначена для обслуговування іншої (головної) речі й пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю (наприклад, скрипка і футляр). Правове значення такого поділу полягає у визначенні правового режиму приналежності, згідно з яким приналежність тісно пов'язана з головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Згідно зі ст. 187 ЦК України **складною** вважається річ, утворена з кількох речей, які становлять єдине ціле, що дає змогу використовувати її за призначенням. **Складовою** речі вважається все, що не може бути відокремлене від неї без її пошкодження або без істотного знецінення, пов'язане з річчю конструктивно, навіть незалежно від того, чи здатна річ функціонувати окремо (ст. 188 ЦК України). Значення такого поділу полягає у визначенні правового режиму складових речі. Якщо право переходить на річ, її складові не підлягають відокремленню. Правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові, якщо інше не встановлено договором.

Продукцією, плодами та доходами є все, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься нею (наприклад, приплід худоби, урожай від насаджень, відсотки банківських вкладів, доходи від виробництва). Правовий режим полягає в тому, що продук-

ція, плоди і доходи належать власникові речі. Щодо плодів це визначає природне походження безпосередньо речі (приплід тварин). Доходи — це те, що приносить річ, перебуваючи в експлуатації і цивільному обороті (орендна плата).

Майно, майновий комплекс

У цивільному праві поняття майна багатозначне. Майном вважається як окрема річ (сукупність речей), так і сукупність майнових прав та обов'язків суб'єкта цивільних правовідносин. Цивільний кодекс України (ст. 190) визначає майно в широкому значенні: **майном** як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки. **Підприємство** вважається особливим об'єктом цивільних прав. Це — цілісний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, оскільки одночасно підприємство є суб'єктом і цивільних прав, і обов'язків, а також самостійним учасником цивільного обороту. Підприємство має право від свого імені здійснювати всі види правочинів щодо належного йому майна. Однак підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення й інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс вважається нерухомістю (ст. 191 ЦК України).

Грошові кошти належить до замінних речей, що визначаються родовими ознаками. Особливість грошей як об'єкта цивільних прав полягає в тому, що вони оцінюються за кількістю не грошових знаків, а грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару.

Грошовий обіг в Україні регулюється законодавством. Платіжним засобом, який відповідає законодавству на території України, є національна валюта України — **гривня** (ст. 192 ЦК України). Згідно зі ст. 193 ЦК України **валютні цінності** — це види майна, що вважаються валютними цінностями, і порядок вчинення правочинів з ними встановлюється законом. Так, Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. до валютних цінностей зараховує й порядок

вчинення правочинів з ними. Валютними цінностями визнаються валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет тощо, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, кошти на рахунках, вклади у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України, платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України; іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України; платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах; банківські метали — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Згідно зі ст. 194 ЦК України **цінний папір** — це документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між особою, яка його випустила (видала), і власником.

Зауважимо, що в Цивільному кодексі України (ст. 195) наводиться традиційна класифікація цінних паперів, що деякою мірою відрізняється від класифікації, визначеної законами України «Про цінні папери і фондову біржу» та «Про державне регулювання ринку цінних паперів». Згідно з Цивільним кодексом України в цивільному обороті в Україні можуть перебувати такі цінні папери:

- пайові, що засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема, у вигляді дивідендів і частини майна при ліквідації емітента;
- боргові, що засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання;

- похідні, механізм випуску й обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом встановленого договором строку цінних паперів, інших фінансових та(або) товарних ресурсів;
- товаророзпорядчі, що надають їх держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Законом можуть визначатися й інші групи та види цінних паперів, а також порядок їх обігу. Так, цінні папери можуть випускатися як у документарній формі (з видачею сертифікатів цінних паперів і веденням реєстрів власників іменних цінних паперів у разі випуску іменних цінних паперів), так і в бездокументарній (з веденням обліку прав за такими цінними паперами в системі депозитаріїв).

У ст. 196 ЦК України встановлено, що цінні папери повинні мати регламентовані законом обов'язкові реквізити.

Права, які посвідчує цінний папір, можуть належати:

- пред'явникові цінного паперу (цінний папір на пред'явника);
- особі, названій у цінному папері (іменний цінний папір);
- особі, названій у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

Законом може бути виключена можливість випуску цінних паперів визначеного виду як іменних, ордерних або паперів на пред'явника. Для передання іншій особі прав, які посвідчуються цінним папером на пред'явника, достатньо вручити цінний папір цій особі. Права, які посвідчуються іменним цінним папером, передаються в порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії). Особа, яка передає право за цінним папером (індосант), відповідає лише за недійсність відповідної вимоги і не відповідає за її невиконання. Права за ордерним цінним папером передаються шляхом вчинення на цьому папері передавального напису (індосаменту). Індосант відповідає за існування та здійснення цього права.

За вчиненням на цінному папері передавальним написом (індосаментом) до особи, якій або у розпорядження якої передаються права за цінним папером (індосата), переходять усі права, посвідчені цінним папером. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, якій має бути здійснене виконання) або ордерним (із зазначенням особи, якій або за наказом якої має бути здійснене виконання). Індосамент може обмежуватись тільки дорученням здійснювати посвідчені цінним папером права без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат фігурує як представник (ст. 197 ЦК України).

Особа, що випустила (видала) цінний папір, і особи, що індосували його, відповідають перед його законним володільцем (власником) солідарно. У разі задоволення вимоги законного володільця цінного паперу про виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером.

Відмова від виконання посвідченого цінним папером зобов'язання з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається.

Володілець незаконно виготовленого або підробленого цінного паперу має право пред'явити особі, яка передала йому папір, вимоги про належне виконання посвідченого цим папером зобов'язання та про відшкодування збитків.

Дії і послуги так само є об'єктами цивільних прав, переважно у зобов'язальних правовідносинах, що виникають переважно з договору.

До об'єктів цивільних прав належать також **вклади особи у майно господарських товариств**; у цьому разі об'єктом права є не майно чи грошові кошти в натурі, які були нею передані цим організаціям, а право вимоги певної суми на певних умовах.

Нематеріальні блага як об'єкт цивільних прав — це результати творчої діяльності осіб: авторів творів літератури, мистецтва, винаходів, інших об'єктів права промислової власності.

У ст. 200 ЦК України як об'єкт цивільних прав вперше визначається **інформація**, під якою розуміють документальні або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце в суспільстві, державі або навколишньому середовищі. Суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями. Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законом.

Особисті немайнові блага фізичної особи так само вважаються об'єктами цивільних прав (ст. 201 ЦК України). Особистими немайновими благами фізичної особи, що захищаються цивільним законодавством, є її здоров'я, життя, честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага. Конституцією України життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Завдання для практичних занять

1. Сімнадцятирічний гр-н Варьков мав намір купити у спеціалізованій крамниці газовий пістолет, а своїй чотирнадцятирічній сестрі — газовий балончик для здійснення самозахисту. Продавець магазину відмовив гр-ну Варькову в укладенні договору купівлі-продажу на тій підставі, що, по-перше, покупець неповнолітній, а по-друге, що газова зброя — це об'єкт, обмежений у цивільному обороті.

Питання:

1. *Зробіть висновок у справі.*
2. *Визначте правовий режим спеціальних засобів самозахисту.*

2. Після смерті гр-на Товмача залишилося майно, що належало йому на праві приватної власності. До його складу входили гараж у кооперативі «Міраж», золота каблучка (вартістю десять мінімальних заробітних плат), мисливська рушниця (вартістю дванадцять мінімальних заробітних плат) та газовий пістолет як засіб самозахисту (вартістю, що становить семикратну мінімальну заробітну плату), акції акціонерного товариства «МОРОСТ» на загальну суму одна тисяча мінімальних заробітних плат, ощадна книжка на пред'явника на суму сто мінімальних заробітних плат.

Спадкоємець звернувся до юриста з питанням, чи поширюються правила про спадкування на зазначені об'єкти.

Питання:

1. *Визначте порядок спадкування вказаних об'єктів. Як і в який спосіб гр-н Товмач зможе здійснювати право власності щодо вказаних об'єктів?*
2. *Зробіть аргументований висновок.*

3. Подружжя під час перебування у шлюбі набуло права спільної власності на жилий будинок, автомобіль «Жигулі», меблевий гарнітур роботи відомої зарубіжної фірми та інші речі. У меблевий гарнітур входили стіл, стільці, шафа та інші предмети меблів. У справі

про розлучення і поділ майна жінка наполягала на переданні їй у власність жилого будинку, бо він оформлений на її ім'я, а чоловіку пропонувала передати автомобіль «Жигулі», оскільки технічний паспорт оформлений на його ім'я. Чоловік, не заперечуючи проти передання йому автомобіля, виказав згоду на компенсацію йому різниці у вартості будинку та автомобіля іншим майном, яке становило спільну сумісну власність. При цьому кожен із подружжя не заперечував проти виділення йому відповідної частини меблевого гарнітуру.

Питання:

- 1. Зробіть висновок у справі.*
- 2. Визначте особливості поділу подільних та неподільних речей.*

4. Фермер Німчак за договором зберігання передав до елеватора 50 т пшеничного зерна II сорту загальною вартістю 20000 грн. Окремий договір було укладено на зберігання 2 т зерна пшениці твердих сортів, яке він закупив на насіння за кордоном на сільськогосподарській виставці. Вказане сортове зерно він мав намір засіяти на власних полях і згодом замінити культивовані ним вітчизняні сорти пшениці. Вартість цього зерна в договорі вказана втричі вищою від біржової вартості вітчизняного пшеничного зерна II сорту. З різних суб'єктивних та об'єктивних причин (тепла зима, постійна вологість повітря, невідремонтований дах складу) до весни зерно попріло і втратило придатність для використання за призначенням. Комісія районного управління сільського господарства на підставі лабораторних аналізів з'ясувала, що зерно придатне тільки для фуражних цілей і його вартість знизилась у кілька разів. Фермер зажадав від керівництва складу повернення зерна обох видів належної якості та кількості.

Питання:

- 1. Як слід вирішити спір?*
- 2. У чому полягає основна відмінність між родовими та індивідуально визначеними, юридично замінними та незамінними речами?*
- 3. Визначте правове значення цього поділу речей.*

5. Гр-н Копиленко на виділеній йому для забудови земельній ділянці в межах міста Києва побудував будинок. Згодом, вирішивши продати будинок, він звернувся до міського БТІ видати йому документи, необхідні для продажу будинку. Міське БТІ відмовилось реєструвати право власності гр-на Копиленка на побудований ним будинок, оскільки він збудував його без відповідного проекту.

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Які документи потрібні для оформлення права на забудову земельної ділянки?
3. Як набувається та якими документами посвідчується право власності на щойно побудований будинок?
4. З якого моменту виникає право власності на жилий будинок?
5. У чому полягають особливості оформлення угод щодо відчуження об'єктів нерухомості?
6. Наведіть порядок державної реєстрації прав власності на об'єкти нерухомості.

6. Гр-н Андрущенко набув права власності на іменні акції АТ «Київський м'ясокомбінат» при їх розповсюдженні шляхом відкритої підписки, а також на облігації, випущені цим м'ясокомбінатом. Вважаючи їх подальше утримання як власних фондових активів небажаним для себе, Андрущенко вирішив продати їх. Не знайшовши покупців на ці акції та облігації, він звернувся до керівництва АТ з вимогою викупити у нього належні йому цінні папери. Керівництво АТ відмовилось викупити їх. Тоді Андрущенко звернувся до суду з проханням зобов'язати керівництво АТ викупити належні позивачу акції і виплатити йому дивіденди в натуральному вигляді (продукцією АТ) за весь період перебування у нього акцій, мотивуючи тим, що дивіденди АТ нараховувались, але не виплачувались.

Стосовно облігацій вимога гр-на Андрущенко полягала в достроковому їх погашенні з виплатою вказаних у них грошових сум та процентів, виплата яких за умовами їх випуску передбачалась наприкінці строку їх обігу.

У позовній заяві Андрущенко просив суд за рахунок коштів АТ компенсувати йому різницю вартості акцій на момент набуття

прав на них при відкритій підписці та на момент розгляду позовної заяви. Згідно з випискою з біржової котировки вартість належних Андрущенко акцій зменшилась порівняно з номінальною вдвічі.

?

Питання:

- 1. У чому полягають особливості правового режиму акцій та облігацій як цінних паперів? Наведіть поняття й визначте ознаки та види акцій і облігацій. До яких груп цінних паперів вони належать?*
- 2. Зазначте порядок і умови нарахування та виплати дивідендів у АТ. У чому полягає відмінність дивідендів по акціях від процентів по облігаціях?*
- 3. Зазначте вартісні характеристики акцій. Від яких економічних та правових чинників залежить ціна акцій на фондовому ринку?*

7. Фермер Маковчук передав за договором тваринницькій фермі ЗАТ «Весна» на відгодівлю стадо телят у кількості 30 голів, а також племінного бика Карпатської породи. Хлів, де розміщувалась худоба, було зруйновано паводком. Внаслідок цього вся худоба загинула. У позовній заяві позивач просив стягнути з відповідача вартість телят у сумі 3000 грн і вартість племінного бика в сумі 5000 грн або зобов'язати ЗАТ купити бика такої ж породи на Буковині й передати позивачу. Заперечуючи проти позову, відповідач зазначив, що худоба загинула через випадкові обставини, а тому він відмовляється відшкодувати збитки.

?

Питання:

- 1. Яке рішення повинен прийняти суд?*
- 2. Чи обґрунтовані вимоги позивача та заперечення позивача на позов?*
- 3. Визначте правовий режим, який згідно з чинним цивільним законодавством поширюється на тварин.*

8. При житті гр-н Щербина склав заповіт. У ньому він заповідав засновану ним компанію з виробництва гіпсокартону «Квант»

сімнадцятирічному племіннику Андрію, який протягом кількох останніх років допомагав йому вести справи. Інше майно, яке залишилось після смерті гр-на Щербини, після спливу встановлених законодавством строків для прийняття спадщини як таке, що не було вказане в тексті заповіту, згідно із законом було поділене між спадкоємцями у відповідних частках. Стосовно зазначеного майна спору між спадкоємцями не виникло.

Дружина гр-на Щербини подала позов до суду, претендуючи на половину вказаного підприємства. Свої позовні вимоги вона мотивувала тим, що підприємницьку діяльність її померлий чоловік розпочав і здійснював протягом офіційно зареєстрованого шлюбу з позивачкою. Тому відповідно до сімейного законодавства вона має право на відповідну частку майна, яке становить їх спільну сумісну власність. На думку позивачки, майнові активи компанії, засновником якої був її чоловік, становлять спільну сумісну власність подружжя. Батько Андрія, племінника спадкодавця, як його законний представник заперечував проти позову, мотивуючи свої заперечення тим, що підприємство є суб'єктом, а не об'єктом права, тому не підлягає поділу.

Питання:

1. *Як характеризується майновий комплекс як об'єкт цивільних прав?*
2. *Який висновок слід зробити по справі?*

9. За договором купівлі-продажу ВАТ «Метан» передало ТОВ «Зовнішекспотранс» продукцію свого виробництва на суму 100 мінімальних заробітних плат. За умовами договору ТОВ «Зовнішекспотранс» повинно було протягом десяти днів з моменту передачі продукції оплатити її вартість. Порушуючи умови договору, ТОВ відмовилось оплатити передану йому продукцію. Свою відмову від виконання договірних зобов'язань воно мотивувало важким фінансовим становищем і відсутністю коштів на його рахунках. Голова правління ВАТ «Метан» заявив позов до ТОВ «Зовнішекспотранс», у якому просив господарський суд стягнути вартість поставленої йому продукції в доларах США, які є на рахунку відповідача в іноземній валюті. Не отримавши своєчасно відповіді на претензію, голова правління ВАТ «Метан» подав позов до господарського суду. З ме-

тою забезпечення позову позивач просив господарський суд винести ухвалу про накладення арешту на грошові кошти відповідача в іноземній валюті.

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Чи є правомірною вимога про звернення стягнення на грошові кошти в іноземній валюті?
3. Які суб'єкти підприємницької діяльності та в якому порядку мають право здійснювати фінансові операції з іноземною валютою?
4. Який нормативний акт визначає правовий режим іноземної валюти? Наведіть його особливості.
5. У чому полягають особливості здійснення операцій з валютою фізичними особами?

1.7. ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Поняття фізичної особи.

Поняття цивільної правоздатності, її виникнення, обсяг і припинення. Цивільна дієздатність фізичної особи. Поняття і види цивільної дієздатності.

Надання повної цивільної дієздатності. Цивільна дієздатність часткова і неповна.

Підстави обмеження дієздатності. Підстави і порядок визнання особи недієздатною. Порядок поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення особи померлою. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою. Правові наслідки появи фізичної особи, яку було оголошено померлою. Діяльність міліції з розшуку громадян, місцеперебування яких невідоме.

Ім'я і місце проживання фізичної особи.

Акти цивільного громадянського стану. Опіка і піклування. Порядок встановлення та припинення опіки і піклування.

Фізична особа — підприємець і її правовий статус. Цивільно-правова відповідальність фізичної особи — підприємця. Банкрутство фізичної особи — підприємця і непідприємця.

Поняття фізичної особи. Поняття цивільної правоздатності, її виникнення, обсяг і припинення. Фізична особа як суб'єкт цивільних правовідносин

Відповідно до ст. 24 ЦК України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Таким чином, громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і державою в цивільних відносинах не має визначального характеру і всі фізичні особи незалежно від громадянства можуть брати участь у цивільних відносинах. Це відповідає ст. 26 Конституції України.

У ст. 25 ЦК України **правоздатність** визначається як здатність фізичної особи мати цивільні права і нести обов'язки. Зміст правоздатності фізичної особи розкривається через комплекс прав і обов'язків, які може мати особа відповідно до цивільного законодавства. Саме тому, характеризуючи правоздатність фізичної особи, слід наголосити не лише на тому, що вона характерна для фізичної особи

(іноземця, особи без громадянства) як психофізичної, а й на тому, що їй властиві соціально-юридичні якості.

Щодалі більше українських вчених вважають, що правоздатність — це природна властивість кожної людини. За кожним громадянином закон визнає здатність мати безліч майнових прав, але конкретний громадянин, як правило, має лише частину цих прав. Таким чином, набуття конкретних суб'єктивних прав означає реалізацію правоздатності.

Правоздатність є основою для правоволодіння. У спеціально присвячених правоздатності громадян нормах Цивільного кодексу України (ст. 11, 26) наводиться перелік тільки основних, найвагоміших цивільних прав, до яких належать можливість мати майно на праві власності; успадковувати і заповідати майно; займатися підприємницькою або будь-якою іншою діяльністю, не забороненої законом, та ін.

Крім того, громадянин може мати інші майнові та особисті немайнові права, включаючи й такі, що прямо законом не передбачені, але не суперечать загальним положенням і змісту цивільного законодавства. Це пояснює найзначніші права, можливість володіння якими включається у зміст цивільної правоздатності. Зміст цивільної правоздатності полягає в можливості набуття прав, а не в їх сукупності.

Згідно зі ст. 26 ЦК України фізична особа має всі особисті немайнові права, що встановлені Конституцією України і цим Кодексом, а також усі майнові права, встановлені Конституцією та іншими законами. У ст. 26 ЦК України прямо визначено також, що фізична особа здатна мати обов'язки як учасник цивільних відносин.

Рівність правоздатності означає, що цивільна правоздатність рівна для всіх і однакова для кожного незалежно від походження, соціального і майнового становища, расової та національної належності, статі, освіти, мови та інших обставин.

Невідчужуваність правоздатності й неможливість її обмеження. Правоздатність визнається за кожною фізичною особою. Фізична особа не має права відмовитися від правоздатності або обмежити її. Отже, правоздатність є невідчужуваною. Згідно зі ст. 27 ЦК України правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права і обов'язки, є **нікчемним**. Правові акти Президента України, органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб не можуть обмежувати можливість фізичної особи мати не

заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачено Конституцією України.

Виникнення та припинення правоздатності. Цивільна правоздатність виникає в момент народження і припиняється зі смертю громадянина. З позицій права не має значення, чи була дитина життєздатною: важливо, щоб вона народилася живою й не раніше 6 місяців. Правоздатністю громадянин наділений з моменту народження і протягом усього життя до смерті. Визначення моментів народження і смерті не є предметом юридичної науки, оскільки йдеться про суто фізіологічні поняття. Для права важливо лише, що з моменту, коли громадянин вважається народженим (а медицина, як правило, керується в цьому разі критерієм початку самостійного подиху), він здобуває цивільну правоздатність.

Припиняється правоздатність зі смертю громадянина. Для визначення моменту, з яким цивільне законодавство пов'язує припинення правоздатності, повинно йтися про біологічну смерть людини, тобто коли повернення її до життя виключене.

Обмежити правоздатність громадянина взагалі неможливо. Разом з тим існують можливості, що піддаються обмеженню саме в їхньому узагальненому значенні. Наприклад, можливість вибирати місце проживання може бути обмежена вказівкою на обов'язок громадянина проживати в конкретному місці або заборонаю проживати в певному місці; може обмежуватись також можливість займатися підприємницькою діяльністю. Однак подібні обмеження відбуваються лише у випадках і порядку, встановлених законом. Так, позбавлення волі, позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю, а також інші кримінальні й адміністративні покарання становлять обмеження правоздатності громадян, що допускаються законом і застосовуються як санкція за вчинений злочин чи адміністративне правопорушення.

Поняття і види цивільної дієздатності

Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними (ст. 30 ЦК України). Правоздатний громадянин може реалізовувати свої права і обов'язки, водночас він повинен розуміти значення своїх дій.

Бути дієздатним означає мати здатність особисто здійснювати різні юридичні дії: укладати договори, давати доручення та ін. Змістом дієздатності визнається здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати цивільні обов'язки; здатність самостійно

здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки; здатність особи своїми діями розпоряджатися належними їй правами; здатність бути відповідальним за протиправну поведінку.

Згідно зі ст. 30 ЦК України цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними. Як зазначалося, **цивільною дієздатністю** фізичної особи вважається її здатність своїми діями набувати цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та відповідати в разі їх невиконання. Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи так само встановлюється Цивільним кодексом України і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом.

На відміну від правоздатності дієздатність пов'язана зі здійсненням громадянином вольових дій, що припускає досягнення ним певного рівня психічної зрілості. Закон встановлює невідчужуваність і неможливість обмеження дієздатності за волею громадянина. Згідно зі ст. 30 ЦК України ніхто не може бути обмежений у дієздатності інакше, як у випадках і в порядку, передбачених законом (наприклад, можливе обмеження дієздатності громадян, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами).

На відміну від правоздатності дієздатність не може бути для всіх однаковою.

Закон розрізняє кілька різновидів дієздатності: повна; часткова; обмежена; визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність — це здатність особи власними діями набувати будь-яких майнових і особистих немайнових прав, реалізовувати належну правоздатність у повному обсязі.

Закон як критерій досягнення громадянином можливості власними діями здобувати для себе права і нести обов'язки визначає вік. Згідно зі ст. 34 ЦК України повна дієздатність визнається за повнолітніми громадянами, тобто після досягнення людиною 18-річного віку. Допускаються (ст. 35 ЦК України) два винятки з цього правила: повна дієздатність може виникнути у громадянина і до досягнення ним 18-річного віку в разі, по-перше, взяття ним шлюбу у віці до 18 років, якщо йому у встановленому законом порядку було знижено шлюбний вік, по-друге, — емансипації. **Емансипація** — це оголошення особи, яка досягла віку 16 років, цілком дієздатною, якщо вона працює за трудовим договором або за згодою батьків займається

підприємницькою діяльністю. Зазначені дії є достатнім доказом того, що неповнолітня особа може самостійно приймати рішення з майнових та інших цивільно-правових питань. Емансипація відбувається за рішенням органу опіки та піклування в разі згоди обох батьків або суду, якщо батьки чи один з них на це не згодні. Мета емансипації полягає в наданні неповнолітньому повноцінного цивільно-правового статусу.

Часткова дієздатність. Згідно з Цивільним кодексом України неповнолітня особа має право самостійно здійснювати права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Особа віком 14–18 років може самостійно укласти договір банківського вкладу та розпоряджатися вкладом. Згідно зі ст. 1199 ЦК України відшкодування шкоди, заподіяної неповнолітнім, здійснюється ним самостійно на загальних підставах. У разі відсутності у нього майна шкода відшкодовується батьками або піклувальниками, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

Неповнолітня особа особисто відповідальна за порушення договору, укладеного нею самостійно, а також договору, укладеного за згодою батьків, піклувальників. У разі недостатності майна додаткову відповідальність несуть батьки або піклувальники (ст. 33 ЦК України).

Неповнолітні, які не досягли віку 14 років (ст. 31 ЦК України). Дієздатність цих осіб є частковою; вони мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що захищаються законом. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку і стосується предмета невисокої вартості.

Малолітня особа не відповідальна за завдану нею шкоду. Обов'язок відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється при досягненні нею повноліття. Після досягнення повноліття на цю особу може бути покладено обов'язок відшкодувати шкоду в повному обсязі або частково, якщо вона має достатньо коштів, а особи, які відшкодовували цю шкоду, стали неплатоспроможними або померли.

Обмежена дієздатність. З досягненням 18 років, а також у вже розглянутих випадках дієздатність громадян виникає в повному об-

сязі. З цього моменту на зміст дієздатності вже не впливають вікові фактори. Однак здатність громадянина до вольових усвідомлених дій може бути порушена внаслідок захворювання або зловживання алкогольними чи наркотичними речовинами. За таких проявів мають бути захищені майнові інтереси такого громадянина або інтереси його родини. З цією метою громадянин, який зловживає спиртними напоями чи наркотичними речовинами, може бути визнаний недієздатним або обмежено дієздатним.

Згідно з п. 2 ст. 30 ЦК України обмеження дієздатності може бути встановлено лише в порядку, визначеному законом. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи за таких умов: якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та(або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і внаслідок цього ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ст. 36 ЦК України).

Порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Цивільна дієздатність фізичної особи вважається обмеженою з моменту набрання законної сили рішення суду про це.

Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи має такі наслідки: над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування; фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини.

Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду. Закон встановлює також, що одержує заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи особи, цивільна дієздатність якої обмежена, а також розпоряджається ними піклувальник. Останній може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно відповідає за порушення нею укладеного за згодою піклувальника договору і за шкоду, завдану нею іншій особі.

Цивільна дієздатність фізичної особи, яка з певних причин була обмежена, може бути поновлена відповідно до умов, визначених ст. 38 ЦК України. Так, суд поновлює раніше обмежену цивільну дієздатність фізичної особи в разі її видужання або такого поліпшення психічного стану, коли в повному обсязі відновилась її здатність усвідомлювати значення своїх дій та(або) керувати ними, а також у разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо.

У зазначених випадках встановлене над фізичною особою піклування припиняється на підставі рішення суду про поновлення її цивільної дієздатності.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Тривала відсутність громадянина в місці його постійного проживання за відсутності відомостей про його перебування порушує права та інтереси фізичних осіб, з якими він перебуває у правових відносинах. З метою усунення такої правової невизначеності законом передбачено створення спеціального легального статусу для такої особи — визнання її безвісно відсутньою, що є засвідченням у судовому порядку факту тривалої відсутності особи в місці її проживання, а це, у свою чергу, зумовлює певні правові наслідки.

Відповідно до ст. 43 ЦК України **фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою**, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про її місцеперебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місцеперебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому було одержано такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць — перше січня наступного року.

Визнання громадянина безвісно відсутнім можливе за рішенням суду. Проте якщо громадянин живий, він не перестає бути суб'єктом права. У цьому разі орган опіки і піклування встановлює опіку над його майном. Згідно зі ст. 44 ЦК України опіку над майном безвісно відсутньої особи встановлює нотаріус, який за останнім місцем проживання особи описує належне їй майно. За заявою заінтересованої особи нотаріус може встановити опіку до ухвалення судом рішення про визнання громадянина безвісно відсутнім. Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її

користь, сплачує за рахунок її майна борги, керує майном безвісно відсутньої особи в її інтересах. За заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати.

Опіка над майном припиняється в разі скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, а також у разі появи фізичної особи, місцеперебування якої було невідоме.

Визнання громадянина безвісно відсутнім неможливе, якщо він переховується від розшуку (за кримінальною справою). Неможливо визнати громадянина безвісно відсутнім, якщо вірогідно відомо, що він живий, але немає відомостей про його місцезнаходження.

Якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або якщо одержано відомості про її місцеперебування, суд за місцем її перебування або суд, що ухвалив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 45 ЦК України).

Оголошення громадянина померлим

Як відомо, громадянин, якого визнано безвісно відсутнім, залишається учасником окремих правовідносин. У разі довготривалої відсутності громадянина, якщо його місцеперебування неможливо встановити, є підстави припустити, що він помер. Відповідно до ст. 46 ЦК України **фізична особа може бути оголошена судом померлою**, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про її місцеперебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю, або є підстави припустити, що вона загинула внаслідок певного нещасного випадку, — протягом шести місяців.

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років з дня завершення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше як після шести місяців.

Фізична особа оголошується померлою з дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою з дня її вірогідної смерті.

У зазначених випадках суд визнає не факт смерті громадянина, а оголошує його померлим на підставі презумпції смерті. При цьому правові наслідки такі самі, як і в разі реальної смерті громадянина. У разі появи громадянина чи встановлення його місцезнаходження всі його права поновлюються. Проте може йтися лише про поновлення тих його прав, які перейшли до спадкоємців. Права, які припинилися, не можуть бути поновлені.

Згідно зі ст. 48 ЦК України незалежно від часу появи фізичної особи, яку було оголошено померлою, вона має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося й безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника. Особа, до якої майно оголошеного померлим перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути це майно, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива. У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, їй відшкодовується вартість цього майна. Якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність держави, АРК або територіальної громади і було реалізовано ними, цій особі повертається сума, яку було одержано від реалізації цього майна.

Ім'я і місце проживання фізичної особи

Особистим правом фізичної особи є право на ім'я. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає з закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. При здійсненні окремих цивільних прав фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без зазначення імені. Ім'я фізичній особі надається відповідно до закону (ст. 28 ЦК України).

Відомості про ім'я заносяться до актового запису про народження дитини відповідно до правил, зазначених у ст. 145–147 Сімейного кодексу України. Правила про зміну імені наведені в Положенні про порядок розгляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен, по батькові, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 1993 р. Така зміна не впливає на цивільні права і обов'язки фізичної особи.

Таким чином, індивідуалізація окремого громадянина здійснюється насамперед за його ім'ям. Ім'я дається громадянину при народженні.

Ще однією ознакою фізичної особи, що індивідуалізує її, є її місце проживання. Іноді трапляється, що у різних громадян повністю збігаються ім'я, прізвище та по батькові, однак місце проживання збігається дуже рідко. Згідно зі ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, де особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа може мати кілька місць проживання. З 18 років особа має право самостійно вибирати собі місце проживання. Місце проживання має бути визначено точно: населений пункт, вулиця, номери будинку і квартири. Місцем проживання неповнолітніх визнається місце проживання їхніх батьків. Якщо батьки проживають окремо, місцем проживання неповнолітніх буде місце проживання того з батьків, з яким вони проживають. Місцем проживання недієздатних осіб є місце проживання їхніх опікунів (а також за ст. 29 ЦК України місцезнаходження відповідної організації, яка виконує функції опікуна).

При визначенні місця проживання вирішальне значення мають об'єктивні ознаки, зокрема постійне проживання фізичної особи в певному місці. Правильне визначення місця проживання має важливе значення, а саме: виконання обов'язків, відкриття спадщини тощо. У ст. 1221 ЦК України вказано, що місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця.

Акти громадянського стану

Цивільний (громадянський) стан особи визначається сукупністю фактів, які характеризують фізичну особу як суб'єкта цивільного права. Так, виникнення і припинення правоздатності пов'язані з фактами народження і смерті особи; взяття шлюбу зумовлює виникнення права спільної власності кожного з подружжя, а усиновлення — і відносини законного представництва, і комплекс особистих та майнових прав і обов'язків, які виникають між батьками й дітьми.

Громадянський стан (правовий статус) — це правове становище конкретного громадянина як носія різних прав і обов'язків. Громадянський стан громадянина індивідуалізують його ім'я, місце проживання і сімейний стан. Громадянський стан людей не однаковий. Поняття громадянського стану може вживатися у значенні правового становища громадянина як учасника майнових та особистих немайнових відносин. Реєстрацію

актів громадянського стану здійснюють уповноважені на це державні органи. До зазначених актів належать дії, що індивідуалізують людину, є юридичними фактами і з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення певних прав та обов'язків. Згідно із Законом України «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24 грудня 1993 р. **акти громадянського стану** — це засвідчені державою факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені та по батькові. Це перелік фактів, що підлягають обов'язковій реєстрації. Метою реєстрації є захист особистих майнових та немайнових прав, державних і громадських інтересів. Систему органів реєстрації становлять відділи реєстрації актів громадянського стану головного управління юстиції Міністерства юстиції в АРК, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських управлінь юстиції, виконавчі органи сільських та міських рад. Реєстрацію актів громадянського стану громадян України, які проживають за кордоном, здійснюють консульські установи та дипломатичні представництва.

Акти громадянського стану належать до адміністративних актів, які здійснюють компетентні органи в офіційних документах, закріплюючи відповідні обставини.

Порядок реєстрації актів громадянського стану встановлений сімейним законодавством.

Опіка і піклування

Опіка і піклування є способом забезпечення особистих і майнових прав та інтересів фізичної особи. Згідно зі ст. 55 ЦК України опіка і піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Фізична особа — підприємець і її правовий статус

Фізична особа, що має повну цивільну дієздатність, має право на здійснення підприємницької діяльності (ст. 50 ЦК України). Поняття підприємницької діяльності наведено у ст. 42 ГК України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р. Фізична особа може здійснювати підприємницьку діяльність за умови і після державної реєстрації у встановленому законодавством порядку. Фізична особа — підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім того, на яке не може бути звернено стягнення.

Завдання для практичних занять

1. Громадянка Вжиткова, працюючи продавцем у крамниці й маючи доступ до матеріальних цінностей, вчинила крадіжку майна. За це їй було засуджено на п'ять років позбавлення волі без права працювати в системі торгівлі. Не погодившись із визначеною судом мірою покарання, гр-ка Вжиткова оскаржила вирок суду.

Питання:

1. Назвіть випадки обмеження цивільної правоздатності.
2. Як слід вирішити справу?

2. Тринадцятирічний Володимир за участь у телевізійних передачах отримав винагороду в сумі 40 грн. За ці гроші він купив маркер (12 грн) і електронний калькулятор (26 грн). Батьки В. вирішили, що він нерозумно витратив гроші, бо в сім'ї вже є кілька маркерів і калькулятор. Вони повернули покупки до крамниці, вимагаючи від директора повернення грошей. Директор відмовився задовольнити їх вимогу, пояснюючи, що хлопчик зробив покупки за власні гроші, якими неповнолітні мають право розпоряджатися самостійно.

Питання:

Як слід вирішити справу?

3. Громадянка Бородіна у віці 16 років взяла шлюб з дозволу райвиконкому. За три місяці потому подружжя вирішило переїхати до іншого міста на постійне проживання. Перед від'їздом вони вирішили продати приватний будинок, який належав дружині. Довідавшись про наміри дочки, її батько, вважаючи себе опікуном неповнолітньої, заявив нотаріусу, що не погодиться продати будинок. Нотаріус, погоджуючись з батьком, на підставі Цивільного кодексу України, відмовив у посвідченні договору купівлі-продажу будинку. Громадянка Бородіна звернулася до суду зі скаргою на дії нотаріуса.

Питання:

1. На яке коло питань розраховане завдання?
2. Як слід вирішити справу?

4. Гр-н А. Р. Косенко уклав з благодійною організацією угоду, згідно з якою зобов'язався заповісти свою квартиру цій організації в рахунок того, що остання повинна довічно виплачувати йому щомісяця 50 % вартості його пенсії. Через п'ять років Косенко помер, залишився заповіт, згідно з яким усе майно (разом із квартирою) передавалося сину його приятеля. Благодійна організація звернулася до суду з позовом про визнання заповіту недійсним у зв'язку з порушенням раніше укладеного договору.

Питання:

Яке рішення повинен прийняти суд?

5. Шістнадцятирічний О. Л. Мальков після року роботи за трудовим контрактом вирішив зайнятись підприємницькою діяльністю, у зв'язку з чим звернувся до органу опіки та піклування за визнанням його повністю дієздатним. Батьки Малькова були проти визнання сина повністю дієздатним до настання його повноліття, про що повідомили органу опіки та піклування.

Питання:

1. Яке рішення повинен прийняти орган опіки та піклування?
2. Куди і в якому порядку можна оскаржити це рішення?
3. Чи можливо вирішити це питання в обхід органу опіки та піклування?

6. Дванадцятирічний Сашко Н. отримав до Нового року в подарунок від дідуся велосипед. У зв'язку з тим, що Сашку терміново знадобилися лижі, від продав велосипед 16-річному знайомому підлітку, а на отримані гроші купив лижі.

Батько Сашка розцінив цей вчинок як неповагу до дідуся, пішов до хлопця-покупця з наміром повернути гроші й забрати велосипед. Але підліток, що купив велосипед, відмовився забрати гроші й від-

дати велосипед, мотивуючи тим, що грошова сума за велосипед цілком нормальна, та й велосипед належав Сашку, який може самостійно розпоряджатися своїм майном і тому підстав для розірвання угоди немає.

?

Питання:

1. Чи має юридичну силу угода продажу велосипеда між зазначеними підлітками?
2. Які права має батько Сашка в цій ситуації і як вони реалізуються?
3. Чи змінилася б ситуація, якби Сашку було 15 чи 19 років?

7. Н. Короленко було знижено шлюбний вік, і вона взяла у шлюб у віці 16 років. Через рік вона розлучилася через грубе ставлення до неї чоловіка і вирішила з річною дитиною змінити місце проживання.

Гр-ка Короленко продала подаровану їй дідусем на весілля дачу для того, щоб на новому місці купити квартиру. Дізнавшись про це, дід подав до суду позов про визнання договору купівлі-продажу недійсним, мотивуючи тим, що його онука є неповнолітньою і не може укласти самостійно угоди з нерухомості. Водночас він просив призначити його опікуном своєї онуки, а її зобов'язати проживати за місцем проживання опікуна.

?

Питання:

Яке рішення повинен прийняти суд? Відповідь обґрунтуйте.

8. Сімнадцятирічний Роман О. усю свою стипендію витрачає на азартні ігри. Батько Романа звернувся до органу опіки та піклування з проханням обмежити дієздатність сина і надати батьку право отримувати стипендію сина в інституті.

?

Питання:

1. Чи правильно поставлено питання про обмеження дієздатності Романа?
2. Яку відповідь отримає батько від органу опіки та піклування?

9. Т. Д. Стриженко поїхала до рідної сестри Ольги в інше місто. Коли мати сестер довідалася, що Т. Д. Стриженко так і не з'явилась у своєї сестри, вона звернулася до органів Міністерства внутрішніх справ України (МВС) з проханням оголосити розшук зниклої дочки. За два місяці потому мати отримала від органів МВС відповідь, що її дочку не знайдено. Тоді мати зниклої дочки звернулася до органів опіки і піклування відносно її десятирічного сина з проханням визнати її безвісти відсутньою, а її, бабусю, оформити опікуном онука.

Питання:

1. Яке рішення повинен прийняти орган опіки і піклування?
2. Яку відповідь має надіслати матері Т. Д. Стриженко орган опіки і піклування?

1.8. ЮРИДИЧНІ ОСОБИ

Поняття й ознаки юридичної особи. Види юридичних осіб і організаційно-правові форми. Порядок створення юридичної особи.

Державна реєстрація юридичної особи. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб: порядок реалізації.

Реорганізація і ліквідація юридичної особи. Види юридичних осіб. Підприємницькі товариства та їх види. Загальна характеристика підприємницьких товариств.

Управління юридичною особою. Філії і представництва. Особисті немайнові права юридичної особи.

Відповідальність юридичних осіб.

Загальна характеристика виробничих кооперативів та установ.

Порядок припинення діяльності юридичної особи.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді, арбітражі або третейському суді.

У ст. 80 ЦК України 2003 р. передбачається, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Розглянемо основні ознаки юридичної особи.

- Організаційна єдність, тобто **юридична особа** — це не окремий громадянин, а колективне утворення з внутрішньою структурою і функціональною диференціацією.

- Наявність відокремленого майна, тобто майно колективних утворень, належить їм на праві власності. Правовою формою майнового відокремлення державного підприємства є право повного господарського відання належним йому майном.

- Виступ у цивільному обороті від власного імені; інші особи можуть діяти від імені юридичної особи тільки за її згодою, наприклад, за довіреністю. Для індивідуалізації юридичної особи вона повинна мати власне найменування, яке вказує на її організаційно-правову форму. Згідно з ст. 90 ЦК України 2003 р. найменування повинно містити інформацію про характер її діяльності.

- Здатність нести самостійну майнову відповідальність, тобто організація повинна обов'язково нести самостійну майнову відпо-

відальність за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за нею майна.

- Здатність бути позивачем і відповідачем у судах, що надає право захищати свої права і відповідати за взяті зобов'язання.

- Реєстрація відповідно до вимог чинного законодавства. Це означає, що юридична особа підлягає державній реєстрації (дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру) і тільки з моменту реєстрації набуває статусу юридичної особи й може бути суб'єктом цивільних та інших відносин. Згідно зі ст. 80 ЦК України 2003 р. юридичні особи утворюються в порядку, встановленому законодавством. Законодавством передбачається кілька способів виникнення юридичних осіб: розпорядчий, явочний, нормативно-явочний, дозвільний та договірний.

- Наділення цивільною правоздатністю і дієздатністю. Юридичні особи приватного права в Україні мають не спеціальну, а загальну правоздатність (ст. 91 ЦК України), можуть вчиняти будь-які правочини. Юридичні ж особи публічного права можуть вчиняти правочини, що не суперечать їхньому правовому статусу.

Юридична особа має такі самі цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, за винятком тих, що за природою можуть належати лише людині (ст. 91 ЦК України). Правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення відповідного запису до єдиного державного реєстру; обмежена ж вона може бути лише за рішенням суду. Дієздатність юридичної особи означає, що вона набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до закону та установчих документів. Органи юридичної особи створюються в порядку, встановленому законом та установчими документами (ст. 92 ЦК України).

Юридична особа має право створювати філії та представництва, якими є територіально відокремлені структурні підрозділи юридичної особи. Правовий статус філій та представництв визначений у ст. 95 ЦК України.

Згідно зі ст. 81 ЦК України юридичні особи поділяються на види залежно від мети їх створення: шляхом об'єднання осіб і майна. До них зараховують господарські товариства. **Товариством** є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників). Товариство може бути створено також однією особою.

Закон вирізняє **підприємницькі товариства**, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку. Такі товариств-

ва можуть бути створені як господарські товариства (повне; командитне; з обмеженою відповідальністю; акціонерне) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками.

Зважаючи на особливості створення, розрізняють юридичних осіб приватного і публічного права.

Юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів (ст. 87 ЦК України), а **публічного** — на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи як публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо), так і приватного (підприємницькі товариства), а також брати участь у діяльності останніх на загальних підставах.

Зауважимо, що Господарський кодекс України вирізняє такі види юридичних осіб, як **підприємства і об'єднання**. У ст. 63 ГК України визначені види підприємств за формою власності:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство комунальної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (об'єднання майна різних форм власності).

Проте ані Конституція України, ані Цивільний кодекс України не виокремлюють такої форми власності, як колективна.

Юридична особа може припинити існування в разі передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або внаслідок ліквідації.

Ліквідація юридичної особи — це повне припинення існування юридичної особи без виникнення правонаступництва. Підстави ліквідації юридичних осіб регламентовані ст. 110 ЦК України, порядок ліквідації платоспроможної юридичної особи і порядок задоволення вимог кредиторів — ст. 111 ЦК України.

Завдання для практичних занять

1. Громадяни України К. та А., а також громадянин Німеччини М. вирішили створити страхову компанію у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Керуючись Цивільним кодексом України, засновники виходили з того, що страхова компанія може здійснювати будь-який вид підприємницької діяльності, а особисте, майнове страхування, страхування відповідальності, перестрахування та фінансову діяльність, пов'язану з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням тільки після отримання відповідні ліцензії. Це й було зазначено у статуті. Проте їм було відмовлено в реєстрації страхової компанії.

?

Питання:

1. На яке коло питань розраховано це завдання?
2. Якими повинні бути дії зазначених осіб, щоб вони могли відкрити страхову компанію?

2. Товариство з обмеженою відповідальністю «Досвід» (далі — ТОВ) зареєстровано в Печерському районі м. Києва за адресою одного із засновників Р., який пізніше вибув з учасників ТОВ. Товариство було змушено укласти договір оренди жилого приміщення з гр-ном В., що мешкає по вул. Урицького, 7/8 (Голосіївський р-н), де й розмістило свій орган управління. Інші підрозділи ТОВ було розташовано в інших місцях. За одним з договорів підряду ТОВ не виконало своїх зобов'язань, і контрагент надіслав йому претензію за адресою, де розміщувався орган управління останнього. Не отримавши у відповідний термін відповіді на претензію, контрагент вирішив звернутися з позовом до господарського суду.

?

Питання:

1. На яке питання розраховано це завдання?
2. Як слід розв'язати завдання?

3. Пометун — голова правління відкритого акціонерного товариства «Світанок» (далі — ВАТ) — уклав договір купівлі-продажу одного з приміщень, яке належало ВАТ на праві власності. Ос-

танне звернулося з позовною заявою до господарського суду про визнання цього договору недійсним, мотивуючи тим, що відповідно до статуту ВАТ Пошетун не мав належно оформлених повноважень щодо укладення цього договору. Вирішення питань про відчуження приміщень є виключною компетенцією загальних зборів ВАТ. Рішенням господарського суду договір купівлі-продажу приміщення ВАТ громадянином-підприємцем С. було визнано недійсним. Останній не погодився з прийнятим рішенням і має намір звернутися з апеляційною скаргою до апеляційного господарського суду.

Питання:

- 1. На яке коло питань розраховано це завдання?*
- 2. Яке рішення має прийняти апеляційний господарський суд?*

1.9. ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ І АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Правові форми участі держави у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Правові форми участі АРК у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Правові форми участі територіальних громад у цивільних відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Відповідальність за зобов'язаннями держави, АРК, територіальних громад. Розмежування відповідальності за зобов'язаннями держави, АРК, територіальних громад та створених ними юридичних осіб.

Держава є суб'єктом публічного права, бере участь у цивільно-правових відносинах безпосередньо через відповідні державні органи чи уповноважених осіб. Правоздатність держави має цільовий характер. Держава є носієм публічної влади, здійснює функції в інтересах суспільства. Загалом держава має цільову правоздатність, що є наслідком виконання нею функції носія публічної влади.

Територіальна громада є також суб'єктом цивільно-правових відносин. Територіальні громади здійснюють цивільні права і обов'язки через органи місцевого самоврядування, компетенція яких встановлена законом (ст. 172 ЦК України).

Держава і територіальні громади є активними учасниками речових правовідносин. Держава може бути власником майна. Право державної власності здійснюється відповідними державними органами. Названі суб'єкти можуть бути учасниками зобов'язальних відносин (наприклад, це договори поставки для державних потреб, підяду, позики тощо).

Згідно зі ст. 167 ЦК України держава діє в цивільних правовідносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин.

Територіальні громади є новим суб'єктом правових відносин. Органами місцевого самоврядування, що репрезентують спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ра-

ди. Територіальні громади мають спеціальну правоздатність, що визначена для неї законом.

Автономна Республіка Крим є специфічним суб'єктом цивільних правовідносин. Згідно з правовим статусом АРК визнається як автономне утворення.

Держава і територіальні громади беруть участь у цивільних правовідносинах безпосередньо через свої органи або опосередковано через створені ними юридичні особи.

Опосередкованою формою участі держави і територіальних громад забезпечується можливість створення юридичних осіб. Згідно з п. 2 ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи як публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та законами, так і приватного права (підприємницькі товариства), а також брати участь в діяльності останніх на загальних підставах (п. 3 ст. 167 ЦК України). Територіальні громади так само можуть створювати юридичні особи приватного права і брати участь в їх діяльності (п. 3 ст. 169 ЦК України). Держава, створюючи юридичні особи, наділяє їх певним майном і здійснює контроль за діяльністю, причому майно передається у власність створеної юридичної особи, а держава має виключно право на корпоративне управління діяльністю цієї особи.

Держава і територіальні громади можуть брати участь в особистих немайнових правовідносинах й наділятися тільки тими особистими немайновими правами, які не суперечать їх правовій природі. Наприклад, держава і територіальні громади можуть мати право на ділову репутацію, найменування, інформацію. Держава має також особливе право на державну таємницю.

Держава і територіальна громада є учасниками речових правовідносин. У ст. 326 ЦК України передбачається, що держава може бути власником майна, у тому числі грошових коштів. Від імені та в інтересах держави право власності здійснюють відповідні органи державної влади. До об'єктів права державної власності належать земля, майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворюваних нею органів, майно збройних сил, органів державної безпеки, внутрішніх та прикордонних військ, єдина енергетична система, система транспорту загального користування, зв'язку та інформації, кошти державного бюджету, резервні та страхові фонди, майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, майно державних підприємств, об'єкти соціально-культурної сфери або інше майно, що

становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток, а також інше майно, передане у власність України іншими державами, юридичними особами і громадянами тощо. Державними органами, що здійснюють право державної власності є, зокрема, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Фонд державного майна України, Державне казначейство України та інші відповідні органи. У сфері речових правовідносин держава наділена такими виключними повноваженнями: набуття у власність скарбу, що є пам'яткою історії та культури (ч. 4 ст. 343 ЦК України), викупленої пам'ятки історії та культури (ч. 4 ст. 352 ЦК України), реквізованого майна (ч. 3 ст. 354 ЦК України), конфіскованого майна (ч. 1 ст. 354 ЦК України). Держава є суб'єктом спільної власності за участю інших учасників правовідносин.

Територіальні громади відповідно наділені правом комунальної власності, яке реалізують відповідні органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК України).

Держава і територіальні громади є також учасниками зобов'язальних відносин (договори поставки, підряду, позики, банківського вкладу, купівлі-продажу державного та комунального майна, оренди тощо).

Цивільно-правова відповідальність держави і територіальної громади настає за невиконання як цивільно-правових зобов'язань, так і деліктних зобов'язань (наприклад, за шкоду, завдану державними органами).

У ст. 176 ЦК України 2003 р. вперше в Україні передбачено принцип розмежування відповідальності за цивільно-правовими зобов'язаннями.

Держава може набувати окремих прав інтелектуальної власності, а також може бути спадкоємцем за заповітом.

Держава бере участь у зовнішньоекономічних відносинах (міжнародні концесійні договори, інвестиційна діяльність, договори зовнішньої позики тощо).

1.10. ПРАВОЧИНИ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ. УМОВИ ЧИННОСТІ УГОД

Загальні положення про правочин. Поняття і види правочинів.

Форма правочину та деякі недійсні правочини. Способи волевиявлення; характеристика окремих видів недійсних правочинів.

Правові наслідки недодержання форми правочину.

Державна реєстрація правочину та місце його вчинення. Презумпція правомірності правочину. Відмова від правочину.

Поняття недійсності правочину. Правові наслідки недійсності правочину. Момент недійсності правочину.

Правочин є найпоширенішою підставою виникнення цивільних прав і обов'язків. За правовою природою правочин є юридичним фактом.

Правочином визнаються вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто на встановлення, зміну чи припинення цивільних правовідносин. До правочинів належать різні види договорів: купівлі-продажу, дарування, підряду, майнового найму, оренди, позики тощо, а також оголошення конкурсу, заповіт та інші дії. Термін «правочин», що використовується в ЦК України 2003 р., є суто українським. Цей термін використовувався в українському законодавстві упродовж 20–30-х років XX ст., він тотожний терміну «угода», що містився в ЦК УРСР 1963 р.

У теорії цивільного права під **юридичними фактами** розуміються конкретні життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків і насамперед виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин. Юридичні факти поділяються за ознаками залежності від волі суб'єктів на події та дії.

До **подій** належать обставини, перебіг яких не залежить від волі людини стихійне лихо, народження, смерть людини тощо. **Дії** відбуваються за волею суб'єктів — юридичних і фізичних осіб.

В окремих випадках події (смерть, пожежа) можуть наставати внаслідок дій людей, що можуть бути чи не бути учасниками правовідносин. Але в будь-якому разі потрібно чітко розрізняти дії і події як підстави виникнення цивільних прав і обов'язків. Так, якщо

в результаті дії настала смерть громадянина, то це означає, що в результаті цього юридичного факту (дії) виникають правовідносини з відшкодування шкоди. Смерть же як подія зумовлює правовідносини з прийняття спадщини.

Залежно від того, чи відповідають дії вимогам закону або нормативних актів, вони поділяються на правомірні й неправомірні. До **правомірних діянь** належать, наприклад, договори, односторонні угоди, створення продуктів інтелектуальної творчості та ін. **Неправомірними** (або **деліктами**) визнаються дії, здійснення яких суперечить нормам цивільного законодавства. До неправомірних дій належать заподіяння шкоди іншій особі чи придбання заощадження майна без достатніх підстав. Правомірні дії поділяються на **юридичні акти** та **юридичні вчинки**.

Правочин є вольовим актом, і цим він відрізняється від подій, що відбуваються незалежно від волі людини. Цивільний кодекс України 2003 р. допускає різні форми зовнішнього волевиявлення: словами (усно), письмовим актом, поведінкою особи. В останньому випадку йдеться про **конклюдентні дії**, тобто дії, в яких втілюється воля особи укласти правочин.

Правочин — це правомірна вольова дія. Правомірність правочину означає, що він є юридичним фактом, який породжує правові наслідки, яких бажають сторони і які відповідають вимогам закону. За правомірністю правочини відрізняються від правопорушень (деліктів) — вольових дій, що суперечать вимогам закону й зумовлюють правові наслідки, яких сторони не бажали.

Закон передбачає, що правочин завжди правомірний, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (ст. 204 ЦК України).

Правова мета правочину є підставою, наприклад, набуття права власності. Разом з тим правова мета правочину повинна бути досяжною і законною. Правочин, мета якого не відповідає цим вимогам, є недійсним (наприклад, якщо порушує публічний порядок — ст. 228 ЦК України).

У ст. 203 ЦК України наведено загальні вимоги, які мають бути виконані задля чинності правочину. Перелічимо їх.

1. Зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадом суспільства.

2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.

5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлюються ним.

6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Деякі правочини вважаються вчиненими лише з моменту їх державної реєстрації, що прямо встановлено у ст. 210 ЦК України 2003 р. Правочини підлягають державній реєстрації лише у випадках, прямо передбачених законом. Це стосується нерухомого майна (ст. 657 ЦК України), договору про передання нерухомого майна під виплату ренти (ст. 731 ЦК України), договору управління нерухомим майном (ст. 1031 ЦК України) і договору довічного утримання (догляду), згідно з яким у власність передається нерухоме майно (ст. 745 ЦК України).

Види правочинів

Правочини класифікуються на види за різними ознаками. Слід ознайомитися з різними точками зору з цього питання, що існують у теорії цивільного права.

Не існує єдиної класифікації, яка охоплює всі види правочинів, тому що в основу розподілу правочинів на види покладаються різні критерії.

1. За кількістю сторін, що беруть участь у правочині, розрізняють одно-, дво- чи багатосторонні правочини.

Одностороннім правочином є вольова дія однієї сторони, якою може бути одна особа (наприклад, заповіт). Права з одностороннього правочину виникають, як правило, у інших осіб, обов'язки ж виникають лише для особи, яка вчинила цей правочин.

Згідно зі ст. 202 ЦК України до односторонніх правочинів застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину.

Дво- чи багатосторонні правочини називаються договорами, оскільки для їх вчинення необхідні не тільки вольові дії сторін, а й узгодженість цих дій. А це можливо лише за договором. Зокрема, це договори купівлі-продажу, міни, оренди та ін.

Для вчинення багатосторонніх правочинів необхідно узгодження дії трьох або більше сторін.

2. За характером правовідносин правочини поділяються на відплатні та безвідплатні.

Відплатним визнається правочин, у якому одна сторона повинна одержати плату чи інше зустрічне задоволення за виконання своїх обов'язків за договором (купівля-продаж, міна, страхування тощо).

Якщо сторона за договором зобов'язується виконати свої обов'язки без зустрічного задоволення, що має майновий характер, то такий правочин називається **безвідплатним** (договори позички, дарування).

3. Залежно від моменту, коли правочин вважається вчиненим, розрізняють правочини консенсуальні (від лат. *consensus* — згода) та реальні (від лат. *res* — річ).

Консенсуальним є правочин, для вчинення якого достатньо лише досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. Більшість правочинів консенсуальні (купівлі-продажу, міни тощо). **Реальний** правочин вважається вчиненим лише тоді, коли відбудеться передання речі; права і обов'язки виникають з моменту її передання (договори зберігання, позики, ренти).

4. Залежно від значення підстав для дійсності правочину правочини поділяються на казуальні (від лат. *causa* — мета) та абстрактні (від лат. *abstractio* — виділяти, відвертати). **Казуальними** називаються правочини, дійсність яких залежить від наявності конкретної підстави — мети. Наприклад, мета договору позики полягає в переданні у власність позичальникові грошових коштів. До казуальних правочинів належать договори купівлі-продажу і оренди.

Абстрактні — це правочини, дійсність яких не залежить від мети. Наприклад, вексель є підставою права вимоги держателя грошових коштів, і немає значення, на підставі чого він вимагає виконання зобов'язання.

5. Умовні та безумовні правочини. **Умовним** визнається правочин, в якому виникнення прав і обов'язків ставиться сторонами в залежність від обставини, яка може настати або не настати в майбутньому. Обставина може передбачатися сторонами, але не повинна суперечити законодавству і моральним засадам суспільства. До умовних належать правочини з відкладальною або скасувальною обставиною (ст. 212 ЦК України). Наприклад, це договори найму житла за умови виконання ремонту, заміни обладнання, звільнення у зв'язку з приїздом родича.

У ст. 212 ЦК України передбачено правочини, щодо яких правові наслідки пов'язуються з настанням певної обставини.

1. Особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання або зміну прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина).

2. Особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити припинення прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (скасувальна обставина).

3. Якщо настанню обставини недобросовісно перешкоджала сторона, якій це не вигідно, обставина вважається такою, що настала.

4. Якщо настанню обставини недобросовісно сприяла сторона, якій це вигідно, обставина вважається такою, що не настала.

Поняття недійсності правочину. Правові наслідки недійсності правочину

Недійсним правочином визнаються дії фізичних і юридичних осіб, які хоча і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Підставою визнання правочину недійсним є недодержання вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених ст. 203 ЦК України.

За характером порушення закону при вчиненні правочинів та правових наслідків вчинення таких правочинів вони поділяються на нікчемні та заперечні. Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині.

Нікчемним є правочин, недійсність якого прямо встановлена законом (ст. 219, 220, 222, 224, 226 ЦК України).

Заперечним вважається правочин, недійсність якого прямо не випливає із закону, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

Дійсність правочину залежить від дійсності його елементів. У цьому зв'язку недійсні правочини можуть бути згруповані залежно від того, який з елементів правочину виявився дефектним.

Так, розрізняють недійсні правочини з пороками суб'єктного складу, волі, форми, і змісту.

Поряд з окремими складовими недійсності правочинів закон формулює загальну норму, відповідно до якої недійсним може бути визнано будь-який правочин, що не відповідає вимогам закону чи інших нормативних актів (ст. 215 ЦК України). Роль такої загальної норми виявляється у випадках, коли відбувається правочин, що не має пороків окремих елементів, але суперечить за змістом і спрямо-

ваністю вимогам закону. Наприклад, громадянин придбав будівельні матеріали у невідомого йому водія автомобіля, однак згодом з'ясувалося, що водій не був власником цих матеріалів і розпорядився неналежним йому майном. Щодо елементів правочину порушення немає, оскільки водій дієздатний, правочин був виконаний у момент здійснення, отже, пороку форми немає, воля була виявлена чітко і зрозуміло. Проте з позицій норм законодавства цей правочин недійсний, тому що водій не був власником матеріалів і не мав повноважень на їх відчуження. Такий правочин визнається недійсним.

Правочини з пороками волі поділяються на такі: зроблені без внутрішньої волі на укладення угоди і у яких внутрішня воля сформувалася неправильно.

Без внутрішньої волі правочини відбуваються під впливом насильства, погрози, зловмисної угоди представника однієї сторони з іншою стороною, а також громадянином, що не здатний розуміти значення власних дій чи керувати ними. Такі правочини визнаються недійсними внаслідок того, що волі особи на його здійснення немає, коли волевиявлення відбиває волю не учасника правочину, а іншої особи, яка впливає на учасника правочину.

Угоди, укладені через обман, оману, кабальні умови, характеризуються наявністю зовні вираженої здавалося б бездоганної внутрішньої волі, однак що сформувалася під впливом обставин, які спотворюють щирю волю особи.

Обман — це навмисне введення в оману сторони правочині іншою стороною або особою, в інтересах якої відбувається правочин.

Омана так само сприяє перекрученому формуванню волі учасника правочину, однак на відміну від обману не є результатом навмисних, цілеспрямованих дій іншого учасника правочину. Виникненню омани може сприяти відсутність належної обачності, часом самовпевненість учасника угоди або дії третіх осіб.

Кабальні угоди, вчинені внаслідок збігу важких обставин, мають порок волі, оскільки воля при цьому формується під впливом таких обставин, за яких практично виключається нормальне формування волі, що спонукає укласти угоду на вкрай не вигідних для себе умовах.

Від недійсності правочину слід відрізняти відмову від нього. Закон надає право особі, яка вчинила правочин, відмовитися від нього (ст. 214 ЦК України). Особа, яка вчинила односторонній правочин,

має право відмовитися від нього на власний розсуд. Однак якщо такою відмовою порушено права іншої особи, ці права підлягають судовому захисту. Особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані.

Відмова від правочину вчиняється в такій самій формі, в якій було вчинено правочин. Відмова від правочину, вчиненого у простій письмовій формі, має бути вчинена у простій письмовій формі.

Недійсність правочину не спричиняє юридичних наслідків. До правових наслідків недійсності правочину належать такі: двостороння реституція і відшкодування збитків та моральної шкоди. **Двостороння реституція** — це повернення сторін правочину в той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення; кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що одержала на виконання цього правочину. За неможливості повернення одержаного або якщо одержане полягало в послугах, користуванні майном, особа зобов'язана відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, що є на момент відшкодування.

Зауважимо, що на відміну від ЦК УРСР 1963 р. Цивільний кодекс України 2003 р. не встановлює наслідків недійсності правочинів у вигляді спеціальних штрафних санкцій: односторонньої реституції та заборони реституції.

Правові наслідки недійсності встановлених законом правочинів можуть бути змінені за домовленістю сторін. Винятком з цього є нікчемні правочини, правові наслідки недійсності яких не можуть бути змінені сторонами (ст. 216 ЦК України).

Завдання для практичних занять

1. Ломова та Федько 10 жовтня уклали у простій письмовій формі договір доручення. На виконання цього договору Федько зобов'язався придбати у власність Ломової комплект обумовлених старовинних речей у строк не пізніше двох місяців і за суму щонайбільше 3 тис. грн.

Зазначена сума грошей була передана 10 жовтня Ломовою Федьку з видачею останнім боргової розписки. 25 жовтня Ломовій стало

відомо, що 12 жовтня Федько передав 3 тис. грн Альошину за договором позики під проценти строком на один місяць. Оскільки Ломова була впевнена, що предметом договору позики є гроші, які вона передала Федьку для виконання договору доручення і власником яких вона продовжує бути, вона повідомила Федька, що в односторонньому порядку розриває договір доручення за мотивом втрати довіри і вимагає негайно повернути їй 3 тис. грн. Крім того, вона повідомила, що вимагатиме визнання недійсним договору позики, укладеного між Федьком та Альошиним, оскільки його зміст суперечить закону. Ця суперечність, на її думку, полягає в тому, що оскільки позикодавець передає іншій стороні договору позики гроші у власність, то він сам має бути власником цих грошей.

Федько у відповідь на повідомлення Ломової заперечив. По-перше, на його думку, Ломова не може розірвати договір доручення в односторонньому порядку, оскільки в ньому міститься умова про те, що сторони не мають права цього робити. По-друге, він має ще достатньо часу для виконання договору доручення в повному обсязі. По-третє, у Ломової немає підстав для звернення до суду про визнання недійсним договору позики, оскільки вона не є стороною в ньому.

Питання:

- 1. На які питання розраховано це завдання?*
- 2. Проаналізуйте доводи сторін.*
- 3. Як слід вирішити цю справу?*

2. Єгоровський є учасником повного товариства «Повне товариство: Іванов, Петров і компанія», у засновницькому договорі якого встановлено правило про те, що справи товариства ведуть Іванов і Петров.

Єгоровський, отримавши довіреність лише від Іванова (Петров у цей час перебував у відрядженні), уклав від імені повного товариства договір з підприємцем — фізичною особою Рудаковим. Повернувшись із відрядження, Петров заявив, що товариство повинно вимагати визнання цього договору недійсним, оскільки для вчинення договору Єгорову потрібна була також довіреність від нього. При цьому Петров посилався на те, що правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це законом, іншими нормативно-правовими актами або установчими документами.

Дізнавшись про це, Рудаков заявив, що у відносинах з третіми особами повне товариство не може посилається на положення засновницького договору, які обмежують повноваження учасників повного товариства щодо права діяти від імені товариства, крім випадків, коли товариство доведе, що третя особа в момент вчинення договору знала чи наперед повинна була знати про відсутність у учасника товариства права діяти від імені товариства.

?

Питання:

- 1. На які питання розраховано це завдання?*
- 2. Як слід розв'язати це завдання?*

3. Феоктистов та Петров вирішили укласти договір купівлі-продажу будівельних матеріалів на суму, що у 5 разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян з розстроченням оплати товару на 14 місяців з дня вчинення договору.

При цьому в них виникла суперечка щодо форми договору. Один з них вважає, що цей договір не може укладатися в усній формі, оскільки не є договором, що повністю виконується сторонами в момент його вчинення.

Феоктистов виходить з того, що письмова форма договору між фізичними особами необхідна лише тоді, коли він вчиняється на суму, що не менше як у 20 разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Він не згоден з тим, що цей договір не є таким, що повністю виконується сторонами в момент його вчинення, оскільки з моменту передання товару і до його оплати товар, проданий у кредит, визнається таким, що перебуває у заставі у продавця для забезпечення виконання покупцем його обов'язку щодо оплати товару.

?

Питання:

- 1. На які питання розраховано це завдання?*
- 2. Як слід розв'язати це завдання?*

4. Антонов, який є власником дачного будинку в місті Азовську, 10 березня 2001 р. уклав з Іванченко договір оренди будинку строком на 6 місяців. У договорі було встановлено щомісячну орендну плату

в розмірі 200 грн. При цьому в день вчинення договору Іванченко сплатила Антонову аванс у розмірі 200 грн, а решту зобов'язалась сплатити після закінчення строку дії договору.

Крім того, у договорі було обумовлено, що права і обов'язки сторін припиняються, якщо в період між 20 і 30 червня до Антонова в Азовську приїде його син з родиною у відпустку. Фактично Іванченко почала користуватися будинком 20 травня.

Син Антонова з родиною приїхав до батька 2 липня. Іванченко, посилаючись на умови договору, відмовилась звільнити орендований будинок. Син Антонова пояснив батькові, що затримався з приїздом у зв'язку з отриманням від нього телеграми про тяжку хворобу брата, що проживає в Москві. Отримавши телеграму, син Антонова змушений був заїхати в Москву, але там дізнався, що брат вже тиждень перебуває за кордоном у відрядженні. При цьому він з'ясував, що телеграму надіслав не батько Антонова, а Федірко на прохання Іванченко.

Антонов звернувся до суду з позовом про звільнення Іванченко орендованого будинку і сплати нею орендної плати в повному обсязі.

Іванченко пояснила, що вимоги Антонова про звільнення будинку не визнає, оскільки умова, про яку йшлося в договорі, не настала. Крім того, вона вважає, що повинна сплачувати орендну плату лише з 20 травня, тобто з дня, коли фактично почала користуватися будинком.

Питання:

- 1. На які питання розраховано це завдання?*
- 2. Як слід розв'язати це завдання?*

1.11. ПРЕДСТАВНИЦТВО І ДОВІРЕНІСТЬ

Поняття, підстави і види представництва. Правові наслідки вчинення правочину представником. Правочини, які можуть вчинятися представником.

Представництво за законом.

Передоручення. Комерційне представництво.

Представництво за довіреністю. Поняття, форми і види довіреності. Строк дії довіреності.

Припинення представництва за довіреністю і скасування довіреності.

Представництво визначається як правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право від імені другої сторони, яку представляє, вчинити правочин. Цивільним кодексом України 2003 р. визначається коло правочинів, які не може вчиняти представник. Угоди, які вчиняються представником, є його власними, самостійними вольовими діями, які створюють, змінюють або припиняють цивільні права і обов'язки іншої особи, яку представляють.

Учасниками правовідносин представництва є три суб'єкти: особа, яку представляють, представник і третя особа, з якою у особи, яку представляють, внаслідок вчинення представником правочину виникають цивільні права і обов'язки. Особою, яку представляють, і представником може бути як фізична, так і юридична особа. Фізична особа має бути дієздатною. Юридичні особи мають право виконувати функції представника в будь-яких випадках, якщо це не суперечить їхній правоздатності, визначеній законом та їх установчими документами.

Законом встановлено певні обмеження щодо правочинів, які може здійснювати представник (ст. 238 ЦК України). Так, представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Представник не може вчиняти також правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто особою, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку представляє, у власних інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Представництво в цивільних правовідносинах виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та на інших підставах. Представництво, яке ґрунтується на законі, виникає на підставі прямої вказівки закону (ст. 242 ЦК України). Представництво за законом на відміну від добровільного виникає без волевиявлення особи, яку представляють, а обсяг і зміст повноважень представника визначаються виключно законом.

Цивільним кодексом України 2003 р. визначається новий вид добровільного представництва — **комерційне представництво** (ст. 243 ЦК України). **Комерційний представник** — це особа, яка постійно і самостійно є представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. Підставою комерційного представництва вважається договір, який за правовою природою є договором доручення. У п. 3 ст. 243 ЦК України вказано: повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним і особою, яку він представляє, або довіреністю.

Правочин, вчинений представником, створює, змінює та припиняє цивільні права і обов'язки особи, яку він представляє (ст. 239 ЦК України).

Довіреність: види і форми

Довіреність — це письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами (ст. 244 ЦК України). За юридичною природою довіреність становить односторонню угоду, яка визначає повноваження представника. У довіреності має бути вказана особа, на яку видана довіреність, особа, яка її видала, і повинна чітко виявлятися її воля на вчинення певних дій від її імені. Вимоги до змісту довіреності містяться в Інструкції про порядок здійснення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 18 червня 1994 р. № 18/5. Довіреність може бути складена від імені однієї або кількох осіб на ім'я однієї або кількох осіб.

Розрізняють такі види довіреностей: генеральну (загальну), спеціальну та разову.

Разові довіреності видаються на вчинення одного правочину, **спеціальні** — на вчинення певної кількості однорідних правочинів, **загальні (генеральні)** — на визначений термін для здійснення різноманітних правочинів.

Довіреність завжди повинна мати письмову форму. Форма довіреності має відповідати формі, в якій вчинятиметься правочин (ст. 245 ЦК України). Форма довіреності може бути звичайною письмовою чи письмовою нотаріальною. Нотаріально посвідчена довіреність здійснюється на вчинення правочину, який потребує нотаріального посвідчення у випадках, передбачених законом або договором (ст. 209 ЦК України).

Довіреність є строковою угодою; у ній повинно бути визначено дату вчинення і строк, упродовж якого вона дійсна. Представник, якому видана довіреність, може передати свої повноваження іншій особі в порядку передоручення (ст. 240 ЦК України).

У ст. 248 ЦК України передбачаються підстави припинення представництва за довіреністю: закінчення строку її дії; внаслідок вчинення правочину, для якого вона була видана; скасування довіреності особою, яка її видала; відмова представника від вчинення дій, визначених довіреністю.

Права і обов'язки, що виникли у третіх осіб внаслідок вчинення дії представником до того, як він дізнався про її припинення, зберігають чинність для особи, що видала довіреність. Представник відповідає перед особою, що видала довіреність, за завдані їй збитки в разі недодержання ним вимог щодо негайного повідомлення особи про відмову від вчинення дій, що були визначені довіреністю.

Завдання для практичних занять

1. ЗАТ «Тракт», що зареєстроване в Тернополі, мало філію у Трускавці. 24 листопада 2002 р. було прийнято рішення засновників ЗАТ про придбання в Тернополі будівлі площею 1500 м². У рішенні це право було надане керівнику Тернопільської філії. 3 грудня 2002 р. угоду було укладено і зареєстровано. 15 грудня 2002 р. за повідомленням податкової інспекції прокуратура Тернополя звернулася до суду про визнання угоди недійсною, посилаючись на те, що після прийняття рішення про придбання будівлі й надання повноважень не було видано доручення на здійснення угоди. Мало того, керівник філії повинен бути призначений рішенням ЗАТ і мати доручення, що окреслює коло його дій і прав. Керівник ЗАТ «Тракт» був призначений загальними зборами засновників, але доручення від товариства не мав. Таким чином, угода була підписана неуповноваженою особою і тому має бути визнана недійсною.

Питання:

Яке рішення повинен прийняти суд?

2. Полковник О. О. Федьковський працював викладачем у Військовій інженерній академії. У грудні 2002 р. він вирішив продати власний автомобіль марки ВАЗ-2109. Але особисто займатися цим він не міг, а тому видав доручення на здійснення зазначеної операції з правом зняття з обліку автомобіля і отримання грошей приятелю М. І. Мирошкіну. Доручення було завірено начальником академії генерал-лейтенантом Л. Д. Іванько. При знятті з обліку автомобіля в ДАІ начальник ДАІ відмовився прийняти це доручення, посиляючись на те, що таке доручення повинно бути посвідчене нотаріально.

Питання:

Дайте правову оцінку ситуації.

3. 5 червня 2003 р. до магазину «Електрик» звернувся В. В. Прудко з проханням прийняти назад музичний центр «Соні», бо він не працює, і повернути йому 5000 грн. Продавець прийняв музичний центр і виплатив гроші. 8 червня 2003 р. В. В. Прудку надійшов лист з вимогою повернути гроші й забрати музичний центр знову. Коли той прийшов до магазину, адміністратор пояснив йому, що міняти або повертати товар до магазину можна лише протягом трьох робочих днів після придбання, а не через 10. Крім того, продавець не уповноважений вирішувати такі питання, бо вони перебувають у компетенції адміністратора. В. В. Прудко відмовився повертати гроші, бо, як він вважає, продавець є представником магазину і якщо він щось наплутав, то він і є винуватцем.

Питання:

Як слід розв'язати завдання?

4. До нотаріальної контори Києва звернулася гр-ка Латвії з проханням зробити передоручення на громадянку України. Коли нотаріус перевірив доручення, то з'ясувалося, що доручення складено

за законами Латвії і діє до моменту відміни її поручителем, тобто строк доручення фактично обмежений.

?

Питання:

На який строк повинно бути видане доручення в порядку передоручення?

5. А. А. Іванов видав П. П. Смирнову доручення з правом продажу і передоручення на автомобіль ВАЗ-2110. Смирнов за шість місяців потому видав доручення в порядку передоручення К. В. Старостину, а ще за місяць потому трапилась аварія з вини Старостина. У результаті аварії було пошкоджено автомобіль «Вольво-940», вартість ремонту якого за калькуляцією становила 45 тис. грн. Власник «Вольво» звернувся з позовом до А. А. Іванова — власника автомобіля ВАЗ-2110. У суді Іванов пояснив, що за дії Старостина він не повинен відповідати, бо не знав, що той здійснив передоручення, а згідно із законодавством повинен був це зробити, тому відповідачем у суді повинен бути Смирнов.

?

Питання:

Як слід вирішити спір?

1.12. СТРОКИ. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

Поняття строку і терміну та їх визначення.

Початок перебігу і закінчення строку. Порядок вчинення дій в останній день строку.

Поняття позовної давності та строк її дії. Види позовної давності.

Порядок обчислення строків позовної давності. Початок перебігу позовної давності. Зупинення перебігу позовної давності. Переривання перебігу позовної давності.

Наслідки спливу позовної давності.

Вимоги, на які позовна давність не поширюється.

Цивільний кодекс України 2003 р. розмежовує поняття «строк» і «термін». **Строком** визнається період у часі, із закінченням якого пов'язана певна дія або подія, що має юридичне значення.

Терміном визначається момент у часі, із настанням якого пов'язана певна дія чи подія.

У цивільно-правовій літературі наводиться кілька критеріїв класифікації строків.

1. За підставами встановлення строки поділяються на такі, що визначені законом, адміністративним актом, угодою сторін і рішенням суду.

2. За обсягом самостійності сторін строки поділяються на імперативні, що не підлягають зміні за угодою сторін, і диспозитивні, що визначаються угодою сторін.

Строк встановлюється визначенням періоду часу, що обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями і годинами. Термін найчастіше визначається календарною датою. Строки або термін визначають вказівкою на подію, яка має настати, або з моменту витребування кредитора.

Строки поділяються також на регулятивні та охоронні. У регулятивних правовідносинах вирізняються строки здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків, в охоронних — строки захисту цивільних прав.

В абсолютних цивільних правовідносинах діє принцип безстроковості суб'єктивних прав, що належать уповноваженій особі. Закінчення строку, передбаченого для здійснення права та виконан-

ня обов'язку, не зумовлює припинення права або обов'язку автоматично, оскільки зберігається можливість їх примусового здійснення і захисту протягом певних строків в оперативному, претензійному або позовному порядку.

Нездійснення певних прав або невиконання обов'язків у певних відносинах у певний строк спричиняється до припинення цього права або обов'язку. Такі строки називаються припинними.

Гарантійні строки встановлені для захисту суб'єктивних цивільних прав. До них належать гарантійні зобов'язання якості продукції, робіт, послуг, що діють певний період.

Найважливішу роль відіграють претензійні строки. Суть претензійного порядку вирішення цивільно-правового спору полягає в тому, що особа, право якої порушено, звертається з претензією до зобов'язаної особи про добровільне задоволення вимог уповноваженого: визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення права, передання речі, відшкодування збитків тощо. Пред'явлення претензій не є обов'язковим за спорами, в яких учасниками (одним з них) є громадяни (крім відносин з перевезень і надання послуг зв'язку). У відносинах, де сторонами є господарюючі суб'єкти, пред'явлення претензій застосовується у випадках, передбачених ГПК України.

Поняття позовної давності та строк її дії

Особливе значення має позовна давність, і на це слід звернути особливу увагу. Можливість захисту права у примусовому порядку обмежена строками позовної давності. **Позовна давність** — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК України). Визначення цих строків полягає не лише в тому, щоб визнати існуючим, відновити суб'єктивне право або юридичний обов'язок чи в інший спосіб захистити їх, а й забезпечити здійснення, реалізацію закладених у суб'єктивному праві можливостей і задовольнити інтерес уповноваженої особи.

Протягом часу дії позовної давності особа може розраховувати на захист свого порушеного права судом. Сплив строку позовної давності є підставою для відмови у позові, але заява про захист цивільного права має бути прийнята судом до розгляду (п. 2 ст. 267 ЦК України). Позовна форма захисту цивільних прав є основною формою їх захисту в суді. За загальним правилом норми про по-

зовну давність поширюються на всі цивільні правовідносини, у тому числі й на ті, що виникли з участю держави та її адміністративно-територіальних утворень як суб'єктів цивільних прав. Однак у законі є винятки з цього правила (ст. 268 ЦК України). Позовна давність не поширюється на вимогу, що випливає з порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом. Особисті немайнові права, як правило, безстрокові для їх носія, тому не обмежуються в часі й можливості їх захисту в разі порушення.

Позовна давність не поширюється на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу. Це визначається особливістю характеру майнових відносин, які склалися, наприклад, між вкладником і банком, а також принциповим положенням про те, що вклад або його частина підлягають видачі в будь-який час на першу вимогу вкладника.

Позовна давність не поширюється на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, хоча такі вимоги задовольняються не більш як за три роки, що передують пред'явленню позову.

Позовна давність не поширюється на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право.

Позовна давність не поширюється на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування). Законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

Встановлено два види строку позовної давності: загальний і спеціальний. **Загальний строк** встановлюється тривалістю три роки (ст. 257 ЦК України). **Спеціальна позовна давність** встановлюється для окремих видів вимог (ст. 258 ЦК України): скорочена або триваліша порівняно із загальною позовною давністю.

Позовна давність строком один рік застосовується, зокрема, до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) і спростування недостовірної інформації, вміщеної в засобах масової інформації. В останньому випадку позовна давність обчислюється з дня вміщення цих відомостей у засобах масової інформації або з дня, коли особа дізналася чи могла дізнатися про ці відомості.

Позовна давність строком один рік застосовується також до вимог про переведення на співвласника прав і обов'язків покупця в

разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України); у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК України); про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК України); у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК України); про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК України).

Позовна давність строком п'ять років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману (п. 3 ст. 258 ЦК України).

Позовна давність строком десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (п. 3 ст. 258 ЦК України).

Завдання для практичних занять

У вересні 2002 р. А. А. Головка після закінчення робочого дня зустрів свого приятеля Майолікова. Останній запропонував Головку підвезти його додому на власному автомобілі і той погодився. Дорогою додому водій автомобіля не впорався з кермом і врізався у стовп. Незважаючи на те що Головка був пристебнутий пасом безпеки, він отримав тілесні ушкодження, які призвели до значної втрати працездатності.

Після одужання Головка був змушений перейти на іншу роботу з меншою заробітною платою. Зважаючи на дружні стосунки з Майоліковим, Головка не виказав претензій на адресу останнього. Але у травні 2002 р. Головка посварився з Майоліковим і подав позов про відшкодування збитків, нанесених його здоров'ю внаслідок аварії.

?

Питання:

1. Чи вплив строк позовної давності в цій справі?
2. Чи має право суд задовольнити вимоги позивача повністю?

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. — К., 1963 (з наступними змінами).
4. Цивільний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 18 березня 2004 р. // ВВР України. — 2004.
5. Сімейний кодекс України. — К., 2002.
6. Господарський кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
7. Господарський процесуальний кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. //ВВР України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
9. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 46. — Ст. 292.
10. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
11. Закон України «Про господарські суди» від 4 червня 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 36. — Ст. 469 (з наступними змінами від 15.05.92; 30.06.93; 20.02.97; 21.06.01).
12. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
13. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — Ст. 263.
14. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. //ВВР України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
15. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 20. — Ст. 272.
16. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. //www.liga.net.
17. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.

18. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — № 29. — Ст. 232.
19. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. //www.liga.net.
20. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 р. //ВВР України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.
21. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21 листопада 1995 р. //ВВР України. — 1996. — № 23. — Ст. 88.
22. Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 52. — Ст. 312.
23. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
24. Закон України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» від 17 лютого 2000 р. //ВВР України. — 2000. — № 12. — Ст. 97.
25. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. //www.liga.net.
26. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. //ВВР України. — 1971. — № 50. — Ст. 375.
27. Положення про порядок організації та діяльності об'єднань, що створюються власниками для управління, утримання і використання майна житлових будинків, яке перебуває у загальному користуванні: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р. //Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 64. — С. 308–313.
28. Рішення Конституційного суду України по справі про конституційне звернення НБУ відносно офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (зворотна дія закону) від 9 лютого 1999 р. //Офіц. вісн. України. — 1999. — № 7. — Ст. 255.
29. Типовий статут об'єднання (товариства) співвласників багатоквартирного будинку: Затв. наказом Держкомітету України по житлово-комунальному господарству та Фонду держмайна України від 05.04.96 //Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 6.

30. *Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним*: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 28.03.72 з наступними змінами // *Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000)*. — К.: А. С. К., 2000. — Т. 1. — Ст. 242.
31. *Правила опіки та піклування*: Затв. наказом Мін'юсту, Міносвіти України № 34/166/131/88 від 26.05.99 // *Офіц. вісн. України*. — 1999. — № 26. — Ст. 1252.

Навчальна

32. *Азімов Ч.* Поняття і зміст приватного права // *Вісн. АПН України*. — 1998. — № 3.
33. *Антонюк О.* Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів // *Підприємництво, господарство і право*. — 2003. — № 6.
34. *Арбітражне судочинство: визнання недійсними актів державних та інших органів*: Навч. посіб. — К.: Ін Юре, 2001.
35. *Бірюков І.* До питання визначення змісту «громадянин» і «фізична особа» // *Підприємництво, господарство і право*. — 2001. — № 7.
36. *Борисова В. И.* К проблеме дочерних предприятий // *Проблемы законности*. — 2000. — № 44.
37. *Борисова В. И.* К проблеме правосубъектности юридического лица // *Проблемы законности*. — 2000. — № 43.
38. *Борисова В. И.* Понятие и признаки юридического лица // *Проблемы законности*. — 2000. — № 45.
39. *Бородін М., Гнатенко А.* Цивільно-правові спори про угоди // *Право України*. — 1997. — № 5.
40. *Брагинский М., Суханов Е., Ярошенко К.* Объекты гражданских прав // *Хозяйство и право*. — 1995. — № 5.
41. *Братусь С. Н.* Субъекты гражданского права. — М.: Юрид. лит., 1950. — Гл. VI–VIII.
42. *Бузанов В.* Право на фирму как объект гражданского оборота // *Хозяйство и право*. — 2002. — № 8.
43. *Витрянский В. В.* Недействительность сделок в арбитражно-судебной практике // *Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика*. — М., 1998.
44. *Горбась Д.* Сутність здійснення суб'єктивного цивільного права // *Підприємництво, господарство і право*. — 2003. — № 2.
45. *Гражданское и торговое право капиталистических государств*. — М.: Междунар. отношения, 1993.

46. *Гражданское право: Учебник* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.
47. *Гражданское право Украины: В 2 ч.* / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.
48. *Гула О.* Перетворення приватного підприємства на приватне товариство: шляхи вдосконалення організаційно-правової форми підприємства // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 4.
49. *Довгерт А.* Система приватного права та структура проекту нового цивільного кодексу України // Укр. право. — 1997. — № 1.
50. *Емельянов В. П.* Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.
51. *Ершова И.* Казенное предприятие — коммерческая организация // Хозяйство и право. — 2001. — № 7.
52. *Загальна теорія цивільного права* // За ред. О. А. Підпригори. — К.: Вища шк., 1992.
53. *Закупень Т.* Правовые аспекты регистрации юридических лиц с иностранными инвестициями // Хозяйство и право. — 2001. — № 2.
54. *Коваль Е.* Особенности правового статуса физического лица как субъекта предпринимательской деятельности // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 5.
55. *Кодифікація приватного (цивільного) права України* / За ред. проф. А. Довгерта. — К., 2000.
56. *Коломиец А.* Институт тайны в гражданских законодательствах Германии и России // Хозяйство и право. — 2002. — № 8.
57. *Коровайко А.* Договоры о слиянии и присоединении хозяйственных обществ // Хозяйство и право. — 2001. — № 2.
58. *Кочергина Е.* Организационно-правовая форма юридических лиц: генезис доктрин и подходов // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1.
59. *Красько И. Е.* Правовая природа разделительного баланса // Підприємництво, господарство і право. — 1996. — № 9.
60. *Кузнецова Н.* Підприємницькі товариства // Укр. право. — 1998. — № 1.
61. *Кузнецова Н. С., Назарчук І. Р.* Ринок цінних паперів в Україні. Правові основи формування та функціонування. — К.: Юрінком, 1998.
62. *Кучеренко І.* Повні та командитні товариства // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 7.

63. *Лаврін О.* Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11.
64. *Макаров Г.* Проблемы и перспективы развития товариществ собственников жилья // Хозяйство и право. — 2001. — № 7.
65. *Международное частное право. Сборник док.: Учеб. пособие / Сост. Д. В. Задыхайло.* — Харьков, 1998.
66. *Нагребельный В. П.* Правовое регулирование создания и деятельности промышленно-финансовых групп в Украине // Бюл. законодательства і юрид. практики України. — 1998. — № 2.
67. *Первомайський О.* До питання про джерела цивільного права // Право України. — 2001. — № 2.
68. *Покрещук О.* Місце Торгового кодексу в правовій системі України // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 5.
69. *Поленина С. В.* Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. — 1999. — № 9.
70. *Примак В. Д.* Окремі аспекти відповідальності учасників цивільних правовідносин за дії контрольованих ними юридичних осіб // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
71. *Сіленна.* Користь та шкода генерального доручення // Право України. — 2001. — № 3.
72. *Скловский К.* Применение норм о доброй совести в гражданском праве России // Хозяйство и право. — 2002. — № 9.
73. *Смітюх А.* Ідея добросовісності як імператива приватного права // Право України. — 2001. — № 8.
74. *Смітюх А.* Легітимізація застосування внутрішньодержавного законодавства із посиланням на принципи міжнародних комерційних договорів // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 2.
75. *Спасибо-Фатеева І.* Дім, який побудував Джек, або Про «нові юридичні технології, за допомогою яких акції пов'язуються... з правом на нерухомість» // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 5.
76. *Спасибо-Фатеева І. В.* Поняття корпоративного права // Вісн. АПН України. — 1999. — № 4.
77. *Тихомиров М. Ю.* Юридические лица: Правовое положение. Порядок создания. Учредительные и внутренние документы. — М.: Изд-во г-на М. Ю. Тихомирова, 2000.

78. *Фурса С.* Довіреність та інститут представництва в цивільному законодавстві, нотаріальному і цивільному процесах України //Право України. — 1999. — № 4.
79. *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношении. — М., 1974.
80. *Харитонов Є., Харитонova О.* Деякі особливості концепції так званого «господарського права» // Укр. право. — 2000. — № 1.
81. *Хеда С.* Особливості правового становища дочірніх підприємств //Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 4.
82. *Хейфец Ф. С.* Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. — М., 2000.
83. *Хохлова Г.* Принудительность как признак гражданско-правовой ответственности //Хозяйство и право. — 2003. — № 1.
84. *Цивільне право України: У 2 т. /За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової.* — К.: Юрінком Інтер, 2003.
85. *Цивільне право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко.* — К.: Ін Юре, 2003.
86. *Шевченко Я.* Новий цивільний кодекс — основа ринкових відносин в Україні //Укр. право. — 1997. — № 1.
87. *Шеремет О.* Деякі аспекти діяльності повних товариств в Україні //Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5.
88. *Шеремет О.* Проблема забезпечення прав суб'єктів господарювання у правовідносинах з органами державної влади //Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 7. — С. 16.
89. *Шимон С.* Немайна (моральна) шкода юридичної особи: поняття і компенсація //Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 1.
90. *Яворська О.* Цивільні відносини: нові підходи у правовому регулюванні //Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 3.

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

2.1. ПОНЯТТЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН І ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Поняття особистих немайнових прав та їх види. Поняття особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими.

Розвиток концепції особистих немайнових прав людини. Інститут прав і свобод людини в Конституції України 1996 р. Цивільний кодекс України 2003 р. у розвитку інституту особистих немайнових прав.

Види та характеристика немайнових прав, що забезпечують існування фізичної особи.

Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне існування фізичної особи.

Проблема забезпечення особистих немайнових, прав людини є ознакою правової держави. Україна нині зобов'язана додержуватися міжнародних принципів у галузі прав людини, що закріплені в таких найважливіших міжнародних документах:

- Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року;
- Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.;
- Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.;
- Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р.;

- Декларації глав держав — учасниць Співдружності незалежних держав про міжнародні зобов'язання у сфері прав людини і основних свобод від 24 вересня 1993 р.;

- Законі України «Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.

Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав і свобод людини 1950 р. (Закон України від 17 липня 1997 р.). У Конституції України близько 30 % статей входять до розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Права людини в Конституції України визнані як такі, що безпосередньо пов'язані з фактом її існування, тобто належать до основних властивостей людини, без яких вона не може бути членом суспільства. У разі відсутності прав знищується власне природа людської істоти. У новому Цивільному кодексі України правам людини присвячена спеціальна книга «Особисті немайнові права фізичної особи».

Види та характеристика немайнових прав, що забезпечують існування фізичної особи

Нематеріальні блага характеризуються принаймні двома нерозривно пов'язаними ознаками: по-перше, відсутністю матеріального (майнового) змісту, по-друге, нерозривним зв'язком з особистістю носія, що породжує невідчужуваність цього блага. Нематеріальні блага існують без обмеження строку.

Особисті немайнові права специфічні, тому що мають економічний зміст і не мають грошової оцінки. Рівність конституційних прав усіх громадян закріплена у ст. 24 Конституції України.

Змістом особистих немайнових прав визнається можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати власну поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України). Законом передбачено межі реалізації особистих немайнових прав фізичної особи (ст. 274 ЦК України). Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, передбачених Конституцією України, мають встановлюватися лише Конституцією; обмеження особистих немайнових прав, передбачених Цивільним кодексом України або законами, мають бути ними й визначені.

Слід розрізняти загальні межі реалізації особистих немайнових прав (наприклад, заборона порушення прав інших осіб) і спеціальні, характерні лише окремим особистим немайновим правам (наприклад, якщо інформація про хворобу може погіршити стан здоров'я

хворого, право на інформацію може бути обмежено). Особливість немайнових прав, більшість з яких здійснюється самостійно, полягає в тому, що закон допускає здійснення прав малолітніх, неповнолітніх фізичних осіб їх батьками, опікунами, піклувальниками (ст. 272 ЦК України).

Водночас існує певний зв'язок майнової сфери з немайними правами. Це виявляється, наприклад, коли порівнюються можливості матеріально забезпеченої особи щодо реалізації своїх прав на охорону здоров'я, на інформацію, відпочинок і особи, яка не має таких можливостей. У разі порушення ж немайнових прав особа змушена нести не лише матеріальні втрати, а й душевні.

Основна частина особистих немайнових прав виникає з моменту народження людини; вони є її природними властивостями.

У Цивільному кодексі України 2003 р. визначено дві підстави виникнення особистих немайнових прав: народження людини і припис закону.

Особисті немайнові права пов'язані з особою їх носія, якого неможливо позбавити цих прав; фізична особа не може відмовитися від них, володіючи ними довічно (ч. 3, 4 ст. 270 ЦК України). Ці права не можуть також бути відчужені. Перелік прав, закріплених у ст. 22 Конституції України, не вичерпний, і це стало підставою для того, щоб додати в Цивільний кодекс України інші особисті немайнові права.

У ст. 64 Конституції України вказано, що конституційні права і свободи людини не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Обмеження можуть стосуватися здійснення особистих немайнових прав щодо таємниці листування, телефонних розмов, права на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також прав особи, засудженої за вчинення злочину.

Згідно з Цивільним кодексом України особисті немайнові права поділяються на дві групи за цільовим призначенням:

- які забезпечують природне існування фізичної особи (гл. 21);
- які забезпечують соціальне буття фізичної особи (гл. 22).

Розглянемо особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.

Право на життя (ст. 281 ЦК України) об'єднує право на власне життя і право давати життя іншим. Право на власне життя містить право на фізичне існування, фізичну (природну) смерть, на медичні,

наукові та інші досліді, на усунення небезпеки, що загрожує життю. Право давати життя іншим є складовою загального права на життя [43]. Призначення цього права полягає в продовженні людського роду — можливості виконання репродуктивної функції природним шляхом. Право надавати життя іншим — це право на стерилізацію, штучне переривання вагітності, штучне запліднення та перенесення зародка в організм жінки.

Право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України) передбачає право на подання медичної допомоги. Законом передбачено право повнолітньої фізичної особи відмовитися від подання їй медичної допомоги. Право на охорону здоров'я містить також право на медичне страхування, на інформацію про стан свого здоров'я, таємницю про стан свого здоров'я, усунення небезпеки, що загрожує здоров'ю.

Право на безпечне довкілля (ст. 293 ЦК України) охоплює право на безпечне для життя та здоров'я довкілля і право на достовірну інформацію про стан довкілля.

Право на свободу і особисту недоторканність (ст. 289 ЦК України) складається з права на свободу (ст. 288 ЦК України) і права на особисту недоторканність.

Право на сім'ю, опіку, піклування та патронатне виховання складається з права на створення сім'ї (ст. 291 ЦК України), опіку, піклування (ст. 292 ЦК України) та патронатне виховання (гл. 20 СК України).

Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне існування фізичної особи

До особистих немайнових прав особи, що забезпечують її соціальне буття, належать такі:

- право на ім'я (ст. 294–296 ЦК України) — це право на володіння, користування та розпоряджання іменем, право вимагати звертатися до особи по імені, право на псевдонім, право вимагати зупинити незаконне використання свого імені, право на зміну імені;
- право на честь, гідність та ділову репутацію — це право на гідність, честь (ст. 297 ЦК України), повагу до людини, яка померла (ст. 298 ЦК України), на ділову репутацію (ст. 299 ЦК України);
- право на індивідуальність (ст. 300 ЦК України) — полягає в тому, що фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, право на вільний вибір

форми та способу прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства;

- право на зображення та голос — можливість особи визначати, використовувати і розпоряджатися своїм зображенням, голосом та його записом (ст. 308 ЦК України);

- право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України) — фізична особа сама визначає особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб;

- право на особисті папери (ст. 303 ЦК України) — документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо; це власність фізичної особи;

- право на інформацію (ст. 302 ЦК України) — передбачена законом можливість вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію;

- право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309 ЦК України);

- право на вибір виду занять (ст. 312 ЦК України);

- право на місце проживання та недоторканність житла (ст. 310, 311 ЦК України) — це передбачене законом право утримувати житло, придатне для проживання, у відповідному населеному пункті, де фізична особа постійно, переважно або тимчасово проживає, а також право вільно вибирати місце проживання. Право на недоторканність житла передбачає право фізичної особи дозволити проникнути до житла лише за її згодою або за рішенням суду. У п. 4 ст. 311 ЦК України передбачена заборона виселення або в інший спосіб примусового позбавлення житла, крім випадків, встановлених законом за рішенням суду;

- право на свободу пересування (ст. 313 ЦК України) — можливість фізичних осіб вільно пересуватися, вільно визначати місце свого перебування, вибирати способи і засоби пересування;

- право на свободу об'єднання (ст. 314 ЦК України) — можливість фізичних осіб об'єднуватись у політичні партії та громадські організації. У ст. 315 ЦК України передбачено право на мирні збори.

Завдання для практичних занять

1. У журналі «Плеяда» було опубліковано статтю про період репресій 30-х років XX ст., де зазначалося, що колишній член комуністичної партії К. збирав інформацію, яка потім була підставою

для фабрикації незаконних вироків. До редакції газети звернувся син К. з вимогою опублікувати спростування цих відомостей, тому що, на його думку, батько був скоріше жертвою, ніж катом. У 1939 р. К. був заарештований і звинувачений у змові з підготовки вибуху особливо важливого об'єкта, а потім розстріляний. Після завершення війни К. було реабілітовано.

Редакція журналу відмовилася спростувати інформацію, мотивуючи тим, що син К. не надав доказів того, що опублікована інформація не відповідає правді. Водночас автор статті мав докази цієї інформації. К. був реабілітований у зв'язку з непричетністю до інкримінованої йому дії, а не за фактами, зафіксованими в публікації. Син К. звернувся з позовом до суду.

Питання:

Яке рішення повинен прийняти суд?

2. Е. Ворона довгий час перебувала в онкологічному диспансері м. Ніжин. Відчуваючи, що надії на одужання немає і з метою уникнення тяжких страждань і болю, вона неодноразово зверталася до медичної сестри Л., під наглядом якої перебувала, з проханням зробити ін'єкцію, від якої вона б померла.

Медична сестра, враховуючи неодноразові прохання та тяжкий стан хворої, виконала її прохання. Після смерті Е. Ворони з'ясувалося, що вона залишила заповіт, у якому все своє майно залишила медичній сестрі Л.

Дочка Е. Ворони звернулася з позовом до суду про визнання заповіту недійсним і притягнення медичної сестри Л. до відповідальності. У судовому засіданні медична сестра пояснила, що її дії зумовлювались тяжким станом здоров'я Е. Ворони і неможливістю її виликування. До того ж вона додала знайдену в особистих речах Е. Ворони записку, де зазначалося, що вона добровільно пішла з життя.

Питання:

Як суд повинен вирішити справу?

2.2. ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Здійснення особистих немайнових прав і зміст особистого немайнового права.

Забезпечення здійснення особистих немайнових прав і способів захисту особистих немайнових прав. Захист особистих немайнових прав.

Поновлення порушеного особистого немайнового права. Спростування неправдивої інформації і суміжні способи захисту. Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права.

Правові наслідки невиконання рішення суду про захист особистого немайнового права.

Право фізичної особи, особисті немайнові права якої порушено, на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Здійснення фізичними особами особистих немайнових прав гарантовано належним цивільно-правовим захистом (ст. 275 ЦК України). Зміст права на захист особистих немайнових прав полягає в таких повноваженнях: вимагати непорушення цих прав; припинення всіх дій, якими порушуються ці права; відновлення особистих немайнових прав у разі їх порушення.

Законом передбачено загальні способи захисту порушених особистих немайнових прав (гл. 3 ЦК України) і спеціальні.

До **спеціальних способів захисту** порушених особистих немайнових прав належать такі:

- поновлення порушеного особистого немайнового права (ст. 276 ЦК України);
- спростування неправдивої інформації та суміжні способи захисту (ст. 277 ЦК України);
- заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України).

Законом передбачається гарантія своєчасного та ефективного захисту особистих немайнових прав. Зокрема, ст. 279 ЦК України передбачено можливість накласти на особу штраф у разі невиконання нею покладеного рішенням суду зобов'язання вчинити відповідні дії для усунення порушення особистого немайнового права або ухилення від виконання судового рішення. При цьому

сплата штрафу не звільняє відповідальну особу від обов'язку виконати рішення суду.

Фізична особа самостійно здійснює свої права. В інтересах малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх фізичних осіб, які самостійно не можуть здійснювати власні немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники. Цивільне законодавство містить положення про забезпечення здійснення особистих немайнових прав (ст. 272, 273 ЦК України).

Специфіка цивільно-правових способів захисту особистих немайнових прав виявляється в тому, що в разі порушення немайнових прав вони підлягають відновленню (якщо це можливо) незалежно від провини порушника. При захисті немайнових прав припустимо застосування будь-яких форм і способів захисту цивільних прав, якщо це не суперечить сутності порушеного блага і характеру порушення (наприклад, таких, як визнання права, припинення дій, що порушують право, відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди).

У ст. 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини й громадянина захищаються судом. Відповідно до ст. 4 ЦПК України будь-яка заінтересована особа має право у встановленому законом порядку звернутися до суду за захистом порушеного або спірного права чи інтересу, що охороняється законом.

Поновлення порушеного права (ст. 276 ЦК України) полягає в тому, що порушник повинен вчинити необхідні дії для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного права, не вчиняються, суд може ухвалити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

У ст. 276 ЦК України передбачено, що орган державної влади, орган влади АРК, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення.

Спростування неправдивої інформації і суміжні способи захисту

Під правом на спростування слід розуміти право на визнання особою, яка порушила особисте немайнове право інших осіб, неправомірності своїх діянь і визнання цієї інформації неправдивою, що

вчиняється в такий самий спосіб, у який було поширено неправдиву інформацію.

Згідно зі ст. 277 ЦК України фізична особа, особисті немайнові права якої порушено через поширення про неї та(або) членів її сім'ї неправдивої інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим заінтересованим особам.

Вважається, що поширена про особу негативна інформація є недостовірною. Недостовірну інформацію повинна спростувати особа, яка поширила інформацію.

Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якої посадова чи службова особа працює.

Якщо особа, яка поширила неправдиву інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту неправдивості цієї інформації та її спростування.

Якщо недостовірна інформація міститься в документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний.

Законом передбачається також, що фізична особа, особисті немайнові права якої порушено у друкованих або інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації в тому самому засобі масової інформації в порядку, встановленому законом.

Якщо відповідь та спростування в тому ж засобі масової інформації неможливе у зв'язку з припиненням його існування, така відповідь та спростування мають бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації за рахунок особи, яка поширила неправдиву інформацію. Особливість застосування вказаного способу захисту полягає в тому, що спростування неправдивої інформації здійснюється незалежно від вини особи, яка її поширила, а також у тому, що спростовується неправдива інформація в такий самий спосіб, як була поширена.

Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права

У ст. 278 ЦК України передбачено ще один спеціальний спосіб захисту особистих немайнових прав, що полягає в такому:

- якщо особисте немайнове право фізичної особи порушено у друкованому виданні, кінофільмі, телепередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити їх випуск до усунення порушення цього права;

- якщо особисте немайнове право фізичної особи порушено у друкованому виданні, кінофільмі, телепередачі тощо, які випущено у світ, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунути порушення неможливо, — вилучити тираж друкованого видання тощо з метою знищення.

Підстава для застосування цього способу захисту залежить від того, що становить підставу його застосування; таке правопорушення, називається **дифамацією**, тобто коли поширюється навіть правдива інформація, але за умови, що вона порушує особисті немайнові права, наприклад, право на таємницю про стан здоров'я, особисте життя тощо.

Розвиток цивільно-правового регулювання, що особливо наголошується в Цивільному кодексі України 2003 р., зорієнтований на світові стандарти в галузі прав людини. Вивчаючи це питання, доцільно ознайомитися з практикою Європейського суду з прав людини.

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Сімейний кодекс України. — К., 2002.
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. //ВВР України. — 1994. — №13. — Ст. 64 (у редакції від 11 липня 2001 р.).
5. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 46. — Ст. 292.
6. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 листопада 1995 р. //ВВР України. — 1995. — № 34. — Ст. 266.
7. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — Ст. 263.
8. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. //ВВР України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.
9. Закон України «Про захист прав споживачів» //ВВР України. — 1993. — № 16. — Ст. 166.
10. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. //www.liga.net.
11. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.
12. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — № 29. — Ст. 232.
13. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. //www.liga.net.
14. Закон України «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 р. //ВВР України. — 1994. — № 23. — Ст. 161.
15. Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 52. — Ст. 312.
16. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. //www.liga.net.
17. Основи законодавства України про культуру від 19 листопада 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 21. — Ст. 294.
18. Основи законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. //ВВР України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

19. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» № 3 від 28.03.72 з наступними змінами // *Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000)*. — К.: А. С. К., 2000. — Т. 1.
20. *Правила* опіки та піклування: Затв. наказом Мін'юсту, Міносвіти України № 34/166/131/88 від 26.05.99 // *Офіц. вісн. України*. — 1999. — № 26. — Ст. 1252.
21. *Збірник постанов* Пленуму Верховного Суду України: У 2 ч. — К., 2000. — Ч. 2.

Навчальна

22. *Андросюк І.* До питання про кредитну дієздатність неповнолітніх // *Підприємництво, господарство і право*. — 2002. — № 7.
23. *Безух О.* Неправомірне використання ділової репутації в конкуренції // *Підприємництво, господарство і право*. — 2003. — № 5.
24. *Бірюков І.* До питання визначення змісту «громадянин» і «фізична особа» // *Підприємництво, господарство і право*. — 2001. — № 7.
25. *Бобко В.* Безвісна відсутність громадянина та її правові наслідки // *Підприємництво, господарство і право*. — 2002. — № 5.
26. *Бобко В.* Правові наслідки з'явлення громадянина, визнаного безвісно відсутнім або оголошеного померлим // *Підприємництво, господарство і право*. — 2002. — № 6.
27. *Бойко Д.* К вопросу о соотношении доменных имен и имен физических лиц // *Підприємництво, господарство і право*. — 2002. — № 12.
28. *Гражданское право: Учебник* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.
29. *Гражданское право Украины: В 2 ч.* / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.
30. *Гурська Т.* Охорона здоров'я та репродуктивні права жінок (цивільно-правовий аспект) // *Підприємництво, господарство і право*. — 2003. — № 2.
31. *Гурська Т.* Право на здоров'я в системі особистих немайнових прав // *Підприємництво, господарство і право*. — 2002. — № 5.
32. *Емельянов В. П.* *Гражданское право Украины: Практ. пособие*. — Харьков: Консум, 2000.

33. *Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства*. Сер. «Бібліотека судді» /За заг. ред. П. І. Шевчука. — К.: Ін Юре, 2002.
34. *Коломієць О.* Право громадян на здійснення підприємницької діяльності //Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4.
35. *Максименко С.* Шенгенська конвенція і право людини на вільне пересування та вибір місця проживання //Право України. — 2000. — № 5.
36. *Олійник В.* Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси //Право України. — 2000. — № 12.
37. *Приходько С.* Здійснення громадянами права на соціальний захист та гарантії його забезпечення //Право України. — 2000. — № 2.
38. *Ромовська З.* Цивільна правоздатність громадян. Цивільна дієздатність фізичної особи в монографії. Кодифікація приватного (цивільного) права України /За ред. проф. А. Довгерта. — К.: Укр. центр правничих студій, 2000.
39. *Сисоєнко М.* Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України //Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5.
40. *Соловйов А.* Деякі аспекти «права людини на смерть» // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 4.
41. *Соловйов А.* До питання співвідношення понять права людини на життя та права на охорону здоров'я і медичну допомогу // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 10.
42. *Хальота А.* Класифікація конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина // Право України. — 2000. — № 8.
43. *Цивільне право України*. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.
44. *Цивільне право України: У 2 кн.*/За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2003.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА

3.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВО ВЛАСНОСТІ

Право власності як складова речового права. Поняття та зміст права власності. Право приватної власності. Право державної власності. Право комунальної власності.

Підстави набуття права власності. Набуття права власності юридичною особою.

Набувальна давність. Набуття права власності при приватизації державного майна та майна адміністративно-територіального утворення.

Підстави припинення права власності. Відмова від права власності. Викуп пам'яток історії та культури. Реквізиція. Конфіскація.

Поняття, підстави та види права спільної власності. Утримання майна, що є у спільній частковій власності. Припинення права на частку у спільному майні. Звернення стягнення на частку учасника спільної часткової власності у спільному майні.

Право спільної сумісної власності майна, що перебуває у спільній сумісній власності, і виділення з неї частки окремого власника.

Земля як об'єкт права власності. Набуття права власності на землю. Суб'єкти права власності на землю. Право державної власності. Підстави виникнення права державної та комунальної власності.

Поняття житла. Житловий будинок як об'єкт права власності. Квартира як об'єкт права власності. Об'єднання житлових будинків, квартир.

Право власності як складова речового права

Право власності — найважливіше речове право, з яким пов'язані всі інші речові права. Воно належить до природних прав людини і є абсолютним правом. Праву власності протистоїть невизначена кількість людей, і на всіх них покладено обов'язок не порушувати права власника.

Річ власника належить лише йому одному, і його власність завжди ціла і повна. Можуть існувати права й інших осіб на цю річ, проте вони не становлять окремих частин власності, не віддільні від неї і права власності на цю річ. Право на річ дає суб'єкту безпосередньо виключну й обов'язкову для всіх владу над річчю. Суб'єкт цієї влади самостійно розпоряджається річчю, ніхто інший не має права впливати на неї, у чиїх би руках вона не була; особа, яка має право на річ, після суду може вимагати визнання свого права на неї і видачі речі. У ст. 316 ЦК України встановлено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за власною волею незалежно від волі інших осіб.

Право власності в суб'єктивному значенні — це передбачене і гарантоване законом право конкретного суб'єкта — власника здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші можливі правомочності щодо належного йому майна на власний розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом.

Суб'єктивне право означає міру можливої поведінки уповноваженої особи щодо належного їй майна. Суб'єктивне право власності має абсолютний характер.

Зміст суб'єктивного права становлять правомочності власника: володіння, користування та розпорядження належним йому майном (ст. 317 ЦК України). Ці правомочності дістали серед юристів назву «тріади». У ст. 319 ЦК України визначається, що власник володіє, користується та розпоряджається майном на власний розсуд.

Право володіння — це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками — індивідами і колективами, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб.

Право користування — це вилучення з речей їх корисних властивостей, які дають можливість задовольняти відповідні потреби індивіда чи колективу.

Право розпорядження — це визначення власником юридичної або фактичної долі речі. Право розпорядження належить, як правило, лише власнику.

Кожне із зазначених повноважень власник може передати іншій особі, не втрачаючи при цьому права власності. Так, орендар користується зданим йому в оренду чужим майном. Проте орендар власником цього майна не стає. Можливі й такі випадки, коли права володіння, користування і розпорядження одночасно зосереджуються у особи, яка не є власником майна (наприклад, право власності на майно, закріплене за державним підприємством, належить державі, а не підприємству, яке ним володіє, користується і розпоряджається).

Об'єкти права власності — це певні різновиди об'єктів цивільних прав, які в законодавстві часто називаються майном. Об'єктом права власності може бути лише майнове благо, що має певну економічну цінність і може бути предметом товарно-грошових відносин. Водночас законодавством України (Законом України «Про власність») значно розширено коло об'єктів права власності, якими визнано повітряний простір, цінні папери та ін.

Закон України «Про власність» проголосив різноманітність існуючих в Україні форм власності, прямо зазначивши лише три: приватну, колективну і державну. Конституція України визначила приватну, державну та комунальну власність. Цивільний кодекс України 2003 р. визначив, що в Україні існують право власності українського народу (ст. 324), право приватної власності (ст. 325), державної (ст. 326) і комунальної (ст. 327).

Суб'єктами права власності в Україні визнаються народ України, громадяни, юридичні особи, держава та територіальні громади. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про власність» суб'єктами права власності можуть бути також інші держави, їх юридичні особи, спільні підприємства, міжнародні організації, громадяни інших держав та особи без громадянства. Іноземні юридичні особи та громадяни можуть стати власниками майна в Україні в разі придбання об'єктів приватизації, а також внаслідок здійснення іноземних інвестицій у формах, визначених Законом України «Про режим іноземного інвестування».

Підстави набуття права власності. Набуття права власності юридичною особою

Способи набуття і припинення власності. Право власності може виникати за наявності певних юридичних фактів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом (ст. 328 ЦК України). Юридична особа публічного права набуває

право власності на майно, яке передано їй у власність, і на майно, яке вона набула у власність на підставах, не заборонених законом (ст. 329 ЦК України). Слід звернути увагу на деякі нові способи набуття права власності, що регламентовані Цивільним кодексом України 2003 р., і слідкувати за судовою практикою застосування цих норм. Право власності набувається на підставах, не заборонених законом, зокрема, з правочинів (ст. 328 ЦК України). Способи набуття права власності поділяються на первісні та похідні.

Первісними визнаються такі способи набуття права власності, коли право власності виникає на річ вперше або незалежно від попередніх власників. До них належать, наприклад, створення нової речі внаслідок виробничої діяльності, націоналізація, реквізиція, конфіскація, вилучення безгосподарно утримуваного майна, безхазяйне майно, знахідка, скарб, бездоглядна худоба.

Існує кілька способів виникнення форм власності: виробництво, переробка речей, привласнення загальнодоступних дарів природи, доходи. Включно державній власності притаманний такий спосіб, як скарб.

Виробництво — це виготовлення, створення нової речі як у промислових масштабах, так і в одиничному екземплярі. Внаслідок цього з'являється нова річ, якої раніше не існувало, тому право власності на неї виникає з моменту її створення. Певні особливості притаманні виникненню права власності на новостворене нерухоме майно. Якщо законом або договором передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно підлягає державній реєстрації, то право власності виникає з моменту державної реєстрації. До завершення будівництва особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо. За заявою заінтересованої особи суд може визнати її власником недобудованого нерухомого майна в тому разі, якщо буде встановлено, що частка робіт, яку не виконано відповідно до проекту, є незначною (п. 4 ст. 331 ЦК України).

Специфікація — це переробка однієї речі, внаслідок чого створюється нова річ, або виготовлення нової речі з чужих матеріалів. Раніше це питання вирішували за аналогією. У новому Цивільному кодексі України це регламентує ст. 332. Право власності на рухому річ, створену особою шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить, набувається власником матеріалу за його бажанням, якщо інше не встановлено договором або законом.

Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває права власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість.

Власник матеріалу, який набув право власності на виготовлену з нього річ, зобов'язаний відшкодувати вартість переробки особі, яка її здійснила, якщо інше не встановлено договором.

Привласнення загальнодоступних дарів природи — це так само первісний спосіб набуття права власності, коли особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їх власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки (ст. 333 ЦК України).

До **первісних** способів набуття права власності належать також визнання речі безхазяйною, знахідка, бездоглядні домашні тварини і скарб.

Безхазяйною вважається **річ**, яка не має власника або власник якої невідомий (ст. 335 ЦК України). Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана судом у комунальну власність. Безхазяйні рухомі речі можуть набуватись у власність за набувальною давністю, крім випадків, прямо передбачених Цивільним кодексом України (ст. 336, 338, 341 і 343): набуття права власності на речі, від яких власник відмовився, на знахідку, на бездоглядних домашніх тварин та скарб.

Бездоглядна домашня тварина. У ст. 340, 341 ЦК України визначається порядок набуття права власності на бездоглядну домашню тварину.

Знахідка. Згідно зі ст. 337, 338 ЦК України особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі й повернути знайдену річ цій особі. У ст. 339 ЦК України встановлено підстави набуття права власності на знахідку. Так, особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заяви про знахідку за підстав, встановлених законом.

Відповідно до ст. 343 ЦК України **скарбом** є закопані в землі чи приховані в інший спосіб гроші, валютні цінності, інші цінні речі,

власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності.

Новим для Цивільного кодексу України 2003 р. є інститут **набувальної давності**. Набувальна давність пов'язана з фактами безтитального володіння майном. Для набуття права власності за набувальною давністю потрібно дотримуватись певних умов, встановлених ст. 344 ЦК України.

Зокрема, особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено законом.

Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не висунув вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно — через п'ять років з часу спливу позовної давності. Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду.

Похідними визнаються такі способи набуття права власності, за якими право нового власника ґрунтується на праві попереднього власника і виникає внаслідок волевиявлення останнього. При похідному набутті права власності завжди має місце правонаступництво, тобто перехід прав від однієї особи до іншої. Це — передання майна за договором (поставки, купівлі-продажу, міни тощо). До похідних способів належать усі правочини, спрямовані на передання майна у власність і спадкування, приватизація державного та комунального майна. Право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підстави припинення права власності

Підстави припинення права власності залежать від волі власника (угоди про відчуження майна, повне споживання майна внаслідок користування ним).

У ст. 346 ЦК України встановлено такі підстави припинення права власності:

- відчуження власником свого майна;
- відмова власника від права власності;
- припинення у особи права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- знищення майна;
- викуп пам'яток історії та культури;
- викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю;
- викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене;
- звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- реквізиція;
- конфіскація.

Право власності може бути припинене і в інших встановлених законом випадках.

Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи (ст. 325 ЦК України). Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих його видів, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість і вартість майна, яке може перебувати у власності фізичних та юридичних осіб, не обмежуються.

Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

Особливим об'єктом права є земля. Новий Земельний кодекс України набрав чинності з 2001 р.

У Цивільному кодексі України право власності на землю регулюють окремі норми. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. До суб'єктів права власності на землю (земельну ділянку) належать фізичні, юридичні особи, держава і територіальні громади.

Виникнення і припинення права приватної власності

Розглянемо підстави виникнення і припинення прав приватної власності.

1. Право власності на доходи від участі в суспільному виробництві. Юридичною підставою на такі доходи є факт одержання працівником матеріальних благ у формі заробітної плати чи іншої форми оплати праці за виконану роботу відповідно до умов трудового договору.

2. Право власності на доходи громадян від індивідуальної праці та підприємницької діяльності. Чинне законодавство не зобов'язує гро-

мадян працювати в суспільному секторі економіки. Вони мають право вибирати не заборонені законом форми індивідуальної праці чи підприємницької діяльності. Право власності на доходи громадян від підприємницької діяльності виникає лише у осіб, визнаних суб'єктами підприємницької діяльності.

3. Право власності за договорами та іншими правочинами. За цією правовою підставою формується переважна більшість прав власності громадян. Громадянам надано рівні з юридичними особами за незначними винятками можливості одержання майна у приватну власність на підставі угод.

4. Право приватної власності внаслідок успадкування майна. Умови переходу майна визначені нормами спадкового права.

5. Право приватної власності виникає внаслідок приватизації об'єктів державної власності. Умови одержання державного майна у власність визначені законодавством про приватизацію.

Окрім наведених підстав виникнення у громадян права власності вирізняють також одержання дивідендів від цінних паперів; отримання пенсій, державної допомоги, стипендій тощо; отримання коштів за аліментними зобов'язаннями; правомірне заволодіння дарами природи; отримання премій.

Право державної власності

Державна власність, як і раніше, є основою економіки України. Навіть після здійснення приватизації її питома вага доволі значна. У державній власності перебуває майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна. Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють органи державної влади.

У Цивільному кодексі України 2003 р. не наведено перелік державного майна. Згідно зі ст. 34 Закону України «Про власність» існує дві категорії майна:

- майно, яке взагалі не може бути у власності інших суб'єктів права власності (наприклад, оборонні об'єкти, Національний банк);
- майно, яке у принципі може бути у власності інших суб'єктів, але в цьому разі за функціональним призначенням покликане забезпечувати загальнодержавні інтереси.

Державною власністю є також майно, що забезпечує діяльність Президента України, Кабінету Міністрів України та утворюваних ними органів. У державній власності може перебувати будь-яке майно, у тому числі й таке, що не може перебувати у власності

інших суб'єктів. Приватизаційним законодавством встановлено об'єкти державної власності, які підлягають і не підлягають приватизації.

Відповідно до п. 5 ст. 116 Конституції України управління об'єктами державної власності здійснює Кабінет Міністрів України. Декретом Кабінету Міністрів України «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності» від 15.12.92 здійснення функцій управління майном покладено на міністерства та інші підвідомчі Кабінету Міністрів України органи державної виконавчої влади. Як виняток функції з управління майном, що перебуває в державній власності, було делеговано окремим корпораціям, зокрема Укрбуд, Укragропромбуд, Укрбудматеріали. Органи, які здійснюють управління майном, що є державною власністю, реалізують надані їм повноваження в такий спосіб:

- приймають рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ і організацій, заснованих на державній власності;
- затверджують статuti (положення) таких підприємств, контролюють їх додержання і приймають рішення у зв'язку з порушенням статутів;
- укладають і розривають контракти з керівниками підприємств, установ;
- контролюють ефективність використання і збереження закріпленого за підприємством державного майна;
- дають згоду Фондові державного майна на створення спільних підприємств будь-яких організаційно-правових форм, до статутного фонду яких передається майно, що є державною власністю;
- разом з відповідними місцевими радами готують висновки та пропозиції Кабінету Міністрів України щодо розмежування майна між державною, республіканською і комунальною власністю;
- беруть участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України з питань державної власності.

При здійсненні цих повноважень вказаним органам виконавчої влади заборонено пряме втручання в господарську діяльність підприємств.

Згідно із Законом України «Про власність» суб'єктами **права комунальної власності** як різновиду права державної власності визначено адміністративно-територіальні одиниці в особі обласних, районних, міських, селищних та сільських рад. За Конституцією України

суб'єктами права комунальної власності є територіальні громади. У ст. 35 Закону України «Про власність» визначено майно, яке належить до комунальної власності. Найвичерпніший перелік комунального майна наведено в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. У Цивільному кодексі України 2003 р. не перелічено майно, яке належить до комунальної власності. Зокрема, у ст. 327 ЦК України вказано: у комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Управління майном, що перебуває в комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада й утворені нею органи місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. від імені і в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради, які на своїх пленарних засіданнях вирішують такі питання:

- встановлення для підприємств, установ, що належать до комунальної власності, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету;
- відчуження відповідно до закону комунального майна, затвердження місцевих програм приватизації, а також перелік об'єктів, які не підлягають приватизації;
- передання іншим органам окремих повноважень щодо управління майном;
- створення в разі потреби органів і служб для забезпечення спільних з іншими суб'єктами комунальної власності проектів або спільного фінансування комунальних підприємств;
- інші.

Підстави виникнення права державної та комунальної власності

Державна власність виникає різними способами. Розглянемо основні з них.

Націоналізація — це примусове безоплатне вилучення засобів виробництва, що перебувають у приватній власності, з подальшим переданням їх у державну або іншу власність. Націоналізацію було здійснено в перші роки радянської влади. Чинний Закон України «Про власність» і Цивільний кодекс України 2003 р. не передбачають примусового безоплатного вилучення майна у громадян та недержавних юридичних осіб у державну власність (крім конфіскації майна як санкції). Це прямо передбачено у ст. 41 Конституції України: примусове відчуження об'єктів права влас-

ності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови повного і попереднього відшкодування їх вартості, а в умовах воєнного чи надзвичайного стану — з відшкодуванням їх вартості.

Способом виникнення права державної власності є **угоди** у сфері внутрішнього і зовнішнього товарообігу. Частину державної власності становлять податки, мито тощо.

Право державної власності виникає внаслідок застосування реквізиції, конфіскації, стягнення штрафів за правопорушення.

Реквізиція — це примусове вилучення державою майна власника в держаних або громадських інтересах з виплатою йому вартості майна (ст. 353 ЦК України).

Конфіскація — це примусове безоплатне вилучення у особи державою майна як санкція за правопорушення (ст. 354 ЦК України).

Особливий правовий статус і правовий режим має майно державних та комунальних підприємств і установ. За вказаними підприємствами майно закріплено на праві повного господарського відання і оперативного управління (ст. 37, 39 Закону України «Про власність»). Це правові форми реалізації права державної власності спеціально створеними суб'єктами, які набувають статусу юридичної особи. Державні підприємства отримують певну сукупність прав та обов'язків задля здійснення функції власника. Однак держава залишається власником. Адже ще з часів римського права відомо: у однієї речі може бути лише один власник. Тому сформувалися різні моделі: від права власності до права управління нею. До найрозвиненіших належать акціонерні товариства.

3.2. РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО. ЗАХИСТ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО

Види речових прав на чуже майно. Суб'єкти права володіння чужим майном.

Право володіння чужим майном.

Право обмеженого користування чужим майном (сервітут).

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

Право на чужі речі є одним з істотних обмежень права власності. Згідно зі ст. 395 ЦК України 2003 р. **речові права на чуже майно** — це право володіння, користування (сервітут), забудови земельної ділянки (суперфіцій), користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). Речові права на чужі речі мають певні ознаки, які відрізняють їх від інших прав, пов'язаних з власністю. Речові права завжди обтяжують право власності. Права на чужі речі здійснюються незалежно від волі власника, однак у певних межах.

До загальних ознак всіх без винятку речових прав належать такі:

- право слідування, тобто коли право впливає за річчю, перехід прав власності на річ до іншої особи не є підставою для припинення інших речових прав. Так, застава зберігається при переході права власності до іншої особи;
- абсолютний характер захисту. Не тільки власник, а й володілець користується тим же захистом проти третіх осіб.

Розрізняють такі види речових прав: власності; володіння чужим майном; користування (сервітут); оперативного керування; господарського ведення.

Основними є особливості інституту речових прав на чужі речі:

- абсолютне, виключне право, яке може бути припинено лише безпосередньо суб'єктом цього права або на підставі закону;
- об'єктом речового права є певна річ або майно, яке належить іншому власникові; об'єктами речових прав можуть бути всі речі, що становлять об'єкт права власності;

- речове право на чужу річ обмежує право власності особи-власника, що не може припинити речове право або перешкодити його здійсненню;

- речове право є обмеженим і не може замінити право власності; при цьому власник зберігає своє право власності на річ, але його правомочності обмежені речовим правом;

- суб'єкт речового права має право володіти, користуватись і навіть розпоряджатися чужою річчю в певних межах, але це не повинно шкодити праву власності, обмеженому речовим правом;

- право на тривалий строк, що передбачає довічне користування або користування певний строк;

- якщо особа не може задовольнити свої потреби за рахунок використання власного майна, постає потреба скористатися чужим майном.

Речове право виникає на підставі:

- закону; наприклад, законом встановлено право користування житлом членів сім'ї власника цього житла; право збирати в лісі плоди; право певних осіб прокласти шляхопровід через чужі земельні ділянки;

- заповіту; спадкоємцем заповідач може призначити одну особу, водночас надавши іншій особі право обмеженого користування успадкованим майном спадкоємця;

- рішення суду; Цивільний кодекс України 2003 р. не визнає виникнення речового права на чужу річ за давністю, але судовій практиці відомі такі випадки. Наприклад, сусіди власника земельної ділянки постійно ходили через неї до річки. Власник продав ділянку, а новий її власник заборонив ходити через неї. Звернувшись до суду, сусіди мотивували свої вимоги тим, що їх діди ходили через цю ділянку і вони мають право проходу. Суд може визнати вимогу обґрунтованою.

Речові права можуть припинятися:

- у разі поєднання в одній особі суб'єкта речового права і власника майна (наприклад, суб'єкт речового права на чужу річ став власником цієї річі);

- якщо суб'єкт речового права відмовляється від подальшого його використання;

- коли спливає строк, на який було встановлено речове право;

- коли зникають обставини, які були підставою для встановлення речового права;

- у разі невикористання речового права протягом трьох років (за давністю);

- коли особисті сервітути припиняються зі смертю особи, на користь якої вони були встановлені.

Право володіння чужим майном

Право володіння — це фактичний стан. Володілець, що має певну річ, вважає її своєю за правом, однак може не мати такого права. Проте, що він не має цього права, володілець може й не знати. Але для визначення володіння це не має значення.

Для фактичного володіння характерні два елементи: об'єктивний — фактично мати річ у своєму володінні й суб'єктивний — вважати річ своєю.

Зауважимо, що володіння як юридичний факт можливе без відповідного правового титулу, тобто це безтитульне володіння. Якщо це володіння власника, воно захищається правом власності; титульне володіння (орендар, наймач) захищається відповідним договором.

Спеціального захисту потребує володіння, яке не має правового титулу. У гл. 31 ЦК України йдеться про добросовісне і недобросовісне володіння. Однак згідно зі ст. 398 ЦК України право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передано власником, а також на інших встановлених законом підставах.

Разом з тим, як відомо, таке володіння справді є правом на володіння, оскільки спирається на правовий титул. Цивільний кодекс України не роз'яснює як має захищатися добросовісний володілець (але незаконний) від посягань третіх осіб. Це означає, що в такого володілця річ може бути вилучена будь-якою особою незалежно від того, чи має вона підставу для вилучення.

Володіння може бути законним і незаконним. **Законним** є володіння, що спирається на титул. Фактичне володіння такого титулу не має, тому його можна вважати **незаконним**.

Незаконне володіння поділяється на добросовісне і недобросовісне. Добросовісним визнається володіння, коли володілець не знав і не міг знати про те, що володіє чужим майном. Розмежовуються ці володіння за суб'єктивним критерієм: знав чи не знав. Визначати характер володіння може лише суд.

Поділ фактичного володіння на добросовісне і недобросовісне має практичне значення при розгляді віндикаційних позовів, які заявляють власники.

Згідно зі ст. 344 ЦК України добросовісний володілець може стати власником чужої речі.

Добросовісний володілець може здійснювати стосовно об'єкта володіння такі самі права, що і власник, але до того часу, поки не знає про неправомірність свого володіння. Як тільки добросовісний володілець дізнався про неправомірність свого володіння, він перетворюється на недобросовісного володільця, тому зобов'язаний повернути майно власнику або іншій особі, а остання має права звернутися до суду.

Право обмеженого користування чужим майном називається **сервітутом** (ст. 401–406 ЦК України). До обмежених речових прав ще в римському праві належали сервітути — право користування чужою річчю у відомому обмеженні.

У Цивільному кодексі України встановлено право обмеженого користування щодо земельних ділянок (земельні сервітути) або іншого майна на користь конкретно визначеної особи (особисті сервітути). Об'єктом земельних сервітутів може бути й інше нерухоме майно (будинки, споруди, тощо), у тому числі природні ресурси.

Земельні сервітути можуть встановлюватись як на визначений, так і на невизначений строк. Особисті сервітути встановлюються на користь конкретно визначеної особи, і лише вона має право користуватися сервітутом.

Розрізняють такі **особисті сервітути**:

- право користування чужим майном без одержання від нього прибутку (узус);
- з одержанням прибутку від цього майна (узуфруктус);
- право членів сім'ї власника помешкання на користування цим помешканням.

Зміст сервітутного права полягає у праві обмеженого користування чужим майном. Власник має право на відчуження майна, обтяженого сервітутом, але перехід права власності на це майно до інших осіб не припиняє сервітуту.

Особливості сервітутів:

- тривале і постійне користування чужим майном;
- користування чужим майном не в повному обсязі;
- сервітутне право обмежує право власності власника на майно в обсязі, який встановлено сервітутом;
- сервітутне право сильніше від права власності; спочатку свої потреби задовольняє суб'єкт сервітутного права, а потім власник;

- сервітут надає право на оплатне чи безоплатне користування чужим майном.

Земельні сервітути поділяються на два види:

- з використанням вигод сусідньої земельної ділянки;
- з використанням безпосередньо земельної ділянки.

Земельні сервітути регулюються також Земельним кодексом України (гл. 16 «Право земельного сервітуту»).

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб називається **емфітевзисом** (ст. 407–412 ЦК України). Іншими словами, емфітевзис — це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, що виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою як землекористувач. Емфітевзис може встановлюватись як на визначений, так і невизначений строк. Власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача використання земельної ділянки за призначенням, встановленим у договорі; одержувати плату за користування земельною ділянкою; переважне право купівлі в разі відчуження земельної ділянки; одержання відсотка від ціни продажу права користування.

Суперфіцій — це право користування чужою земельною ділянкою для забудови (ст. 413 ЦК України). Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель.

Право на чужі речі захищаються від усіх осіб, у тому числі від власника. Порівняно з правом на чужі речі право власності повніше і самостійніше. Речові права мають менший обсяг повноважень, ніж право власності.

3.3. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Цивільно-правовий захист права власності. Основні способи захисту права власності.

Віндикаційний позов (витребування майна з чужого незаконного володіння).

Негаторний позов (захист права власності від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння).

Позов про визнання права власності. Позов про виключення майна з опису (звільнення майна з-під арешту).

Цивільно-правовий захист права власності

Цивільно-правовий захист права власності — це сукупність передбачених цивільно-правовим законодавством засобів, застосовуваних у зв'язку з порушеннями проти цих прав і спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів власників.

За юридичною природою зазначені засоби поділяються на кілька самостійних груп.

У першу групу входять речово-правові засоби захисту права власності. Вони спрямовані безпосередньо на захист права власності як абсолютного суб'єктивного права, не пов'язані з конкретними зобов'язаннями і мають на меті або відновити володіння, користування і розпорядження власника належної йому річчю, або усунути перешкоди чи сумніви у здійсненні цих повноважень. Речово-правовими є позови про витребування майна з чужого незаконного володіння, про усунення порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння, а також визнання права власності.

Право власності як конкретне суб'єктивне право захищається лише за допомогою позовів цієї групи.

До другої групи цивільно-правових засобів захисту належать зобов'язально-правові. Наприклад, це позови про відшкодування заподіяної власнику шкоди, про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна, повернення речей, наданих у користування за договором.

Для перелічених позовів характерно, що їх зміст впливає не безпосередньо з права власності, а ґрунтується на інших правових інститутах і відповідних їм суб'єктивних правах.

Третя група засобів захисту права власності охоплює такі, що не належать ані до речово-правових, ані до зобов'язально-правових засобів, але випливають з різних інститутів цивільного права.

У четверту, особливу групу входять цивільно-правові засоби, спрямовані на захист інтересів власника при припиненні права власності на підставах, передбачених законом.

Захист володіння

Захист володіння є спрощеним засобом захисту дійсних чи передбачуваних прав і ґрунтується на очевидному факті, що речі, як правило, перебувають у володінні тих, хто має на них право. Справді, якщо юрисдикційний орган стикається з порушенням володіння і звернею до нього вимогою про його захист, то йому не потрібно кожного разу виявляти, на якому правовому титулі це володіння ґрунтується. Достатньо встановити, що володіння було порушено і негайно вжити заходів для його якнайшвидшого відновлення. І найчастіше буде захищений власник, володіння якого має правову підставу.

Зауважимо, що захист володіння в Україні не дістав великого поширення здебільшого через недосконалість процесуальних норм. Варто звернути увагу на те, що власницький захист не може бути зарахований до жодного з речово-правових позовів. Найближчий він до позову про захист давнього власника (ст. 344 ЦК України передбачає набувальну давність), що перебуває на шляху до придбання права власності.

Серед цивільно-правових засобів захисту права власності особливе місце посідають позови про витребування майна з чужого незаконного володіння — віндикаційні позови. У судовій практиці вони зустрічаються не так часто, як зобов'язально-правові вимоги, але їх превентивна роль у забезпеченні недоторканності приватної, державної і комунальної власності від незаконного заволодіння доволі значна.

Віндикаційним є речово-правовий **позов**, який має позадоговірний характер, тобто такий, що може бути пред'явлений лише в разі відсутності між позивачем та відповідачем зобов'язальних правовідносин. Для пред'явлення віндикаційного позову необхідно одночасно мати кілька умов. Насамперед потрібно, щоб власник був позбавлений фактичного панування над своїм майном, що вибуло з його володіння. Якщо майно перебуває у власника, але хтось заперечує його право чи створює перешкоди для користування чи розпо-

рядження майном, застосовуються інші засоби захисту, зокрема позов про визнання права власності чи позов про усунення перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння. Ще необхідно, щоб майно, якого позбавився власник, збереглося в натурі й перебувало у фактичному володінні іншої особи. Якщо майно вже знищено, перероблено чи спожито, право власності на нього припиняється. У цьому разі власник має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема, за допомогою позову із заподіяння шкоди або з безпідставного збагачення.

Негаторним є позов про усунення будь-яких перешкод для здійснення права користування та розпорядження майном, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння. Негаторний позов належить до позадоговірних вимог особи, що володіє річчю, до третьої особи про усунення перешкод для здійснення повноважень власника з володіння, користування і розпорядження майном.

Речово-правовий характер негаторного позову полягає в тому, що цей вид позову може бути поданий лише щодо індивідуально визначеного майна, яке є об'єктом права власності як абсолютного права, від порушення якого повинні утримуватись усі інші особи. Негаторний позов має на меті усунути тривалі порушення зазначених повноважень власника.

Предметом негаторного позову є вимога позивача про усунення порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння.

Можливі випадки створення перешкод і щодо здійснення правомочності розпорядження. Так, якщо при арешті майна боржника в опис випадково потрапили речі, що належать іншим особам, ці особи позбавляються можливості розпоряджатися своїм майном через покладені на нього обмеження. Засобом захисту в цьому разі є так званий позов про звільнення майна з-під арешту (виключення з опису), що за матеріально-правовою сутністю є найчастіше негаторним позовом.

Крім віндакаційного і негаторного позовів право власності може захищатися за допомогою ще одного речово-правового засобу — позову **про визнання права власності**. Зауважимо, що такі позови дуже часто застосовуються в судовій практиці, але більшість з них має зобов'язально-правовий характер, тому що впливає з правовідносин сторін. Подібні суперечності виникають на підставі відповідних норм договірного права, спадкування, спільного майна подружжя тощо.

Позов про визнання права власності — це позадоговірна вимога власника майна про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, що посвідчує його право власності (ст. 392 ЦК України). Предметом позову про визнання права власності є вимога позивача про визнання його права власності. До підстав позову належать обставини, що підтверджують право власності позивача на майно.

Рішення про визнання права власності усуває сумнів у праві, забезпечує необхідну впевненість у наявності права, додає визначеності відносинам сторін і є підставою для здійснення відповідних повноважень з володіння, користування і розпорядження майном.

Завдання для практичних занять

1. Семченко звернувся до міського управління споживчого ринку зі скаргою на кафе «Хвиля», яке розташовано поблизу будинку, де він мешкає, зокрема, що музика, яка лунає з кафе до другої години ночі, заважає йому відпочивати. Управління споживчого ринку попередило власника кафе «Хвиля», що в разі продовження неправомірних дій йому буде заборонено здійснювати свою діяльність. Кафе «Хвиля» вважає свої права порушеними, оскільки як власник може на власний розсуд використовувати свою власність.

?

Питання:

Проаналізуйте доводи сторін.

2. Регіональне відділення Фонду державного майна Херсонської області уклало договір купівлі-продажу державного майна з переможцем конкурсу ЗАТ «Альпарі». За умовами договору покупець зобов'язувався сплатити вартість придбаного майна протягом двох місяців, після чого отримає його за актом прийняття-передання. За місяць потому ЗАТ звернулося до регіонального відділення Фонду державного майна за свідоцтвом про право власності, проте йому було відмовлено через те, що воно не повністю розрахувалося за придбаний об'єкт. Представники ЗАТ звернулися до міського бюро

технічної інвентаризації за реєстрацією нерухомості й отриманням довідки-характеристики для укладення договору застави, у чому їм так само було відмовлено. ЗАТ звернулось до господарського суду з позовом про визнання за ним права власності. Судом у позові було відмовлено, оскільки право власності ЗАТ не потребує визнання в судовому порядку, а ґрунтується на договорі.

?

Питання:

- 1. Проаналізуйте ситуацію.*
- 2. Визначте момент виникнення права власності.*
- 3. Який позов і до кого слід пред'являти в цьому разі?*

3. Демиденко висунув вимогу перед власником сусідньої земельної ділянки про встановлення земельного сервітуту. Сусід Іванченко йому відмовив. У зв'язку з цією відмовою Демиденко звернувся з позовом до суду.

У судовому засіданні йому була висунута вимога обґрунтувати позов.

?

Питання:

- 1. Що повинен у цьому разі зробити Демиденко?*
- 2. Як слід вирішити спір?*

4. На вимогу Петренка за рішенням суду було встановлено земельний сервітут строком на 5 років. За рік потому Петренко продав свою земельну ділянку Іванову. Власник сусідньої земельної ділянки вважав, що оскільки припинились обставини, які були підставою для встановлення сервітуту, то повинно відбутись і припинення сервітуту, оскільки змінився власник земельної ділянки, на вимогу якого було встановлено сервітут. Іванов з цим не погодився.

?

Питання:

Проаналізуйте ситуацію.

5. Подружжя Дибенко прийняли рішення розірвати шлюб і поділити спільне майно. Жінка претендувала на половину житлового бу-

динку, автомобіля, речей домашнього вжитку та частки в майні ТОВ «Віта», засновником якого був її чоловік. Дибенко проти такого поділу майна не заперечував, окрім останнього — частки в майні товариства. На його думку, ця частка належить тільки йому, оскільки він один був засновником товариства, а його дружина не мала до нього стосунку. Крім того, виділити частку в майні товариства для подальшого поділу між подружжям взагалі неможливо. Якщо це буде здійснено, товариство не зможе працювати далі, оскільки частка Дибенка в майні товариства становить 80 %.

Питання:

1. Як треба вирішити спір?
2. Який порядок поділу спільної сумісної власності?

6. Подружжя Мариних створило селянське (фермерське) господарство, членами якого стали також двоє їх синів. За кілька років потому у зв'язку з одруженням син Іван вирішив залишити господарство і створити власне селянське (фермерське) господарство. При цьому він порушив питання про виділення своєї частки майна в натурі. На його думку, майно господарства має бути поділено на чотири рівні частки. При цьому Іван претендував на 1/4 частину земельної ділянки, комбайн, автомобіль «ВАЗ», 10 мішків зерна, телевізор та меблевий гарнітур.

Інші учасники фермерського господарства не погодились з такою пропозицією. На їх думку, земельна ділянка не підлягає поділу між членами селянського господарства, тому що була надана господарству загалом. Комбайн не може бути відданий тому, що після ремонту його буде задіяно в роботі господарства. Телевізор і меблевий гарнітур взагалі не підлягають поділу між членами селянського господарства, оскільки належать тільки батькам — подружжю на праві спільної сумісної власності. Крім того, Іван не може розраховувати на одержання 1/4 частину в майні господарства, бо працював у ньому менше, ніж інші учасники — протягом 6 місяців він працював не на фермі, а в сусідньому селі.

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Чи змінилася б ситуація, якби селянське (фермерське) господарство було створено в одній із форм господарських товариств чи кооперативу?

7. Подружжя Романенків у зв'язку з розлученням вирішили поділити майно. Вони дійшли згоди щодо всього майна, окрім колекції зброї, яку отримали як весільний подарунок. Дружина наполягала на тому, що колекція є неподільною і хотіла забрати її собі, виплативши колишньому чоловікові грошову компенсацію. Другий із подружжя вважав колекцію подільною і відповідно хотів отримати половину предметів колекції.

Питання:

Як слід вирішити спір?

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. — К., 1963 (з наступними змінами).
4. Сімейний кодекс України: — К., 2002.
5. Господарський кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003 р.
6. Господарський процесуальний кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
7. Земельний кодекс України. — К., 2001.
8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000р. //ВВР України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
9. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 46. — Ст. 292.
10. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
11. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
12. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — Ст. 263.
13. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. //ВВР України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
14. Закон України «Про захист прав споживачів», 1991 р. //www.liga.net.
15. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
16. Закон України «Про інститут спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001р. //Офіц. вісн. України. — 2001. — № 6.
17. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 20. Ст. 272.
18. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. //www.liga.net.
19. Закон України «Про космічну діяльність» від 15 листопада 1996 р. //www.liga.net.
20. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

21. Закон України «Про обернення майна Компартії України та КПРС на державну власність» //ВВР України. — 1992. — № 13. — Ст. 181.
22. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. //ВВР України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.
23. Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 15 січня 2001 р. //Офіц. вісн. України. — 2001. — № 17.
24. Закон України «Про оренду державного і комунального майна»: у редакції від 14 березня 1995 р. //ВВР України. — 1995. — № 24.
25. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — № 29. — Ст. 232.
26. Закон України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14 вересня 2000 р. //ВВР України. — 2000. — № 45. — Ст. 375.
27. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. //www.liga.net.
28. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 р. //ВВР України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.
29. Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» від 22 грудня 1995 р. //www.liga.net.
30. Закон України «Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України» від 13 грудня 1996 р. //ВВР України. — 1997. — № 19. — Ст. 140.
31. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 24. — Ст. 348.
32. Закон України Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): у редакції від 15 травня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 34. — Ст. 160.
33. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21 листопада 1995 р. //ВВР України. — 1996. — № 23. — Ст. 88.
34. Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р. //ВВР України. — 1999. — № 5–6. — Ст. 44.
35. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 19. — Ст. 80.
36. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. //ВВР України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.
37. Закон України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. // ВВР України. — 1992. — № 10. — Ст. 139.

38. Закон України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» від 17 лютого 2000 р. //ВВР України. — 2000. — № 12. — Ст. 97.
39. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. //www.liga.net.
40. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 38. — Ст. 508.
41. Постанова Верховної Ради України «Про майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» //ВВР України. — 1994. — № 24. — Ст. 185.
42. Постанова Верховної Ради України «Про майнові комплекси та фінансові ресурси громадських організацій колишнього Союзу РСР, розташовані на території України» //ВВР України. — 1992. — № 29. — Ст. 407.
43. Постанова Верховної Ради України «Про питання управління державним майном, яке забезпечує діяльність Верховної Ради України» //ВВР України. — 2000. — № 32. — Ст. 267.
44. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р. (2471-12) //ВВР України. — 1992. — № 35. — Ст. 517; 1993. — № 22. — Ст. 233; 1994. — № 34. — Ст. 322.
45. Указ Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. //Офіц. вісн. України. — 1998. — № 5.
46. Декрет Кабінету Міністрів України «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності» № 8–92 від 15 грудня 1992 р. //ВВР України. — 1993. — № 7. — Ст. 52.
47. Положення про порядок організації та діяльності об'єднань, що створюються власниками для управління, утримання і використання майна житлових будинків, яке перебуває у загальному користуванні: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р. //Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 64. — С. 308–313.
48. Тимчасове положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно: Затв. наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. //www.liga.net.
49. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з функціонуванням ринку цінних паперів: Оглядовий лист Вищого арбітражного суду України № 01-8/719 від 04.12.2000.

50. *Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств: Роз'яснення ВАС України від 12 вересня 1996 р. // Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 3.*
51. *Про порядок застосування статті 9 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» та статей 10 і 41 Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання порядку нарахування та виплати дивідендів за акціями: Роз'яснення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 4 від 03.04.2000.*
52. *Інструкція про порядок обліку, оцінки і реалізації конфіскованого, безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави, та скарбів: Затв. наказом Голов. Держ. податкової адміністрації України № 20 від 08.06.93.*
53. *Про діяльність ліквідаційних комісій, утворених у справах про банкрутство комерційних банків: Інформ. лист ВАС України від 10.11.2000 // Вісн. господар. судочинства. — 2001. — № 1.*
54. *Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства. Сер. «Бібліотека судді» / За заг. ред. П. І. Шевчука. — К.: Ін Юре, 2002.*

Навчальна

55. *Барінова Е. Вещные права — самостоятельная категория // Хозяйство и право. — 2002. — № 8. — С. 28.*
56. *Бервено С. Н., Яроцкий В. Л. Правовое регулирование вексельного обращения в Украине. — Харьков: Право, 2001.*
57. *Бірюков В. Визначення поняття цінних паперів // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 6.*
58. *Галіахметов І. Проблеми запровадження реєстрації прав власності на підприємство як об'єкт нерухомості // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 3.*
59. *Галантич М., Коваленко Г. Приватизація кімнат у загальних (комунальних) квартирах // Право України. — 1996. — № 12.*
60. *Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.*
61. *Гражданское право Украины: В 2 ч. / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.*
62. *Гумаров И. Понятие вещи в современном гражданском праве России // Хозяйство и право. — 2000. — № 3.*
63. *Дзера О. В. Правовий режим комунальної власності та її розме-*

- жування з державною власністю. Реферативний огляд чинного законодавства України / За ред. В. В. Цветкова, Є. Б. Кубко. — К.: Салком, 2000. — С. 95–112 (Юрид. вісн. України. — 2000. — № 40. — 5–11 жовт.).
64. *Дзера О. В.* Розвиток права власності громадян в Україні. — К., 1996.
65. *Дозорцев В.* В трех соснах... О возможности распоряжаться чужими правами // Хозяйство и право. — 2003. — № 1.
66. *Емельянов В. П.* Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.
67. *Жигалкин И.* Права на чужие вещи и рецепция римского частного права в новом ГК Украины // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 8. — С. 44.
68. *Жигалкин И.* Право доверительной собственности (к вопросу об ограничении и переходе права собственности) // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 5. — С. 48.
69. *Камышанский В. П.* Право собственности: пределы и ограничения. — М., 2000.
70. *Каракаш І.* Право поділеної власності на природні ресурси у законодавстві України // Право України. — 2001. — № 3.
71. *Кравченко П. А.* Право власності на землю: проблеми правового регулювання // Вісн. Арбітражного суду України. — 2000. — № 3.
72. *Кройтор В. А.* Защита прав потребителя. — Харьков, 1996.
73. *Кузнецова Н. С., Назарчук І. Р.* Ринок цінних паперів в Україні. Правові основи формування та функціонування. — К.: Юрінком, 1998.
74. *Ломидзе О., Ломидзе Э.* Значение фактической передачи имущества собственника при его отчуждении и проблемы восстановления собственником своего владения // Хозяйство и право. — 2002. — № 1. — С. 101; № 2. — С. 96.
75. *Майданик Р.* Забезпечувальне право власності // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 1. — С. 29.
76. *Майданик Р.* Номінальне право власності (цивільно-правові аспекти) // Підприємництво, господарство і право. — 2002 — № 11. — С. 16.
77. *Майданик Р.* Особливості довірчого управління спільним майновим комплексом власників майнових сертифікатів // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4. — С. 14.
78. *Міркін Я. М.* Цінні папери та фондовий ринок. — М., 1995.

79. *Онуфрієнко О.* Особливості похідних способів набуття права власності на цінні папери // *Право України.* — 2000. — № 2.
80. *Право* власності в Україні: Навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора та ін.; За заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К., 2000.
81. *Право* і форми власності через призму входження України до Європейського співтовариства // *Право України.* — 2001. — № 1.
82. *Присяжнюк Т., Мірошник О.* Захист права власності у Європейському правовому просторі // *Право України.* — 2001. — № 8.
83. *Пятков Д.* Отчуждение публичной собственности: вопросы правового регулирования // *Хозяйство и право.* — 1998. — № 6.
84. *Решетина Е.* К вопросу о переходе прав по бездокументарным ценным бумагам // *Хозяйство и право.* — 2003. — № 6.
85. *Рубаник В.* Власність і право власності: деякі нотатки з приводу українських реалій і співвідношення їх з понятійно-категоріальним апаратом і науковим інструментарієм // *Підприємництво, господарство і право.* — 2000. — № 11. — С. 39.
86. *Скловский К.* О праве на отчуждение имущества без передачи права владения // *Хозяйство и право.* — 2003. — № 8.
87. *Скловский К. И.* Собственность в гражданском праве. — М., 1999.
88. *Спасибо-Фатеева И. В.* Государственная регистрация в сфере имущественного оборота // *Підприємництво, господарство і право.* — 2000. — № 7.
89. *Спасибо-Фатеева И. В.* Некоторые вопросы права собственности на ценные бумаги // *Підприємництво, господарство і право.* — 1997. — № 1.
90. *Спасибо-Фатеева И. В.* Некоторые вопросы частной собственности (собственность по договору пожизненного содержания) // *Проблемы законности.* — 1997. — № 32.
91. *Суханов Е.* Объекты права собственности // *Закон.* — 1995. — № 4.
92. *Суханов Е.* Право собственности в Гражданском кодексе // *Закон.* — 1995. — № 11.
93. *Суханов Е. А.* Общие положения о праве собственности и других вещных правах // *Хозяйство и право.* — 1995. — № 6.
94. *Цивільне право України: У 2 кн.* / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
95. *Цивільне право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т.* / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.

96. *Цыганко В., Емельянов А.* Гражданско-правовая квалификация при регистрации прав на недвижимое имущество // Рос. юстиция. — 2001. — № 8.
97. *Чеговадзе Л.* Акт распоряжения вещным правом и его последствия // Хозяйство и право. — 2003. — № 3.
98. *Щенникова Л. В.* Вещные права в гражданском праве России. — М., 1996.
99. *Яворська О.* Проблеми виникнення права приватної власності за давністю володіння (набувальна давність) // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 1. — С. 33.

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

4.1. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності. Особливості цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних з творчою діяльністю.

Поняття права інтелектуальної власності. Об'єкти права інтелектуальної власності.

Право на об'єкти інтелектуальної власності. Особисті немайнові та майнові права на об'єкти інтелектуальної власності.

Виключні права на об'єкти інтелектуальної власності. Передання майнових прав інтелектуальної власності.

Строк дії права інтелектуальної власності. Захист права інтелектуальної власності судом. Наслідки порушення права інтелектуальної власності.

Особливості цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних з творчою діяльністю

Згідно зі ст. 54 Конституції України громадянам гарантуються свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Законодавство України про право інтелектуальної власності — це система правових норм про особисті немайнові та майнові права на

результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них об'єкти, що визнаються й охороняються законом. Насамперед слід зазначити Конвенцію, якою була заснована Всесвітня організація інтелектуальної власності. У ст. 420 ЦК України, спираючись на вказану Конвенцію, наведено перелік об'єктів права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та(або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом України та іншими законами. До них належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (база даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної творчої діяльності (ст. 418 ЦК України).

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник) та інші особи, яким належать особисті немайнові права та майнові права інтелектуальної власності.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності:

- право на визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдавати шкоди честі та репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші особисті права інтелектуальної власності.

Особливість особистих немайнових прав інтелектуальної власності полягає в тому, що вони належать творцеві, за винятком окремих випадків, передбачених законом. Ці права не залежать від майнових

прав інтелектуальної власності на відміну від останніх, не можуть відчужуватися й діють безстроково, якщо інше не визначено законом.

Майнові права інтелектуальної власності:

- право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право дозволяти використовувати об'єкт права інтелектуальної власності;
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності.

Майнові права інтелектуальної власності мають певний строк дії, що визначається Цивільним кодексом України та спеціальними законами, і можуть передаватися повністю або частково іншій особі на умовах, визначених у ліцензійному договорі.

Захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського і суміжних прав передбачений цивільним, адміністративним і кримінальним законодавством. Захист своїх прав суб'єкти авторського і суміжних прав здійснюють у судовому порядку або шляхом звернення до інших органів відповідно до їх компетенції. При цьому суд може ухвалити такі рішення:

- про застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- про припинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- про вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;
- про вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, що використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;
- про застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної власності (розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають суттєве значення);
- про опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

У ст. 429, 430 ЦК України визначено загальні засади застосування законодавства щодо об'єктів права інтелектуальної власності, створе-

них за трудовим договором або на замовлення. У таких випадках майнові права належать спільно творцеві та роботодавцю. Особисті немайнові права можуть бути відчужені від творця лише у випадках, передбачених законом.

4.2. АВТОРСЬКЕ ПРАВО І СУМІЖНІ ПРАВА

Об'єкти авторського права. Твори і подібні до них результати діяльності, які не є об'єктами авторського права.

Виникнення авторського права. Суб'єкти авторського права. Автор як первинний суб'єкт авторського права. Співавторство.

Особисті немайнові права автора. Забезпечення недоторканності твору. Майнові права інтелектуальної власності на твір.

Поняття суміжних прав і об'єкти суміжних причин. Суб'єкти суміжних прав. Виникнення і здійснення суміжних прав. Права виконавців. Використання фоно- та відеограм. Права передачі організації мовлення.

Строк дії суміжних майнових прав.

Авторське право — це сукупність норм цивільного права, якими регулюються відносини щодо визнання авторства й охорони творів науки, літератури і мистецтва, встановлення режиму їх використання, наділення їх авторів немайновими і майновими правами, захисту прав авторів та інших правоволодільців.

Регулюванню авторських і суміжних прав присвячено Закон України «Про авторське право і суміжні права» у редакції від 11 липня 2001 р. Джерелами авторського права є також інші закони України, міжнародні договори і угоди.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 8) визначаються об'єкти авторського права. **Об'єктом авторського права** може бути як твір загалом, так і окрема його частина. Сутність твору, його наукова та літературна цінність не мають значення. Авторське право охороняє будь-які твори. Важливе значення має лише форма вираження твору, яка може бути усною, письмовою, звуковою тощо. У законодавстві з авторського права жодної

країни немає визначення поняття «твір». У теорії права **твір** визначається як результат творчої діяльності автора, виражений в об'єктивній формі.

Авторське право не пов'язане з правом власності на матеріальний об'єкт, у якому твір виражено. Передання права власності на матеріальний об'єкт права чи володіння матеріальним об'єктом не спричиняє передання жодних авторських прав на твір, виражений у цьому об'єкті.

За Законом України «Про авторське право і суміжні права» охороні підлягають усі твори: як оприлюднені, так і не оприлюднені, завершені й незавершені незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети тощо. Формою оприлюднення твору є його опублікування, публічний показ, публічне виконання, передача в ефір тощо. Твір вважається оприлюдненим з моменту, коли він став потенційно доступний для невизначеного кола осіб, які могли його сприймати. Слід зазначити, що правова охорона поширюється лише на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи тощо.

Суб'єктами авторського права є автори творів науки, літератури і мистецтва, їх спадкоємці та особи, яким автори передали авторські майнові права. У ст. 435 ЦК України встановлено, що **первинним суб'єктом авторського права є автор твору**. У разі відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства).

Авторське право виникає з моменту створення твору (ст. 437 ЦК України). Для виникнення і здійснення авторського права не потрібно реєстрації, іншого спеціального оформлення твору. Власник авторського права використовує для оповіщення про свої права спеціальний знак: латинську літеру «С», обведену колом.

Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить співавторам спільно незалежно від того, становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення. Перше — неподільне співавторство, друге — подільне. Ці види співавторства різняться режимом використання творів.

Особливості виникнення і здійснення авторського права окремими суб'єктами можуть бути пов'язані з особливостями створених ними творів.

Авторські права поділяються на особисті немайнові та майнові. Майнові права можуть переходити до інших суб'єктів за законом чи договором. На відміну від цього особисті немайнові права не переходять до інших осіб. Лише автору як первинному суб'єкту авторських прав може належати весь обсяг особистих немайнових і майнових прав. Усі інші суб'єкти, крім спадкоємців автора, можуть за договором або за законом набути лише майнових прав.

Особисті немайнові права автора визначені у ст. 423, 438 ЦК України, а також у ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Згідно з цими актами автор має право:

- на визнання свого авторства;
- перешкоджати посяганням на своє авторське право, що може зашкодити честі чи репутації автора;
- вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;
- забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганням на твір, що може зашкодити честі й репутації автора (недоторканність твору).

Право на зазначення імені автора, заборону такого зазначення, а також на обрання псевдоніму загалом можна вважати проявами права на ім'я. Право на ім'я тісно пов'язане з правом автора.

Майнові права автора — це виключні права на використання твору в будь-якій формі й у будь-який спосіб.

Суміжні права тісно пов'язані з авторськими. Вони поширюються на відтворення, сповіщення творів, їх особливості аналогічні авторському праву. Суміжні права є особистими правами, що отримують правову охорону, право на винагороду тощо. До об'єктів суміжних прав належать виконання, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення. Суб'єкти, первинні суб'єкти суміжних прав — це виконавець, виробник фонограми, відеограми, організації мовлення. Суб'єктом суміжних прав може бути й інша особа, яка набула ці права за договором чи законом.

Завдання для практичних занять

1. Громадяни Волков та Римарь видали в одному видавництві книгу «Лікарські рослини». Згодом херсонське видавництво видало книгу Римаря «Лікувальні рослини». Волков пред'явив до Римаря і херсонського видавництва позов про визнання його співавтором і виплату гонорару. Він довів, що видана в Херсоні книга є другим виданням книги, яка вийшла друком роком раніше в Полтаві. Херсонське видавництво представило до суду укладений з Римарем договір, згідно з яким останній передав видавництву право на видання своєї книги. Римарь одержав від херсонського видавництва гонорар як за перше видання. Суд у позові Волкову відмовив, пояснюючи, що Римарь як один із співавторів має право розпоряджатися своїм правом.

Питання:

1. Чи правильне рішення прийняв суд?
2. Назвіть види співавторства та їх особливості щодо порядку використання твору.

2. Спадкоємці художника Полєнова, який помер 12 червня 1950 р., дізналися, що одну з його картин 2 лютого 2002 р. художній салон продав приватному колекціонеру. Спадкоємці художника на праві спадкування заявили вимоги до покупця картини та художнього салону про виплату їм 5 % вартості, за якою картину було продано музею. Художній салон проти позову заперечував, посиляючись на те, що купив цю картину в 1996 р. у дружини померлого художника, яка як спадкоємиця всіх картин Полєнова при складанні угоди відмовилася від права спадкування в разі подальшого продажу картини. Покупець картини заявив, що спадкоємці взагалі не можуть висувати будь-яких вимог, оскільки дія авторського права закінчилася 12 червня 2000 р., тобто після спливу 50 років з дня смерті автора.

Питання:

Як слід вирішити цей спір?

4.3. ПРАВО ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Поняття наукового відкриття. Право на наукове відкриття.

Умови правової охорони винаходу, корисної моделі, промислового зразка. Придатність винаходу та промислового зразка, право інтелектуальної власності на нього.

Право на одержання патенту. Строк дії патенту. Правові наслідки припинення дії патенту.

Право попереднього користування на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Право інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Правова охорона раціоналізаторських пропозицій.

Право інтелектуальної власності на нові сорти рослин і породи тварин. Засвідчені патентом майнові права на сорти рослин, породи тварин і строк їх дії.

Патентне право становить сукупність правових норм, які регулюють майнові й особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку з визнанням авторства на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, з охороною прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, встановлення режиму використання цих об'єктів, з матеріальним і моральним стимулюванням, а також із захистом прав авторів і патентовласників. Джерелами патентного права є насамперед Конституція України (ст. 41, 54), закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», а також міжнародні угоди: Паризька конвенція з охорони промислової власності (1883 р.), Євразійська патентна конвенція (1995 р.).

Об'єктами патентного права є винаходи, корисні моделі та промислові зразки, яким надається правова охорона, що не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності й моралі та відповідає умовам патентоспроможності. **Патентоспроможність** — це властивість нововведення бути визнаним винаходом, корисною моделлю, промисловим зразком з позицій права й одержати правову охорону.

Винахід — це технічне (технологічне) рішення, що отримує правову охорону лише тоді, коли є новим, має винахідницький рівень і промислово придатний для використання.

Корисна модель — це конструктивне виконання засобів виробництва і предметів споживання, а також їх елементів.

Промисловий зразок — це художньо-конструкторське вирішення виробу, яке визначає його зовнішній вигляд. Об'єктами промислового зразка можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб.

Суб'єктами патентного права є автори винаходів та корисних моделей (винахідники), автори промислових зразків, які є фізичними особами, а також патентовласники — фізичні та юридичні особи, які не є авторами, однак одержали окремі патентні права за законом або договором.

Немайновим правом автора об'єкта промислової власності є право авторства. Право авторства є невіддільним правом, що охороняється безстроково. **Право на одержання патенту** — це право винахідника, а також право на передання патенту іншим фізичним чи юридичним особам.

Права на винахід, корисну модель і промисловий зразок охороняються законом, що підтверджує патент на винахід, промисловий зразок і корисну модель. Патент закріплює також права і обов'язки автора, патентовласника та інших суб'єктів патентних відносин.

Посягання на права власника патенту вважається порушенням прав власника патенту, що зумовлює відповідальність згідно з чинним законодавством. На вимогу власника патенту таке порушення має бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки.

Право інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми врегульовано Цивільним кодексом України (ст. 471–488) та Законом України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем». **Компонування інтегральної мікросхеми** — це зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми та з'єднань між ними. Компонування інтегральної мікросхеми вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо воно оригінальне.

Держава здійснює правову охорону компонування інтегральної мікросхеми через його реєстрацію в установі з видачею відповідно-

го свідоцтва про набуття права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми визнаються автор компонування інтегральної мікросхеми, інші особи, які набули прав на компонування інтегральної мікросхеми за договором чи законом. Автором компонування інтегральної мікросхеми може бути лише фізична особа. Юридична особа може бути лише власником майнових прав на компонування інтегральної мікросхеми. Майновими правами інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми є право на використання компонування інтегральної мікросхеми; виключне право дозволяти використовувати компонування інтегральної мікросхеми; виключне право перешкоджати неправомірному використанню компонування інтегральної мікросхеми, у тому числі забороняти таке використання; інші встановлені законом майнові права інтелектуальної власності.

Правова охорона раціоналізаторських пропозицій регламентується Цивільним кодексом України. Згідно зі ст. 481 ЦК України **раціоналізаторська пропозиція** — це визнана юридичною особою пропозиція, що містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути об'єкт або процес. Раціоналізаторська пропозиція має бути визнана юридичною особою, до якої вона подана. Суб'єктом права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є її автор і юридична особа, якій ця пропозиція подана (ст. 483 ЦК України).

Правова охорона інтелектуальної власності на селекційні досягнення встановлена Цивільним кодексом України і законами України «Про охорону прав на сорти рослин» та «Про племінне тваринництво». Згідно зі ст. 485 ЦК України до прав інтелектуальної власності на селекційні досягнення належать особисті немайнові права інтелектуальної власності на селекційні досягнення: засвідчені державною реєстрацією сорт рослин, породи тварин; засвідчені патентом майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин; засвідчене державною реєстрацією майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, породи тварин.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на селекційні досягнення є автор та інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на селекційні досягнення.

Завдання для практичних занять

1. Іванов отримав у Департаменті інтелектуальної власності України патент на винахід «Установка для виготовлення цукерок». На його замовлення було виготовлено кілька таких установок, які він продав ТОВ «Літо». Довідавшись, що ТОВ «Літо» отримує значний прибуток від використання установок, він заявив позов про стягнення плати за користування винаходом.

Під час відрядження до Росії Іванов виявив, що ТОВ «Зима» виробляє установки для виготовлення цукерок і реалізує їх на території Росії, України і Білорусії. Іванов звернувся до ТОВ «Зима» з вимогою припинити незаконні дії і відшкодувати йому завдані збитки. Керівництво ТОВ «Зима» вважає, що виключні права Іванова не поширюються на територію Росії, тому воно може вільно використовувати його винахід.

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Які права має патентовласник?
3. Що таке «вичерпання прав патентовласника»?
4. Чим відрізняється право на винахід від права на матеріальний носій, у який втілено винахід?

2. Працівник заводу «Зоря» при виконанні службових обов'язків створив винахід. Він звернувся до юриста з проханням дати роз'яснення, які права він має на цей об'єкт і як може їх реалізувати та захистити.

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Який винахід визнається службовим?
3. Як розподіляються права між працівником і роботодавцем на службовий винахід?

3. Акціонерне товариство «Море» у жовтні 2001 р. отримало патент на пристрій для вимірювання електроструму і звернулося до ТОВ «Весна» з позовом про припинення дій, які порушують права на

винахід. Товариство з обмеженою відповідальністю «Весна» проти позову заперечувало, оскільки такі пристрої невеликим обсягом воно випускає ще з 1999 р., і пояснило, що з липня 2001 р. виконуються підготовчі дії з метою випуску такої продукції великим обсягом.

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Що таке право попереднього користування?
3. Чи можна передати право попереднього користування іншим особам?

4. Винахідник звернувся до патентного повіреного з проханням відповісти на такі запитання:
 1. Чим різняться винахід, корисна модель і промисловий зразок?
 2. Які критерії патентоспроможності зазначених об'єктів?
 3. Чим визначається обсяг правової охорони на винахід, корисну модель та промисловий зразок?
 4. Які охоронні документи видаються на зазначені об'єкти і який строк їх дії?

Питання:

Дайте відповіді на поставлені запитання.

4.4. ПРАВОВІ ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ ТОВАРНОГО ОБОРОТУ, ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Правова охорона комерційного найменування. Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування.

Поняття торговельної марки. Суб'єкти права інтелектуальної власності на торговельну марку. Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку. Право попереднього користувача на торговельну марку.

Поняття найменування місця походження товару. Умови надання правової охорони найменуванню місця походження товару.

Набуття права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Суб'єкти права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Строк дії права інтелектуальної власності на географічне зазначення.

Поняття комерційної таємниці. Майнові права на комерційну таємницю, їх захист і охорона.

У ст. 489 ЦК України визначено, що правова охорона надається комерційному (фірмовому) найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших і не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності.

Під **комерційним** розуміється **найменування**, під яким особа діє в цивільному обороті і яке індивідуалізує цю особу серед інших його учасників.

Власниками прав на комерційні найменування можуть бути лише юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності. Юридична особа, яка є власником прав на комерційне найменування, має право використовувати його, а також перешкоджати, забороняти будь-яким іншим особам неправомірно використовувати своє комерційне найменування. Індивідуалізація підприємства, організації чи установи засобом комерційного найменування зумовлює потребу надати правову охорону такому найменуванню. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування вважається таким, що має силу, з моменту першого використання цього найменування і охороняється без

обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації й незалежно від того, чи є комерційне найменування частиною торговельної марки.

До майнових прав на комерційне найменування належать такі: право на використання комерційного найменування; право перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати комерційне найменування, у тому числі забороняти таке використання, а також будь-які інші майнові права, не заборонені законом. Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування передаються іншій особі лише разом з цілісним майновим комплексом особи, якій ці права належать, або з його відповідною частиною. Дія майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється в разі ліквідації юридичної особи та з інших встановлених законом підстав (ст. 493 ЦК України).

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» **знаком** визнається таке позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від однорідних товарів та послуг. У ст. 494 ЦК України встановлено таке поняття, як торговельна марка. **Торговельною маркою** може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, придатних для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Правова охорона надається лише тій марці, яка не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності та моралі. Необхідними умовами правової охорони марки є також здатність відрізнити цю марку від інших марок та загальнодержавної чи національної символіки (принцип відносної новизни), а також дотримання прав інших суб'єктів права інтелектуальної власності. Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Обсяг правової охорони торговельної марки визначається наведеними у свідоцтві її зображенням та переліком товарів і послуг.

Місце виготовлення товарів може вказувати на їх особливі унікальні якості, а також на особливу майстерність людей певної місцевості.

Право на географічне зазначення — це новий цивільно-правовий інститут, регулювання якого передбачено ст. 501–504 ЦК України, Законом України «Про охорону прав на зазначення походження то-

варів», а окремі питання щодо цього права — законами України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про захист прав споживачів», «Про рекламу» та ін.

Під **географічним зазначенням походження товару** розуміють назву країни, населеного пункту, місцевості чи іншого географічного об'єкта, що використовується для позначення товару, особливі властивості якого винятково чи здебільшого визнаються характерними для цього географічного об'єкта природними чи людськими чинниками або тими й іншими чинниками водночас.

Суб'єктами права на географічне зазначення є виробники товарів, особливі властивості, певні якості, репутація або інші характеристики якого пов'язані з цим географічним місцем; асоціації споживачів; установи, що безпосередньо стосуються вироблення чи вивчення відповідних продуктів, виробів, технологічних процесів або географічних місць. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення діє з дати, наступної за датою державної реєстрації, і охороняється безстроково за умови збереження характеристик товару, позначеного цим зазначенням.

Комерційна таємниця — це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою, не легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого не належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність і була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (ст. 505 ЦК України). Згідно із Законом України «Про інформацію» **конфіденційною є інформація**, що перебуває у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюється за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» різновидом комерційної інформації є **банківська таємниця**.

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, що відповідно до чинного законодавства не можуть бути захищені до комерційної таємниці.

Комерційною таємницею вважається лише та інформація, що стосується підприємницької діяльності. Суб'єктами прав на комерційну таємницю є суб'єкти підприємницької діяльності. В окремих випад-

ках право на комерційну таємницю може бути обмежене відповідно до чинного законодавства.

Для охорони прав на комерційну таємницю власник прав може вживати будь-які способи захисту конфіденційної інформації. Наприклад, охороною комерційної таємниці вважається страхування ризику розкриття конфіденційності інформації, що становить комерційну таємницю. Комерційну таємницю покликані охороняти також державні органи. Згідно зі ст. 507 ЦК України на органи державної влади покладено зобов'язання охорони від недобросовісного комерційного використання, а також розголошення інформації, що є комерційною таємницею і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять новітні сполуки.

Завдання для практичних занять

1. У січні 2001 р. у Луцьку було зареєстровано ТОВ «Море», яке відкрило магазин з продажу дитячих іграшок «Море». У липні 2001 р. кондитерська фабрика «Загадка» випустила цукерки під назвою «Море».

У вересні 2001 р. трикотажна фабрика «Оригінал» отримала свідоцтво на знак для товарів та послуг «Море» (клас товарів — дитячий одяг). У цьому зв'язку вона звернулася до ТОВ «Море» та кондитерської фабрики «Загадка» з вимогою припинити використання таких найменувань, оскільки це порушує її права, або при бажанні продовжувати таку діяльність укласти ліцензійний договір.

Засновники ТОВ «Море» з метою уникнути необхідності оплати за договором спочатку пообіцяли перейменувати юридичну особу та магазин і вагалися між назвою «Теремок» та «Колобок», але після бесіди з юристом змінили свою позицію. Підставою для заперечення проти вимог трикотажної фабрики став той факт, що вони розпочали користуватися цією назвою значно раніше, а тому Департамент неправомірно видав трикотажній фабриці «Оригінал» свідоцтво на знак для товарів та послуг і є всі підстави ставити питання про визнання свідоцтва недійсним.

Питання:

1. Проаналізуйте доводи сторін.
2. Як потрібно вирішити спір?
3. Як співвідносяться право на фірмове найменування і право на знак для товарів та послуг?
4. Які права має автор персонажу?
5. Хто і в яких випадках може звернутися до суду про визнання свідоцтва на знак для товарів та послуг недійсним?

2. До патентного повіреного з проханням допомогти оформити заявки для отримання свідоцтва на знак для товарів та послуг звернулися такі підприємства:

- 1) ТОВ «Струм» зі знаком «Добра вода» для випуску мінеральної води;
- 2) овочева фабрика зі знаком «Помідорчик» для позначення продукції, виготовлюваної з помідорів;
- 3) АТ «Промінь» зі знаком «Кока-кола» для випуску меблів;
- 4) швейна фабрика зі знаком «Ласта» для жіночого одягу;
- 5) ТОВ «Альфа» зі знаком «Сигма-М» для товарів технічного призначення (за умови, що їх конкуренти вже отримали свідоцтво на знак «Сигма» для цього класу товарів).

Питання:

1. Чи може Департамент видати охоронні документи на ці позначення?
2. Які умови надання правової охорони знакам для товарів та послуг зазначені в чинному законодавстві України?
3. Які існують підстави для відмови в наданні правової охорони?
4. Як охороняються на території України загальновідомі товарні знаки?
5. Чи можуть юридичні особи самостійно подати заявки без допомоги патентного повіреного?

3. Назва мінеральної води «Боржомі» включена Патентним відомством Грузії до переліку найменувань міст походження Грузії. Міністерство охорони навколишнього світу і природних ресурсів

Грузії видало одній юридичній особі (АТ «Орієнт») генеральну ліцензію строком до 2007 р. на розлив «Боржомі» і використання найменування «Боржомі» для промислової експлуатації Боржомських джерел мінеральної води, а дванадцять підприємств Грузії отримали тимчасові ліцензії без права їх передання іншим підприємцям.

На території Києва один з хлібокомбінатів використовує позначення «Боржомі» на етикетках своїх хлібобулочних виробів, а ТОВ «Джерело» випускає мінеральну воду «Боржомі».

Антимонопольний комітет України вважає, що ТОВ «Джерело» своїми діями вводить споживача в оману щодо справжнього місця добування та розливу цієї мінеральної води і особливо щодо її лікувальних властивостей.

З позицій ТОВ «Джерело», оскільки в Україні відсутній знак для товарів та послуг «Боржомі» хоча б одного з підприємств Грузії, його дії не суперечать чинному законодавству України. Мало того, ТОВ «Джерело» подало заявку на знак для товарів та послуг «Боржомі» до Державного департаменту інтелектуальної власності.

?

Питання:

- 1. Проаналізуйте ситуацію з позицій чинного законодавства України.*
- 2. Чи різняться просте і кваліфіковане зазначення походження товару?*
- 3. Які особи мають право на використання простого і кваліфікованого зазначення походження товару?*
- 4. Хто має право подати заявку на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару?*
- 5. Які документи необхідні для реєстрації кваліфікованого зазначення походження товару?*
- 6. У яких випадках може бути припинено право на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару?*
- 7. Як співвідносяться зазначення походження товару і знак для товарів та послуг, до складу якого входить зареєстроване кваліфіковане зазначення походження товару?*

4. Концерн «Укрспирт» подав заявку до Державного департаменту інтелектуальної власності на товарний знак «Легідна на коньяку» для алкогольного напою.

Дізнавшись про це, Національний інститут найменувань місць походження Франції заперечив проти видачі цього свідоцтва, оскільки реєстрація знаку, який містить як елемент позначення «коньяк», яке є найменуванням місця походження, порушує національні інтереси Франції і стосується міжнародних відносин між Україною та Францією.

Концерн «Укрспирт» не погодився з наведеними аргументами, оскільки на території України діють стандарти і технічні умови, які визначають «коньяк» як вид міцного ароматного напою, виготовленого з виноградного спирту. І взагалі, словесне позначення «коньяк» стало в Україні загальноприйнятим як позначення певного виду товару, яке асоціюється у споживача з певним напоєм, а не з місцем його виготовлення, тобто перетворилося на видову назву товару.

Представники Франції вважають, що така аргументація не є підставою для порушення їх прав шляхом використання найменування місця походження «коньяк».

?

Питання:

Як слід вирішити спір?

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. //ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Господарський кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003 р.
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. //ВВР України. — 1994. — № 13. — Ст. 64 (у редакції від 11 липня 2001 р.).
5. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. //ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22 травня 2003 р. //ВВР України. — 2003. — № 35. — Ст. 271.
7. Закон України Про охорону прав на винаходи і корисні моделі// ВВР України. — 1994. — № 7.
8. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»// ВВР України. — 1994. — № 7.
9. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» //Офіц. вісн. України. — 2002. — № 7. — Ст. 278.
10. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України: У 2 ч. — К., 2000. — Ч. 2.

Навчальна

11. Азимов Ч. Н. Основы патентного права Украины. — Харьков, 1994.
12. Андрощук Г. И., Работягова Л. И. Патентное право: правовая охрана изобретений: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 1999.
13. Антимонов Б. С., Флейшиц Е. А. Изобретательское право. — М.: Юрид. издат., 1960.
14. Богуславский М. М. Международная охрана промышленной собственности (Парижская Конвенция). — М., 1967.
15. Боденхзаузен Г. Парижская конвенция по охране промышленной собственности: комментарий. — М., 1977.
16. Бузанов В. «Интеллектуальная собственность» на фирменное наименование //Хозяйство и право. — 2003. — № 4.
17. Бузанов В. Право на фирму как объект гражданского оборота //Хозяйство и право. — 2002. — № 8.

18. *Дахно И. И.* Патентно-лицензионная работа. — К.: Блиц-информ, 1996.
19. *Дахно И.* Патентоведение. — Харьков: Ксилон, 1997.
20. *Емельянов В. П.* Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.
21. *Еременко В. И.* Европейское патентное законодательство. — М., 1989.
22. *Жилинкова И.* Правовая природа доменного имени // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 5.
23. *Завальна Ж.* Особливості договору замовлення в авторському праві // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 12.
24. *Законодательство Украины об интеллектуальной собственности* // Сер. «Законы Украины». — Харьков: Одиссей, 2001.
25. *Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства.* Сер. «Бібліотека судді» / За заг. ред. П. І. Шевчука. — К.: Ін Юре, 2002.
26. *Іголкин Я.* Два підходи у наданні правової охорони знакам товарів і послуг. // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 3.
27. *Кашинцева О.* Можливість визнання авторського права на знаки для товарів і послуг не слід відкидати // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4.
28. *Кравченко О.* Історично-правовий аналіз промислової власності // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 9.
29. *Лазуренко Ю.* Интеллектуальная собственность в информационной сети Интернет // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1.
30. *Матвеев Ю. Г.* Международная охрана авторских прав. — М.: Юрид. лит., 1987.
31. *Мельник О.* Авторське бачення перспектив розвитку охорони майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 4.
32. *Мусяка В. Л.* Важнейшие правовые формы защиты субъективного авторского права // Проблемы социалист. законности: Республик. межвед. науч. сб. — 1987. — Вып. 20.
33. *Основы интеллектуальной собственности.* — К.: Ін Юре, 1999.
34. *Петренко О. Б.* Застосування заходів оперативного впливу на об'єкти промислової власності // Вісн. госп. судочинства. — 2003. — № 1.

35. *Підопригора О.* Деякі зауваження до авторського права // Вісн. АПН України. — 1998. — № 3.
36. *Підопригора О. А., Підопригора О. О.* Право інтелектуальної власності України: Навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. унів. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
37. *Підопригора О. О.* Законодавство України про інтелектуальну власність. — Харків: Консум, 1997.
38. *Савельєва І.* Охорона фонограм // Інтелектуальна власність. — 1999. — № 6.
39. *Святоцький О.* Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності у судовому порядку // Інтелектуальна власність. — 1999. — № 3–4.
40. *Хахулин В., Филимонов С.* Ответственность за нарушение авторских прав // Підприємництво, господарство і право. — 1998. — № 9.
41. *Цивільне право України: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової.* — К.: Юрінком Інтер, 2003.
42. *Цивільне право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко.* — К.: Ін Юре, 2003.
43. *Чурпита Г.* Авторське право та право власності на твір образотворчого мистецтва // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 4.
44. *Яркина Н. Е.* Особенности применения альтернативных мер гражданско-правовой ответственности за нарушение смежных прав // Проблеми законності. — Х.: Нац. юрид. акад. України. — 2002. — Вип. 53.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Цивільне право як приватне право.
2. Предмет і принципи цивільного права.
3. Поняття цивільного законодавства.
4. Цивільний кодекс України 2003 р. та його структура.
5. Зв'язок закону і договору.
6. Дія актів цивільного законодавства в часі, просторі й за колом осіб.
7. Аналогія закону і права.
8. Поняття і елементи цивільних правовідносин.
9. Підстави виникнення цивільних прав і обов'язків.
10. Поняття захисту цивільних прав та інтересів.
11. Захист цивільних прав та інтересів юрисдикційними органами.
12. Відшкодування моральної шкоди.
13. Визнання незаконним акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим та органу місцевого самоврядування.
14. Захист цивільних прав та інтересів судом.
15. Самозахист цивільних прав.
16. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.
17. Цивільна правоздатність фізичної особи та її обсяг.
18. Ім'я і місце проживання фізичної особи.
19. Цивільна дієздатність фізичної особи: зміст і види. Емансипація.
20. Визнання фізичної особи недієздатною та його наслідки.
21. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та його наслідки.
22. Опіка і піклування.
23. Цивільно-правова відповідальність фізичної особи — підприємця.
24. Поняття і ознаки юридичної особи.
25. Організаційно-правові форми юридичної особи.
26. Установчі документи юридичної особи та їх зміст.
27. Припинення юридичної особи.
28. Юридичні особи приватного та публічного права.
29. Підприємницькі товариства, їх види.
30. Правові форми участі юридичних осіб публічного права в цивільних відносинах.
31. Поняття і види об'єктів цивільних прав.
32. Речі як об'єкти цивільних прав та їх класифікація. Майно. Цілісний майновий комплекс. Гроші та цінні папери як об'єкти цивільних прав.

33. Нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав. Результат творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага фізичної особи.
34. Поняття правочину. Місце правочинів у системі юридичних фактів.
35. Умови дійсності правочинів. Презумпція правомірності правочину.
36. Форми правочину. Державна реєстрація окремих правочинів.
37. Поняття і підстави представництва. Випадки можливої реалізації суб'єктивних прав.
38. Представництво за законом.
39. Представництво за довіреністю. Поняття, форми і строк довіреності.
40. Комерційне представництво.
41. Поняття строку і терміну, їх класифікація.
42. Поняття позовної давності, її застосування. Види позовної давності.
43. Поняття особистих немайнових прав, їх класифікація.
44. Особисті немайнові права фізичної особи та їх види.
45. Захист особистих немайнових прав.
46. Захист честі, гідності та ділової репутації.
47. Право власності як складова речового права.
48. Набуття права власності. Набувальна давність.
49. Припинення права власності.
50. Право приватної власності. Суб'єкти і об'єкти права приватної власності.
51. Право державної власності: умови виникнення та припинення.
52. Право комунальної власності: умови виникнення та припинення.
53. Правовий режим майна державних та комунальних підприємств.
54. Поняття права спільної власності.
55. Право спільної часткової власності.
56. Право спільної власності подружжя.
57. Правовий режим подружжя за шлюбним контрактом.
58. Поняття і види речових прав на чуже майно.
59. Право володіння чужим майном.
60. Право обмеженого користування чужим майном (сервітут).
61. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

62. Право користування земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).
63. Захист речових прав на чуже майно.
64. Поняття цивільно-правового захисту права власності, види способів захисту.
65. Витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов).
66. Захист права власності від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння (негаторний позов).
67. Позов про визнання права власності.
68. Загальна характеристика інших засобів захисту права власності.
69. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.
70. Поняття авторського права.
71. Поняття суміжних прав.
72. Захист авторського та суміжних прав.
73. Право промислової власності.
74. Право на комерційне найменування.
75. Право на торговельну марку.

ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Вимоги до виконання контрольної роботи полягають у тому, що вона обов'язково повинна містити вступ, де розкриваються роль і значення теми (обсяг — до двох сторінок); основну частину, де висвітлюються два-три питання теми роботи. Розкриваючи питання, необхідно показати знання з теми, проаналізувати чинні норми права на основі практичного досвіду, навести конкретні особисті зауваження і рекомендації щодо досліджуваної теми. Насамкінець необхідно окремо подати висновки, де в концентрованій формі навести і по можливості обґрунтувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства чи теоретичних положень з теми контрольної роботи. Наприкінці роботи слід подати список використаних джерел. За загальноприйнятими нормами оформити титульну сторінку, підписати роботу, вказати дату її завершення і у встановлені терміни подати на перевірку.

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Цивільні відносини. Цивільне законодавство України.
2. Підстави виникнення цивільних прав і обов'язків. Здійснення і захист цивільних прав.
3. Особи. Фізичні особи. Загальні положення про фізичних осіб.
4. Участь держави, Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальних утворень у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.
5. Органи та представники, через яких діють скарги.
6. Правочини. Представництво.
7. Строки і терміни. Позовна давність.
8. Особисті немайнові права фізичних осіб.
9. Загальні положення про речове право. Право власності.
10. Володіння та інші речові права.
11. Інтелектуальна власність.
12. Авторське право і суміжні права.
13. Колективне управління майновими правами.
14. Право на винаходи, корисні моделі та промислові зразки і право на нові сорти рослин і породи тварин.
15. Право на захист нерозкритої інформації від незаконного використання.
16. Право на фірмове найменування (фірму). Право на знаки для товарів і послуг.
17. Право на використання найменування місця походження товару. Забезпечення виконання зобов'язань.

ТЕМИ КУРСОВИХ РОБІТ

1. Цивільні правовідносини: поняття, зміст, види.
2. Джерела цивільного права.
3. Здійснення й захист цивільних прав.
4. Захист особистих немайнових прав у цивільному праві України.
5. Суб'єкти цивільних прав.
6. Обмеження дієздатності громадян: поняття, підстави, правові наслідки.
7. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права.
8. Види юридичних осіб за цивільним правом України.
9. Реорганізація юридичних осіб: поняття, форми, наслідки.

10. Припинення юридичних осіб за законодавством України.
11. Фінансова неспроможність (банкрутство) юридичних осіб: поняття, наслідки.
12. Господарські товариства як суб'єкти цивільного права.
13. Юридичні особи — некомерційні організації: поняття, види, особливості правового положення.
14. Держава як суб'єкт цивільного права.
15. Об'єкти цивільного права: поняття, класифікація, особливості правового режиму.
16. Цінні папери як об'єкт цивільного права.
17. Інформація як об'єкт цивільного права.
18. Особисті немайнові блага як об'єкти цивільно-правового захисту.
19. Поняття і види правочинів.
20. Види недійсних правочинів, наслідки недійсності правочину.
21. Правове регулювання представництва.
22. Позовна давність: строки і порядок обчислення строків.
23. Терміни (строки) у цивільному праві: поняття, способи позначення, види.
24. Речове право: поняття, зміст, види.
25. Правове регулювання відносин власності в законодавстві України.
26. Обмежені речові права: поняття, зміст, види.
27. Захист права власності та інших речових прав.
28. Виконання зобов'язань.
29. Способи забезпечення виконання зобов'язань.
30. Застава як спосіб забезпечення виконання зобов'язань.
31. Цивільно-правовий договір: поняття, значення, класифікація.
32. Порядок укладення, зміни і розірвання цивільно-правових договорів.

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО

5.1. ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. ВИКОНАННЯ І ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Поняття зобов'язання та підстави його виникнення. Сторони зобов'язання. Треті особи у зобов'язанні. Підстави та порядок зміни кредитора у зобов'язанні.

Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні. Зміна боржника у зобов'язанні. Правові наслідки зміни боржника у зобов'язанні, забезпечені порукою або заставою.

Загальні умови виконання зобов'язань. Неприпустимість односторонньої відмови від виконання зобов'язань. Виконання зобов'язань сторонами.

Виконання взаємних обов'язків за договором.

Зустрічне виконання зобов'язання. Виконання альтернативного зобов'язання.

Солідарне зобов'язання. Підтвердження виконання зобов'язання. Підстави припинення зобов'язання.

Насамперед слід зупинитися на загальних положеннях і значенні зобов'язального права. Зобов'язальне право є найбільшою підгалуззю цивільного законодавства. Норми, що містяться в зобов'язальному праві, регулюють велике коло суспільних відносин, пов'язаних з придбанням товарів у власність, здаванням майна в оренду, перевезенням вантажів і багажу, наданням послуг, кредитуванням і розрахунками, страхуванням, спільною діяльністю, використанням здобутків науки, літератури тощо.

Зобов'язальне право поділяється на дві частини: загальні положення про зобов'язання та окремі види зобов'язань.

Зобов'язання є найпоширенішим видом цивільних правовідносин і мають усі їх ознаки. Характеризуючи поняття зобов'язання, насамперед слід зазначити, що зобов'язання — це цивільні правовідносини.

Нагадаємо, що цивільні правовідносини найчастіше визначаються як правовідносини, що базуються на нормах цивільного закону і складаються з приводу матеріальних і нематеріальних благ; їх учасники, маючи автономію і майнову відособленість, є юридично рівними носіями прав і обов'язків. У цьому визначенні вже закладені ознаки цивільних правовідносин. Цивільні правовідносини поділяються на речові (у яких суб'єкт може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно без сприяння зобов'язаної особи) і зобов'язальні (у яких уповноважений суб'єкт для здійснення своїх суб'єктивних прав має потребу у сприянні зобов'язаної особи).

Зобов'язання — це закріплені цивільним законом суспільні відносини з переміщення майнових та інших результатів праці, внаслідок яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певних дій і зумовленого цим утримання від вчинення інших дій.

Разом з тим зобов'язання мають специфічні ознаки, що вирізняють їх із сукупності цивільних правовідносин.

По-перше, сторонами зобов'язання є чітко визначені особи: кредитор — особа, якій належить право вимоги, і боржник — особа, яка несе обов'язок, що відповідає праву вимоги кредитора. Цим зобов'язання відрізняються від абсолютних правовідносин, наприклад, правовідносин власності, коли уповноважений особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб.

По-друге, об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи. Це можуть бути певні дії з передавання майна, сплати грошей,

виконання роботи (чи стримування від здійснення дії, що відіграє другорядну роль), тобто об'єктом зобов'язання в будь-якому випадку є дії, стосовно яких кредитор має право вимоги, а боржник зобов'язаний їх виконати.

По-третє, здійснення суб'єктивного зобов'язального права кредитором за загальним правилом можливе тільки в разі здійснення боржником дій, що становлять його обов'язок. Цим зобов'язання відрізняються від речових правовідносин, коли уповноважена особа може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно.

По-четверте, зобов'язання здебільшого опосередковують рух майна, надання послуг, виконання робіт, тобто є правовою формою економічного обороту.

По-п'яте, здійснення зобов'язань забезпечується примусовими заходами у формі санкцій. Для реалізації санкції суб'єкт зобов'язання, право якого порушено, має право звернутися з позовом до суду.

У будь-якому зобов'язанні розрізняють такі необхідні елементи, як суб'єкти, об'єкт і зміст зобов'язання.

Як у будь-яких правовідносинах, у зобов'язанні беруть участь дві сторони: уповноважена і зобов'язана. Зобов'язання не створює обов'язків для осіб, що не беруть участі в ньому як сторони (для третіх осіб). Так, при купівлі-продажу зобов'язання виникає між конкретним продавцем і конкретним покупцем.

Суб'єкти зобов'язання завжди конкретні. Це кредитор і боржник, взаємопов'язані правами і обов'язками. Кредитор має право свої вимоги висувати тільки боржнику, а той, у свою чергу, зобов'язаний виконати їх. Іноді в зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів чи боржників. Наприклад, при спільному заподіянні шкоди кількома особами на стороні боржника буде кілька осіб.

Об'єктом зобов'язання є певні дії боржника. Зміст зобов'язальних правовідносин утворюють суб'єктивні права та обов'язки їх учасників. Згідно зі ст. 509 ЦК України особливість змісту зобов'язальних правовідносин полягає в тому, що правомочність кредитора набирає форми права вимоги, а правомочність боржника має форму боргу як обов'язку виконання вимоги кредитора.

Оскільки зобов'язання є правовідносинами майнового характеру, то їх зміст становлять також суб'єктивні права та обов'язки майнового характеру. Однак зміст зобов'язання не завжди вичерпується правом вимагати вчинення виключно дій майнового характеру (або ут-

римання від вчинення таких дій). Кредитор має право вимагати також вчинення дій немайнового характеру.

Зміст зобов'язань

За підставою виникнення зобов'язання поділяються на договірні та позадоговірні. Договірні зобов'язання виникають на основі укладеного договору, позадоговірні припускають як підставу інші юридичні факти. Значення такого розподілу полягає в тому, що зміст договірних зобов'язань визначається не тільки законом, а й угодою сторін. Зміст позадоговірних зобов'язань залежить тільки від закону й волі однієї зі сторін у зобов'язанні.

Юридична спільність договірних зобов'язань дає змогу вирізнити велику кількість загальних норм права, рівною мірою застосовних до численних і різноманітних договірних зобов'язань. Сукупність цих правових норм утворює загальну частину інституту договірного права.

У межах договірних зобов'язань за характером опосередковано-го ними руху матеріальних благ виокремлюються такі зобов'язання:

- з реалізації майна;
- надання майна в користування;
- виконання робіт;
- перевезень;
- надання послуг;
- розрахунків і кредитування;
- страхування;
- спільної діяльності;
- змішані.

Внутрішньодоговірні зобов'язання поділяються на зобов'язання з односторонніх угод і охоронні.

Наприклад, такі зобов'язання з реалізації майна, як купівля-продаж, міна, рента, підпорядковуються комплексу загальних правил, встановлених у нормах цивільного права.

За співвідношенням прав і обов'язків розрізняють зобов'язання односторонні та взаємні. При односторонніх зобов'язаннях одна сторона має тільки права, а інша тільки обов'язки. Наприклад, у зобов'язаннях позики, із заподіяння шкоди.

У взаємних зобов'язаннях кожна сторона має як права, так і обов'язки, кожна сторона вважається боржником іншої сторони в тому, що зобов'язана зробити на користь іншої сторони, і водночас її

кредитором у тому, що вона має право вимагати від іншої сторони. Наприклад, у договорі купівлі-продажу продавець і покупець мають як права, так і обов'язки.

За визначеністю предмета виконання вирізняються зобов'язання альтернативні та факультативні. Предмет зобов'язання зазвичай становить цілком конкретна дія. Але в окремих випадках боржник зобов'язаний зробити для кредитора одну з кількох дій, передбачених законом чи договором. Наприклад, продати певну річ або сплатити певну грошову суму, причому виконання однієї з дій становить виконання зобов'язання. Право вибору зазвичай належить боржнику, якщо інше не випливає з договору, закону чи суті зобов'язання. Це і є альтернативне зобов'язання. Наприклад, боржник зобов'язується передати кредитору певну річ, а в разі неможливості виконання цієї дії — відшкодувати її вартість.

За характером взаємозв'язку розрізняють зобов'язання основні та додаткові (акцесорні). Основні зобов'язання можуть існувати самостійно, без додаткового зобов'язання, додаткові — тільки за наявності основного зобов'язання, у нерозривному зв'язку з ним. Зокрема, це неустойка, поручительство. Додаткові зобов'язання мають залежний характер і обслуговують основні зобов'язання. Тому вони завжди випливають з основного і припиняються з припиненням основного. Так, зобов'язання виплатити неустойку при порушенні боргу завжди забезпечує основне зобов'язання і втрачає силу в разі припинення основного зобов'язання.

Як і будь-які цивільно-правові відносини, зобов'язання виникають на підставі певних юридичних фактів, які прийнято називати підставами виникнення зобов'язань. В основу виникнення зобов'язань можуть бути покладені найрізноманітніші юридичні факти.

Підстави виникнення зобов'язань

Серед усіх можливих підстав виникнення зобов'язань законодавство особливо вирізняє договір (ст. 626 ЦК України). Це не випадково, тому що зобов'язальні правовідносини найчастіше встановлюються з вираженою в договорі волі осіб, що беруть у них участь. Такий спосіб формування зобов'язань найбільшою мірою відповідає потребам розвитку економічного обороту. З огляду на це більшість зобов'язань, що існують у нашому суспільстві, належать до договірному типу. Договір — це найпоширеніша підстава виникнення зобов'язання. Розглянемо це питання на прикладі законодавств інших країн.

Так, згідно із Цивільним кодексом Франції поняття «договір» і «зобов'язання» тотожні. Договірні зобов'язання становлять основну частину зобов'язань взагалі.

Підставою виникнення зобов'язань можуть бути найрізноманітніші договори. Цивільний кодекс України передбачає можливість існування договорів купівлі-продажу, міни, дарування, найму, підляду, страхування та ін. Багато видів договорів передбачено і підзаконними нормативними актами, наприклад, договір купівлі-продажу при приватизації, оренді державного майна.

Зобов'язання можуть виникати і з договорів, хоча й не передбачених цивільним законодавством, але таких, що не суперечать йому.

Поряд з договорами підставою виникнення зобов'язань можуть бути односторонні угоди. У цьому разі суб'єкт цивільного права шляхом одностороннього волевиявлення або розпоряджається своїм суб'єктивним правом, або бере на себе суб'єктивний обов'язок, наділяючи тим самим іншу сторону в зобов'язальних правовідносинах відповідним суб'єктивним правом. До таких односторонніх угод належать відмовлення від спадщини, публічна обіцянка винагороди та деякі інші.

Підставою виникнення зобов'язань можуть бути й адміністративні акти. При цьому зміст зобов'язання, що виникає з адміністративного акта, визначається цим актом. Включення адміністративних актів в арсенал цивільного права багато в чому зумовлювалось адміністративними методами керування, що впроваджувалися тривалий період.

Договори, односторонні угоди та адміністративні акти становлять правомірні дії, покликані сприяти розвитку економічного обороту. Здійснення ж неправомірних дій у сфері економічного обороту перешкоджає його нормальному функціонуванню. З метою усунення негативних наслідків, спричинюваних зазначеними неправомірними діями, закон пов'язує виникнення особливого виду зобов'язань.

Цивільний кодекс України 2003 р. містить низку норм (гл. 80, 81, 82), передбачаючи, що шкода, заподіяна особистості чи майну громадянина, а також шкода, заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню особою, що заподіяла шкоду, у повному обсязі. Підставою виникнення таких зобов'язань є безпосередньо неправомірні дії (делікти), тому зобов'язання, що виникають на їх основі, прийнято називати деліктними. Хоча деліктні зобов'язання й виникають з неправомірних дій, спрямовані вони на досягнення правомірного результату — відновлення порушеного майнового положення учасників економічного обороту.

На досягнення такого самого результату спрямовані й зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення. Згідно з гл. 83 ЦК України особа, яка без встановлених законом, іншими правовими актами чи угодою підстав придбала чи зберегла майно за рахунок іншої особи, зобов'язана повернути останній безпідставно придбане чи заощаджене майно (безпідставне збагачення).

В основу зобов'язальних правовідносин можуть бути покладені також інші дії громадян та юридичних осіб. Наприклад, у гл. 79 ЦК України передбачаються такі дії: особа, що діє в чужому інтересі без доручення, зокрема, з метою запобігання шкоди особистості чи майну іншої особи, за певних умов здобуває право на відшкодування зроблених нею необхідних витрат та іншого реально понесеного збитку. У цьому разі зобов'язання виникає з правомірної дії із запобігання збитку. Однак ця дія не є угодою чи адміністративним актом, а тому належить до інших дій громадян та юридичних осіб. При цьому законодавство передбачає можливість встановлення зобов'язань і з таких інших дій громадян та юридичних осіб, що прямо не передбачені законом та іншими правовими актами, але на загальних підставах і за змістом цивільного законодавства породжують цивільні права й обов'язки.

Зобов'язальні правовідносини можуть породжуватися також подіями, тобто юридичними фактами, що не залежать від волі людей. Найчастіше подія зумовлює не виникнення зобов'язання, а лише в межах конкретного зобов'язання певні права та обов'язки сторін. Так, настання такого страхового випадку, як повінь, спричиняє обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування особі, майно якої застраховано від повеней, і право останнього жадати від страховика виплати йому цього відшкодування.

У п. 5 ст. 11 ЦК України 2003 р. окремо визначається така підстава виникнення зобов'язань, як рішення суду, що в Цивільному кодексі УРСР 1963 р. не виокремлювалося.

Припинення зобов'язання

Зазвичай дія зобов'язання припиняється тоді, коли передбачені зобов'язанням права і обов'язки будуть повністю здійснені. Як правило, це відбувається за умови виконання зобов'язання його учасниками. Проте зобов'язальні правовідносини можуть вважатися припиненими і за інших підстав (наприклад, з перебігом позовної давності).

За змістом припинення зобов'язання означає, що з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор — кредитором. Будь-які вимоги, які кредитор міг заявити до боржника виходячи з цього зобов'язання, стають юридично неможливими.

Припиненню зобов'язання присвячена гл. 50 ЦК України, де містяться норми, що передбачають різноманітні підстави припинення зобов'язання. Залежно від конкретних обставин існує кілька способів припинення зобов'язань:

- зобов'язання припиняється виконанням, здійсненим у відповідний спосіб (ст. 599 ЦК України);
- припинення зобов'язання переданням відступного (ст. 600 ЦК України). Зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, майна тощо). Розмір, строки і порядок передання відступного встановлюються сторонами;
- припинення зобов'язання зарахуванням (ст. 601 ЦК України). Зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги;
- припинення зобов'язання за домовленістю сторін (ст. 604 ЦК України). Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами — новація. Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших встановлених законом випадках; встановлено також, що новація припиняє додаткові зобов'язання, пов'язані з первісним зобов'язанням, якщо інше не встановлено договором;
- припинення зобов'язання прощенням боргу (ст. 605 ЦК України);
- припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК України);
- припинення зобов'язання неможливістю його виконання (ст. 607 ЦК України) у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає;
- припинення зобов'язання смертю фізичної особи (ст. 608 ЦК України);
- припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (ст. 609 ЦК України).

5.2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Види забезпечення виконання зобов'язання. Загальні умови забезпечення виконання зобов'язань.

Поняття і предмет неустойки. Розмір неустойки.

Договір поруки. Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою. Права і обов'язки поручителя в разі висунення до нього вимоги.

Притримання. Право притримання. Обов'язки кредитора, який притримує річ.

Поняття гарантії та строк її дії. Завдаток. Поняття завдатку.

Застава. Підстави виникнення застави. Види застав.

По-перше, слід звернути увагу на те, що виконання зобов'язань здійснюється за загальними правилами, принципами виконання зобов'язань. У теорії цивільного права завжди всебічно досліджувалися питання про принципи виконання зобов'язань, їх перелік і співвідношення. Зокрема, це такі принципи: реального виконання; належного виконання; взаємного співробітництва; економічності. Найбільше спорів викликає співвідношення принципів реального та належного виконання. Деякі вчені вважають, що виконання в натурі є однією зі складових належного виконання, інші вважають, що належне виконання є частиною реального виконання. Відомий цивіліст О. С. Іоффе вважає принцип реального виконання загальним правилом, згідно з яким зобов'язання має бути виконане в тому вигляді, в якому воно визначене законом або договором.

Зауважимо, що цей принцип суттєво впливає на виконання зобов'язання протягом усього терміну його дії. Доки зобов'язання не порушено жодною зі сторін, воно має виконуватись у точній відповідності зі всіма елементами, що становлять його зміст (за предметом, строком, способом тощо). Таким чином, реальне виконання означає належне його виконання, і не лише боржник має належно виконати його, а й кредитор не має права ухилятися від прийняття такого виконання. Деякі вчені вважають [38], що реальне і належне виконання — різноплочинні явища. У першому випадку виражена сутність виконання як вчинення певної дії, у другому — якісна характеристика дії (утримання від дії). Для того щоб визначити, чи вико-

нав боржник зобов'язання, треба відповісти на два питання: по-перше, чи вчинила особа дію, яка є об'єктом відповідних правовідносин (дотрималась чи не дотрималась вимоги реального виконання); по-друге, як ця дія вчинена (тобто чи дотримано вимоги належного виконання).

Визначення обсягу конкретних цивільних правовідносин дає можливість порівняти реальну поведінку їх учасників з комплексом прав та обов'язків, встановлених законом або договором.

Принцип належного виконання зобов'язання закріплений у ст. 526 ЦК України. Згідно з цим принципом зобов'язання має виконуватися належним способом відповідно до умов договору та вимог Цивільного кодексу України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай висуваються. У ст. 527 ЦК України закріплено обов'язковість виконання зобов'язання належними сторонами. Якщо при виконанні зобов'язання порушується хоча б одна із зазначених вимог, таке виконання вважається неналежним.

Суб'єктами виконання зобов'язання, якщо в ньому беруть участь дві особи, є кредитор і боржник. Кредитор має право вимагати виконання зобов'язання в повному обсязі тільки від боржника. Зобов'язання має бути виконане кредитором боржником особисто. Однак згідно зі ст. 528 ЦК України виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог Цивільного кодексу України, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою. Разом з тим законом передбачається, що в разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам. Задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника може інша особа в разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. До цієї особи в цьому разі переходять права кредитора у зобов'язанні.

Заміна осіб у зобов'язанні означає, що первісні учасники із зобов'язання вибувають, а належні їм права та обов'язки переходять до інших суб'єктів. Законом встановлено такі підстави заміни кредитора у зобов'язанні (ст. 512 ЦК України):

- передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- правонаступництва;
- виконання обов'язку боржника поручителем або заставадавцем (майновим поручителем);
- виконання обов'язку боржника третьою особою.

Але кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом. Згідно зі ст. 513 ЦК України правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється в такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторові. До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі й на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. У ст. 515 ЦК України встановлено також обмеження щодо заміни кредитора, зокрема, не допускається заміна кредитора у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторові є належним виконанням.

Згідно зі ст. 520 ЦК України боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора.

Виконанню зобов'язань сприяють спеціальні заходи, що називаються способами (видами) забезпечення виконання зобов'язань. Вони полягають у покладенні на боржника додаткових обтяжень на випадок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання або в залученні до виконання зобов'язання поряд з боржником третіх осіб. Це відбувається, наприклад, при поручительстві або в резервуванні майна, за рахунок якого може бути досягнуто виконання зобов'язання (задаток, застава), або у видачі зобов'язання уповноваженими на те органами з оплати певної грошової суми (банківська гарантія).

Місцем виконання зобов'язання вважається те, де боржник має вчинити дії, що становлять об'єкт зобов'язальних правовідносин, а

кредитор має прийняти запропоноване йому боржником належне виконання. Згідно зі ст. 532 ЦК України місце виконання зобов'язання встановлюється в договорі.

Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено в договорі, його виконання здійснюється так: за зобов'язанням про передання нерухомого майна — за місцезнаходженням цього майна; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, — за місцем здавання товару (майна) перевізникові; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, — за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторів на момент виникнення зобов'язання; за грошовим зобов'язанням — за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа — за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання.

Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних зі зміною місця виконання; за іншим зобов'язанням — за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника. Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Строк (термін) виконання — це момент чи проміжок часу, коли має бути вчинена дія, що становить об'єкт зобов'язальних правовідносин. Відповідно до ст. 530 ЦК України, якщо в зобов'язанні встановлено строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події.

Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання в будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору або актів цивільного законодавства.

Законом (ст. 531 ЦК України) передбачена можливість дострокового виконання зобов'язання: боржник має право виконати свій обов'язок достроково, якщо інше не встановлено договором, актами

цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичайв ділового обороту.

Предметом виконання є сукупність юридичних чи матеріальних об'єктів зобов'язальних правовідносин. У ст. 533 ЦК України встановлено, що грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях; якщо в зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Цієї нормою закону використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених спеціальним законом.

Способи забезпечення виконання зобов'язання

Під способами забезпечення виконання зобов'язань розуміються спеціальні заходи, які достатньою мірою гарантують виконання основного зобов'язання і стимулюють боржника до належного поведіння. Способи встановлюються угодою сторін.

Відповідно до законодавства виконання зобов'язань може забезпечуватися неустойкою, заставою, утриманням майна боржника, поручительством, банківською гарантією, задатком та іншими способами, передбаченими законом чи договором (ст. 546 ЦК України). У Цивільному кодексі України 2003 р. розширено перелік способів забезпечення виконання зобов'язань, наприклад, додано такий спосіб, як утримання майна. Важливо, що Цивільний кодекс України 2003 р. містить зразковий, а не вичерпний перелік способів забезпечення виконання зобов'язань. Тому поряд із передбаченими законом способами забезпечення виконання зобов'язань сторонами можуть передбачатися інші способи, наприклад, товарна неустойка.

Суть **притримання** як способу полягає в тому, що кредитор, у якого розміщується річ, що підлягає переданню боржнику або особі, зазначеній боржником, має право в разі невиконання боржником у термін зобов'язання з оплати цієї речі чи відшкодування кредитору пов'язаних з нею витрат та інших збитків, притримувати річ доти, поки відповідне зобов'язання не буде виконано (ст. 594–597 ЦК України). Кредитор може притримувати річ, що розміщується в нього, незважаючи на те, що після того, як ця річ надійшла у володіння кредитора, права на неї придбані третьою особою (п. 3 ст. 594 ЦК України).

До притримання може вдатися комісіонер, якому комітент не оплатити комісійну винагороду; хоронитель — щодо речі, переданої йому на збереження, якщо покладаодавець ухиляється від сплати чи винагороди передбачених договором витрат.

Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань має багато спільного із заставою. В окремих випадках притримання переростає в заставу. Наприклад, при притягненні до відповідальності за порушення митних правил, коли вартість майна, яке перебуває під митним контролем і підлягає вилученню, виявляється недостатньою, за згодою митного органа вилучення товарів і транспортних засобів може бути замінене на їх заставу.

Неустойка

У Цивільному кодексі України 2003 р. розширено застосування такого способу забезпечення виконання зобов'язань, як неустойка.

Відповідно до ст. 549 ЦК України **неустойкою** (штрафом, пенею) визначено не тільки грошову суму, а й майно (рухоме і нерухоме), яке боржник зобов'язаний передати кредиторі в разі порушення ним зобов'язання. Неустойка сплачується кредиторі незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Неустойка поділяється на законну, тобто встановлену в нормативному порядку — законі або іншому правовому акті, і договірну, яка встановлена договором, укладеним між сторонами.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (п. 2 ст. 549 ЦК України).

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання (п. 3 ст. 549 ЦК України).

Цивільний кодекс України 2003 р. по різному визначає юридичну природу поруки і гарантії, що підтверджує їх самостійність як способів забезпечення зобов'язань. За договором **поруки** поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. У Цивільному кодексі України 2003 р. детальніше виписано права та обов'язки поручителя в разі пред'явлення до нього вимог (ст. 555) і права поручителя, який виконав зобов'язання (ст. 556), а також порядок припинення поруки (ст. 559).

На відміну від Цивільного кодексу УРСР 1963 р. у новому зазначено три нові підстави припинення поруки: зміна основного зо-

бов'язання без згоди поручителя, що спричиняє збільшення його відповідальності; переведення боргу на іншу особу; відмова кредитора прийняти належне виконання боржника чи поручителя після настання строку виконання забезпеченого порукою зобов'язання (ст. 561 ЦК України).

Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Порука припиняється, якщо такий строк не встановлено або кредитор протягом шести місяців з дня настання строку виконання основного зобов'язання не висуне вимоги до поручителя.

Гарантія — це спосіб забезпечення виконання зобов'язання, який юридично не пов'язаний з основним зобов'язанням, і гарант відповідає перед особою, якій видано гарантію, незалежно від відповідальності основного боржника. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Гарантія діє протягом строку, на який вона видана (ст. 561 ЦК України).

Відповідно до ст. 570 ЦК України **завдатком** є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Але якщо не буде встановлено, що сума, яку сплачено в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком, встановлені у ст. 571 ЦК України, згідно з якою при порушенні зобов'язання з вини боржника завдаток залишається у кредитора; якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму завдатку або його вартості. Законом передбачено також відшкодування винною стороною другій стороні збитків у сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

Відповідно до ст. 572 ЦК України в силу **застави** кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Заставою може бути забезпечена як дійсна вимога, так і та, що може виникнути в майбутньому (ст. 573 ЦК України). Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду. Законом розрізняються окремі види застави.

Іпотека — це застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Слід звернути увагу на Закон України «Про іпотеку» 2003 р., де визначено поняття іпотеки. **Іпотека** — це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні та користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому законом. Основне зобов'язання виникає із зобов'язання боржника за договорами позики, кредиту, купівлі-продажу, лізингу, а також зобов'язання, яке виникає з інших підстав, виконання якого забезпечене іпотекою.

Заклад — це застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Згідно зі ст. 576 ЦК України предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема, річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Предметом застави може бути майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо). Права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлено договором. Право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором.

Предметом застави не можуть бути національні, культурні та історичні цінності, які є об'єктами права державної власності й занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини; вимоги, які мають особистий характер; інші вимоги, застава яких заборонена законом. Крім того, застава окремих видів майна може бути заборонена або обмежена законом.

Як правило, предмет застави залишається у заставодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших встановлених законом випадках договір застави підлягає нотаріальному посвідченню.

У ст. 582 ЦК України встановлено, що оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом. Зауважимо, що в Цивільному кодексі Росії оцінка предмета застави обов'язкова.

Сторонами в договорі застави є заставодавець та заставодержатель. Заставодавцем може бути боржник або третя особа (майновий поручитель), власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави. Застава права на чужу річ здійснюється за згодою власника цієї речі, якщо для відчуження цього права відповідно до договору або закону потрібна згода власника.

У договорі застави визначаються суть, розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, подається опис предмета застави, а також визначаються інші умови, погоджені сторонами договору. Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а якщо договір підлягає нотаріальному посвідченню — з моменту його нотаріального посвідчення.

5.3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Порушення зобов'язання та його правові наслідки.

*Відшкодування збитків, спричинених порушенням зобов'язання.
Збитки і неустойка.*

*Підстави відповідальності за порушення зобов'язання. Вина як
підстава відповідальності.*

Підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання.

*Відповідальність боржника за дії інших осіб. Субсидіарна відпо-
відальність.*

Цивільно-правова відповідальність — це санкція, під якою розуміється встановлена законом міра майнових або інших правових невідгідних для особи наслідків, які застосовуються в разі недодержання закону, невиконання прийнятих за договором зобов'язань, заподіяння шкоди або за наявності інших передбачених законом підстав. Відповідальність може бути договірною — у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права і позадоговірною — це відповідальність, що настає за вчинення протиправних дій однією особою до іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних договірних відносин.

Якщо в цивільному зобов'язанні з боку боржника діють більше осіб, то відповідальність за порушення цих зобов'язань може бути частковою, солідарною чи субсидіарною (додатковою). Нові положення щодо субсидіарної відповідальності містяться у ст. 619 ЦК України. До пред'явлення вимоги до особи, яка відповідно до закону, інших правових актів або умов зобов'язання несе відповідальність додатково до відповідальності іншої особи, що є основним боржником (субсидіарну відповідальність), кредитор повинен заявити вимогу до основного боржника. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього у відповідний строк відповіді на заявлену вимогу, ця вимога в повному обсязі може бути заявлена до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Одним з основних принципів цивільно-правової відповідальності є принцип повного відшкодування заподіяної правопорушенням шкоди, відповідно до якого майнова шкода, завдана неправомірними

рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ст. 1166 ЦК України). Передбачається можливість обмеження або збільшення розміру відшкодування безпосередньо законом або договором. Однак угода про обмеження відповідальності, якщо в законі передбачено інше (повна або збільшена відповідальність), вважається нікчемною.

Згідно зі ст. 1193 ЦК України допускається зменшення розміру відповідальності в таких випадках: якщо доведено вину обох сторін у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання; якщо кредитор навмисно чи необачно сприяв збільшенню збитків або не вжив заходів для їх зменшення; суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину. Відповідальність, яка настає з вини обох сторін (кредитора і боржника), іноді називається **змішаною**.

У разі спільного заподіяння шкоди настає часткова або солідарна відповідальність. Підвищена відповідальність настає за умов, передбачених законом. Так, у ст. 1200 ЦК України передбачено, що розмір відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, законом може бути збільшений.

Юридичні підстави цивільної відповідальності встановлені в законодавстві, а фактичною підставою є склад цивільного правопорушення. До умов, за яких настає відповідальність, належать:

- протиправна поведінка (дії чи бездіяльність) особи;
- шкідливий результат такої поведінки (шкоди);
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою;
- вина особи, що заподіла шкоду.

Протиправною вважається така **поведінка** особи, яка порушує приписи закону чи іншого нормативного акта або виявилась у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання. Протиправність поведінки боржника або кредитора полягає в порушенні договірної зобов'язання. Відповідно до ст. 610 ЦК України **порушенням зобов'язання** є невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). **Простроченням боржника** (ст. 612 ЦК України) є невиконання ним зобов'язання в обумовлений строк (термін).

Під **шкодою** розуміється зменшення або втрата (загибель) певного особистого чи майнового блага. Залежно від об'єкта правопору-

шення розрізняють шкоду майнову та немайнову (моральну). Наприклад, порушення особистих і майнових прав може спричинити виникнення у потерпілої особи моральної (немайнової) шкоди. Право на відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням договірних зобов'язань, виникає лише у випадках, передбачених законом або договором, наприклад, при заподіянні моральної шкоди товаром неналежної якості, придбаним у роздрібній торговельній мережі (ст. 24 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Умова цивільної відповідальності полягає в наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і збитками потерпілої сторони.

Вина в цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. У цивільному праві діє припущення (презумпція) вини особи, яка вчинила правопорушення. У ст. 614 ЦК України встановлено, що особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Особа вважається невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання. Особливість цивільної відповідальності полягає в тому, що вона може настати і без вини, якщо це передбачено законом або договором.

Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Завдання для практичних занять

1. За договором купівлі-продажу ВАТ «Метан» передало ТОВ «Зовнішекспотранс» свою продукцію на суму 100 мінімальних заробітних плат. За умовами договору ТОВ «Зовнішекспотранс» повинно було протягом десяти днів з моменту передання продукції оплатити її вартість. Порушуючи умови договору, ТОВ «Зовнішекспотранс» відмовилось оплатити передану йому продукції.

Голова правління ВАТ «Метан» заявив позов до ТОВ «Зовнішекспотранс». У позові він просив господарський суд стягнути вартість поставленої йому продукції в доларах США, які є на

рахунку відповідача в іноземній валюті. Не отримавши своєчасно відповіді на претензію, голова правління ВАТ «Метан» подав позов до господарського суду. З метою забезпечення позову позивач просив господарський суд винести ухвалу про накладення арешту на грошові кошти відповідача в іноземній валюті.

Питання:

Як слід вирішити спір?

2. Орендодавець — фірма «А» звернулася до господарського суду з позовом до орендаря — АТ «Б» про стягнення договірної неустойки за прострочення внесення орендних платежів за оренду земельної ділянки. Відповідач проти позову заперечував, посилаючись на те, що договірна неустойка не підлягає застосуванню, оскільки договір оренди не має сили у зв'язку з відсутністю його реєстрації (ст. 126 ЦК України).

Питання:

1. *Яке рішення повинен ухвалити суд?*
2. *До якого питання належить це завдання?*

3. До господарського суду звернулося ТОВ з позовом до корпорації про стягнення з неї неустойки за порушення термінів передання товарів за договором міні.

Як впливає з матеріалів справи, сторонами укладений договір міні, відповідно до якого корпорація зобов'язалася передати ТОВ до 1 травня 2000 р. олію соняшникову, а ТОВ — передати корпорації до 15 травня 2000 р. відповідну кількість дизельного палива.

До встановленого договором строку корпорація свої зобов'язання в повному обсязі не виконала. Це стало підставою для призупинення ТОВ виконання свого зобов'язання і пред'явлення позову про стягнення зі сторони, що порушила договір, неустойки.

Питання:

1. *Яке рішення повинен ухвалити суд?*
(Звернути увагу на можливість обмеження стягнення неустойки в часі зазначеними діями відповідача.)

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Цивільний процесуальний кодекс України, 1963 р. (з наступними змінами).
4. Господарський кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. // ВВР України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
6. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 42–43. — Ст. 378.
7. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 р. // www.liga.net.
8. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
9. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
10. Закон України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 р. // www.liga.net.
11. Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
12. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
13. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. // www.liga.net.
14. Положення про кредитування: Затв. постановою правління НБУ від 28 вересня 1995 р. // www.liga.net.

Навчальна

15. Азімов Г. Н. Забезпечення виконання зобов'язань: Навч. посіб. — Х., 1995.
16. Боднар Т. В. Гарантія як вид забезпечення виконання зобов'язань за Цивільним кодексом України: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
17. Брагинский М. И., Ветрянский В. В. Договорное право: В 2 кн. — М.: Статут, 2001.

18. *Братусь С. Н.* Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты). — М., 1976.
19. *Васьковський О. В.* Момент виконання зобов'язань у порядку безготівкових розрахунків // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
20. *Волевиявлення сторін і звичайні умови договору за чинним законодавством: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України* // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
21. *Гражданское и торговое право капиталистических государств* / Отв. ред. Е. А. Васильев. — М.: Междунар. отношения, 1993.
22. *Гражданское право: Учебник* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.
23. *Гражданское право Украины: В 2 ч.* / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.
24. *Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства. Сер. «Бібліотека судді»* / За заг. ред. П. І. Шевчука. — К.: Ін Юре, 2002.
25. *Зобов'язальне право: Навч. посіб.* / За ред. проф. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
26. *Емельянов В. П.* Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.
27. *Иоффе О. С.* Обязательственное право. — М., 1975.
28. *Ігнатенко В.* Договірні та позадоговірні зобов'язання // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11.
29. *Кот О. О.* Перехід прав кредиторів: Історія. Теорія. Законодавство. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
30. *Ломидзе О., Ломидзе Э.* Проблемы защиты права кредитора по неденежному обязательству при банкротстве организации должника // Хозяйство и право. — 2001. — № 3.
31. *Луць В. В.* Контракти у підприємницькій діяльності. — К.: Юрінком Інтер, 1999.
32. *Маценура І.* Способи забезпечення зобов'язань // Укр. право. — 1997. — № 3.
33. *Новицкий И. В., Луц Л. А.* Общее учение об обязательстве. — М., 1950.
34. *Первомайский О.* Комментарий к Закону Украины «О концессиях» // Юрид. вісн. України. — 2002. — № 28–32.
35. *Судовий розгляд справ про визнання договорів неукладеними: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України* // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.

36. *Сумской Д.* Вина как условие гражданско-правовой ответственности юридического лица // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 8.
37. *Цивільне* право України: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
38. *Цивільне* право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.

ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

6.1. ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ ДОГОВОРУ. УКЛАДЕННЯ, ЗМІНА І РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

Поняття та види договору. Зміст договору.

Публічний договір. Договір приєднання. Попередній договір. Договір на користь третьої особи. Тлумачення умов договору.

Укладення договору. Форма договору. Момент укладення договору.

Місце укладення договору. Договір та правові акти органів державної влади. Особливості укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах тощо.

Підстави зміни або розірвання договору. Правові наслідки зміни або розірвання договору та форми зміни або розірвання договору.

Поняття та види договору

Договір у цивільному праві має кілька значень: юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання; безпосередньо договірне зобов'язання; документ, що закріплює факт встановлення зобов'язальних правовідносин.

Договір як юридичний факт, що покладений в основу зобов'язальних правовідносин, — це угода двох або кількох осіб про встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків (п. 1 ст. 626 ЦК України).

Велика частина угод, що розглядаються в цивільному праві, є договорами. До договорів застосовуються загальні правила про двосторонні та багатосторонні угоди (гл. 16 ЦК України). До зобов'язань, що виникають з договору, застосовуються загальні положення про зобов'язання, якщо інше не передбачено загальними правилами про договори і правилами про окремі види договорів (ст. 626 ЦК України).

Договір — це вольовий акт, що становить єдине волевиявлення, виражає загальну свободу сторін договору. У ст. 627 ЦК України закріплено правило, що забезпечує свободу договору. Свобода договору припускає, що суб'єкти вільні у вирішенні питання, укладати чи не укладати договір. В окремих випадках обов'язок укласти договір встановлюється законом. Наприклад, при оренді державного майна його страхування для орендаря обов'язкове.

Свобода договору припускає також свободу вибору партнера. Так, орендар, що зобов'язаний застрахувати державне майно, має право вибрати страховика самостійно.

Свобода договору припускає й свободу вибору умов договору (п. 1 ст. 628 ЦК України). Якщо умова договору передбачена нормативним актом, вона застосовується тому, що сторони не встановили інше (диспозитивна норма). Сторони можуть передбачити інші умови угодою чи виключити її застосування.

Свобода договору припускає і свободу учасників у виборі виду договору. Згідно зі ст. 6, 627 ЦК України сторони можуть укласти договір як передбачений законом, так і не передбачений законом чи іншими актами. Сторони можуть укладати і так звані змішані договори (п. 2 ст. 628 ЦК України).

Незважаючи на свободу договору він повинен відповідати обов'язковим для сторін правилам, встановленим законом чи нормативними актами (імперативними нормами), що діють у момент його укладення. Існування таких норм потрібне для захисту публічних інтересів. Ст. 633 ЦК України передбачає публічний договір і встановлює, що умови договору на продаж товарів, робіт, послуг повинні бути для всіх споживачів однакові.

Якщо після укладення договору прийнято закон, що встановлює інші обов'язкові для сторін правила, умови укладеного договору зберігають силу, крім випадків, коли в законі встановлено, що його дія поширюється на відносини, які виникли з раніше укладених договорів (ст. 5 ЦК України).

Зміст договору — це умови, щодо яких сторони дійшли згоди. Умови поділяються на істотні, звичайні та випадкові.

Істотними визнаються умови, необхідні й достатні для укладення договору. Істотні умови залежать від особливостей конкретного договору. Наприклад, для договору оренди — це орендна плата, для договору купівлі-продажу — ціна.

Законодавець встановлює певні орієнтири для вирішення питання, чи належить умова до істотної:

- це умови про предмет, оскільки без цього неможливо укласти жодний договір;
- це умови, визначені в законі чи в інших правових актах як істотні (наприклад, при укладенні договору застави необхідно зазначити, у якої сторони розміщується предмет застави);
- це умови, необхідні для договорів цього виду, що виражають його природу і без яких він не може існувати (наприклад, договір страхування повинен містити умову про страховий випадок);
- це умови, стосовно яких, на думку однієї зі сторін, повинна бути досягнута згода.

Звичайні умови не мають потреби в узгодженні сторін. Звичайні умови передбачені у відповідних нормативних актах і починають діяти в момент укладення договору. Але це не означає, що вони діють всупереч волевиявленню сторін. Звичайні умови, як і інші, базуються на угоді сторін. У цьому разі власне у факті укладення цього виду договору виявляється воля сторін. До звичайних умов можна зарахувати ризик випадкової загибелі майна при оренді, а також звичайні ділового обороту, застосовні до відносин сторін.

Випадковими вважаються умови, що змінюють або доповнюють звичайні умови. У договір вони включаються за бажанням сторін. Наявність чи відсутність таких умов не впливає на дійсність договору. Відсутність випадкової умови може спричинити визнання договору неукладеним лише тоді, коли зацікавлена сторона доведе, що вимагала узгодження цієї умови.

У зміст договору іноді включають права та обов'язки сторін. На думку більшості фахівців [70], права та обов'язки сторін становлять зміст зобов'язальних правовідносин, заснованих на договорі, а не власне договору як юридичного факту, що породив ці зобов'язальні відносини. Окремі вчені [63] до істотних зараховують умови, закріплені в імперативній нормі закону. При цьому зауважимо, що важлива ознака істотних умов полягає в обов'язковому їх узгодженні сторонами, у противному разі договір не вважається укладеним. Це відрізняє зазначені умови від усіх інших. Умови ж, що містяться в імперативній чи диспозитивній нормі, набирають чинності автоматично при укладенні договору без попереднього їх узгодження, а тому належать до звичайних умов договору.

Форма договору. Для укладення договору необхідно узгодити всі його істотні умови у відповідній формі (ст. 639 ЦК України). До форми договору застосовуються загальні правила. Якщо сторони до-

мовились укласти договір у певній формі, він вважається укладеним після надання йому встановленої форми, навіть якщо закон не вимагає цього. Для укладення реального договору потребується не лише встановлена форма його укладення, а й передання відповідного майна (п. 2 ст. 640 ЦК України). Форма договору покликана закріплювати і в належний спосіб відбивати узгоджене волевиявлення його сторін. Проте в окремих випадках зміст договору викликає неоднозначне тлумачення, і це породжує суперечки між його учасниками. З метою вирішення зазначених суперечок у ст. 213 і 637 ЦК України містяться правила тлумачення договору.

Види договору. Для того щоб учасники договору могли зорієнтуватись у розмаїтті договорів, останні поділяють на окремі види. Це має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Основний договір безпосередньо зумовлює права та обов'язки сторін, пов'язані з переміщенням матеріальних благ: переданням майна, виконанням робіт тощо.

Попередній договір — це попередня угода сторін про укладення основного договору в майбутньому. Укладення попереднього договору регламентує ст. 635 ЦК України. Попередній договір повинен містити умови, що дають змогу встановити предмет, а також інші істотні умови основного договору. У попередньому договорі вказується термін, коли сторони зобов'язуються укласти основний договір. Якщо такий термін не визначений, основний договір підлягає укладенню протягом року з моменту укладення попереднього договору. Якщо одна зі сторін ухиляється від укладення основного договору, застосовуються правила, передбачені п. 2 ст. 635 ЦК України. Відмінність попереднього договору від угоди про наміри полягає в тому, що в останньому фіксується лише бажання сторін вступити в договірні відносини. При цьому угода не породжує жодних прав і обов'язків сторін, якщо в ній не встановлено інше.

Договори на користь їх учасників і договори на користь третіх осіб різняться залежно від того, хто може вимагати виконання договору. Як правило, договори укладаються на користь їх учасників. Разом з тим існують договори, що укладаються на користь третіх осіб.

Згідно зі ст. 636 ЦК України **договором на користь третьої особи** визнається той, у якому сторони встановили, що боржник зобов'язаний здійснити виконання не кредитуру, а зазначений чи не зазначений у договорі третій особі, що має право вимагати від боржника виконання зобов'язання на свою користь. Наприклад, укладення оренда-

рем договору страхування на користь власника надає право вимоги виплати страхового відшкодування власнику, на користь якого укладений договір. Від договорів на користь третьої особи потрібно відрізняти договір про виконання відносно третьої особи. Так, при укладенні в магазині договору купівлі-продажу подарунка з врученням його імениннику, останній не має права вимагати виконання цього договору.

Односторонні та двосторонні договори різняться характером розподілу прав і обов'язків між їх учасниками.

Односторонні договори зумовлюють для однієї сторони тільки права, а для іншої — тільки обов'язки.

У двосторонніх договорах кожна сторона здобуває права і водночас має обов'язки. Більшість договорів має двосторонній характер (договір купівлі-продажу). А, наприклад, договір позики можна вважати одностороннім, оскільки згідно з ним позикодавець має право вимагати повернення боргу і не має жодних обов'язків перед позичальником.

Оплатні та безоплатні договори різняться характером переміщення матеріальних благ.

Оплатний договір — це договір, за якими майнове надання однієї сторони зумовлює зустрічне майнове надання від іншої сторони.

У безоплатному договорі майнове надання здійснює тільки одна сторона без одержання зустрічного майнового надання від іншої сторони. Наприклад, договір купівлі-продажу — це оплатний договір, договір дарування — безоплатний.

Обов'язковими є договори, укладення яких обов'язкове для однієї чи обох сторін.

Серед обов'язкових договорів особливе значення мають **публічні договори**. У ст. 633 ЦК України вперше у вітчизняному законодавстві передбачено публічний договір. До його характерних ознак належать такі: обов'язковим їх учасником є підприємець; здійснювана ним діяльність повинна бути діяльністю з продажу товарів, надання послуг; така діяльність повинна здійснюватися щодо кожного, хто до нього звернеться (роздрібна торгівля, транспорт, енергопостачання); предметом повинно бути здійснення підприємцем зазначеної діяльності.

Значення виокремлення публічних договорів як самостійного виду полягає в тому, що до них застосовуються правила, відмінні від загальних норм договірного права.

При укладенні **договору приєднання** умови встановлюються тільки для однієї зі сторін (ст. 634 ЦК України). До договорів приєднання належать договори перевезення, що укладаються залізницею з клієнтами, договори прокату, договори побутового підряду.

Для укладення договору необхідно, щоб одна зі сторін зробила пропозицію про укладення договору іншій стороні, а остання прийняла цю пропозицію. Укладення договору відбувається у дві стадії. Перша називається *офертою*, друга — *акцептом*. Сторона, що робить пропозицію про укладення договору, називається **оферентом**, а сторона, що приймає цю пропозицію, — **акцептантом**. Договір вважається укладеним, коли оферент одержить акцепт від акцептанта.

Проте не кожна пропозиція укласти договір має силу оферти. У ст. 641 ЦК України зазначається, що пропозиція визнається офертою за таких умов:

- вона повинна бути визначеною і виражати явний намір особи укласти договір;
- містити всі істотні умови договору;
- бути звернена до однієї чи кількох конкретних осіб.

За відсутності хоча б однієї із зазначених умов пропозиція може розглядатися тільки як виклик на оферту (запрошення здійснити оферту). Так, реклама та інші пропозиції, що адресуються невизначеному колу осіб, вважаються запрошенням здійснити оферту (виклик на оферту), якщо інше не зазначено у пропозиції.

Під публічною офертою розуміється пропозиція, що має всі істотні умови договору і містить бажання особи, яка робить цю пропозицію, укласти договір на зазначених у пропозиції умовах з кожним, хто відгукнеться. Пропозиція укласти договір звернена до будь-кого і кожного. Перший хто відгукнеться на публічну оферту, акцептує її і, отже, знімає пропозицію. Наприклад, це може бути таксі, що стоїть на стоянці із зеленим вогником, розміщені на прилавку магазину товари.

Акцептом визнається згода особи, якій адресовано оферту, причому не будь-яка, а лише повна і беззастережна (п. 1 ст. 642 ЦК України). Для визнання дій акцептом достатньо, щоб особа, яка одержала оферту (можливо, і проект договору), розпочала виконання на умовах, зазначених в оферті, і в установленний термін (п. 2 ст. 642 ЦК України).

При укладенні договору важливе значення має питання про місце (ст. 647 ЦК України) і час (ст. 640 ЦК України) його укладення. До договірних відносин застосовується законодавство, що діє на момент його укладення на території, де його було укладено.

Договір набирає силу і стає обов'язковим для сторін з моменту його укладення (п. 1 ст. 640 ЦК України). Для реальних договорів, що потребують передання майна, моментом укладення вважається момент передання майна. За вимоги реєстрації договору він вважається укладеним з моменту реєстрації, а якщо потребує нотаріального посвідчення — з моменту нотаріального посвідчення. Якщо в договорі не зазначено місце його укладення, він визнається укладеним у місці проживання громадянина чи в місці перебування юридичної особи, що запропонувала ofertу.

Сторони можуть встановити, що умови укладеного ними договору застосовуються до їх відносин, що виникли до укладення договору.

За загальним правилом термін дії договору припиняється тоді, коли сторони в належний спосіб виконали всі свої обов'язки. Якщо не виконано хоча б один обов'язок, договір не припиняє діяти і після закінчення зазначеного в ньому терміну дії. Якщо договір підряду укладений терміном на один рік, то він не припиняє діяти доти, поки підрядчик не завершить виконання передбачених договором робіт. Договір продовжує діяти до визначеного в ньому моменту закінчення виконання сторонами зобов'язань. Якщо такий момент у договорі не визначений, то до нього застосовуються правила про виконання зобов'язання з невизначеним терміном.

Разом з тим законом чи договором може передбачатися, що закінчення терміну дії договору зумовлює припинення зобов'язань сторін за договором. У договорі простого товариства сторони можуть передбачити, що після закінчення терміну дії договору припиняються і зобов'язання сторін за договором. Закінчення терміну дії договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення.

Укладення договору в обов'язковому порядку. Зазначений порядок застосовується при укладенні обов'язкового договору, наприклад, публічного.

Сутність укладення договору на торгах (біржах, аукціонах, конкурсах — ст. 650 ЦК України) полягає в тому, що цей договір укладається організатором торгів з особою, що виграла торги. Торги можуть відбуватись у формі аукціону чи конкурсу. Організатором торгів може бути власник речі, майнових прав або спеціалізована організація.

В Україні самостійним видом визнано господарські договори, з яких виокремлюються біржові. Згідно зі ст. 15 Закону України «Про

товарній біржі» — **біржовою операцією** визнається договір, що відповідає певним умовам: як правило, це купівля-продаж, постачання, міна товарів, допущених до обороту на товарній біржі; учасниками цього договору є члени біржі; договір подано до реєстрації і зареєстровано на біржі не пізніше наступного за його вчиненням дня.

Договори розрізняють за видами.

Форвардний контракт — це двостороння угода за стандартною формою, що засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) базовий актив (товари, цінні папери тощо) у певний час і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін при укладенні.

Ф'ючерсний контракт — це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати базовий актив у певний час і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Опціон — це стандартний документ, що засвідчує право придбати (продати) базовий актив на певних умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладення такого контракту або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

На біржах укладаються й інші види господарських договорів.

Угоди з гарантією — це угоди, за якими одна сторона виплачує іншій наперед визначену суму, що гарантує виконання ними своїх обов'язків. Це може бути угода з гарантією на покупку або з гарантією на продаж.

Угоди за кредитом — це угоди, за якими товар набувається брокером за рахунок банківського кредиту з подальшою реалізацією його в порядку біржового торгу.

Угоди з премією — це угоди, за якими сторони насамперед обумовлюють доплату до купівельної ціни або знижки з продажної ціни.

Угоди з правом продавця або покупця змінити кількість товару, який продається, тобто збільшити його обсяг порівняно із зазначеним у договорі.

Підстави для зміни і розірвання договору. Договори повинні виконуватися на умовах, з яких досягнуто згоди сторін, і не повинні змінюватися. Разом з тим може виникнути необхідність зміни умов вже укладеного договору. У ст. 651 ЦК України визначено підстави для зміни договору. Зміна чи розірвання договору можливі тільки за взаємною згодою сторін (п. 1 ст. 651 ЦК України).

Якщо можливість зміни чи розірвання договору не передбачена законом чи договором і сторонами не досягнуто згоди про це, договір

може бути змінений чи розірваний за вимогою однієї зі сторін тільки за рішенням суду. Як правило, це відбувається в таких випадках: у разі істотного порушення умов договору іншою стороною; у зв'язку з істотними змінами обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору (ст. 652 ЦК України); в інших передбачених законом чи договором випадках (п. 2 ст. 651 ЦК України).

Порядок зміни і розірвання договору. Дії зі зміни чи розірвання договору за юридичною природою вважаються угодами. Отже, до них застосовуються загальні правила про здійснення угод. Це стосується і форми угоди. Разом з тим до зміни і розірвання договорів застосовуються також спеціальні правила щодо форми їх укладення (ст. 654 ЦК України). Угода про зміну чи розірвання договору відбувається в тій же формі, що й договір, якщо інше не випливає із закону, інших правових актів, договору чи звичаїв ділового обороту. Інший порядок зміни чи припинення дії договору встановлений для випадків, коли це відбувається за вимогою однієї зі сторін.

Правові наслідки зміни чи розірвання договору (ст. 653 ЦК України). При зміні договору змінюється і зміст заснованого на ньому зобов'язання. Наприклад, якщо в договорі постачання змінюються умови постачання, то покупцю надається право вимоги постачання товару саме на нових умовах. Щодо умов, які не змінилися, зобов'язання залишаються за договором.

При розірванні договору він припиняє діяти і разом з цим припиняється засноване на ньому зобов'язання.

Якщо зміна чи розірвання договору відбулися за взаємною згодою сторін, то засноване на ньому зобов'язання змінюється чи припиняється з моменту укладення сторонами угоди про зміну чи розірвання. При зміні чи розірванні договору в судовому порядку засноване на ньому зобов'язання змінюється чи припиняється з моменту набрання законної сили рішенням суду.

Якщо до зміни чи розірвання договору певна його частина була виконана сторонами, то постає питання про долю цієї виконаної частини. За загальним правилом сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконано ними за зобов'язанням до моменту зміни чи розірвання договору. Однак сторони можуть передбачити інше.

Якщо договір було змінено чи розірвано через істотне порушення його умов однією зі сторін (п. 5 ст. 653 ЦК України), інша сторона має право вимагати відшкодування збитків, заподіяних зміною чи розірванням договору.

6.2. КУПІВЛЯ-ПРОДАЖ

Договір купівлі-продажу. Предмет договору купівлі-продажу. Форми окремих видів договорів купівлі-продажу і їх державна реєстрація.

Договір продажу нерухомості, договір продажу підприємства.

Поставка. Договір поставки. Строк дії договору поставки. Періоди поставки. Порядок поставки товарів. Договір поставки товарів для державних потреб.

Контрактація сільськогосподарської продукції. Договір контрактації сільськогосподарської продукції.

Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу.

Договір купівлі-продажу. За юридичною природою договір купівлі-продажу є угодою, за якої одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно (товар) у власність іншій стороні (покупцю), а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього визначену ціну.

Правова мета договору — перехід права власності від однієї особи до іншої.

Цивільний кодекс України трактує купівлю-продаж як загальне родове поняття, що охоплює всі види зобов'язань з відчуження майна за визначену ціну, зокрема це поставка, контрактація та ін.

Договір купівлі-продажу завжди консенсуальний, оскільки вважається укладеним з моменту, коли сторони дійшли згоди за всіма істотними умовами. Укладення і виконання договору (передання товару) можуть збігатися в часі. Але закон не вважає передання товару обов'язковою умовою договору.

Договір купівлі-продажу оплатний, оскільки підставою для виконання зобов'язання з передання товару є одержання зустрічного задоволення у вигляді купівельної ціни. Однак платність не рівнозначна еквівалентності. Двобічний характер договору виявляється в тому, що кожна його сторона наділена правами і водночас обов'язками.

Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець. Істотними умовами договору купівлі-продажу є предмет і ціна. Пред-

метом договору купівлі-продажу може бути товар, який має продавець на момент укладення договору або який він створить (придбає) у майбутньому (ст. 656 ЦК України).

Відповідно до ст. 669 ЦК України кількість товару, що продається, встановлюється в договорі купівлі-продажу у відповідних одиницях або у грошовому вираженні, а умова щодо обсягу товару може бути узгоджена шляхом встановлення в договорі купівлі-продажу порядку визначення цього обсягу.

Предмет договору купівлі-продажу може встановлюватись шляхом визначення його асортименту (ст. 671 ЦК України). Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу (ст. 673 ЦК України). Якість товару в договорі може бути визначена зазначенням вказівок нормативних документів зі стандартизації чи інших показників. Питання стандартизації врегульовані Законом України «Про стандартизацію». Стандарти мають відповідати потребам ринку, сприяти розвитку вільної торгівлі, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції й бути викладені так, щоб їх неможливо було використовувати з метою введення в оману споживачів продукції.

Договором або законом може встановлюватись строк, протягом якого продавець гарантує якість товару. **Гарантійний строк** — це період часу, упродовж якого гарантується використання товару за його призначенням. Гарантійний строк починається з моменту передавання товару покупцеві, якщо інше не встановлено договором купівлі-продажу (ст. 676 ЦК України).

Істотною умовою договору купівлі-продажу є **ціна** — це певна грошова сума, сплачувана покупцем за отриману від продавця річ (ст. 691 ЦК України). Покупець зобов'язаний сплатити товар за ціною, встановленою в договорі купівлі-продажу, або якщо вона не встановлена в договорі й не може бути визначена виходячи з його умов, за ціною, що визначається згідно зі ст. 632 ЦК України, а також вчинити за власний рахунок дії, які відповідно до договору, актів цивільного законодавства або вимог, що зазвичай висуваються, необхідні для здійснення платежу. Майно продається за цінами, що визначаються сторонами, якщо інше не передбачено законодавчими актами. Закон України «Про ціни і ціноутворення» визначає основні принципи встановлення та застосування цін і тарифів й організацію контролю за їх дотриманням на території республіки і поширюється на всі підприємства та організації незалежно від форм їх власності.

Розрізняють три види цін: вільні, державні фіксовані та регульовані.

Договір купівлі-продажу укладається в *усній чи письмовій формі*. У ст. 657 ЦК України встановлено особливості окремих видів договору купівлі-продажу. Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна обов'язково повинен укладатися в письмовій формі, а також підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Цивільним кодексом України 2003 р. передбачаються окремі види договорів купівлі-продажу. Відповідно до ст. 694 ЦК України договором купівлі-продажу може бути передбачений продаж товару у кредит з відстроченням або розстроченням платежу. Товар продається у кредит за цінами, що діють на день продажу. Зміна ціни на товар, проданий у кредит, не є підставою для здійснення перерахунку, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором про продаж товару у кредит може передбачатись оплата товару з розстроченням платежу. До істотних умов договору про продаж товару у кредит з умовою про розстрочення платежу належать ціна товару, порядок, строки і розміри платежу (ст. 695 ЦК України).

Відповідно до ст. 698 ЦК України **договором купівлі-продажу** є документ, за яким продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що зазвичай призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його. Договір роздрібної купівлі-продажу публічний. До договорів роздрібної купівлі-продажу з участю покупця — фізичної особи, не врегульованих Цивільним кодексом України, застосовується законодавство про захист прав споживачів відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».

Договором поставки (у Цивільному кодексі України 2003 р. йому присвячена тільки ст. 712) називається договір, за яким постачальник-підприємець зобов'язується передати в обумовлений термін покупцю товари для використання в підприємницькій діяльності чи в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним використанням. Іноді цей договір називають підприємницькою, чи торговельною, купівлею-продажем. Поставку товарів для державних потреб регулює Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» від 22 грудня 1995 р.

Елементи договору поставки. Сторонами договору є особи, що здійснюють підприємницьку діяльність. Предметом договору поставки можуть бути будь-які не вилучені з обороту речі. На момент

укладення договору постачальник, як правило, ще не має у своєму розпорядженні товари для поставки. Речі можуть не належати постачальнику на праві власності чи іншому речовому праві. Наприклад, це може бути комісіонер.

Продаж таких речей, як нерухомість, сільськогосподарська продукція, оформляється не договором поставки, а іншими видами договору купівлі-продажу.

Договором контрактації сільськогосподарської продукції (ст. 713 ЦК України) називається договір, за яким виробник сільськогосподарської продукції (продавець) зобов'язується виробити продукцію та передати її заготівельнику (контрактанту), а останній зобов'язується прийняти й оплатити її. Договір контрактації опосередковує відносини із заготівлі сільськогосподарських продуктів і сировини. Сільськогосподарське виробництво залежить від погодних умов, інших випадкових факторів, тому контрактація спрямована на підвищення рівня правового захисту виробника-продавця з метою створення рівних економічних можливостей продавця з можливостями покупця. Договір контрактації — один з видів договору купівлі-продажу. У п. 2 ст. 713 ЦК України зазначено, що на нього поширюються загальні положення купівлі-продажу й поставки. Договір контрактації оплатний, консенсуальний і взаємний.

Сторонами договору контрактації — продавцем (виробником продукції) і заготівельником (контрактантом) — зазвичай є підприємці. Тому цей вид договору вважається господарським. Держава і громадяни — не підприємці не можуть брати участі в договорі контрактації. При закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб захисниками інтересів держави є спеціальні організації. Сільськогосподарський виробник визначається лише за Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Згідно з цим Законом сільськогосподарський товаровиробник — це фізичні чи юридичні особи незалежно від форми власності та господарювання, у яких валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь та(або) поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, у тому числі й на умовах оренди за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 % загальної суми валового доходу.

Предметом договору контрактації може бути будь-яка продукція сільськогосподарського виробництва. Визначення поняття «сільсь-

когосподарська продукція» наводиться в Законі України «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України»: це будь-яка продукція тваринного і рослинного походження, що підпадає під визначення 1–24 груп Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України «Про Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності» від 31 серпня 1998 р. № 1354.

Речі, що є предметом договору, визначаються родовими ознаками. Контрактуватися можуть не тільки сільськогосподарська продукція чи сировина (молоко), а й продукти їх переробки (олія, вершки). При цьому кінцевий продукт може мати мало спільного з вихідною сировиною, наприклад, косметичний продукт з використанням козеїну, одержуваного з молока, грань між сільськогосподарською продукцією і промисловим товаром щодо рівня впливу випадкових факторів сільськогосподарського виробництва на одержання кінцевого продукту. Якщо якість продукту зумовлюється насамперед характером застосованої індустріальної технології, а не процесом сільськогосподарського виробництва вихідної сировини, то такий продукт буде предметом поставки чи купівлі-продажу. Ціна не є істотною умовою. На відміну від ціни термін договору належить до істотних умов. Форма договору контрактації письмова. Регулюється також порядок його укладення.

Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. Згідно зі ст. 714 ЦК України **договором енергопостачання** називається договір, за яким одна сторона (енергопостачальна організація) зобов'язується подавати енергію (чи енергоносії) через приєднану мережу іншій стороні (абоненту), що зобов'язується оплачувати її, а також забезпечувати встановлений режим і безпеку споживання енергії (чи енергоносіїв). До договору енергопостачання застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, а також положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин сторін.

Закон України «Про електроенергетику» (ст. 24) передбачає, що енергопостачальники зобов'язані забезпечувати надійне постачання електричної енергії згідно з умовами ліцензій та договорів. Вони постачають електричну енергію на закріпленій території і не мають права відмовити розташованому на цій території споживачу в укладенні договору на постачання електричної енергії. Договір енергопостачан-

ня консенсуальний, оплатний і взаємний. Це публічний договір. Сторонами такого договору можуть бути громадяни і юридичні особи. Продавцем за договором зазвичай є суб'єкти підприємницької діяльності — енергопостачальна організація (електростанція, виробник чи продавець газу). Покупцем за договором так само можуть бути юридичні особи (у тому числі перепродавачі) і громадяни.

Предметом договору, що становить його єдину істотну умову, зазвичай є енергія (у різних формах) і енергоносії, тобто речовини, що виділяють енергію у процесі використання (пара, газ). Предметом можуть бути нафта та нафтопродукти. Чітко визначити предмет договору енергопостачання неможливо, важливо лише, що передавати і використовувати продукти одержувач може тільки за допомогою спеціальної приєднаної мережі. Ціна договору найчастіше визначається не сторонами, а затвердженими державою тарифами, що різняться суб'єктним складом. За загальним правилом договір енергопостачання вважається укладеним на невизначений термін. Форма і порядок укладення цього договору різняться особистістю абонента і метою використання товару. Наприклад, якщо абонентом є громадянин, що використовує енергію для побутового споживання, договір вважається укладеним з моменту першого фактичного підключення абонента до приєднаної мережі.

Основний обов'язок продавця — подавати абоненту енергію у визначеній кількості з дотриманням узгодженого режиму подання і відповідної якості. Існують додаткові обов'язки енергопостачальної організації за договорами з абонентами-громадянами. Зокрема, вона повинна забезпечувати безпеку енергетичних мереж і приладів обліку споживання енергії. Обов'язки абонента вагоміші, ніж при купівлі-продажу інших товарів.

Законодавство України не вирізняє договір купівлі-продажу нерухомості як окремий вид. Проте специфічні ознаки нерухомості потребують встановлення спеціальних правил, що регулюють участь таких об'єктів у майновому обороті. Цивільний кодекс України 2003 р. частково врахував особливий порядок виникнення, обмеження та переходу прав на нерухоме майно і обов'язкову реєстрацію речових прав на нерухоме майно та правочинів з ним, а також порядок укладення договорів купівлі-продажу нерухомого майна (ст. 182, 219, п. 2 ст. 335, ст. 640, 657, 680 ЦК України).

До відносин щодо купівлі-продажу нерухомості в окремих випадках застосовуються особливі нормативні вимоги, зокрема щодо договору купівлі-продажу нерухомого майна в порядку приватизації.

Завдання для практичних занять

1. Прочитавши оголошення в газеті «РІО», громадянин Марущак звернувся до громадянина Романова з питання купівлі у нього кухонного гарнітура. Оглянувши товар і узгодивши його ціну, сторони домовилися, що Марущак приїде через два дні за меблями власним транспортом і остаточно розрахується. Як завдаток Марущак залишив Романову 500 грн. З'явившись за два дні за меблями, Марущак виявив, що Романов продав їх іншій особі за вигіднішою ціною. Марущак зажадав відшкодування збитків (витрат на автотранспорт та ін.), повернення завдатку 500 грн і компенсацію за моральну шкоду.

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. З якого моменту договір купівлі-продажу вважається укладеним?

2. Громадяни Гаврилов і Борчук уклали договір купівлі-продажу жилого будинку і посвідчили його у нотаріуса. Після розрахунку з Борчуком Гаврилов поселився в будинку разом із сім'єю. За деякий час дружина Борчука заявила вимогу до суду про визнання договору недійсним. У судовому засіданні було встановлено, що при укладенні договору було порушено вимогу про необхідність згоди іншого з подружжя на відчуження нерухомого майна.

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Як слід вирішити спір?

3. Громадянка Іваненко звернулася з позовом до громадянина Петришина про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири. Позивачка посилялася на те, що при укладенні оспорюваного договору купівлі-продажу 10 січня 2002 р. громадянин Бровко, що діяв на підставі її довіреності, продав квартиру Петришину без згоди Іваненко за зниженою ціною. За таких обставин позивачка просила визнати договір купівлі-продажу недійсним.

У зустрічному позові Петришин просив виселити Іваненко та Бровко з належної йому на праві власності квартири. У судовому

засіданні було встановлено, що представник позивачки — Бровко і покупець Петришин уклали зловмисну угоду, що виявилася у продажу квартири без згоди на те її власниці та за явно заниженою ціною.

Питання:

Як слід вирішити справу?

4. Підприємство «Господарник» уклало з товариством з обмеженою відповідальністю «Колос» договір купівлі-продажу будинку, що належав підприємству «Господарник». Працівники Бюро технічної інвентаризації (БТІ) відмовились реєструвати зазначений договір, посилаючись на те, що його не було нотаріально посвідчено і через це він недійсний. Товариство «Колос» звернулося до господарського суду з позовом про спонукання БТІ до реєстрації зазначеного договору.

Питання:

- 1. Якими є наслідки недодержання обов'язкової нотаріальної форми договору?*
- 2. Яке рішення повинен прийняти суд?*

5. У 2000 р. подружжя Степків купило на товарній біржі трикімнатну квартиру, а за 3 роки чоловік — власник приватного підприємства — звернувся до банку «Надра» про надання кредиту для потреб свого підприємства на суму 75 тис. грн під заставу купленої квартири. Приватний нотаріус Коваленко відмовився посвідчувати договір застави, посилаючись на те, що при купівлі-продажу цієї квартири було порушено форму договору і у подружжя Степків не виникло право власності на неї.

Питання:

- 1. Перелічіть особливості укладення договорів на товарних біржах.*
- 2. Чи правомірні дії нотаріуса?*
- 3. Проаналізуйте ситуацію з позицій права.*

6. Між КСП «Світанок» і цукровою фабрикою було укладено договір на поставку 120 т цукрового буряку протягом листопада–грудня 2003 р.

Зібравши урожай, КСП поставило його до 25 листопада 2003 р. і зажадало оплати за виконання договору з урахуванням достроковості поставки.

Питання:

- 1. Яке значення в договорі поставки мають строки?*
- 2. Що таке загальні та спеціальні строки в договорі?*
- 3. За яких умов допускається дострокове виконання договору?*
- 4. Проаналізуйте ситуацію.*

7. Між сталеплавильним заводом і ВАТ «Вторчормет» було укладено договір на поставку брухту кольорових металів строком на 2 роки. Поставка мала здійснюватися партіями по 250 т щомісяця. Протягом першого року дії договору поставка здійснювалася в обумовлених розмірах. Наступного року ВАТ протягом січня–березня не змогло поставити брухт, а у травні поставило 720 т брухту. Сталеплавильний завод заявив до ВАТ претензію про сплату неустойки за недоставку в обумовлений договором строк.

Питання:

- 1. Проаналізуйте ситуацію.*
- 2. Чи підлягає поповненню недоставка в наступному періоді в межах строку дії договору?*

8. За умовами договору поставки між ПП «Пишка» і КСП «Колос» останнє зобов'язалося постачати протягом двох років по 1 т борошна вищого сорту щомісяця.

У липні першого року дії договору було поставлено борошно другого сорту. Підприємство «Пишка» відмовилося прийняти борошно.

У вересні КСП поставило 2 т борошна першого сорту взамін на 1 т борошна вищого сорту. Свої дії «Колос» мотивував технічною помилкою млина. Підприємство «Пишка» і цього разу відмовилося прийняти борошно.

У листопаді того ж року ПП «Пишка» заявило претензію про відшкодування прямих збитків у сумі 2500 грн, які було витрачено на купівлю борошна в іншого виробника, 5000 грн не одержаного при-

бутку від реалізації хлібобулочних виробів протягом травня–липня та вересня і неустойки 300 грн.

Питання:

- 1. Які права замовника у разі недопоставки продукції неналежної якості або прострочення поставки?*
- 2. Який загальний розмір відшкодування?*

9. Між виробничим підприємством «Хонда» і оптовою фірмою «Оптимат» було укладено договір поставки партії запасних частин за наперед обумовленою ціною. Після падіння курсу національної валюти собівартість запасних частин різко підвищилась і постачальник запропонував внести зміни до договору поставки в тій частині, що стосувалась ціни. Замовник відмовився вносити відповідні зміни до договору, і підприємство «Хонда» припинило постачати запасні частини. Фірма «Оптимат» звернулася до суду з позовом про відшкодування збитків, які було завдано неналежним виконанням договору поставки.

Питання:

- 1. Чи має юридичне значення підвищення або зниження курсу іноземної валюти, якщо постачальником є підприємство з іноземними інвестиціями?*
- 2. Чи може зазначена обставина бути підставою для зміни умов договору поставки?*
- 3. Чи можна в судовому порядку примусово внести зміни до договору поставки?*
- 4. Яке рішення має прийняти суд?*

6.3. ДОГОВІР МІНИ (БАРТЕРУ)

Договір міни (бартеру). Правове регулювання міни (бартеру). Суб'єкти договору міни. Предмет договору міни.

Права та обов'язки сторін. Форма договору міни. Особливості правового регулювання договору міни.

У ст. 715, 716 ЦК України 2003 р. передбачаються норми, що регулюють договір міни. **Договір міни** — це договір, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший або здійснити обмін майна на роботи чи послуги.

Договір міни належить до договору, спрямованого на передання майна. За договором міни (бартера) кожна зі сторін договору зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший. Договір міни оплатний, двосторонній і консенсуальний. Зауважимо, що договір міни і бартерна угода (операція) не тотожні поняття. На відміну від договору міни предметом бартерної угоди можуть бути не лише товари, а й послуги. До бартерної угоди в зовнішньоекономічній діяльності застосовується Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

На перший погляд відмінність міни від купівлі-продажу очевидна, оскільки зазвичай покупною ціною є товар, а не гроші. Але якщо вартість обмінюваних товарів різна, то сторона, що передає менш коштовну річ, повинна доплатити різницю в ціні. Таким чином, за договором відбудеться обмін товару з однієї сторони на товар плюс гроші з іншої. У Цивільному кодексі УРСР 1963 р. не було чітко визначено, цей договір є міною чи купівлею-продажем. Однак у теорії вважалося однозначно: передання одного товару як зустрічне задоволення за інший товар (у тому числі з грошовою доплатою) можливе тільки за договором міни. Нині це правило закріплено в п. 3 ст. 715 ЦК України.

Сторонами договору міни можуть бути фізичні та юридичні особи. Участь держави в цивільно-правовому договорі міни неможлива, оскільки натуральний обмін суперечить основним принципам бюджетного устрою держави. Обмеження на участь у договорі міни, що існують для фізичних і юридичних осіб, загалом аналогічні обмеженням на їх участь у купівлі-продажу. При цьому договір міни може ма-

ти як споживчий характер (між громадянами і некомерційними організаціями), так і комерційний (між підприємцями) залежно від призначення предмета договору. Сторонами договору міни можуть бути тільки особи, що володіють правом власності чи іншим речовим правом на майно. Винятком із цього правила є випадок участі в договорі міни комісіонера.

Предмет договору міни є єдиною його істотною умовою. Цивільний кодекс України не розкриває поняття товару, що становить предмет договору. Можливість міни будь-яких не вилучених з обороту речей, у тому числі майбутніх, сумнівів не викликає. А от міна майнових прав — незвична конструкція для вітчизняної цивілістики. Зі змісту §6 ЦК України неможливо встановити прямої заборони договору міни майнових прав. У ст. 716 ЦК України з питань регулювання договору міни наводиться посилання до правил купівлі-продажу, якщо вони не суперечать суті зобов'язання за договором міни. Це стосується і купівлі-продажу майнових прав. Сама собою міна майнових прав не суперечить природі договору міни, і його існування варто вважати за можливе. Отже, усі вимоги щодо видів і ознак майнових прав, які можуть бути предметом платного відчуження, цілком застосовні до договору міни. Звідси доходимо висновку і про припустимість міни речі на майнове право. У п. 5 ст. 715 ЦК України передбачено обмін товару на роботи (послуги). Суб'єктивні цивільні обов'язки, а також особисті немайнові блага не можуть бути предметом міни (так само, як і купівлі-продажу).

Ціна договору міни — це вартість кожного із зустрічних товарів. За загальним правилом обмінювані товари передбачаються рівноцінними. Якщо сторони визнають, що вартості обмінюваних товарів не збігаються, передання менш коштовного товару повинно супроводжуватися сплатою різниці в цінах (компенсації). Платіж здійснюється до чи після передання відповідного товару. Вказувати ціну в договорі міни у грошових одиницях не обов'язково, адже ціною товару в цьому договорі є інший товар, переданий замість товару, що обмінюється. Тому, визначивши предмет договору (найменування і кількість обмінюваних товарів), сторони тим самим визначають і його ціну (у натуральному вираженні). Навіть якщо ціна є істотною умовою договору купівлі-продажу (наприклад, нерухомості), міна таких товарів може не супроводжуватись їх грошовою оцінкою.

Термін договору міни визначають безпосередньо сторони. Договори міни, що виконуються в момент здійснення, а також угоди

між громадянами на суму менше 20 неоподатковуваних мінімумів (п. 3 ст. 208 ЦК України) можуть укладатися в усній формі. Усі інші договори міни повинні укладатися в письмовій формі.

Порядок укладення договорів міни визначається за загальними правилами купівлі-продажу.

Обов'язки сторін договору міни однакові для обох сторін. Основним обов'язком є передання товару у власність контрагенту. Кожна сторона самостійно несе витрати з передання і прийняття відповідного товару. Умови про кількість, якість, асортимент обмінюваних товарів регулюються нормами про купівлю-продаж. За загальним правилом обмінювані товари повинні передаватись одночасно. Якщо терміни передання товарів за умовами договору не збігаються, сторони повинні керуватися загальними нормами про зустрічне виконання зобов'язань (ст. 538 ЦК України).

Новим для вітчизняного законодавства є правило про перехід права власності (п. 4 ст. 715 ЦК України). Цей перехід здійснюється для сторін одночасно до моменту виконання ними належних їм обов'язків, тобто до моменту фактичного виконання договору. Однак сторони можуть це правило змінити.

Момент переходу ризиків випадкового знищення чи пошкодження обмінюваного майна спеціально нормами про договір міни не врегульований. Згідно зі ст. 668 ЦК України ризик випадкового знищення чи пошкодження майна пов'язаний з моментом передання товару, якщо інше не передбачено законом чи договором. Ця стаття може застосовуватися до договору міни тільки тоді, коли це не суперечить суті міни.

Обов'язок передати товар вільним від прав третім особам впливає зі ст. 659 ЦК України (купівля-продаж). Евікція (вилучення) товару, що є предметом міни, надає право потерпілій стороні вимагати повернення переданого їй в обмін товару, а також відшкодування збитків.

Обов'язок сторони договору інформувати контрагента про порушення останнім умов договору міни не передбачений відповідними нормами. Однак у такому разі діють положення про купівлю-продажу.

У цивільному обігу підприємці частіше використовують поняття «бартер», «бартерна угода». У теорії цивільного права його вважають різновидом договору міни. Однак, на думку окремих вчених, за змістом бартер об'ємніше поняття, ніж міна. Поняття бартерної операції наведено в Законі України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від

23 грудня 1998 р. **Товарообмінна (бартерна) операція** — це один з видів експортно-імпортних операцій, що оформлюються у вигляді бартерного договору або договору зі змішаною формою оплати, яким часткова оплата експортних (імпортних) поставок передбачена в натуральній формі між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами в будь-якому поєднанні, та який не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі.

Господарський кодекс України 2003 р. врегулював договір міни (бартер). Згідно зі ст. 293 ЦК України за договором міни (бартера) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший. До договору міни (бартера) застосовуються правила, що регулюють договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, елементи яких містяться в договорі міни (бартера), якщо це не суперечить законодавству і відповідає суті відносин сторін.

Завдання для практичних занять

1. Бойченко та Ярошенко володіли цілісним майновим комплексом у рівних частках. Ярошенко вирішила укласти договір міни, за яким обміняти свою частку на житловий будинок із Грошовою. Бойченко, посилаючись на законодавство, наполягала на тому, що вона має переважне право купівлі частки Ярошенко і запропонувала останній ціну жилого будинку. Ярошенко відповіла, що у Бойченко є переважне право купівлі частки у спільній частковій власності, а не переважне право міни. Бойченко заперечувала, посилаючись на відповідні статті Цивільного кодексу щодо застосування до договору міни загальних положень про купівлю-продаж.

Питання:

Як слід вирішити спір?

2. 12 липня 1999 р. між ПП «Стожари» та АТ «Прометей» було укладено бартерну угоду, згідно з якою ПП зобов'язувалося передати АТ підйомник в обмін на 15 т зерна.

Підйомник було передано АТ 20 липня 1999 р. Передання оформлено накладною від 20 липня. Проте АТ від виконання своїх зобов'язань ухилилося, а через три місяці було реорганізовано в ТОВ «Колос» та ТОВ «Прометей-2». За розподільчими документами за боргованість перед ПП була передана ТОВ «Прометей-2». Акціонерне товариство заявило претензію до ТОВ «Колос» та ТОВ «Прометей-2» як солідарних боржників про виконання умов договору. Не отримавши відповіді від ТОВ, ПП звернулось до господарського суду.

?

Питання:

- 1. Як слід вирішити спір?*
- 2. Визначить суб'єктивний склад договору.*
- 3. Хто в цій ситуації є позивачем і відповідачем?*

6.4. ДОГОВІР ДАРУВАННЯ

Дарування. Договір дарування. Предмет дарування.

Поняття та ознаки договору дарування. Сторони та зміст договору дарування.

Пожертва. Права пожертвувача.

У системі цивільно-правових договорів договір дарування є окремим типом договірних зобов'язань. Договір дарування безоплатний. Згідно з цим договором одна сторона (дарувальник) передає безоплатно другій стороні (обдарованому) майно у власність. Це так звана реальна угода, що вважається укладеною з моменту передання майна обдарованому.

Отже, **договором дарування** називається договір, за яким одна сторона (дарувальник) безоплатно передає чи зобов'язується передати в майбутньому певне майно іншій стороні (обдаровуваному) або звільняє чи зобов'язується звільнити другу сторону від майнового обов'язку (ст. 717 ЦК України).

При договорі дарування відбувається перехід майна (речі, права) від однієї особи до іншої, причому дарувальник і особа, що обдаровується, є юридично рівноправними суб'єктами. Згідно з нормами Цивільного кодексу України 2003 р. договір дарування може бути як реальним, так і консенсуальним. В останньому випадку договір зумовлює зобов'язання передати певне майно обдаровуваному в момент, що не збігається з моментом укладення договору (у майбутньому). Розбіжності між реальним і консенсуальним договорами дуже істотні й стосуються практично всіх відносин сторін. Не випадково, що норми гл. 55 ЦК України регулюють або тільки реальні договори, або тільки обіцянки подарувати (ст. 723 ЦК України), а кількість загальних норм, що поширюються на всі види, мінімальна.

Мотиви дарування можуть бути будь-якими, але вони перебувають за межами договору. Мотив дарування не може впливати на дійсність договору. Якщо ж мотив договору включений у його зміст, тобто дарування чи обіцянка подарувати формально обумовлена здійсненням певних дій іншою стороною, то це зумовлює визнання договору дарування нікчемним. Разом з тим бажання обдарувати може бути мотивом іншого договору, ніж дарування.

В основу договору дарування покладено не саме собою бажання обдарувати, а передати майно безоплатно. Безоплатність не означає, що обдаровувана особа взагалі вільна від будь-яких майнових обов'язків. (Можливе укладення договору дарування, пов'язаного з обтяженням майна на користь дарувальника, що приводить до покладання на обдаровуваного певних обов'язків стосовно дарувальника. Наприклад, відчужуючи будинок, дарувальник узгоджує право постійного проживання в одній з кімнат. Аналогічною є ситуація, коли дарувальник, наприклад, дарує одну з належних йому земельних ділянок, залишаючи за собою сервітут.)

Предмет договору дарування в новому Цивільному кодексі України значно розширений. Предметом можуть бути не тільки речі, а й майнові права (вимоги) щодо відносин дарувальника з третіми особами, звільнення від майнових обов'язків перед дарувальником чи третьою особою. У цьому разі поєднуються такі різні об'єкти, як майно (речі та майнові права) і дії (звільнення від обов'язку). Предметом дарування можуть бути лише окремі юридичні дії: прощення боргу (дарувальник звільняє обдаровуваного від обов'язку перед самим собою), переведення боргу (дарувальник переводить на себе зобов'язання обдаровування перед третьою особою), прийняття на себе зобов'язання (дарувальник виконує зобов'язання за обдаровуваного, або за особу, що обдаровується). Усі ці дії поєднує одне — вони спрямовані на збагачення того, хто обдаровується, тобто збільшення його майна. Предметом договору дарування можуть бути будь-які не вилучені з обороту речі, у тому числі й такі, як гроші та цінні папери. Дарування обмежених в обороті речей (мисливської рушниць) не повинно порушувати їх спеціального режиму. Майнові права можуть мати як зобов'язальний (права вимоги), так і речовий характер. Деякі майнові права взагалі не можуть відчужуватися (наприклад, аліментні).

Дарування прав щодо третіх осіб відбувається у формі цесії — **пос-тупки**.

Існує кілька видів звільнення від майнового обов'язку.

1. Прощення боргу — одностороння угода, обумовлена лише дотриманням прав інших осіб щодо майна кредитора. Така угода потребує згоди боржника, що обдаровується. Тому її односторонність сумнівна.

2. Переведення боргу підпорядковується правилам переведення боргу (інститут зобов'язання). У такому разі дарувальник замінює обдаровувану особу у правовідносинах з третьою особою, витісня-

ючи її з цих правовідносин. Згоду обдаровуваного можна вважати як своєрідним передуроченням.

Предмет договору повинен бути формально визначений шляхом вказівки на конкретну річ чи право звільнення від обов'язку.

Основними видами договору дарування є реальний (безпосереднє дарування) і консенсуальний (дарча обіцянка), критерієм — момент укладення договору.

Поняття договору пожертвування (пожертви) вужче, ніж власне дарування. Предметом пожертви можуть бути тільки речі та права, але не включаються звільнення.

Сторонами договору дарування є дарувальник і обдаровуваний, якими можуть бути фізичні, юридичні особи і держава. При цьому враховується обсяг дієздатності фізичних осіб. Дарування між подружжям здійснюється на загальних підставах з урахуванням того, що предметом дарування є майно, яке належить одному з подружжя особисто, або частка в загальній частковій власності. Згідно із законом заборони пов'язані з особливостями професійного статусу осіб, що обдаровуються. Особливості має також дарування за участю юридичних осіб (п. 3 ст. 720 ЦК України). Підприємницькі товариства можуть укладати між собою договір дарування, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника. Однак це положення не поширюється на право юридичної особи укладати договір пожертви.

Форма укладення договору дарування визначена ст. 719 ЦК України, що встановлює обов'язкову письмову форму і нотаріальне посвідчення за дарування нерухомого майна та валютних цінностей на суму, визначену законом.

Законодавством встановлено спеціальні правила розірвання договору дарування. Правила, що визначають форму договору дарування рухомого майна, передбачені п. 4 ст. 719 ЦК України. Договори дарування майнових прав і дарування із зобов'язанням передати майно в майбутньому обов'язково укладаються в письмовій формі (п. 3 ст. 719 ЦК України). Договір дарування валютних цінностей на суму, що перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, так само укладається в письмовій формі. Усі інші види договору дарування можуть укладатися в усній формі, у тому числі шляхом здійснення сторонами конклюдентних дій.

Реальний договір дарування, як правило, не зумовлює жодних зобов'язальних відносин. Виняток з цього правила становлять зо-

бов'язання, що виникають у результаті дарування майнового права стосовно дарувальника. Основний обов'язок дарувальника полягає в переданні дарунка. Якщо предметом дарунка є річ, то її передання особі, що обдаровується, може здійснюватися шляхом вручення, символічного передання (наприклад, вручення ключів) або вручення правоустановчих документів. Передання дарунка у вигляді майнового права стосовно третьої особи зазвичай здійснюється шляхом вручення документів, що фіксують підстави виникнення цього права (наприклад, відступлення прав за пред'явницьким цінним папером).

Право на одержання дарунка логічно впливає безпосередньо з предмета дарування. Якщо предметом дарування є індивідуально визначена річ, то в разі невиконання зобов'язання дарувальником обдаровуваний здобуває право вимагати відібрання цієї речі в дарувальника. Якщо ж предмет дарування — річ з родовими ознаками, то право на одержання дарунка може звужитися до права на відшкодування збитків. Право відмовитись від дарунка закріплено за обдаровуваним. Це право може бути здійснене в будь-який момент до передання дарунка і не обумовлюється жодною поважною причиною або мотивом. Отже, прийняття дарунка не є обов'язком обдаровуваного. Розглянемо, яке ж значення має згода на прийняття дарунка обдаровуваним. Договірна умова про прийняття дарунка встановлює не обов'язок обдаровуваного, а скоріше, характеризує обов'язок дарувальника щодо передання дарунка, що не може бути виконаний доти, поки обдаровуваний не прийме дарунок. Прийняття дарунка — обов'язкова умова передання дарунка, що відбулося. За загальним правилом права обдаровуваного у звичайному консенсуальному договорі не переходять до його правонаступників, якщо інше не передбачено договором. Навпаки, у договорах пожертвування, як правило, здійснюється правонаступництво.

Існування обов'язків з боку особи, що обдаровується, — явище вкрай рідке. Практично воно обмежується окремими випадками дарування, що пов'язано з обтяженням переданого майна на користь безпосередньо дарувальника. Так, у договорі пожертвування в загальнокорисних цілях цей обов'язок є завжди і він стосується виконання дарунка за конкретним призначенням.

За невиконання чи неналежне виконання зобов'язання за договором дарування відповідальність передбачається на загальних підставах. З огляду на безоплатний характер цього договору законом передбачено винятки із загальних правил, що обмежують відповідаль-

ність сторін договору. Так, відповідальність за збитки, заподіяні дарувальнику відмовленням від прийняття дарунка обдаровуваним, обмежується відшкодуванням реального збитку, якщо до того ж договір дарування укладений у письмовій формі. Шкода, заподіяна життю, здоров'ю чи майну обдаровуваного громадянина через недоліки подарованої речі, підлягає відшкодуванню дарувальником за правилами позадоговірної моделі.

У ст. 727 ЦК України розкрито підстави для розірвання договору дарування. У разі скасування дарування обдаровуваний зобов'язаний повернути подаровану річ, якщо вона до моменту скасування договору збереглася в натурі. Аналогічні підстави для розірвання договору дарування з майновими правами. Якщо обдаровуваний зробив відчуження речі чи права з метою уникнення їх повернення або навмисно здійснив інші дії, що роблять повернення цих речей чи прав неможливим (наприклад, знищив дарунок), до нього може бути пред'явлена вимога про відшкодування шкоди за звичайними нормами.

Крім звичайного договору дарування на користь однієї особи Цивільним кодексом України передбачається договір дарування на користь невизначеного кола осіб, що має загальнокорисну мету — пожертву.

Пожертва — це дарування рухомих та нерухомих речей, грошей та цінних паперів особам для досягнення ними певної наперед обумовленої мети (ст. 729 ЦК України). На відміну від звичайного договору дарування предметом пожертви не можуть бути майнові права. У договорі пожертви обов'язково має бути вказана конкретна мета використання дарунка. Якщо мети не вказано, то це буде звичайний договір дарування.

Окремі вчені [110, т. 2, с. 48] цілком обґрунтовано вважають договір пожертви різновидом благодійницької діяльності. Закон України «Про благодійництво та благодійницьку діяльність» (ст. 1) визначає **благодійництво** як добровільну безкорисливу пожертву фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги.

Договір пожертви реальний і вважається укладеним з моменту прийняття пожертви. Визначена у ст. 730 ЦК України форма договору пожертви така сама, як і звичайного договору дарування.

На обдарованого за договором пожертви завжди покладається обов'язок використовувати майно для загальнокорисної мети. Нап-

приклад, пожертва книг, цінностей передбачає обов'язок надати їх для суспільного користування.

Пожертвувач має право контролювати використання пожертви і в певних передбачених законом випадках скасувати договір. Право скасування договору мають і його правонаступники.

Завдання для практичних занять

1. Дати визначення і порівняти поняття «благодійництво», «меценатство», «спонсорство», «пожертва», «дарування».

2. Громадянка Степко Ольга Петрівна у віці 89 років пред'явила позов до Степка Олександра та Степка Івана про визнання недійсним договору дарування жилого будинку в м. Києві. Позивачка зазначала, що на вимогу відповідачів, які є її синами, вона 5 березня 2003 р. оформила договір дарування їм будинку (при укладенні угоди О. П. Степко було 87 років). При цьому сини обіцяли не порушувати права матері щодо володіння і користування будинком, допомагати вести домашнє господарство. Відповідачі не виконують своїх зобов'язань, водночас створюючи умови, за яких вона не може проживати в будинку, залишають її без догляду в зимовий період. Посилаючись на те, що угода укладена через помилку, позивачка просила визнати договір недійсним.

?

Питання:

Як слід вирішити справу?

3. Громадянин Нечаєв 25 січня 2003 р. подарував знайомому Олексюку електронну записну книжку. За рік записну книжку як свою впізнала громадянка Кондратюк. Цю книжку разом із сумочкою у неї було викрадено у трамваї. Кондратюк зажадала від Олексюка повернення електронної книжки.

?

Питання:

1. Чи правомірна вимога громадянки Кондратюк?
2. Чи можна в цій ситуації застосувати аналогію закону і при відсудженні речі у обдарованого притягнути до відповідальності дарувальника?

4. Громадянин Хлипко багато років дружив із Самойловою. До дня народження Хлипко вирішив подарувати Самойловій несподіваний подарунок. Без відома Самойлової він використав належні їй матеріали з дерева і виготовив комод. Після того як іменинниця отримала подарунок, з'ясувалося, що з цих матеріалів їй мали виготовити стіл. Самойлова висунула вимогу до Хлипка відшкодувати вартість матеріалів, які той використав для виготовлення комоду. Хлипко, у свою чергу, вимагав оплату своєї праці, бо річ, яку він виготовив, може бути використана Самойловою.

Питання:

Як слід вирішити спір?

6.5. РЕНТА. ДОВІЧНЕ УТРИМАННЯ

Поняття договору ренти. Визначення в Цивільному кодексі України 2003 р. договору ренти. Види договорів ренти. Правове регулювання договору ренти.

Форма договору ренти. Сторони в договорі ренти. Зміст договору ренти. Відповідальність за порушення договору ренти.

Передавання майна під виплату ренти. Забезпечення виплати ренти. Відповідальність за прострочення виплати ренти. Передавання прав одержувача ренти іншим особам. Форми і розмір ренти. Строки виплати ренти. Безстрокова рента, її особливості.

Поняття договору довічного утримання. Форма та умови довічного утримання. Сторони в договорі довічного утримання. Обов'язки набувача за договором довічного утримання. Забезпечення виконання договору.

Припинення договору довічного утримання та правові наслідки його розірвання.

Поняття договору ренти. Правила, що регулюють відносини, пов'язані з відчуженням майна під виплату колишньому власнику чи іншій особі певної грошової суми або іншого забезпечення (ренти), у вітчизняному цивільному законодавстві вперше наводяться в Цивільному кодексі України 2003 р.

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платнику ренти) у власність майно, а платник ренти зобов'язується в обмін на отримане майно періодично виплачувати одержувачу ренту у вигляді певної грошової суми або надання засобів для його утримання в іншій формі (ст. 731 ЦК України). Договір має реальний характер, оскільки крім надання йому відповідної форми для його укладення потребується передавання майна платникові ренти. Після передавання майна одержувач ренти не має за договором жодних обов'язків, а лише права. Отже, договір ренти односторонній. Платність договору полягає в тому, що майно передається в обмін на надання забезпечення у вигляді певної грошової суми чи в іншій формі.

Договір ренти належить до договорів, спрямованих на відчуження майна. За договором ренти, як і при купівлі-продажу та постачанні, майно переходить у власність платника ренти, що стає власником усіх повноважень і водночас перебирає на себе ризик випадкової за-

гибелі майна і всі належні власнику обов'язки. З огляду на спільність названих договорів, пов'язаних з переданням майна і його оплатою, з договором ренти на останній поширюються правила про купівлю-продаж. Якщо майно передається без оплати, то на договір ренти поширюються правила договору дарування. Однак відповідні правила застосовуються лише за умови, що вони не змінені правилами договору ренти.

Зміст правовідносин за договором ренти полягає в обов'язку однієї особи надавати довічне чи постійне утримання іншій особі, що для останньої часто становить єдине джерело одержання засобів для існування. Відносини, що виникають з договору ренти, мають тривалий, стабільний, а при довічному утриманні й довірчий характер.

Договір ренти пов'язаний з ризиком, що розмір рентних платежів виявиться більшим чи меншим вартості відчуженого під виплату ренти майна. Вважається, що сторони, укладаючи договір ренти, усвідомлюють цю обставину і з цим погоджуються.

Правове регулювання рентних відносин у Цивільному кодексі України здійснюється переважно на засадах диспозитивності. Більшість норм сформульовано в такий спосіб, щоб забезпечити необхідну врегульованість відносин сторін навіть тоді, коли безпосередньо в договорі сторонами вони не враховані: правила про терміни виплати ренти, індексацію її розміру, визначення викупної ціни ренти та ін. У договорі ренти обов'язково повинні бути узгоджені питання про розмір рентних платежів, про забезпечення виконання зобов'язань платника ренти щодо грошової суми чи іншого рухомого майна.

Імперативно врегульовані питання пов'язані з гарантіями законності, стабільності, а також із забезпеченістю прав одержувачів ренти.

Договір ренти укладається в письмовій формі й підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, а в разі відчуження під ренту нерухомого майна, то й державній реєстрації (ст. 732 ЦК України).

У законодавчих актах імперативно вказується, що рента обтяжує земельну ділянку, підприємство, будинок, спорудження чи інше нерухоме майно, передане під її виплату. Для прав одержувача ренти характерно, що вони є наслідком того нерухомого майна, яке вони обтяжують. У разі відчуження майна платником ренти його зобов'язання за договором ренти переходять до набувача майна, навіть якщо останній і не знав про обтяження, які зумовлює це майно.

Законодавством чітко врегульовано питання про забезпечення виплати ренти. Наприклад, якщо під виплату ренти передано земель-

ну ділянку чи інше нерухоме майно, вони автоматично стають предметом застави. Якщо під виплату ренти передається рухоме майно, то спосіб забезпечення виконання зобов'язань платником ренти повинен обов'язково узгоджуватися сторонами. Це може бути банківська гарантія, поручительство третьої особи, страхування ризику тощо. Особливою гарантією прав одержувача ренти законодавством передбачена виплата відсотків на його користь у зв'язку з допущеним простроченням платежу платником ренти.

Договори ренти поділяються на такі види:

- постійна рента;
- довічна рента;
- довічне утримання.

Хоча здебільшого ці договори збігаються, проте мають і певні відмінності, зокрема щодо форми надання утримання, його мінімального розміру, термінів надання, суб'єктного складу зобов'язання, можливостей правонаступництва й викупу ренти.

Важливо, на якій основі — оплатній чи безоплатній — передано платнику ренти майно, замість якого колишньому власнику чи іншій зазначеній ним особі надається той чи інший вид ренти. По-перше, при переданні майна за плату до відносин сторін застосовуються правила купівлі-продажу, у разі відчуження безкоштовно — правила про договір дарування. По-друге, від того, з оплатою чи без оплати передано майно, залежить порядок визначення викупної ціни ренти. По-третє, по-різному визначається питання про ризик випадкової загибелі чи випадкового ушкодження майна, переданого під виплату постійної ренти.

Договір постійної ренти. Одержувачами в цьому разі найчастіше є фізичні особи незалежно від їх віку і працездатності. Вони, як правило, були власниками майна, що було відчужене під виплату ренти. Договір постійної ренти може бути укладений на користь третьої особи. Одержувачами постійної ренти можуть бути будь-які некомерційні організації, якщо це не суперечить закону і відповідає цілям їх діяльності. Суб'єктний склад одержувачів ренти може змінюватися. Суть цього виду ренти полягає в такому: необмеженість обов'язку щодо її виплати припускає, що право на одержання ренти може передаватися у спадщину, а якщо одержувачем є організація — переходити порядком правонаступництва.

Платником ренти можуть бути як фізичні, так і юридичні особи за умови, що їх установчі документи не забороняють цього. Предметом

договору, з одного боку, є майно, що відчужується під виплату ренти, а з іншого — безпосередньо рента. Законом не встановлено жодних обмежень щодо майна, хоча на практиці цей вид ренти найчастіше обтяжує земельні ділянки, підприємства, будинки, спорудження, житлові будинки та інші об'єкти нерухомості.

Термін договору залежить від виду ренти, що повинна виплачуватися безстроково. Разом з тим сторони договору повинні узгоджувати періодичність виплати ренти.

Про ціну договору постійної ренти, як і про ціну інших рентних договорів може йтися лише умовно через його алеаторний характер. Найближчою до цього елемента договору є викупна ціна.

Договір постійної ренти зумовлює встановлення зобов'язальних відносин між платником ренти і її одержувачем, що можуть існувати нескінченно довго. Майно, що було передано під ренту, може бути знищено (спожито), можуть також бути забуті особи, між якими спочатку виникло зобов'язання, але саме зобов'язання з виплати ренти може зберігатися.

Зобов'язання з виплати постійної ренти може припинятись у таких випадках: внаслідок угоди сторін про розірвання договору; одержувач ренти може в будь-який момент відмовитися від її одержання, припинивши тим самим зобов'язання шляхом припинення боргу; найчастіше в разі припинення зобов'язання виконанням. Зобов'язання може бути припинене також у результаті випадкової загибелі майна за особливих умов (коли майно передане під виплату ренти за плату; якщо платник ренти припинить зобов'язання з виплати ренти або змінить умови її виплати). Особливим випадком є викуп постійної ренти. Викуп постійної ренти здійснюється за ціною, наперед обумовленою сторонами договору. Якщо майно було передано під виплату ренти за плату, викуп здійснюється за ціною, яка відповідає річній сумі ренти, що, підлягає виплаті. У разі передання майна під виплату ренти безкоштовно у викупну ціну поряд з річною сумою рентних платежів включається ціна переданого майна, обумовлена з урахуванням цін, що зазвичай стягуються за аналогічне майно.

Договір довічної ренти. Як впливає з назви цього виду ренти, вона встановлюється на період життя громадянина, що передає майно під виплату ренти, або на період життя іншої зазначеної ним особи. Отже, одержувачами цього виду ренти можуть бути тільки громадяни. Допускається встановлення довічної ренти на користь кількох осіб (наприклад, членів однієї родини, дітей). Якщо конкретні частки

ренти в договорі не визначені, вони вважаються рівними. У разі смерті одного з одержувачів ренти відбувається збільшення часток інших одержувачів за рахунок його частки.

Зміст цього договору виключає інші випадки переходу прав одержувача ренти до інших осіб як шляхом поступки вимоги, так і порядком спадкоємного правонаступництва. Тому смерть одержувача довічної ренти чи оголошення його померлим зумовлює припинення зобов'язання. До платників довічної ренти жодних особливих вимог не висувається.

Предметом довічної ренти може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно. При цьому виді ренти її форма може бути лише одна: виплата у вигляді грошової суми.

Розмір довічної ренти належить до істотних умов і тому обов'язково повинен бути обумовлений у ньому. Термін дії договору визначається тривалістю життя одержувача ренти.

Єдиною підставою припинення зобов'язань з виплати довічної ренти є смерть її одержувача. За життя одержувача ренти рентний договір може бути розірваний за згодою сторін, у тому числі шляхом надання відступного, додавання боргу, а в окремих випадках і з односторонньої ініціативи одержувача ренти. Підстава, за якої одержувач довічної ренти може домагатися дострокового припинення договору, є істотною умовою порушення договору платником ренти. У ст. 740 ЦК України передбачено порушення, які варто зараховувати до істотних. При розірванні договору одержувач має право на власний розсуд жадати від платника її викупу, відшкодування збитків та ін. (ст. 741 ЦК України).

Довічне утримання (гл. 57 ЦК України). За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має велику цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та(або) доглядом довічно (ст. 744 ЦК України).

Суб'єктами договору довічного утримання є ті ж особи, що можуть бути сторонами договору довічної ренти. Загалом ці договори мають багато спільного. Однак договір довічного утримання припускає тісніший зв'язок платника і одержувача. На платника покладається обов'язок із забезпечення потреби в житлі, харчуванні, одязі тощо. Заміна платника ренти може виявитись абсолютно неприйнятною.

Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична або юридична особа. У ст. 746 ЦК Ук-

раїни встановлено, що коли набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності і їх обов'язок перед відчужувачем солідарний.

У законі встановлено, що договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.

Предметом цього договору може бути лише нерухоме майно — будинок, квартира, земельна ділянка тощо, а рента надається не у грошовій формі, а у вигляді забезпечення повсякденних життєвих потреб. Законом встановлюється, що в договорі обов'язково має бути визначений сумарний обсяг забезпечення і його загальна вартість. Сторони можуть також конкретизувати умови договору. У ст. 749 ЦК України визначено обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду), згідно з яким можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач повинен забезпечувати відчужувача. Встановлено також, що коли обов'язки набувача не були конкретно визначені в договорі або постала потреба забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду, спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності. Водночас набувач зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

До особливих обов'язків набувача (ст. 750 ЦК України) належить обов'язок забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання (догляду). У цьому разі в договорі повинна конкретно визначатись частина помешкання, де відчужувач має право проживати.

Договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої його було укладено, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини, а також на вимогу набувача. Цей договір припиняється зі смертю відчужувача.

Завдання для практичних занять

1. Громадянка Мартиненко звернулася до Старокиївського районного суду з позовною заявою про розірвання договору довічного утримання. У судовому засіданні з'ясувалося, що набувач за договором гр-н Чижів щомісяця надавав гр-ці Мартиненко утримання у вигляді

харчування, сплачував комунальні послуги, купував ліки. Мартиненко цього факту не заперечувала, але просила договір розірвати, оскільки останнім часом у неї з відповідачем склалися неприязні відносини і вона не бажала в подальшому одержувати від нього будь-яку допомогу.

?

Питання:

Як слід вирішити спір?

2. Громадянка Іванова 10 листопада 1999 р. склала і нотаріально посвідчила заповіт, згідно з яким усе належне їй майно, у тому числі житловий будинок, заповідала подружжю Сушко.

25 квітня 2002 р. Іванова уклала договір довічного утримання з Романовою. За умовами договору житловий будинок перейшов до неї.

30 січня 2003 р. Іванова померла, а 25 квітня 2003 р. подружжя Сушко звернулося до нотаріальної контори за оформленням спадкових прав. При цьому з'ясувалося, що право власності на житловий будинок оформлено на Романову і їй видано в БТІ свідоцтво про право власності.

Подружжя Сушко звернулося до суду про визнання договору довічного утримання недійсним і визнання за ними права власності на спірний будинок.

?

Питання:

Як слід вирішити спір?

3. За умовами договору довічного утримання громадянин Людвиченко (набувач) набув право власності на приватизовану (відчужувану) квартиру, що належала громадянину Іванову. На підставі договору Людвиченко оформив свідоцтво про право власності. Рішенням суду від 22 квітня 2003 р. приватизація квартири за позовом виконавчого комітету місцевої ради була визнана недійсною.

?

Питання:

Проаналізуйте ситуацію з позицій права.

6.6. НАЙМ (ОРЕНДА)

Поняття договору оренди (найму). Істотні умови договору оренди. Строк договору оренди.

Форма договору оренди. Сторони договору оренди. Права та обов'язки сторін договору оренди. Викуп орендованого майна.

Види договору оренди.

Договір прокату: поняття, сфера застосування, особливості правового регулювання.

Договір найму (оренди) земельної ділянки: форма та державна реєстрація.

Договір найму (оренди) будівель та інших капітальних споруд: поняття, сфера застосування, особливості правового регулювання.

Договір найму (оренди) транспортних засобів. Особливості найму (оренди) окремих видів транспортних засобів. Договір фрахтування судна на час на морському та повітряному транспорті.

Договір фінансової оренди (лізинг). Поняття та зміст договору лізингу. Істотні умови та зміст договору лізингу. Види лізингу. Міжнародні договори лізингу.

Договір найму житла: поняття та форми. Сторони договору найму житла. Права та обов'язки сторін. Договір піднайму житла. Розірвання договору найму житла.

За договором найму (оренди) одна сторона (наймодавець, орендодавець) передає або зобов'язується передати іншій стороні (наймачеві, орендарю) майно за плату в тимчасове володіння і користування (ст. 759 ЦК України).

Договір оренди консенсуальний, взаємний і відплатний. Мета договору оренди — забезпечити передання майна в тимчасове користування. У цьому зацікавлені обидві сторони.

Орендарю належить право користування орендованим майном. Це основне право орендаря, що випливає з договору оренди. Відповідно договір оренди — один з різновидів договорів з передання майна в користування. Під користуванням розуміється витяг з речі її корисних властивостей без зміни субстанції речі, у тому числі отримання плодів і доходів. За загальним правилом отримані в результаті використання орендованого майна відповідно до договору плоди, продукція і доходи

надходять у власність орендаря. Втім, законом чи договором може передбачатися й інше правило, зокрема, що плоди, продукція і доходи переходять у власність орендодавця чи третьої особи. Право користування майном може включати і право викупу цього майна. У законі чи договорі може передбачатися, що орендоване майно переходить у власність орендаря після закінчення терміну оренди чи до його закінчення за умови внесення орендарем всієї обумовленої договором купівної ціни. Такий договір оренди включає деякі елементи договору купівлі-продажу, однак він не належить до змішаних. На відміну від купівлі-продажу при оренді з викупом право власності на орендоване майно не може перейти до орендаря в момент укладення договору.

Право користування орендаря передбачає застосування речово-правового захисту і в цьому зв'язку прирівняно до права власності й інших речових прав. Однак такий захист воно одержує тільки тоді, коли орендар поряд із правом користування наділений правом володіння річчю. Такий орендар захищається і від власника орендованого майна.

Право користування орендаря має властивість прямування за річчю. Перехід права власності (господарського ведення, оперативного керування, довічно наслідуюваного володіння) на здане в оренду майно до іншої особи не є підставою для зміни чи розірвання договору оренди, тобто договір оренди зберігає силу при зміні орендодавця.

Надання орендарям речово-правового захисту і визнання за правом користування орендованим майном властивості прямування за річчю дає підстави зарахувати це право чи окремі його різновиди до речових.

За загальним правилом сторонами договору (орендодавцем і орендарем) можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, у тому числі комерційні та некомерційні, державні, комунальні, держава, національно-державні об'єднання.

Орендодавець — це власник переданого в користування майна чи особа, уповноважена законом чи власником здавати майно в оренду. Здача майна в оренду — один зі способів здійснення належного орендодавцю права власності, а саме що входить у його склад правомочності розпорядження майном. Особа, що не є власником, повинна мати повноваження на здачу майна в оренду, причому ці повноваження повинні ґрунтуватися на законі чи спеціальному волевиявленні власника. **Орендар** — це особа, зацікавлена в одержанні майна в користування. За загальним правилом жодних спеціальних вимог до орендаря закон не висуває.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» орендодавцями можуть бути:

- Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва — щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, а також майна, що не ввійшло до статутних фондів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), що є державною власністю, крім майна, що належить до майнового комплексу національної академії наук України;

- органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування управляти майном, — щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває в комунальній власності;

- державні та комунальні підприємства — щодо окремого індивідуально визначеного майна та нерухомого майна площею до 200 м², а з дозволу відповідних органів (абз. 2 і 3 ст. 5) також щодо структурних підрозділів підприємств (філій, цехів, дільниць) та нерухомого майна площею понад 200 м².

Предмет договору — це будь-яка тілесно неспоживча річ, оскільки вона не втрачає натуральних властивостей у процесі використання. Предметом договору оренди можуть бути земельні ділянки й інші відособлені природні об'єкти, наприклад, ділянки лісу, водні об'єкти, будинки, споруди, інші види нерухомого майна, підприємства й інші майнові комплекси, устаткування, транспортні засоби та інше рухоме майно. Законом можуть бути встановлені види майна, здача в оренду якого забороняється чи обмежується. Істотні обмеження встановлені щодо державного майна. Законом встановлено також особливості здачі в оренду земельних ділянок та інших відособлених природних об'єктів.

У договорі оренди повинні бути зазначені дані, за допомогою яких можна точно встановити майно, яке підлягає переданню орендареві як об'єкт оренди. Отже, предметом договору оренди може бути тільки індивідуально визначена річ. Передана в оренду річ повинна бути юридично незамінною, адже після закінчення терміну оренди вона підлягає поверненню. Речі, обумовлені родовими ознаками, не можуть бути предметом оренди.

Форма договору оренди залежить від виду оренди. Істотною умовою договору вважається тільки його предмет. Однак для договорів оренди державного і комунального майна це ще й орендна плата (що прямо зазначає ВГСУ). Ціна договору (орендна плата), як і термін, не становить істотну умову. Строк оренди може бути визначений і невизначений. Визначений строк може встановлюватись договором.

Якщо термін у договорі не зазначений, договір вважається укладеним на невизначений строк (ст. 763 ЦК України). У цьому разі кожна зі сторін має право в будь-який час відмовитися від договору, попередивши про це іншу сторону за один місяць, а в разі оренди нерухомого майна — за три місяці. Для окремих видів оренди законом можуть встановлюватися максимальні (граничні) строки.

Плата за користування майном (ст. 762 ЦК України). За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму. Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення.

Плата за користування майном може вноситися за вибором сторін у грошовій або натуральній формі. Форма плати за користування майном встановлюється договором найму.

Договором або законом може встановлюватися періодичний перегляд, зміна (індексація) розміру плати за користування майном. Наприклад, у ст. 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» встановлена суттєва умова договору, яка полягає в тому, що орендна плата сплачується з урахуванням її індексації. Існують також підзаконні нормативні акти, що регулюють розмір орендної плати державного та комунального майна. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. № 786 затверджено Методику розрахунку і порядок використання плати за оренду державного майна. Цією Методикою затверджено ставки орендної плати щодо залишкової вартості об'єкта оренди або до вартості, визначеної експертною оцінкою, що встановлюється у відсотковому відношенні. Зазначена Методика передбачає також порядок використання орендної плати.

Наймач (орендар) має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася. Плата за користування майном вноситься щомісяця, якщо інше не встановлено договором.

Згідно зі ст. 762 ЦК України наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

Строк договору оренди (найму). Відповідно до ст. 763 ЦК України договір найму укладається на строк, встановлений договором. Якщо строк найму в договорі не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк. Кожна зі сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в

будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а в разі найму нерухомого майна — за три місяці. Договором або законом може встановлюватись інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк.

Законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна. Законом України «Про оренду державного та комунального майна» строк визначено суттєвою умовою договору оренди.

Якщо до спливу встановленого законом максимального строку найму жодна зі сторін не відмовилася від договору, укладеного на невизначений строк, він припиняється зі спливом максимального строку договору.

Договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний строк, вважається укладеним на строк, що відповідає максимальному строку.

Законодавчо передбачено деякі гарантії орендарю, який продовжує користуватися майном після закінчення строку оренди. У ст. 764 ЦК України встановлено, що коли наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором.

Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно в користування негайно або у строк, встановлений договором найму. Відповідно до ст. 766 ЦК України, якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право на власний вибір вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою, або відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування заподіяних йому збитків.

Права та обов'язки сторін за договором оренди

Орендодавець зобов'язаний:

- надати орендарю майно у стані, що відповідає умовам договору оренди і призначенню майна. Стан майна повинен бути визначений договором. Якщо цього не зроблено, стан майна може визначатись його призначенням виходячи з мети оренди. Майно здається в оренду з усіма його властивостями, обладнанням тощо;
- попередити орендаря про всі права третіх осіб на майно, що здається в оренду (сервітут, права застави тощо);
- за власний рахунок здійснювати капітальний ремонт переданого в оренду майна, якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами чи договором оренди.

Орендар зобов'язаний:

- використовувати майно відповідно до умов договору оренди. Якщо такі умови не визначені, то за призначенням;

- вчасно здійснювати орендну плату, розмір, порядок і умови якої визначаються договором, а щодо державного та комунального майна — законом і відповідними нормативними актами;

- у разі припинення договору оренди повернути орендодавцю майно у стані, в якому одержав, з урахуванням нормального зносу або у стані, обумовленому договором;

- підтримувати орендоване майно у справному стані, за власний рахунок здійснювати поточний ремонт і витрати на утримання майна, якщо інше не встановлено законом чи договором;

- не здавати орендоване майно в суборенду без згоди орендодавця, не передавати свої права за договором іншій особі, не передавати майно в безоплатне користування, а також не віддавати орендні права в заставу і не вносити їх як внесок у статутний капітал господарчого товариства.

Підстави припинення договору оренди. Згідно зі ст. 781 ЦК України договір найму (оренди) припиняється в разі смерті фізичної особи — наймача, якщо інше не встановлено договором або законом, а також у разі ліквідації юридичної особи наймача або наймодавця.

Сторони мають право на дострокове розірвання договору найму (оренди). Згідно зі ст. 783 ЦК України наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо наймач користується річчю всупереч договору або призначенню речі; без дозволу наймодавця передає річ у користування іншій особі; через недбалу поведінку створює загрозу пошкодження речі; не здійснює капітальний ремонт речі, якщо цей обов'язок покладений на нього договором.

Відповідно до ст. 784 ЦК України на вимогу наймача розірвання договору найму можливе за таких умов: якщо наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі; якщо наймодавець не виконує обов'язку щодо здійснення капітального ремонту речі.

Розглянемо окремі види договорів найму.

Договір прокату (ст. 787–791 ЦК України). За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві в користування за плату на певний строк.

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб.

Наймодавцем за цим договором може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Договір прокату за правовою природою є договором приєднання. Це публічний договір.

Найм (оренда) земельної ділянки (ст. 792 ЦК України). За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату.

Земельна ділянка може передаватись у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які розміщуються на ній, або без них.

Найм будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) (ст. 793–797 ЦК України). Законом визначено певні особливості щодо форми укладення цього договору, зокрема він обов'язково укладається в письмовій формі.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на один рік і більше підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації.

Найм (оренда) транспортного засобу (ст. 798–805 ЦК України). Цей вид договору найму має особливості щодо предмету та форми договору. Предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, наземні самохідні транспортні засоби тощо. Договором найму транспортного засобу може встановлюватись, що він передається в найм з екіпажем, який його обслуговує.

Сторони можуть домовитися про надання наймодавець наймачеві комплексу послуг для забезпечення нормального використання транспортного засобу.

Договір найму транспортного засобу укладається в письмовій формі. Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню.

Лізинг. Згідно з договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингодержувачу) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця на умовах лізингодержувача (непрямий лізинг) на певний строк і за певну плату (лізинговий платіж) (ст. 806 ЦК України). До договору лізингу застосовуються загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей, встановлених відповідними нормами Цивільного кодексу України. Предметом договору лізингу може бути неспоживча річ з індивідуальними ознаками.

З огляду на особливості окремих видів і форм лізингу було прийнято спеціальний Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. зі змінами від 11 грудня 2003 р. Зокрема, скасовано поділ лізингу на оперативний і фінансовий. Разом з тим лізинг не вважається підприємницькою діяльністю, однак лізингодавцем може бути лише юридична особа. Законом передбачено також право сублізингу та скорочено перелік суттєвих умов договору лізингу.

У ст. 292 Господарського кодексу України лізинг визначається як господарська діяльність, а також наводяться види лізингу та його предмет.

Договір найму (оренди) житла

До цього договору застосовуються ст. 810–826 ЦК України 2003 р.

За договором найму (оренди) житла одна сторона — власник житла (наймодавець) — передає або зобов'язується передати другій стороні — наймачеві — житло для проживання в ньому на певний строк за плату. Підстави, умови та порядок укладення договору найму житла в державному та комунальному житлових фондах визначаються житловим законодавством України. Договір найму укладається в письмовій формі (ст. 811 ЦК України).

Сторонами договору найму житла є наймодавець і наймач. Згідно зі ст. 813 ЦК України сторонами в договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання в ньому фізичних осіб.

Істотними умовами договору найму житла є його предмет, ціна і строк. Предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Помешкання має бути придатне для постійного проживання в ньому. Наймач житла в багатоквартирному житловому будинку має право користуватися майном, що обслуговує будинок.

Розмір плати за користування житлом встановлюється в договорі найму житла. Якщо законом встановлено максимальний розмір плати за користування житлом, то встановлена в договорі плата не повинна перевищувати цього розміру.

Одностороння зміна розміру плати за користування житлом забороняється, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наймач вносить плату за користування житлом у строк, встановлений договором найму житла. Якщо строк внесення плати за корис-

тування житлом не встановлений договором, наймач вносить її щомісяця.

Договір найму житла укладається на строк, встановлений договором. Якщо в договорі строк не встановлений, договір вважається укладеним на п'ять років.

Договір піднайму житла (ст. 823 ЦК України). Згідно з цим договором наймач за згодою наймодавця передає на певний строк частину або все найняте ним помешкання в користування піднаймачеві. Піднаймач не набуває самостійного права користування житлом.

Договір піднайму житла оплатний. Розмір плати за користування житлом встановлюється договором піднайму. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму житла. У разі дострокового припинення договору найму житла одночасно припиняється договір піднайму.

Завдання для практичних занять

1. Громадянин Романов, який є власником квартири, одержаної порядком спадкування після смерті матері, вирішив здати її під офіс туристичній компанії «Стожари». Двокімнатна квартира на третьому поверсі шістнадцятиповерхового будинку мала бути використана для адміністративних потреб компанії строком на 2 роки.

Численна кількість відвідувачів фірми створювала незручності для мешканців будинку, і останні висунули вимогу до Романова про розірвання договору.

Питання:

1. Проаналізувати ситуацію.
2. Який порядок задачі в оренду житлових приміщень?
3. Як мешканці житлового будинку можуть захистити свої права?

2. Акціонерне товариство (АТ) «Агропромсервіс» передало в оренду КСП «Колос» бурякозбиральну машину строком на 5 років. Зі згоди АТ КСП передало комбайн у суборенду ТОВ «Ятрань» строком на 3 роки. За 6 місяців «Агропромсервіс» і «Колос» вирішили за взаємною згодою припинити договірні відносини і висунули вимогу

до ТОВ «Ятрань» про повернення комбайну. Товариство відмовилось повернути агрегат, посилаючись на укладений договір суборенди, строк якого ще не сплив.

?

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Визначити чи зміниться рішення, якщо:
 - договір оренди було розірвано у зв'язку з несплатою орендної плати;
 - договір суборенди було укладено без згоди власника (АТ «Агропромсервіс»).

3. Сім'я гр-на Петрова (3 особи) проживала в однокімнатній квартирі житловою площею 17 кв. м і перебувала на квартирному обліку за місцем проживання. У 2002 р. дочка гр-на Петрова зареєструвала шлюб із громадянином Михайловим, який був прописаний на займаній житловій площі, але фактично там не проживав.

28 березня 2003 р. було прийнято рішення про надання сім'ї Петрових у складі чотирьох осіб трикімнатної квартири житловою площею 40,5 кв. м. На підставі рішення Петрову було видано ордер. Дочка разом з чоловіком відмовилася переселятись у надану квартиру разом з батьками.

Міськвиконком звернувся до суду з вимогою про виселення сім'ї дочки Петрова із займаного житлового приміщення у зв'язку з наданням іншого на всю сім'ю.

?

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Які передумови укладення договору найму житлового приміщення?
3. Яке значення має рішення про надання житла та ордеру?
4. Хто є членами сім'ї наймача?

4. Громадянин Федькович (житель м. Київ) та гр-ка Васьковська (жителька с. Горлівка) у 2001 р. зареєстрували шлюб, проте Васьковська проживати до Києва не переїхала. У 2002 р. у них народився син. У 2003 р. Федькович одержав ордер на квартиру, в якій було

включено його дружину і сина. У грудні 2003 р. Васьковська разом із сином приїхала до Києва, але Федькович не впустив її до квартири. Васьковська подала позов до суду про визнання за нею та сином права на житло і усунення перешкод у користуванні житлом.

Федькович подав зустрічний позов про визнання Васьковської та сина такими, що втратили право на житло.

Питання:

Як слід вирішити спір?

5. У трикімнатній квартирі (загальною площею 70,21 кв. м) проживала сім'я — батьки, дочка, зять і дві онуки. Дочка виявила бажання приватизувати квартиру. Батьки через неприязні стосунки із зятем відмовилися дати згоду на приватизацію. Дочка звернулася до суду про спонукання батьків до приватизації, оскільки фактично вона і її сім'я несуть усі витрати з утримання житла (батьки пенсіонери, їхні доходи незначні).

Питання:

1. *Яким має бути рішення суду?*
2. *Розкрити зміст права наймача та членів його сім'ї на приватизацію житла.*
3. *Чи є об'єктом приватизації частина квартири?*

6. Горошко уклала договір житлового найму з Поліщуком. За цим договором наймодавець Горошко здавала в користування (для проживання) наймачу Поліщуку будинок строком на 2 роки. Після закінчення строку дії договору наймодавець висунула вимогу до наймача про звільнення будинку. Але Поліщук відмовився, наполягаючи на укладенні договору на новий строк. Адвокат Антонов порадив Горошко звернутися до суду з виндикаційним позовом з метою захисту права власності, а студент-юрист 5-го курсу Семченко — із негативним позовом.

Питання:

1. *Як слід вирішити спір?*
2. *Яка з порад доцільніша? Відповідь обґрунтувати.*

6.7. ПОЗИЧКА (ДОГОВІР БЕЗОПЛАТНОГО КОРИСТУВАННЯ МАЙНОМ)

Поняття та елементи договору позички. Зміст договору позички. Форма договору позички. Право позичкодавця на відчуження речі. Розірвання договору позички. Припинення договору позички. Правові наслідки неповернення речі після закінчення строку користування нею.

У цивільному праві існують відносини безоплатного користування майном. У Цивільному кодексі України 2003 р. договір безоплатного користування майном названо «позичкою». За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку.

Відмінність договору позички від схожого з ним договору позики полягає в такому. За договором позички право власності на річ зберігається за її власником, річ передається в тимчасове користування. За договором позики річ передається у власність. За договором позички передається індивідуально визначена річ, а за договором позики може бути передана річ, визначена родовими ознаками, і гроші. Крім того, договір позички завжди безоплатний, а договір позики може бути як безоплатним, так і платним. У ст. 827 ЦК України визначається, що до договору позички застосовуються положення гл. 58 ЦК України щодо майнового найму (оренди).

Сторонами за договором позички є позичкодавець і користувач. Позичкодавцем можуть бути юридичні особи приватного права, якщо інше не визначено законом або установчими документами, юридичні особи публічного права, якщо це відповідає їх правовому статусу, а також фізичні особи. Разом з тим позичкодавцем може бути як власник майна, так і особа, яка здійснює управління цим майном. Законодавством встановлено певні обмеження щодо можливості надання майна в позичку юридичними особами. Юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, не може передавати річ у безоплатне користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю.

Відповідно до ст. 828 ЦК України договір позички між фізичними особами може укладатися усно, між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особами — у письмовій формі. Договір позички транспортного засобу, у якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається в письмовій формі. Деякі особливості має укладення договору позички будівлі, іншої капітальної споруди (ст. 793 ЦК України). Договір позички відносно нерухомості обов'язково укладається в письмовій формі, а якщо він укладається строком на один рік і більше, то підлягає ще й нотаріальному посвідченню.

Предметом договору позички можуть бути речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками, що є споживаними, неспоживаними та оборотоздатними.

До істотних умов договору позички належать предмет та безоплатність договору.

Обов'язки позичкодавця за договором позички прямо залежать від того, є договір реальним або консенсуальним. У консенсуальному договорі насамперед виникає обов'язок передати річ користувачу. Згідно зі ст. 830 ЦК України, якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування, друга сторона має право вимагати розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків. Позичкодавець повинен передати річ у стані та комплекті, обумовленому договором, а також повідомити користувача про всі недоліки речі й попередити користувача про всі права третіх осіб на річ. Позичкодавець зобов'язаний за власний рахунок здійснювати капітальний ремонт речі, переданої в позичку. Користувач зобов'язаний у належний спосіб утримувати отриману в безоплатне користування річ. Користувач зобов'язаний користуватися річчю за її призначенням або відповідно до мети, визначеної в договорі. Невиконання цієї умови є підставою для розірвання договору на вимогу позичкодавця (п. 2 ст. 834 ЦК України). Користувач зобов'язаний користуватися річчю особисто, якщо інше не встановлено договором (п. 2 ст. 833 ЦК України). Після закінчення строку дії договору позички користувач зобов'язаний повернути позичкодавцю річ у такому самому стані, що був на момент її передання (п. 3 ст. 833 ЦК України).

Договір позички може бути розірваний користувачем у будь-який час до спливу строку договору внаслідок повернення речі. Якщо річ потребує особливого догляду або зберігання, користувач зобов'язаний повідомити позичкодавця про відмову від договору не пізніше як

за сім днів до повернення речі. Позичкодавець має право до закінчення строку дії договору розірвати договір, якщо у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому або якщо користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору чи річ самочинно передана в користування іншій особі або в результаті недбалого поводження з річчю вона може бути знищена або пошкоджена. У п. 3 ст. 834 ЦК України передбачено, що особа, яка стала власником речі, переданої в користування, має право вимагати розірвання договору, який укладено без визначення строку. Про розірвання договору користувач має бути повідомлений заздалегідь у строк, що відповідає меті позички.

Згідно зі ст. 835 ЦК України договір позички припиняє існувати в разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, якій річ було передано в користування, якщо інше не встановлено договором.

Законом передбачено, що коли після припинення договору користувач не повертає річ, позичкодавець має право вимагати її примусового повернення, а також відшкодування завданих збитків.

6.8. ПІДРЯД

Загальні положення про підряд. Поняття та зміст договору підряду. Генеральний підрядчик і субпідрядчик. Права та обов'язки сторін договору підряду.

Зміст договору підряду. Ціна роботи. Кошторис. Строки виконання робіт.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження матеріалу. Право підрядчика на притримання. Якість роботи.

Відповідальність підрядчика за неналежну якість роботи. Гарантія якості роботи. Порядок обчислення гарантійного строку.

Договір побутового підряду. Форма договору побутового підряду. Публічна пропозиція (оферта) робіт. Гарантія прав замовника. Надання замовнику інформації про роботу.

Договір будівельного підряду. Право власності на об'єкт будівництва. Проектно-кошторисна документація. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження об'єкта. Гарантії якості в договорі будівельного підряду.

Система підрядних договорів у будівництві та організація договорних зв'язків. Договір субпідряду.

За договором підряду одна сторона (підрядчик) зобов'язується на власний ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ст. 837 ЦК України). Договір підряду консенсуальний, двосторонній та оплатний.

Договір підряду належить до так званих договорів про надання послуг. У Цивільному кодексі України 2003 р. договір підряду визначений як самостійний, окремий договір. Договір підряду спрямований на досягнення (виготовлення, перетворення, відновлення тощо) конкретного матеріалізованого результату і надання послуг, навіть якщо вони й не мали на меті створення матеріалізованого об'єкта.

Цивільним кодексом України встановлено кілька різновидів договору підряду: підряду (ст. 837 ЦК України); побутового підряду (ст. 865 ЦК України); будівельного підряду (ст. 875 ЦК України); підряду на проектні та пошукові роботи (ст. 887 ЦК України);

підряду на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт (ст. 892 ЦК України).

Сторонами в договорі підряду є підрядчик і замовник. **Підрядчик** — це особа, яка зобов'язується виконати замовлену роботу (послугу). **Замовник** — це особа, що замовляє виконання певної роботи (послуги), зобов'язуючись прийняти і оплатити її результат. Сторонами договору можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Підрядні роботи виконують створені спеціально для цього підприємства (будівельні, будівельно-монтажні, у сфері побутового обслуговування). У ст. 838 ЦК України вказано, що посередник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядчиків), залишаючись відповідальним перед замовником як генеральний підрядчик, а для субпідрядчика він є замовником. Для виконання встановлених законом окремих видів робіт підрядчик (субпідрядчик) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

У період ринкових реформ поширилися договори підряду на так звані давальницькі умови, що було врегульовано спеціальним Законом України «Про операції з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах» від 15 вересня 1995 р.

Істотними в договорі підряду є умови, що стосуються його предмета, ціни та строку виконання. Предметом договору підряду є результат виконаної підрядчиком роботи — це повинні бути чітко визначені індивідуальні характеристики речі, а також кількість, розміри, якість та інші необхідні умови, як правило, на розсуд замовника.

У ст. 839 ЦК України передбачено, що підрядчик зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, зі свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. Підрядчик відповідає за неналежну якість наданого ним матеріалу і устаткування, обтяженого правами третіх осіб. Якщо робота виконується з матеріалу, наданого замовником частково або в повному обсязі, відповідно до ст. 840 ЦК України підрядчик відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядчик зобов'язаний надати замовнику звіт про використання матеріалу та повернути його залишок. Якщо підрядчик виконує роботу з матеріалу замовника, згідно з договором він зобов'язаний використовувати матеріали відповідно до встановлених норм витрат і повернути залишок та основні відходи, а також відповідати за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків (ст. 840 ЦК України). Підрядчик зобов'язаний також вживати всіх заходів для збереження майна, переданого йому замов-

ником, та відповідає за втрату або пошкодження цього майна (ст. 841 ЦК України).

Згідно зі ст. 842 ЦК України ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку задачі підрядчиком визначеної договором роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку — сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

Істотною умовою договору підряду є ціна (ст. 843 ЦК України), яка визначається, як правило, у договорі. Якщо ціну в договорі не встановлено, вона встановлюється за рішенням суду на основі цін, що зазвичай застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат. Ціна в договорі підряду може бути визначена в кошторисі (ст. 844 ЦК України). Якщо робота здійснюється за кошторисом, складеним підрядчиком, цей кошторис набирає сили і стає частиною договору підряду з моменту підтвердження його замовником. Кошторис на виконання робіт може бути приблизний або твердий. Кошторис вважається твердим, якщо інше не встановлено договором.

Важливе значення в договорі підряду має строк виконання, яким визначається момент завершення підрядних робіт і задача їх результатів замовнику. Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються в договорі (ст. 846 ЦК України). Сторони можуть визначити в договорі початкові та проміжні строки виконання робіт.

Договір підряду двосторонній. Згідно з ним підрядчик і замовник набувають права та обов'язки, визначені у відповідних статтях Цивільного кодексу України. Цивільним кодексом України встановлюється також відповідальність сторін договору підряду за невиконання або неналежне виконання його умов (ст. 858 ЦК України).

За **договором побутового підряду** підрядчик, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ст. 865 ЦК України). Договір побутового підряду публічний. У п. 3 ст. 865 ЦК України вказано, що до відносин за договором побутового підряду, не врегульованих цим кодексом, застосовується законодавство про захист прав споживачів.

Публічний характер договору підряду визначає, що підприємець при укладенні договору не має права надавати перевагу одній особі перед іншою. Ціна надання послуг має бути однаковою для всіх. За наявності можливості надати послуги підприємець не має права відмовитися від

них. Договір побутового підряду укладається у формі договору приєднання (основні засади якого передбачені ст. 634 ЦК України). Замовник може відмовитися від такого договору, якщо він містить умови, які суттєво обмежують його права чи відповідальність підрядчика, або інші неприйнятні для замовника умови. Договір побутового підряду вважається укладеним у належній формі, якщо підрядчик видав замовникові квитанцію або інший документ, що підтверджує укладення договору. За договором побутового підряду підрядчик виконує роботу з власного матеріалу, а за бажанням замовника — з його матеріалу (ст. 870 ЦК України). Загальні правила підряду щодо ризиків випадкової загибелі або псування матеріалу поширюються на договір побутового замовлення.

Вартість робіт, виконуваних за договором побутового підряду, визначається за узгодженням сторін, якщо інше не передбачено у встановленому порядку преїскурантами (цінниками), тарифами тощо (ст. 873 ЦК України). Оплату замовник здійснює після передання йому роботи. За згодою замовника робота може бути ним оплачена при укладенні договору видачею авансу або в повному обсязі.

У разі нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи або іншого ухилення замовника від її прийняття підрядчик має право, письмово попередивши замовника, зі спливом двох місяців з дня такого попередження продати предмет договору побутового підряду за розумну ціну, а суму виторгу з вирахуванням усіх належних підрядчикові платежів внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника.

За **договором будівельного підряду** підрядчик зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядчикові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладається на підрядчика, прийняти об'єкт після завершення будівельних робіт і оплатити їх (ст. 875 ЦК України). Договори підряду в будівництві мають особливості, зумовлені тривалістю виробничого циклу, значними витратами і характером безпосередньо будівельного процесу, техніки, робочої сили. Крім того, будь-який об'єкт будівництва має територіальне закріплення — розміщується на певній ділянці. Тому при укладенні та виконанні договору підряду на капітальне будівництво слід ураховувати не тільки цивільне, адміністративне та фінансове законодавство, а й норми земельного та природоохоронного права.

Власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт до їх здачі замовникові є підрядчик (ст. 876 ЦК України). Саме він несе ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження об'єкта будівництва до його прийняття замовником, крім випадків, коли це сталося внаслідок обставин, що залежали від замовника (ст. 880 ЦК України).

Ціна договору встановлюється на підставі затвердженої замовником проектно-кошторисної документації (ст. 877 ЦК України). Підрядчик зобов'язаний здійснювати будівництво та пов'язані з ним будівельні роботи відповідно до проектної документації, що визначає обсяг, зміст робіт та інші вимоги, які висуваються до робіт та кошторису, що визначає ціну робіт. Договором будівельного підряду мають бути визначені склад і зміст проектно-кошторисної документації, а також яка зі сторін і в який строк зобов'язана надати відповідну документацію.

Відповідно до ст. 881 ЦК України на підрядчика покладається обов'язок страхування об'єкта будівництва.

Основний обов'язок замовника за договором підряду, у тому числі й будівельного, — прийняти та оплатити виконані роботи. Замовник організовує та здійснює прийняття робіт за власний рахунок, якщо інше не встановлено договором. У прийнятті робіт мають брати участь представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених законом або іншими нормативно-правовими актами. Замовник має право відмовитися від прийняття робіт у разі виявлення недоліків, які виключають можливість використання об'єкта для вказаної в договорі мети та не можуть бути усунені підрядчиком, замовником або третьою особою.

За невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором будівельного підряду підрядчик сплачує неустойку, встановлену договором або законом, і відшкодовує збитки в повному обсязі. Суми неустойки (пені), сплачені підрядчиком за порушення строків виконання окремих робіт, повертаються йому в разі закінчення всіх робіт до встановленого договором граничного терміну (ст. 883 ЦК України).

Цивільним кодексом України встановлена відповідальність замовника. Згідно зі ст. 886 ЦК України в разі невиконання або неналежного виконання замовником обов'язків за договором будівельного підряду він сплачує підрядчикові неустойку, встановлену договором або законом, і відшкодовує збитки в повному обсязі, якщо не доведе, що порушення договору сталося не з його вини.

За договором підяду на виконання проектних та пошукових робіт підрядчик зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та(або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх (ст. 887 ЦК України). Договір підяду на виконання проектних та пошукових робіт є різновидом підрядних договорів і на нього загалом поширюються норми законодавства, що регулюють підряд. До проектних робіт для будівництва належать роботи зі складання схем та інших матеріалів щодо розвитку й розміщення галузей економіки та промисловості, техніко-економічних обґрунтувань проектування й будівництва підприємств, споруд тощо. Проектною документацією визнаються затверджені текстові та графічні матеріали, якими визначаються містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, технічні, технологічні вирішення, а також кошториси об'єктів будівництва.

За договором підяду на виконання проектних та пошукових робіт замовник зобов'язаний передати підрядчику завдання на проектування, а також вихідні дані, необхідні для складання проектно-кошторисної документації (ст. 888 ЦК України). Права та обов'язки сторін за договором підяду на виконання проектних та пошукових робіт визначені відповідно у ст. 889 та 890 ЦК України.

За договором на виконання науково-дослідних (НДР) або дослідно-конструкторських та технологічних робіт (ДКТР) підрядчик (виконавець) зобов'язується здійснити за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її (ст. 892 ЦК України). Договір може охоплювати весь цикл виконання наукових досліджень, розробки та виготовлення зразків або окремі його етапи. Сторонами договору на виконання НДР і ДКТР є замовник та підрядчик (виконавець). Замовником може бути будь-яка дієздатна фізична або юридична особа, виконавцем — як фізична, так і юридична особа. Предметом договору на виконання НДР є здійснення наукового пошуку, а договору на виконання ДКТР — розробка конструктивного рішення виробу, створення зразка виробу, що реалізує це рішення, або нових прийомів, операцій і методів роботи, тобто нової технології.

Завдання для практичних занять

1. При виконанні підрядних робіт на замовлення приватної фірми «Модерн» (будівництво павільйону) громадянин Ковпак впав з даху споруди і в результаті одержаних травм став інвалідом І групи.

Питання:

1. Чи має право Ковпак вимагати відшкодування завданої здоров'ю шкоди від приватної фірми?
2. У чому полягають ризики підрядчика?
3. Чи змінилося б вирішення ситуації, якби за умовами завдання Ковпак уклав трудовий договір на час виконання роботи фірмою?

2. Громадянин Іваненко здав у ремонт до ТОВ «Автосервіс» автомобіль «Ауді». У договорі сторони обумовили вартість ремонту, яка за попередньою оцінкою становить 5000 грн, і строк виконання робіт — протягом двох тижнів з моменту здачі.

Через два тижні, коли Іваненко прибув за автомобілем, йому було запропоновано доплатити ще 600 грн за здійснений ремонт і профілактику охолоджувальної системи автомобіля. Про виконання цих робіт сторони не домовлялися. Представник ТОВ «Автосервіс» пояснив, що необхідність виконання таких робіт виявилась у процесі загального ремонту. Іваненко відмовився оплатити вартість додаткових робіт.

Питання:

Як слід вирішити спір?

3. Громадянин Ніколенко здав до майстерні з ремонту аудіо- та відеоапаратури відеомагнітофон «Соні». Через кілька днів у майстерні було вчинено крадіжку, відеомагнітофон разом з іншими речами викрадено. Під час розслідування було встановлено, що з вини працівника майстерні в ніч крадіжки приміщення майстерні не охоронялось. Ніколенко пред'явив позов про компенсацію вартості відеомагнітофону, понесених витрат і моральної шкоди від майстерні.

?

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Чи змінилося б вирішення ситуації, якби приміщення охоронялося?

4. Для будівництва нового підприємства з виробництва корисних добрив за результатами тендеру було укладено державний контракт між замовником «Хімпром» і підрядчиком «Спецтрест».

Будівництво було включено в титульний список і мало бути завершено протягом трьох років. Фінансування будівництва здійснювалося за рахунок державного бюджету і власних фінансових ресурсів замовника.

Після трьох років будівництво через відсутність державних коштів було законсервовано за рішенням Міністерства промисловості України. Керуючись таким рішенням, замовник відмовився від оплати вартості виконаних робіт і витрат на консервацію об'єкта.

Підрядчик, не отримавши відповіді на заявлену претензію, звернувся до господарського суду.

?

Питання:

Підготувати проект рішення господарського суду по суті спору.

5. За договором будівельного підряду підрядчик «Будмонтаж» збудував стоквартирний житловий будинок. Замовником будівництва був виконавчий комітет Київської міської ради. Будинок був прийнятий в експлуатацію згідно з актом Державної комісії. Поселившись у квартири згідно з виданими ордерами, мешканці звернулися зі скаргою про недоліки будівництва. Зокрема, у квартирі № 15 не було входних дверей, у квартирах верхнього поверху протекла стеля, у квартирі № 30 не було віконних шибок. Мешканці будинку вимагали усунення зазначених недоліків і застосування відповідних штрафних санкцій до підрядчика.

?

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Як слід вирішити спір?

6.9. ПОСЛУГИ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Поняття договору про надання послуг. Виконання договору про надання послуг. Правове регулювання договорів про надання послуг. Особливості договорів про надання послуг.

Форми договору про надання послуг. Зміст договору про надання послуг. Права та обов'язки сторін договору. Плата за договором про надання послуг. Відшкодування виконавцеві фактичних витрат за договором про безоплатне надання послуг.

Строк договору про надання послуг. Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг. Припинення договору про надання послуг. Розірвання договору про надання послуг.

За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується на замовлення другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ст. 901 ЦК України).

Главою 63 ЦК України регулюються послуги, а також загальні положення про послуги. Відповідно до ст. 901 ЦК України положення цієї глави можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання.

Зобов'язання про надання послуг — це договірні зобов'язання, до яких належать перевезення, транспортне експедирування, доручення, страхування, комісія, туристичне обслуговування, зберігання, інформаційні послуги, позика, кредит, банківський рахунок, банківський вклад, управління майном, оплатне надання послуг тощо. Спільність усіх зазначених договірних зобов'язань полягає в тому, що їх об'єктом є послуги нематеріального характеру.

До істотних умов договору про оплатне надання послуг належить оплата, тобто її розмір, терміни та порядок внесення (ст. 903 ЦК України). У разі неможливості виконання договору про надання послуг не з вини виконавця замовник зобов'язаний виплатити виконавцю розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов'язаний виплатити виконавцю плату в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом.

У ст. 902 ЦК України встановлено, що виконавець повинен надати послугу особисто. Це зрозуміло, тому що вибір особи в цьому разі залежить від рівня її кваліфікації, відповідальності, добросовісності та інших якостей, що мають значення для надання послуг. Закон надає можливість виконавцю в окремих випадках, встановлених договором, покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору. До особи виконавця висуваються й певні вимоги, зокрема отримання спеціальної ліцензії, певної кваліфікації тощо.

Відповідальність виконавця настає за порушення договору про надання послуг. Збитки, завдані замовнику невиконанням або нена належним виконанням договору, підлягають відшкодуванню виконавцем у разі наявності його вини в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором (ст. 906 ЦК України).

Згідно зі ст. 907 ЦК України договір про надання послуг може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від нього, у порядку та на підставах, встановлених законом або за домовленістю сторін. Порядок і наслідки розірвання договору про надання послуг визначаються домовленістю сторін або законом.

6.10. ТРАНСПОРТНІ ДОГОВОРИ

Загальні положення про перевезення. Види перевезення. Правове регулювання перевезення.

Зміст, укладення та оформлення договорів перевезення вантажів. Відповідальність сторін договору.

Договір про буксирування.

Договір перевезення пасажирів та багажу: особливості укладення та зміст. Права та обов'язки сторін договору.

Поняття договору чартера (фрахтування). Правове регулювання договору чартера. Види договорів.

Претензії та вчинення позовів за договірними перевезеннями. Позови щодо перевезення в закордонному сполученні.

Поняття договору транспортного експедирування. Відповідальність експедитора за договором транспортного експедирування.

Загальні положення про перевезення

Транспорт є самостійною сферою економічної діяльності, що діє за особливими правилами. Транспорт здійснює специфічні послуги, спрямовані на переміщення товару чи людини у просторі. У транспортних відносинах зазвичай беруть участь два суб'єкти: транспортна організація (власник транспорту) і особа, зацікавлена у транспортуванні. Ці відносини як урегульовані нормами права набувають форму зобов'язально-правових відносин. Зобов'язання перевезення полягає в тому, що перевізник зобов'язується перевезти вантаж чи пасажирів в зазначений пункт призначення, а відправника вантажу (багажу), пасажирів чи іншу особу зобов'язують сплатити винагороду за надані транспортні послуги (сплатити провізну плату).

При здійсненні зобов'язань перевезення можуть виникнути інші зобов'язання, пов'язані з транспортними послугами (організаційні з перевезення, експедиційні, орендні тощо). Таким чином, **транспортними** називаються **зобов'язання** з перевезення вантажів, пасажирів і багажу, а також інші зобов'язання з надання транспортних послуг, пов'язаних з перевезенням, або спрямовані на переміщення вантажів іншими способами. Поділ транспорту на види зумовлюється відмінністю транспортних засобів (повітряне чи морське судно, поїзд), а та-

кож різним природним середовищем їх експлуатації (наприклад, річковий чи морський транспорт).

Цивільний кодекс України визначає лише найпринциповіші правила щодо перевезення вантажу, пасажирів і багажу, а також інших транспортних зобов'язань (гл. 64, 65 ЦК України). Згідно з п. 2 ст. 908 ЦК України загальні умови перевезення визначаються Цивільним кодексом, іншими законами України, транспортними кодексами, статутами, іншими нормативно-правовими актами та правилами. Таким чином, основна частина транспортних відносин повинна регулюватися на рівні спеціальних законів.

За загальним правилом (ст. 908 ЦК України) перевезення вантажу, пасажирів і багажу здійснюється на підставі договору перевезення. Організаційні умови укладаються в зустрічних діях сторін зобов'язання перевезення: перевізник повинен подати під навантаження справні транспортні засоби, а відправник вантажу — пред'явити вантаж до перевезення.

Попередні умови укладення договору вантажного перевезення можуть набирати такі правові форми:

- заявок (замовлень) на залізничному, річковому, автомобільному й повітряному транспорті;
- договорів про організацію перевезень (річних, навігаційних тощо);
- адміністративно-планових актів (в особливих випадках).

Договір про організацію перевезень становить форму організації відносин між перевізником та власником вантажу і застосовується при систематичних перевезеннях вантажу на довгостроковій основі (ст. 914 ЦК України). Суть цього договору полягає в тому, що перевізник зобов'язується у встановлений термін приймати, а власник вантажу (відправник) — пред'являти до перевезення вантажі в обумовленому обсязі. За природою він не є договором перевезення, має консенсуальний, взаємний характер і спрямований на забезпечення планомірних відправлень вантажів. Істотними умовами договору вважаються обсяги й терміни надання транспортних засобів і пред'явлення вантажів до перевезення, а також порядок розрахунків сторін. Договори про організацію перевезень у транспортних статутах називаються по-різному: річні, навігаційні та ін.

Договір перевезення вантажу укладається між транспортною організацією і відправником вантажу. Учасником зобов'язання перевезення може бути й одержувач вантажу, якщо ним не є безпосередньо

відправник вантажу (власник). Договір перевезення вантажу визнається як угода, за якою перевізник зобов'язується доставити довірений йому відправником вантаж до пункту призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату (ст. 909 ЦК України). Договір перевезення вантажу взаємний і платний. Він вважається укладеним лише після передання вантажу перевізнику, а отже, є реальним. Тільки на морському транспорті договір перевезення, що називається договором фрахтування, або чартером, консенсуальний. Договір перевезення вантажу суто формальний. Він завжди укладається в письмовій формі, причому часто з дотриманням обов'язкових реквізитів, що встановлюються законодавством.

Договір перевезення, як правило, має публічний характер. Однак для цього мають дотримуватися певні умови:

- по-перше, перевізником повинна бути спеціалізована комерційна організація, що здійснює перевезення транспортом загального користування;
- по-друге, відповідно до транспортного законодавства чи ліцензії ця організація повинна бути наділена функціями суспільного перевізника, зобов'язаного здійснювати перевезення за вимогою того, хто звернувся;
- по-третє, ця організація повинна бути включена в особливий перелік осіб, зобов'язаних здійснювати перевезення транспортом загального користування, що підлягає обов'язковому опублікуванню.

Для укладення договору перевезення застосовується система єдиного документа. Заповнення і видача такого документа має важливе доказове значення. Залежно від виду документа, що визначає оформлення перевезення (ст. 909 ЦК України), розрізняють такі системи:

- накладної, застосовуваної практично на всіх видах транспорту;
- коносаментна;
- чартера, що зазвичай застосовується на морському транспорті.

Суб'єктами зобов'язання є перевізник і відправник вантажу. Відправником можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права, перевізником — лише комерційна організація чи приватний підприємець, що мають право здійснювати вантажні перевезення за законом чи на підставі ліцензії.

Предмет договору перевезення становлять послуги з доставки переданих перевізнику вантажів до пункту призначення. Ці послуги охоплюють не лише безпосередньо транспортування вантажів, а й інші дії, зокрема збереження, видачу вантажу одержувачу, навантаження і вивантаження. Згідно зі ст. 919 ЦК України перевізник зобов'язаний доставити вантаж до пункту призначення у визначені договором терміни, якщо інший термін не встановлений транспортним законодавством, а якщо терміни не обумовлені в договорі — у розумний термін.

Внесення провізної плати (фрахту на морському транспорті) та інших платежів є найважливішим обов'язком відправника вантажу. Розмір цієї плати встановлюється угодою сторін, якщо інше не встановлено транспортним законодавством. Виняток становить лише перевезення транспортом загального користування: провізна плата в цьому разі набирає форму твердого тарифу, затверджуваного в порядку, встановленому транспортними статутами і кодексами.

В основу майнової відповідальності учасників зобов'язання з перевезення вантажів покладено загальні принципи відповідальності в цивільному праві. У ст. 920 ЦК України передбачено, що в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язань з перевезення сторони несуть відповідальність, встановлену договором, якщо інше не встановлено Цивільним кодексом, транспортними статутами і кодексами.

Разом з тим відповідальність глибоко специфічна. Насамперед вона належить до випадків обмеженої відповідальності — обмежує право на повне відшкодування збитків порівняно із загальним порядком. Обмеження можуть поширюватися на упущену вигоду й навіть на частину реального збитку.

Особливість відповідальності за порушення зобов'язань з перевезення полягає в тому, що вона може наставати не тільки за порушення вже укладеного договору, а й за невиконання дій, пов'язаних з організацією перевезень. Наприклад, відповідальність перевізника за неподання транспортних засобів і відправника за їх невикористання (ст. 921 ЦК України). У п. 2 ст. 921 ЦК України встановлено зразковий перелік обставин, при настанні яких перевізник чи відправник звільняється від відповідальності.

Відповідальність перевізника за несхоронність вантажу. Несхоронність вантажу може виявлятися в його втраті, нестачі й ушкодженні (псуванні).

Загальною умовою відповідальності перевізника є провина, що презумується. Перевізник відповідальний за несахоронність вантажу після його прийняття до перевезення і видачі вантажоодержувачу, якщо не доведе, що втрата, нестача чи псування вантажу відбулися через обставини, яким він не міг запобігти й усунення яких від нього не залежало.

Обсяг і характер відповідальності залежать від змісту порушеного обов'язку.

Відповідальність за неподання транспортних засобів чи за їх невикористання (ст. 921 ЦК України). Відповідальність перевізника за несахоронність перевезеного вантажу обмежується частиною реального збитку, заподіяного вантажовласнику (п. 2 ст. 924 ЦК України).

Договір перевезення пасажирів і багажу. До завдань транспорту належить переміщення пасажирів і їхнього багажу.

Згідно з договором перевезення пасажирів і багажу одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти пасажирів в обумовлений пункт призначення, а в разі здачі багажу — доставити його до пункту призначення й видати, а інша сторона (пасажир) зобов'язується сплатити за проїзд встановлену суму, а в разі здачі багажу — плату за його провезення. Цей договір взаємний, оплатний і консенсуальний.

Договір перевезення пасажирів транспортом загального користування публічний. Перевезення пасажирів регулюється в загальній формі ст. 910 ЦК України, статутами і кодексами, а також діючими на всіх видах транспорту загального користування Правилами перевезення пасажирів.

Основний обов'язок пасажирів — сплатити провізні платежі. Виявлений на транспорті пасажир без квитка зобов'язаний сплатити штраф у встановленому розмірі і, крім того, вартість проїзду до найближчої станції (порту). Пасажири зобов'язані дотримувати встановлених правил перевезень. Перевізник зобов'язаний доставити пасажирів до пункту призначення. Перевізник відповідальний за затримку відправлення пасажирів, а також за запізнення прибуття до пункту призначення. Відповідальність перевізника настає за наявності його провини і полягає у сплаті неустойки (штрафу) у розмірі, встановленому нормативними актами. Провина перевізника в такому простороченні презумується.

За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених догово-

ром послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу (ст. 929 ЦК України).

Цей договір оплатний і взаємний. Розмір плати експедитору встановлюється договором транспортного експедирування, якщо інше не встановлено законом. Якщо розмір плати не встановлений, клієнт повинен виплатити експедитору розумну плату.

Предмет договору становлять послуги, пов'язані з перевезенням вантажу. Форма договору — проста письмова (ст. 930 ЦК України).

Сторонами договору є клієнт та експедитор. Клієнтами можуть бути будь-які особи, зацікавлені в отриманні експедиційних послуг, експедитором — лише особа, яка має відповідну ліцензію на здійснення транспортно-експедиційних послуг.

Договором транспортного експедирування може передбачатись надання додаткових послуг, необхідних для доставки вантажу (перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання в пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо).

Експедитор має право залучити до виконання своїх обов'язків інших осіб. У разі залучення експедитором до виконання своїх обов'язків за договором транспортного експедирування інших осіб експедитор відповідає перед клієнтом за порушення договору.

Клієнт або експедитор має право відмовитися від договору транспортного експедирування, попередивши про це другу сторону в розумний строк. Сторона, яка заявила про таку відмову, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки, завдані їй у зв'язку з розірванням договору.

Завдання для практичних занять

1. Між КСП «Захід» і Управлінням залізниць Кіровоградської області було укладено договір про перевезення 50 т помідорів свіжого врожаю овочепереробному заводу. Було подано два вагони і повністю їх завантажено. На станції призначення при прийнятті вантажу було виявлено повну непридатність помідорів для переробки. В акті експертизи зазначалося, що помідори було забруднено залишками ви-

парів мінеральних добрив, тому продукція не може бути використана через загрозу отруєння і підлягає терміновому знищенню.

Встановлено також, що мінеральні добрива були одержані агрофірмою «Колос». Після вивантаження добрив вагони одразу були подані під завантаження продукцією для КСП «Захід». Останнє звернулося до залізниці про відшкодування збитків.

Питання:

- 1. Проаналізуйте ситуацію з позицій права.*
- 2. Хто має право вимагати відшкодування збитків?*
- 3. Хто є суб'єктом відповідальності за збитки, завдані КСП «Захід»?*
- 4. Наведіть визначення поняття «придатність рухомого складу щодо технічного і комерційного стану».*
- 5. Як слід вирішити спір?*

2. Студенти Недбайло, Федоров, Пшенишнюк їхали на гірськолижну базу автобусом Львів–Закопане. При посадці в автобус з дозволу водія вони помістили в багажне відділення автобуса три пари гірських лиж і три спортивні сумки.

Прибувши в Закопане, студенти не виявили двох сумок і заявили претензію водію про зникнення гірськолижного спорядження. З їхніх слів спорядження було в цих двох сумках, у третій сумці були продукти харчування. Водій відмовився зафіксувати факт пропажі, оскільки вміст сумок був йому невідомий.

Студенти звернулися з позовом до АТП-1212 про відшкодування вартості спорядження (три пари гірськолижних чобіт, три спортивних костюми та інші речі особистого користування) на загальну суму 5000 грн та моральної шкоди в сумі 2000 грн.

Питання:

Як слід вирішити спір?

6.11. ЗБЕРІГАННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗБЕРІГАННЯ

Поняття договору зберігання (схову). Підстави виникнення зобов'язань зі зберігання (схову). Зміст договору зберігання (схову). Основні види договору зберігання (схову).

Зберігання на товарному складі. Складські документи. Варанти.

Спеціальні види зберігання. Зберігання речі в ломбарді. Зберігання речі в банку. Зберігання речі в камерах схову та інші договори зберігання (схову).

Договір охорони. Особливості правового регулювання договору охорони.

За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберегти річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності (ст. 936 ЦК України). Договір зберігання регулює відносини, пов'язані зі зберіганням, у побутовій сфері. Він характеризується односторонністю, безоплатністю, реальністю та особистісністю договірних зв'язків. У п. 2 ст. 936 ЦК України передбачено договір зберігання у професійній сфері: якщо зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (професійний зберігач), може бути встановлений обов'язок зберігача зберігати річ, яка буде передана зберігачеві в майбутньому. Цей договір двосторонній, оплатний та консенсуальний.

Договір зберігання вважається публічним, якщо речі зберігаються суб'єктом підприємницької діяльності на складах (у камерах, приміщеннях) загального користування (п. 3 ст. 936 ЦК України).

Розрізняється зберігання загальне та спеціальне. **Загальне зберігання** регулюється загальними засадами про зберігання і поширюється на всі спеціальні види зберігання (ст. 936–955 ЦК України). **Спеціальні види зберігання** мають певні особливості, що впливають зі специфіки діяльності осіб, які здійснюють послуги щодо зберігання (ст. 967–978 ЦК України). До спеціальних видів зберігання належить зберігання речі в ломбарді (ст. 967 ЦК України), цінностей у банку (ст. 969 ЦК України), речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту (ст. 972 ЦК України), у гардеробі ор-

ганізацій (ст. 973 ЦК України), речей пасажира під час його перевезення (ст. 974 ЦК України), речей у готелі (ст. 975 ЦК України), речей, що є предметом спору (ст. 976 ЦК України), а також зберігання автотранспортних засобів (ст. 977 ЦК України), договорів охорони (ст. 978 ЦК України) та ін.

Залежно від виду речей, що передаються на зберігання, розрізняють зберігання регулярне (коли зберігаються індивідуально визначені речі) та іррегулярне (коли об'єктом зберігання є родові речі). У разі іррегулярного зберігання відбувається змішування речей, переданих на зберігання, з іншими речами одного роду та однієї якості (ст. 941 ЦК України). Особа, яка передала речі для іррегулярного зберігання, набуває права спільної власності разом з іншими поклажодавцями щодо всього майна, переданого на зберігання зберігачеві.

Сторонами договору зберігання є поклажодавець і зберігач. Предмет договору зберігання становить послуга, що полягає у виконанні корисних дій, спрямованих на прийняття, зберігання та подальше повернення зберігачем певного об'єкта. Об'єктом зберігання, як правило, є рухома річ, яка може бути визначена як індивідуально, так і родовими ознаками.

До істотних умов договору зберігання належить строк (ст. 938 ЦК України). Розрізняють договір зберігання строковий, що укладається на визначений строк, і безстроковий, що припиняється вимогою повернути річ, що перебуває на зберіганні.

Договір зберігання укладається в письмовій формі у випадках, встановлених ст. 208 ЦК України. Договір на зберігання речі в майбутньому має бути укладений у письмовій формі незалежно від вартості речі. Письмова форма договору вважається дотриманою, якщо прийняття речі на зберігання посвідчено розпискою, квитанцією або іншим документом, що підписаний зберігачем. Плата за зберігання встановлюється договором. Якщо зберігання припинилося достроково через обставини, за які зберігач не відповідає, він має право на пропорційну частину плати (ст. 946 ЦК України).

Договір зберігання на товарному складі. Уперше в Цивільному кодексі України 2003 р. врегульовано договір зберігання на товарному складі. За договором складського зберігання товарний склад зобов'язується за плату зберігати товар, переданий йому поклажодавцем, і повернути цей товар у схоронності (ст. 957 ЦК України). То-

варним складом є організація, яка зберігає товар та надає послуги, пов'язані зі зберіганням, на засадах підприємницької діяльності (ст. 956 ЦК України).

Зберігання речі в ломбарді (ст. 967, 968 ЦК України). Суб'єктами зберігання речі в ломбарді з одного боку є ломбард (зберігач) як юридична особа, з іншого — фізична особа (поклажодавець). Форма договору зберігання в ломбарді є письмовою і оформляється видачею поклажодавцю іменної квитанції (п. 1 ст. 967 ЦК України).

Зберігання цінностей у банку (ст. 969–971 ЦК України). Зберігачем за даним договором може бути виключно банк, правовий статус якого визначається спеціальним законодавством. Банк може прийняти на зберігання документи, цінні папери, дорогоцінні метали, каміння, інші коштовності та цінності (п. 1 ст. 969 ЦК України). Цей договір укладається в письмовій формі.

У ст. 970 ЦК України передбачено договір про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком. Банк приймає від поклажодавця цінності, контролює їх поміщення до сейфа та одержання їх із сейфа. За договором про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком, банк зобов'язаний лише надати індивідуальний банківський сейф і не відповідальний за його зміст (ст. 971 ЦК України).

Договір зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту має публічний характер, оскільки камери схову загального користування, що перебувають у віданні організацій та підприємств транспорту, зобов'язані приймати для зберігання речі пасажирів та інших осіб незалежно від наявності у них проїзних документів (ст. 972 ЦК України).

Зберігання речей у гардеробі організації має певні особливості. Зберігачем речей є юридична особа, яка має відповідний гардероб (ст. 973 ЦК України). Зберігач речі, зданої до гардеробу, незалежно від того, здійснюється зберігання за плату чи безоплатно, зобов'язаний вжити всіх заходів забезпечення схоронності речі.

Зберігання речей пасажира під час його перевезення (ст. 974 ЦК України). За цим договором зберігачем є власник відповідного транспортного засобу. Поклажодавцем може бути лише пасажир.

Зберігання речей у готелі (ст. 975 ЦК України). Готель відповідає за схоронність речей, внесених до готелю особою, яка проживає в ньому. Готель відповідає за втрату грошей, інших цінностей лише за умови, що вони були окремо передані готелю на зберігання.

Зберігання речей, що є предметом спору (секвестр). Законом передбачено два види секвестрів: договірний та судовий.

За договірним секвестром дві або більше осіб, між якими виник спір про право на річ, можуть передати цю річ третій особі, що зобов'язується після розв'язання спору повернути річ особі, якій вона буде присуджена судом або вирішена за погодженням усіх осіб, між якими є спір (п. 1 ст. 976 ЦК України).

За судовим секвестром річ, що є предметом спору, може бути передана за рішенням суду на зберігання особі, призначеній судом, або особі, визначеній за домовленістю осіб, між якими є спір (п. 2 ст. 976 ЦК України). Судовий секвестр платний; плата встановлюється за рахунок сторін, між якими виник спір.

У Цивільному кодексі України 2003 р. передбачений новий вид зберігання — **зберігання автотранспортних засобів** (ст. 977). Це публічний договір, що передбачає зберігання автотранспорту суб'єктом підприємницької діяльності. Прийняття автотранспортного засобу на зберігання посвідчується квитанцією (номером, жетоном).

Договір охорони є різновидом договору зберігання. За договором охорони охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, яких охороняє. Володілець такого майна або особа, яка охороняється, зобов'язані виконувати передбачені договором правила особистої та майнової безпеки і щомісяця сплачувати охоронцю встановлену плату (ст. 978 ЦК України).

Розрізняють договір охорони майна та договір охорони особи (сек'юриті).

Завдання для практичних занять

1. На період літніх канікул за усною домовленістю з комендантом гуртожитку та студентами третього курсу Іванченко та Сафоновим у кімнаті, де вони проживали, було залишено їх власні речі: светри, ковдри, книжки, зошити, холодильник та телевізор. Повернувшись після канікул, студенти не виявили своїх речей у кімнаті, двері в яку були пошкоджені. Студенти звернулися з претензією до коменданта гуртожитку, який відмовив їм роз'яснити ситуацію.

Питання:

1. Як слід вирішити ситуацію?
2. Які умови зберігання майна в гуртожитках, готелях?
3. Чи виникли правовідносини з договору схову в цій ситуації?

2. Гр-ка Омелько поклала свою валізу в автоматичну камеру схову на залізничному вокзалі м. Суми. Наступного дня, повернувшись за валізою, Омелько виявила, що та зникла, а гніздо камери схову відкрите. Омелько звернулася до керівництва залізниці з вимогою про відшкодування вартості речей, які були у валізі, на суму 15 тис. грн.

Питання:

1. Які правовідносини виникли між громадянкою Омелько і керівництвом залізниці?
2. Хто повинен відшкодувати збитки, завдані Омелько?
3. Проаналізуйте ситуацію.

6.12. ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ

Поняття страхування, правове регулювання страхування. Страхове зобов'язання.

Зобов'язання з добровільного страхування. Зобов'язання з обов'язкового страхування.

Об'єкти страхування. Види страхування. Страховий ризик і страховий випадок.

Договір страхування. Форма та істотні умови договору страхування. Права та обов'язки сторін за договором страхування. Страховий поліс.

Співстрахування. Договір перестрахування. Страховий ризик. Умови та порядок здійснення страхової виплати. Страхова сума. Страховий платіж. Страховий тариф. Франшиза. Відповідальність страховика.

Обов'язкове страхування.

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується в разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальнику) або іншій визначеній у договорі особі грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України). Страхові правовідносини врегульовані спеціальним Законом України «Про страхування». Цим Законом (ст. 7) передбачені імперативні норми обов'язкового страхування.

Обов'язкове і добровільне страхування оформляється договором страхування (страховим полісом). Договір страхування є документом, що підтверджує виникнення та існування страхових правовідносин. У ст. 16 Закону України «Про страхування» **договір страхування** — це письмова угода між страхувальником та страховиком, за якою страховик зобов'язується в разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, визначеній страхувальником, або на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, надати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору.

Предметом договору страхування (ст. 980 ЦК України) можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з життям,

здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Форма договору страхування обов'язково письмова; у разі недотримання письмової форми договору він вважається нікчемним (ст. 981 ЦК України). Договір страхування може укладатися шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката).

Істотними умовами договору страхування є предмет договору, страховий випадок, грошова сума, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Договір страхування набирає силу з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором.

Під **страховим ризиком** розуміють обумовлені в договорі події, шкідливий наслідок яких може спричинити зменшення чи втрату майнових інтересів страхувальника.

Страховий випадок — це передбачена договором страхування або законодавством подія, що відбулася, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (вигодонабувачу).

Страхова сума в договорі страхування визначає граничний розмір зобов'язань страховика щодо відшкодування збитків, зумовлених настанням страхового випадку.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) — це плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Страховий тариф — це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми чи об'єкта страхування.

Учасниками договору страхування є страховик, страхувальник, застрахована особа, вигодонабувач та страхові посередники (страхові агенти та страхові брокери). Згідно зі ст. 2 Закону України «Про страхування» страховиками визнаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю.

Згідно зі ст. 985 ЦК України страхувальник має право укласти зі страховиком договір на користь третьої особи, якій страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату в разі досягнення нею певно-

го віку або настання іншого страхового випадку. Страхувальнику надано також право при укладенні договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також замінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування.

У ст. 986 ЦК України передбачено співстрахування — за згодою страхувальника предмет договору страхування може бути застрахований за одним договором страхування кількома страховиками (співстрахування) з визначенням прав та обов'язків кожного зі страховиків.

Законом встановлено, що за погодженням між співстраховиками і страхувальником один із співстраховиків може представляти всіх інших співстраховиків у відносинах зі страхувальником, залишаючись відповідальним перед ним у розмірах своєї частки.

Договір перестрахування. За цим договором страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником (ст. 987 ЦК України). Страховик, який уклав договір перестрахування, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі відповідно до договору страхування.

Страховик здійснює страхову виплату відповідно до умов договору на підставі заяви страхувальника (його правонаступника) або іншої особи, визначеної договором, і страхового акта (аварійного сертифіката).

Договір страхування припиняється у випадках, встановлених договором або законом (ст. 997 ЦК України):

- якщо страхувальник прострочив внесення страхового платежу і не сплатив його протягом десяти робочих днів після пред'явлення страховиком письмової вимоги про сплату страхового платежу, страховик може відмовитися від договору страхування, якщо інше не встановлено договором;
- страхувальник або страховик може відмовитися від договору страхування в інших випадках, встановлених договором.

Страхувальник або страховик зобов'язаний повідомити другу сторону про свій намір відмовитися від договору страхування не пізніше як за тридцять днів до припинення договору, якщо інше не встановлено договором. Страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування без згоди на це страхувальника, який не допускає порушення договору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наслідки припинення договору страхування встановлено такі:

- якщо страхувальник відмовився від договору страхування (крім договору страхування життя), страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення строку договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, та фактично здійснених страховиком страхових виплат;
- якщо відмова страхувальника від договору обумовлена порушенням умов договору страховиком, страховик повертає страхувальникові сплачені ним страхові платежі повністю;
- якщо страховик відмовився від договору страхування (крім договору страхування життя), страховик повертає страхувальникові сплачені ним страхові платежі повністю;
- якщо відмова страховика від договору зумовлена невиконанням страхувальником умов договору страхування, страховик повертає страхувальникові страхові платежі за період, що залишився до закінчення строку договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, та фактично здійснених страхових виплат.

Наслідки відмови від договору страхування життя встановлюються законом.

У ст. 998 ЦК України визначено обставини, згідно з якими договір страхування вважається нікчемним або недійсним. Договір страхування також визнається недійсним судом, якщо його укладено після страхового випадку або об'єктом страхування є майно, яке підлягає конфіскації.

Завдання для практичних занять

1. Пасажир Лебідько придбав проїзний квиток на проїзд Київ — Дніпропетровськ. Проходячи пероном через касовий зал, де виконувалися часткові ремонтні роботи та реконструкція, пасажир Лебідько зазнав тілесних ушкоджень внаслідок падіння фрагменту стелі. Машиною швидкої допомоги Лебідько був доставлений до лікарні швидкої допомоги і госпіталізований. Витрати на лікування за 14 днів становили 980 грн.

?

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію з урахуванням Правил обов'язкового страхування пасажирів на транспорті.

2. *Кому слід висунути вимогу про відшкодування шкоди: залізниці чи компанії?*
3. *Письмово складіть юридичне обґрунтування виплати (невиплати) суми відшкодування як юрисконсульт страхової компанії.*

2. За договором майнового страхування, укладеним між громадянином Романчуком і страховою компанією «Магнолія», було застраховано приватний житловий будинок на суму 50 тис. грн при його страховій оцінці 66 тис. грн.

Внаслідок пожежі від удару блискавки будинок було значно пошкоджено. Згідно з аварійним сертифікатом збитки становили 20 тис. грн.

Питання:

На який розмір страхового відшкодування має право Романчук?

3. Громадянин Сівко застрахував у страховій акціонерній компанії «Дніпро» цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну належним йому транспортним засобом, на суму 2000 грн.

9 березня 2003 р., перебуваючи за кермом власного автомобіля «Шкода», Сівко скоїв наїзд на пішохода Дмитруліна і травмував його. Дмитрулін пред'явив позов до Сівка про відшкодування 500 грн збитків (витрати на лікування та догляд, вартість пошкодженого одягу) і 1000 грн моральної шкоди. Рішенням суду із Сівка на користь Дмитруліна було присуджено 500 грн відшкодування збитків і 850 грн моральної шкоди.

Сівко звернувся до страхової акціонерної компанії «Дніпро» про виплату страхового відшкодування.

Питання:

1. *Проаналізуйте ситуацію з позицій права.*
2. *Проаналізуйте Положення про порядок страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів.*
3. *Чи має страхове акціонерне товариство «Дніпро» право на суброгацію?*

6.13. ДОГОВІР ДОРУЧЕННЯ

Договір доручення. Поняття та зміст договору доручення. Строк дії договору доручення.

Особисте виконання договору доручення.

Припинення договору доручення. Наслідки припинення договору доручення.

Обов'язки спадкоємця повіреного та ліквідатора юридичної особи – повіреного.

Співвідношення договору доручення та комерційного представництва.

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя (ст. 1000 ЦК України). Отже, предметом договору доручення є виконання однією особою від імені іншої юридичних дій. Найчастіше такі юридичні дії пов'язані з виконанням цивільно-правових угод. Договір доручення ще називають договором про представництво.

Договір доручення двосторонній, консенсуальний, може бути як оплатний, так і неоплатний. Форма договору доручення може бути усною і письмовою відповідно до загальних правил про форму договору. Договори доручення, що укладаються за нотаріальною формою, можуть бути нотаріально посвідчені (наприклад, доручення на укладення договору купівлі-продажу квартири).

У договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Ці дії повинні бути правомірними, конкретними та здійсненними (ст. 1003 ЦК України). Договір доручення має особисто-довірчий (фідуціарний) характер. Принцип особистого виконання доручення повіреним закріплений у ст. 1005 ЦК України. Повірений має право передати виконання доручення іншій особі (заступнику), якщо це передбачено договором або якщо повірений був примушений до цього обставинами з метою охорони інтересів довірителя.

Предметом договору доручення можуть бути тільки юридичні дії повіреного: підписання документів, укладення угод тощо. Однак при

виконанні юридичних дій повірена особа виконує й фактичні дії: здійснює пошук контрагентів, оглядає майно, вивчає документи тощо. Але ці фактичні дії не мають самостійного значення, вони підпорядковані меті виконання юридичних дій. Мета договору доручення полягає у здійсненні повіреним прав довірителя, набутті, зміні та припиненні для нього прав і обов'язків шляхом здійснення угод.

Основний обов'язок повіреного — виконувати доручення відповідно до вказівок довірителя. Повірений зобов'язаний повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про процес виконання його доручення; надати звіт про виконання доручення та виправдані документи, якщо це обумовлюється договором та характером доручення (ст. 1006 ЦК України). Дії повіреного щодо третіх осіб, які здійснені в межах визначених договором повноважень, створюють або припиняють права та обов'язки безпосередньо для довірителя. Власне повірений як представник жодних прав та обов'язків з угод, здійснених третьою особою, не набуває.

Зміст договору доручення як спільного юридичного акту сторін становлять, по-перше, умови, щодо яких сторони дійшли згоди, і, по-друге, умови, що приймаються ними як обов'язкові на основі чинного законодавства. Зміст договору доручення розкривається через права та обов'язки його учасників, визначені умовами договору. У ст. 1003 ЦК України вказано, що в договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Ці дії мають бути правомірними, конкретними та здійсненими.

Як зазначено у ст. 1004 ЦК України, повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Повірений може відступити від змісту доручення, якщо цього потребують інтереси довірителя і повірений не міг попередньо запитати довірителя або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення як тільки це стане можливо.

Повіреному, що діє як комерційний представник (ст. 243 ЦК України), довірителем може бути надано право відступати в інтересах довірителя від змісту доручення без попереднього запиту про це. Комерційний представник повинен у розумний строк повідомити довірителя про допущені відступи від його доручення, якщо інше не встановлено договором.

У ст. 1006 ЦК України передбачено такі обов'язки повіреного: повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про процес виконання його доручення; після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до завершення його виконання негайно повернути довірителю довіреність, строк якої не минув, і надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення; негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення.

Згідно зі ст. 1007 ЦК України довіритель насамперед зобов'язаний видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення. Якщо інше не встановлено договором, довіритель зобов'язаний також забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення; відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення.

Встановлюючи те, що довіритель зобов'язаний негайно прийняти від повіреного все одержане ним у зв'язку з виконанням доручення і виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить, закон гарантує права повіреного.

Згідно зі ст. 1008 ЦК України договір доручення припиняється на загальних підставах, а також у разі відмови від нього довірителя або повіреного; визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім; смерті довірителя або повіреного; відмови від договору доручення однією зі сторін; припинення юридичної особи, яка є стороною договору.

Внаслідок припинення договору доручення виникають такі правовідносини: якщо договір доручення припинений до того, як доручення було повністю виконане повіреним, довіритель повинен відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення, а якщо повіреному належить плата — також виплатити йому плату пропорційно виконаній ним роботі. Разом з тим закон вказує, що це положення не застосовується до виконання повіреним доручення після того, як він довідався або міг довідатися про припинення договору доручення.

Якщо довіритель відмовився від договору доручення, згідно зі ст. 1009 ЦК України це не є підставою для відшкодування збитків, завданих повіреному припиненням договору, крім випадку припинення договору, за яким повірений діяв як комерційний представник.

Відмова повіреного від договору доручення не є підставою для відшкодування збитків, завданих довірителеві припиненням договору, крім випадків відмови повіреного від договору за умов, коли довіритель позбавлений можливості в інший спосіб забезпечити свої інтереси, а також відмови від договору, за яким повірений діяв як комерційний представник.

Згідно зі ст. 1010 ЦК України характерна ознака договору доручення полягає в тому, що в ньому встановлено обов'язок щодо спадкоємців померлого повіреного, а також щодо ліквідатора юридичної особи, яка була повіреною.

У разі смерті повіреного його спадкоємці повинні повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів охорони майна довірителя, зокрема зберегти його речі, документи та передати їх довірителю.

У разі ліквідації юридичної особи — повіреного ліквідатор повинен повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів охорони майна довірителя, зберегти його речі, документи та передати довірителю.

6.14. ДОГОВІР КОМІСІЇ

Поняття договору комісії. Види договору комісії. Зміст договору комісії. Права та обов'язки сторін (комітента і комісіонера).

Субкомісія. Відступ від вказівок комітента. Право власності комітента. Право комісіонера на притримання речі. Право комітента на відмову від договору комісії.

Особливості окремих видів комісії. Припинення договору комісії.

Суміжні договори: комісія та консигнація.

За **договором комісії** одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька провочинів від власного імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України). Договір комісії консенсуальний (для його укладення достатньо згоди сторін), двосторонній і завжди оплатний.

Договір комісії належить до договорів, що опосередковують платне надання послуг. Ці договори різняться за характером послуг, що становлять їх предмет. Найхарактернішим з цих договорів є договір доручення. Для надання послуг в інтересах іншої особи найчастіше використовують доручення або комісію. Ці договори мають певні відмінності. Так, у договорі доручення уповноважена особа діє від імені контрагента, а в договорі комісії — від власного імені.

Договір комісії має спільні риси з договором підряду. Основна їх відмінність полягає в тому, що за договором комісії комітент виконує дії лише юридичного характеру. Договір підряду передбачає досягнення певного матеріального результату. При цьому договір комісії — це договір про надання послуг, а договір підряду — на виконання робіт.

Договір комісії є договором з надання нематеріальних посередницьких послуг, переважно у сфері торгівлі. Крім комісійного договору у сфері роздрібної торгівлі, практиці господарювання застосовуються й інші види комісійних договорів. Найпоширеніші з них — агентські, дилерські, брокерські та консигнаційні.

Консигнація — це різновид договору комісії, що застосовується переважно в зовнішньоекономічних відносинах. **Консигнація** є операцією з реалізації товарів, згідно з якою одна сторона (консигнатор) зобов'язується за дорученням другої сторони (консигнанта) протя-

гом певного часу за обумовлену винагороду продати з консигнаційного складу від власного імені товари, що належать консигнанту. Цивільне законодавство не вирізняє цей договір як окремий, однак про нього вказано в Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю».

Консигнація — це такі правовідносини, коли одна сторона зобов'язується за винагороду протягом певного часу продати від власного імені товари, передані їй іншою стороною. Найчастіше цей договір передбачає, що товар, який не був реалізований у вказаний проміжок часу, переходить у власність консигнатора, але з обов'язковою оплатою. На період дії договору консигнації товар зберігається на консигнаційному складі, що належить консигнатору. Після спливу вказаного проміжку часу договір консигнації трансформується в договір купівлі-продажу.

Сторонами договору комісії є комісіонер і комітент. **Комітент** — це фізична або юридична особа, в інтересах та за рахунок якої договори укладає комісіонер. **Комісіонером** є особа, яка вчиняє відповідні правочини в інтересах комітента. Комісіонер як сторона в договорі діє від власного імені й тому набуває певних прав та обов'язків за цим договором, які обов'язково повинен передати комітенту. Комітент не стає учасником правочинів, укладених комісіонером, навіть тоді, коли має за ними права та обов'язки і згадується в договорі. Тому спірні питання, що виникають у процесі виконання цього договору, вирішуються між комісіонером та третьою стороною, хоча договір комісії укладається комісіонером за дорученням комітента і за його рахунок.

Мета договору комісії полягає в юридичному оформленні торгового посередництва. Договір комісії може не обмежуватися виконанням однієї дії чи угоди. Зокрема, комітент може доручити комісіонерові укладення договорів купівлі одного товару, продажу іншого, а також договорів перевезення, підряду та ін.

Спеціальних вимог до форми договору комісії законом не встановлено, на нього поширюються загальні правила про форму правочинів. Права та обов'язки сторін є основним змістом договору комісії і мають взаємний характер. Основний обов'язок комісіонера — здійснювати правочини відповідно до вказівок комітента і на найвигідніших для нього умовах (п. 1 ст. 1014 ЦК України). Якщо в договорі комісії вказівок не зазначено, комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини відповідно до звичаїв ділового обороту або вимог, що

висуваються зазвичай. При цьому, якщо комісіонер вчинив правочин на вигідніших умовах, ніж визначено комітентом, додатково одержана вигода належить комітентові.

Комісіонер отримує від комітента загальні вказівки, які той вважає для себе вигідними при виконанні доручення. Згідно зі ст. 1017 ЦК України комісіонер має право відступити від вказівок комітента, якщо цього потребують інтереси комітента і комісіонер не міг попередньо запитати комітента або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі комісіонер повинен повідомити комітента про допущені відступи від його вказівок як тільки це стане можливо. Комісіонером, який є підприємцем, може бути надано право відступати від вказівок комітента без попереднього запиту про це, але з обов'язковим повідомленням комітента про зроблені відступи.

Комісіонер, який продав майно за нижчою ціною, ніж обумовлювалось, повинен заплатити різницю комітентові, якщо не доведе, що він не мав можливості продати майно за обумовленою ціною, а його продаж за нижчою ціною попередив більші збитки. Якщо комісіонер купив майно за вищою ціною, ніж обумовлювалось, комітент має право не прийняти його, заявивши про це комісіонером в розумний строк після отримання від нього повідомлення про цю купівлю. Якщо комісіонер при купівлі майна заплатив різницю в ціні, комітент не має права відмовитися від прийняття виконання договору.

Закон не містить вимог щодо особистого виконання договору комісії комісіонером. Комісіонер має право залучити третіх осіб до виконання договору, у тому числі й до укладення договору субкомісії. Згідно зі ст. 1015 ЦК України комісіонер за згодою комітента має право укласти договір субкомісії з третьою особою (субкомісіонером), залишаючись відповідальним за дії субкомісіонера перед комітентом. У виняткових випадках, якщо цього потребують інтереси комітента, комісіонер має право укласти договір субкомісії без згоди комітента.

Після виконання договору комісії комісіонер повинен надати комітентові звіт і передати йому все одержане за договором комісії. Комітент, який має заперечення щодо звіту комісіонера, повинен повідомити його про це протягом тридцяти днів з дня отримання звіту. Якщо такі заперечення не надійдуть, звіт вважається прийнятим (ст. 1022 ЦК України). Комітент зобов'язаний прийняти від комісіонера виконання за договором комісії, тобто прийняти від

нього все належно виконане за договором комісії; оглянути майно, придбане для нього комісіонером, і негайно повідомити комісіонера про виявлені в цьому майні недоліки (ст. 1023 ЦК України).

Майно, що перебуває у комісіонера і є об'єктом угоди купівлі-продажу, залишається у власності комітента. Комісіонер не набуває щодо цього майна жодних прав, проте й за ризик випадкової загибелі чи пошкодження майна відповідальний його власник — комітент. Усі витрати щодо утримання цього майна, крім витрат на зберігання, так само несе комітент. Майно, придбане комісіонером за рахунок комітента, є власністю комітента (ст. 1018 ЦК України).

Основний обов'язок комітента — оплатити комісійну винагороду, тобто комісійну плату. Комітент повинен виплатити комісіонерові плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі комісії. Якщо комісіонер поручився за виконання правочину третьою особою, він має право на додаткову плату. Якщо договором комісії розмір плати не визначений, вона виплачується після виконання договору комісії виходячи із звичайних цін за такі послуги. Комісіонер має право на комісійну плату на загальних підставах, якщо договір комісії не був виконаний з причин, які залежали від комітента (ст. 1013 ЦК України).

Комісіонер має також право на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням своїх обов'язків за договором комісії, зокрема якщо він або субкомісіонер вжив усіх заходів щодо вчинення правочину, але не міг його вчинити за обставин, які від нього не залежали (ст. 1024 ЦК України). Для забезпечення своїх вимог за договором комісії комісіонер має право притримати річ, яка повинна бути передана комітентові. У разі оголошення комітента банкрутом комісіонер вважається заставодержателем притриманої ним речі (ст. 1019 ЦК України).

Комісіонер, який відмовився від договору комісії, має вжити заходів для збереження майна. У разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи — комісіонера договір комісії припиняється. Якщо юридична особа — комісіонер припиняється і встановлюються її правонаступники, права та обов'язки комісіонера переходять до них, якщо протягом строку, встановленого для заяви кредиторами своїх вимог, комітент не повідомить про відмову від договору.

Законом можуть встановлюватись особливості договору комісії щодо окремих видів майна.

6.15. УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ

Інститут довірчої власності (траст) за англо-американським правом. Особливості правовідносин довірчої власності.

Поняття та зміст договору довірчого управління майном. Предмет, істотні умови, форма договору довірчого управління майном. Суб'єкти виконання договору довірчого управління майном. Правове регулювання договору довірчого управління майном.

Відповідальність за договором довірчого управління майном. Припинення договору управління майном: підстави та наслідки.

За договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) (ст. 1029 ЦК України).

Управління майном є одним з нових інститутів цивільного права України. У правовідносинах довірчої власності беруть участь три суб'єкти — засновник, довірчий власник і вигодонабувач. Основне завдання довірчого власника — використовувати майно відповідно до мети, визначеної засновником. Інститут довірчої власності ще називають трастом. Це інститут англо-американського права зі складною системою правовідносин.

Сутність довірчого управління майном полягає в добросовісній, кваліфікованій діяльності довірчого власника, спрямованій на забезпечення отримання найбільшої вигоди вигодонабувачу. Договір управління майном реальний, оплатний і вважається укладеним з моменту передання майна управителю. Істотними умовами договору є розмір і форма плати управителя.

Договір управління майном укладається в письмовій формі. Договір управління нерухомим майном підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації (ст. 1031 ЦК України).

Договір управління майном строковий. Відповідно до ст. 1036 ЦК України строк управління майном встановлюється в договорі управління майном. Якщо сторони не визначили строку договору уп-

равління майном, він вважається укладеним на п'ять років. Законом також передбачено, що за відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору управління майном після спливу його строку договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах.

Сторонами договору довірчого управління майном є установник управління — кредитор і управитель (боржник), а в передбачених договором випадках — третя особа (вигодонабувач).

У ст. 1032 ЦК України вказано, що установником управління є власник майна. Винятки щодо кола осіб, які можуть бути установниками управління, не передбачені в нормах закону, однак з практики випливає, що ними не можуть бути особи, які не мають повної цивільної дієздатності.

Управління може встановлюватися щодо будь-якої форми власності — державної, комунальної, приватної (фізичних та юридичних осіб). Первісний установник управління — власник переданого майна — може бути в певних випадках замінений іншою особою. У разі переходу права власності на майно, що є предметом договору управління, від установника управління до іншої особи договір управління не припиняється, крім випадків, коли право власності на майно переходить внаслідок звернення на нього стягнення (п. 6 ст. 1032 ЦК України).

Управителем може бути суб'єкт підприємницької діяльності. Відповідно до п. 2 ст. 1033 ЦК України управителем не може бути орган державної влади, орган влади АРК або орган місцевого самоврядування, якщо інше не встановлено законом. Вигодонабувач так само не може бути управителем.

Вигодонабувачем може бути будь-яка особа, крім управителя майном. Вигодонабувач призначається установником управління майном, про що повинно зазначатись у договорі. Установник управління може вказати в договорі особу, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача) (ст. 1034 ЦК України). Вигоди від майна, що передане в управління, належать установникові управління.

Предметом договору управління майном є майнові блага, що входять в управління і з приводу яких у суб'єктів виникають цивільні права та обов'язки. Предметом договору можуть бути також підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно (ст. 1030 ЦК України). Закон обме-

жує коло предметів договору управління, зокрема, ними не можуть бути грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Однією з вимог, що висувуються до предмета управління, є відокремлене управління ним від іншого майна установника та від майна управителя. Майно, передане в управління, має обліковуватися в управителя на окремому балансі і щодо нього ведеться окремий облік. Закон встановлює також вимогу, що розрахунки, пов'язані з управлінням майном, повинні здійснюватись на окремому банківському рахунку.

Зміст договору управління майном становлять права та обов'язки його суб'єктів. Власник має право передати своє майно в управління іншій особі без переходу до неї права власності. Вступаючи в такі правовідносини, власник стає установником управління.

Установник управління має право при укладенні договору вказувати, що отримувати всі вигоди буде третя особа (вигодонабувач), а також контролювати діяльність управителя без втручання в його справи, пов'язані з управлінням. З метою контролю він має право отримувати звіти управителя в установлені договором строки. Усі доходи мають бути передані установнику або вигодонабувачу.

Установник управління має право в будь-який час відмовитися від договору за умови сплати управителю певної плати. Обов'язки установника полягають у тому, що він зобов'язаний сплатити управителю передбачену договором плату, а також відшкодувати необхідні витрати, зроблені ним у зв'язку з управлінням майном (ст. 1042 ЦК України).

Вигодонабувач має аналогічні, що й установник, права та обов'язки, якщо договір укладений на користь не установника, а третьої особи — вигодонабувача. Вигодонабувач так само має право в будь-який час відмовитися від отримання вигоди за договором. У цьому разі договір управління припиняється, якщо інше не зазначено в ньому.

Права та обов'язки управителя (ст. 1037 ЦК України) полягають у такому. Управитель управляє майном відповідно до умов договору. Згідно зі ст. 396 ЦК України він може відчужувати передане йому в управління майно, укладати щодо нього договір застави лише за згодою установника управління, вимагати усунення будь-яких порушень його прав на майно, передане в управління, на встановлену договором плату, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням майном (ст. 1042 ЦК України). Якщо це передбачено договором, управитель майном має ще право

відраховувати належні йому грошові суми безпосередньо з доходів від використання майна, переданого йому в управління (ч. 1 ст. 1042 ЦК України).

Управитель зобов'язаний здійснювати управління майном особисто, крім випадків, встановлених ст. 1041 ЦК України. Вчиняючи фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням майном, управитель зобов'язаний повідомляти осіб, з якими вчиняє правочини, про те, що є управителем, а не власником майна (ст. 1038 ЦК України). У здійснюваних у письмовій формі правочинах щодо майна, переданого в управління, вказується, що вони вчинені управителем. У разі відсутності такої вказівки управитель зобов'язується перед третіми особами особисто.

У ст. 1043 ЦК України встановлюється лише відповідальність управителя. Так, управитель, який не виявив при управлінні майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві — упущену вигоду. Управитель відповідає за завдані збитки, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача. Разом з тим управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку зі здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів.

Договір управління майном припиняється в таких випадках:

- загибелі майна, переданого в управління;
- припинення договору за заявою однієї зі сторін у зв'язку із закінченням його строку;
- смерті фізичної особи — вигодонабувача або ліквідації юридичної особи — вигодонабувача, якщо інше не встановлено договором;
- відмови вигодонабувача від одержання вигоди за договором;
- визнання управителя недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності або смерті;
- відмови управителя або установника управління від договору управління майном у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном;
- відмови установника управління від договору з іншої, ніж щойно зазначено, причини за умови виплати управителеві плати, передбаченої договором;
- визнання фізичної особи — установника управління банкрутом.

Згідно зі ст. 1044 ЦК України припинення договору управління відбувається в разі відмови однієї сторони від договору управління майном. При цьому вона повинна повідомити про це другу сторону за три місяці до припинення договору, якщо договором не встановлено інший строк.

Внаслідок припинення договору управління майно, що було передане в управління, передається установникові управління, якщо інше не обумовлено договором.

6.16. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН

Поняття банківських операцій та їх види. Позика. Кредит. Банківський вклад.

Поняття договору позики. Істотні умови договору позики. Права та обов'язки сторін (позикодавця і позичальника) за договором позики. Оспорування договору позики. Забезпечення виконання зобов'язання позичальником. Новація боргу в позикове зобов'язання.

Кредитний договір. Правове регулювання кредитних відносин. Види та форми кредиту. Форма кредитного договору. Істотні умови кредитного договору. Права та обов'язки сторін. Відмова від надання або одержання кредиту.

Комерційний кредит.

Відповідальність сторін за порушення зобов'язань за кредитним договором.

Договір банківського вкладу. Поняття, зміст та особливості договору банківського вкладу. Види банківського вкладу. Проценти на банківський вклад. Договір банківського вкладу на користь третьої особи. Ощадна книжка. Ощадний (депозитний) сертифікат.

Особливості застосування розрахунків суб'єктами підприємницької діяльності.

Договір банківського рахунка. Порядок відкриття рахунків у банках. Порядок та форми розрахунків у господарських відносинах. Форми розрахунків. Вимоги законодавства щодо операції за рахунком клієнта. Розрахункові документи. Порядок розірвання договору банківського рахунка. Відповідальність сторін за договором рахунка.

Договір факторингу в міжнародній торгівлі. Поняття договору факторингу. Предмет договору факторингу. Істотні умови договору факторингу. Форма договору факторингу.

Права та обов'язки сторін (фактора, клієнта) за договором факторингу. Винагорода фактора і порядок розрахунків між сторонами.

Загальні положення про розрахунки. Поняття та форми розрахунків. Види безготівкових розрахунків. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень. Розрахунки за акредитивом. Розрахунки за інкасовими дорученнями. Розрахунки із застосуванням розрахункових чеків.

Кредитно-розрахункові відносини не мають абсолютно самостійного економічного значення. Більшою мірою ці відносини виконують допоміжну функцію, яка полягає в тому, що при їх здійсненні нова вартість (безготівкові розрахунки за товар) не утворюється взагалі або виникає в результаті повернення грошової суми зі збільшенням (відплатний кредит). Однак кредитно-розрахункові відносини не вважаються акцесорними зобов'язаннями, вони юридично самостійні. В окремих випадках вони взагалі відірвані від актів обміну реальними речами (наприклад, вексель). Відома самостійність кредитно-розрахункових відносин свідчить про наявність особливих зобов'язань з кредитування та розрахунків, що поділяються за конкретними видами договірних правовідносин. Особливість їх полягає в тому, що, по-перше, вони існують у формі зобов'язань. Розрахункові та кредитні відносини не однорідні й зазвичай реалізуються шляхом послідовного ланцюга угод й інших юридично значущих дій. По-друге, розрахунково-кредитні зобов'язання різняться і в цивільному обороті. Розглянуті відносини в одних випадках виникають як передумови для подальших грошових операцій (договір банківського вкладу). В інших випадках вони опосередковують процес передання цінностей від однієї особи до іншої на зворотній основі (договір позики та кредиту). Іноді кредитні й розрахункові правовідносини, що виникли з елементів окремих договірних зобов'язань, створюють у результаті новий договірний вид (факторинг). За допомогою розрахунково-кредитних зобов'язань підтримується еквівалентність у цивільному обороті, коли рух товарів за основним договором супроводжується відповідним переданням грошей (акредитив, інкасо тощо). Слід зазначити ще одну особливість: розрахункові та кредитні правовідносини становлять грошові зобов'язання. Гроші є речами, що визначаються родовими ознаками, їх випадкова загибель чи відсутність на рахунку не звільняє боржника від виконання зобов'язання. Разом з тим суть грошових зобов'язань полягає в тому, що їх предметом є особливий товар — гроші, оборот яких визначається спеціальними правилами. У цьому зв'язку на здійснення розрахункових і кредитних зобов'язань істотно впливають норми не тільки цивільного права, а й валютно-фінансового законодавства.

Кредитні зобов'язання характеризуються довірою уповноваженої особи до боржника, що виявляється в переданні цінностей за відсутності негайного зустрічного надання.

Кредитне зобов'язання можна визначити як цивільні правовідносини, що полягають у переданні кредитором боржнику грошей чи ре-

чей, визначених родовими ознаками, за умови повернення еквівалентної кількості грошей чи речей, або в наданні однією стороною іншій відстрочення виконання якого-небудь обов'язку за договором (сплатити гроші, передати майно, виконати роботи, надати послуги).

Розрахункові відносини тісно пов'язані з основними зобов'язаннями, які вони супроводжують і обслуговують. Однак вони є самостійними цивільно-правовими зобов'язаннями. Нині в усьому світі переважна більшість розрахунків здійснюється не шляхом передавання готівки від однієї особи іншій, а в безготівковому порядку за допомогою фінансово-кредитного посередника (банку чи іншої кредитної установи). При цьому використовуються різні форми безготівкових розрахунків (акредитив, інкасо, чек, електронні платежі). А в разі передавання, наприклад, векселя в оплату за товар розрахункове зобов'язання стає незалежним від основного договору і здійснюється без допомоги фінансово-кредитної установи.

Розрахунковими можна вважати такі правовідносини, що виникають між суб'єктами цивільно-правового зобов'язання і кредитною установою (а в окремих випадках між суб'єктами зобов'язання) у зв'язку зі здійсненням платежів за передане майно, виконані роботи, надані послуги чи на інших підставах.

Цивільний кодекс України 2003 р. кредитним та розрахунковим відносинам приділяє значно більше уваги, ніж Цивільний кодекс УРСР 1963 р. Це зумовлено бажанням законодавця піднести ці відносини на вищий рівень. Зокрема, цим відносинам у Цивільному кодексі України 2003 р. присвячено кілька глав: 71 «Позика, кредит, банківський вклад», 72 «Банківський рахунок», 73 «Факторинг», 74 «Розрахунки».

Договір позики

За **договором позики** одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку саму кількість речей того ж роду та такої ж якості (ст. 1046 ЦК України).

Договір позики реальний і вважається укладеним з моменту передавання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками. Договір позики оплатний, оскільки позикодавець має право на одержання від позичальника відсотків від суми позики. Разом з тим він може бути і безоплатним, якщо це встановлено договором або зако-

ном (ст. 1048 ЦК України). Закон встановлює лише два випадки, коли позика вважається безвідсотковою: якщо договір позики укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією зі сторін; якщо позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками (п. 2 ст. 1048 ЦК України).

Договір позики односторонній, оскільки за умови його реальності позикодавець має право вимагати лише повернення предмета позики та сплати відсотків за оплатним договором, а позичальник зобов'язаний лише повернути все отримане за договором позики і сплатити відсотки, якщо договір позики оплатний.

Договір позики укладається в письмовій формі, якщо його сума не менше як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а якщо позикодавцем є юридична особа — незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або певної кількості речей (ст. 1047 ЦК України).

Сторонами договору позики є позикодавець та позичальник. Законом встановлено певні обмеження щодо кола юридичних та фізичних осіб, які можуть бути позикодавцями грошових коштів. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надання коштів у позику становить фінансову послугу. Суб'єктом може бути лише фінансова установа, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати позики на власний ризик.

Предметом договору позики можуть бути грошові кошти в готівковій або безготівковій формі, національна валюта України або іноземна чи речі, визначені родовими ознаками (ст. 1046 ЦК України).

Виходячи з особливостей договору позики — його реальності та односторонності — зміст договору становить обов'язок позичальника повернути позикодавцю позику і сплатити встановлені договором проценти. Згідно зі ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника відсотків від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання відсотків встановлюються договором. Якщо договором не встановле-

но розмір відсотків, він визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. Якщо немає іншої домовленості сторін, відсотки виплачуються щомісяця до дня повернення позики. Позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти в такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, таких самих роду та якості, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором. Якщо договором не встановлено строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернута позичальником протягом тридцяти днів з дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором. Позика вважається повернутою в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок (ст. 1049 ЦК України).

В окремих випадках надання позики можливе лише за наявності відповідного забезпечення. До найпоширеніших видів забезпечення виконання зобов'язання позичальника за договором позики належать застава, порука та гарантія (ст. 546 ЦК України).

У разі невиконання позичальником встановлених договором позики обов'язків щодо забезпечення повернення позики, а також у разі втрати забезпечення виконання зобов'язання або погіршення його умов через обставини, за які позикодавець не відповідальний, останній має право вимагати від позичальника дострокового повернення позики та сплати відсотків, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК України, якщо інше не встановлено договором (ст. 1052 ЦК України).

Закон (ст. 1053 ЦК України) встановлює можливість виникнення позикового зобов'язання не лише внаслідок укладення сторонами договору, а й у зв'язку з новаціями боргу: за домовленістю сторін борг, що виник з договорів купівлі-продажу, найму майна або з іншої підстави, може бути замінений позиковим зобов'язанням. Заміна боргу позиковим зобов'язанням здійснюється з дотриманням вимог про новацію і у формі, встановленій для договору позики (ст. 1047 ЦК України). Якщо позичальник порушив договір, він зобов'язаний сплатити позикодавцю суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також сплатити три відсотки від простроченої суми, якщо інший розмір не встановлений договором або законом (ст. 1050 ЦК України).

Кредитний договір

За **кредитним договором** банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити відсотки (ст. 1054 ЦК України). Кредитний договір вважається різновидом договору позики, оскільки закон прямо визначає, що до відносин за кредитним договором застосовуються положення, які регулюють відносини позики, якщо інше не встановлено законом і не впливає із суті кредитного договору (ст. 1058 ЦК України).

Мета кредитного договору полягає в набутті позичальником права на грошові кошти кредитодавця із зобов'язанням їх повернення та сплати відсотків за кредитом.

Кредитний договір укладається в письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, вважається нікчемним (ст. 1055 ЦК України). За домовленістю сторін кредитний договір може бути укладений у письмовій нотаріальній формі (ст. 639 ЦК України).

На відміну від договору позики кредитний договір, як правило, оплатний. Надання безвідсоткових кредитів в Україні можливе лише у виняткових випадках, передбачених законом (ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Кредитний договір є двостороннім, якщо обидві його сторони мають права і обов'язки, а в разі спільного кредитування позичальника консорціумом банків — багатостороннім.

Сторонами договору є кредитодавець та позичальник. Як і надання позики, надання кредиту становить фінансову послугу. Кредитодавцем за кредитним договором може бути банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. **банк** — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції, як залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Існують ще й **фінансові установи** — це юридичні особи, які здійснюють одну або кілька операцій, що можуть виконуватись банками, за винятком залучення вкладів. До

фінансових установ, які можуть бути кредитодавцями за кредитним договором, належать кредитні спілки, об'єднані кредитні спілки та страхові компанії, що здійснюють страхування життя. Кредитодавцем за кредитним договором може бути й юридична особа публічного права, наприклад, Національний банк України (ст. 42 Закону України «Про Національний банк України»).

В умовах становлення банківської системи України, розвитку товарно-грошових, а отже, і кредитних відносин неухильно зростає роль кредитного договору, який є основною формою відносин з надання, використання і повернення грошей. Саме кредитний договір опосередковує використання вільних грошових коштів, які накопичуються в суспільстві, для становлення нових підприємств, розвитку торгівлі тощо.

Надання кредиту становить фінансову послугу, що регулюється також спеціальними нормами, зокрема Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Позичальником за кредитним договором може бути резидент (фізична особа, фізична особа — підприємець, юридична особа приватного права) і нерезидент (п. 10 Положення про кредитування, затвердженого постановою Національного банку України № 246 від 28 вересня 1995 р.). У випадках, передбачених законом, позичальником може бути й юридична особа публічного права (ст. 15, 73 Бюджетного кодексу України).

Законом встановлено окремі обмеження щодо певних категорій позичальників. Наприклад, не може бути позичальником благодійна організація (Закон України «Про благодійництво та благодійні організації»).

Предметом кредитного договору можуть бути лише грошові кошти в готівковій або безготівковій формі. Предмет може становити національна валюта України та іноземна. Частиною предмета кредитного договору є спосіб передання та повернення грошей. Відповідно до п. 24 Положення про кредитування кредити надаються суб'єктам господарювання в безготівковій формі шляхом сплати платіжних документів з позичкового рахунка як у національній, так і в іноземній валюті в порядку, визначеному чинним законодавством, або шляхом перерахування на розрахунковий рахунок позичальника, якщо інше не передбачено кредитним договором, а також у готівковій формі для розрахунків із здавачами сільськогосподарської продукції.

Кредитний договір за змістом повинен відповідати вимогам законодавства, у тому числі ст. 6 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Кредитний договір повинен містити назву договору, назву, адресу та реквізити суб'єкта підприємницької діяльності — кредитодавця, повні реквізити фізичної або юридичної особи — позичальника, найменування фінансової операції — надання кредиту, розмір, сума кредиту, мета надання, відсоткову ставку за кредитом, умови надання кредиту, строк його повернення, строк дії договору, порядок зміни і припинення дії договору, права та обов'язки сторін, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору, інші умови, визначені законодавством та згодою сторін, підписи сторін.

Зміст кредитного договору становлять обов'язки кредитодавця надати позичальникові визначену сторонами суму кредиту в порядку та на умовах, визначених договором, на визначений строк, а також обов'язки позичальника повернути кредит і сплатити відсотки в порядку та строки, визначені договором.

Кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі в разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернуто.

Згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України кредит може надаватися позичальникові — юридичним та фізичним особам — підприємцям у безготівковій та готівковій формах. Фізичним особам, які не є підприємцями, кредит може надаватися за домовленістю сторін у безготівковій або готівковій формі. Особливий порядок отримання кредиту передбачений для позичальника-резидента від кредитодавця-нерезидента. У цьому разі кредит може надаватися лише в безготівковій формі через рахунки уповноважених банків та за умови попередньої реєстрації таких кредитних договорів у Національному банку України.

Істотною умовою кредитного договору є строк повернення кредиту. Залежно від строку користування кредитом розрізняють кредити короткострокові — до одного року, середньострокові — до трьох років і довгострокові — понад три роки.

Повернення кредиту здійснюється в порядку, визначеному договором — одноразово або частинами в розстрочку. Кредит вважається повернутим у момент надходження на рахунок кредитодавця без-

готівкових коштів або внесення в касу кредитодавця коштів готівкою.

Кредитний договір оплатний, тому позичальник зобов'язаний сплачувати відсотки, розмір яких встановлюється сторонами в договорі. Розмір відсотків визначається з урахуванням кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, строку користування кредитом, облікової ставки НБУ, відсоткових ставок, за якими кредитодавцем залучені кошти, що використовуються для видання суми кредиту з доданням банківської надбавки (маржі). Ця умова договору належить до істотних. Відсотки за кредитом можуть сплачуватися позичальником за встановленим у договорі графіком або одноразово разом з поверненням суми кредиту. Якщо в договорі відсутній строк сплати відсотків, позичальник може сплачувати їх щомісяця до дня повернення кредиту (ст. 1048 ЦК України).

Позичальник має право відмовитися від одержання кредиту частково або в повному обсязі, повідомивши про це кредитодавця до встановленого договором строку його надання, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відповідальність за кредитним договором має певні особливості, зокрема відповідальними є обидві сторони. Відповідно до ст. 1073 ЦК України позичальник відповідає перед кредитодавцем за загальними нормами зобов'язального права та ст. 1050 ЦК України. Позичальник зобов'язаний сплатити кредитодавцю в разі неповернення своєчасно кредиту суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три відсотки річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлений договором або законом (ст. 625 ЦК України).

Виконання зобов'язань за кредитним договором може бути забезпечено неустойкою (штраф, пеня). Розмір неустойки визначається сторонами в договорі, однак може бути зменшений за рішенням суду, якщо значно перевищує розмір збитків, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (ст. 551 ЦК України).

Кредитодавець відповідає перед позичальником за належне виконання договірних зобов'язань, включаючи виконання зобов'язання щодо надання кредиту. За законом виняток звільнення від відповідальності банку-кредитодавця за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань становить оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів, зупинення операцій на рахунках, арешту влас-

них коштів банку уповноваженими органами державної влади (ст. 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Комерційний кредит

Договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом (ст. 1057 ЦК України).

Розглянемо різновиди комерційного кредиту.

Аванс — грошова сума, що сплачується в рахунок грошового зобов'язання вперед і не має характеру забезпечення (на відміну від завдатку).

Попередня оплата — повна або часткова оплата покупцем товару до його передання покупцеві у строк, визначений договором.

Оплата з відстроченням — оплата товару (робіт, послуг) здійснюється у визначений сторонами строк після отримання покупцем товару.

Оплата з розстроченням — спосіб оплати товару, коли платіж здійснюється не в повній сумі його вартості, а частинами у встановлені договором строки після передання товару.

Особливість комерційного кредитування полягає в тому, що на відміну від надання кредиту надання комерційного кредиту не потребує окремого юридичного оформлення і здійснюється при виконанні зобов'язань за іншим самостійним цивільним договором, у змісті якого передбачена умова щодо надання одній зі сторін авансу, попередньої оплати товару або відстрочення чи розстрочення оплати товарів.

За вказівками закону до комерційного кредиту застосовуються правові норми ст. 1054–1056 ЦК України, що регулюють кредитні відносини.

Комерційне кредитування здійснюється тоді, коли час виконання зустрічних зобов'язань сторін за договором не збігається. До комерційного кредитування належать застосування при оплаті товарів, робіт, послуг авансу, попередньої оплати, відстрочення та розстрочення платежу, що прямо передбачено законом (ст. 693, 694, 873 ЦК України).

Надання комерційного кредиту не належить до фінансових послуг, а тому може здійснюватися між особами, цивільна правосуб'єктність

яких надає їм право укладення відповідних цивільних договорів (купівлі-продажу, підряду та ін.).

Договір банківського вкладу

За **договором банківського вкладу** (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та відсотки за нею або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ст. 1058 ЦК України).

Договір банківського вкладу укладається в письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки, сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу він вважається нікчемним (ст. 1059 ЦК України).

Договір банківського вкладу реальний і оплатний. У разі укладення його з фізичною особою він вважається публічним.

Сторонами договору банківського вкладу є банк та вкладник. Приймати банківські вклади в національній та іноземній валюті має право банк (універсальний або спеціалізований, тобто банківська корпорація). Відповідно до ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо їх повернення та прийняття банківських вкладів є фінансовою послугою. Для укладення договорів банківського вкладу в національній та іноземній валюті банки повинні мати банківську ліцензію (ст. 10, 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність») та письмовий дозвіл на здійснення операцій з валютними цінностями.

Договори банківського вкладу можуть укладати й інші фінансові установи (юридичні особи, які відповідно до закону надають одну чи кілька фінансових послуг, що внесені до відповідного реєстру у встановленому законом порядку). Для укладення договору банківського вкладу з фізичними особами фінансові установи повинні мати ліцензію уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг. Прикладом зазначених фінансових

установ є кредитні спілки та об'єднані кредитні спілки (Закон України «Про кредитні спілки»).

Вкладниками можуть бути резиденти України (фізичні та юридичні особи) і нерезиденти (фізичні та юридичні особи).

Предметом договору банківського вкладу можуть бути грошові кошти в готівковій або безготівковій формі, національна та іноземна валюта.

Вклад вноситься юридичними особами шляхом перерахування коштів з їхніх поточних рахунків; проведення операцій та видача коштів готівкою з вкладного (депозитного) рахунка юридичної особи забороняються.

Вклади поділяються на два види. Якщо договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу, — це вклад на вимогу, а якщо на умовах повернення вкладу зі впливом встановленого договором строку — це строковий вклад.

За договором банківського вкладу незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором (ст. 1060 ЦК України).

У ст. 6 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» встановлено певні вимоги до змісту договору банківського вкладу, який повинен містити назву договору, назву, адресу та реквізити банку, прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи — вкладника, місцезнаходження та реквізити юридичної особи — вкладника, найменування фінансової операції, суму та вид вкладу, строк дії договору, порядок зміни і припинення дії договору, права та обов'язки сторін, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору, інші умови. У разі відкриття вкладного рахунка фізичній особі — резиденту відповідно до чинного законодавства потрібно надати ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податку.

Банк зобов'язаний повернути вкладнику вклад і сплатити відсотки за ним або дохід в іншій формі. Порядок нарахування відсотків за вкладом та його повернення регламентовано законом, згідно з яким відсотки за банківським вкладом нараховуються з дня, наступного за днем надходження вкладу в банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав (ст. 1061 ЦК України).

Розмір відсотків, строки та порядок їх сплати встановлюються договором, однак можуть і не встановлюватись ним, оскільки вони не є істотними умовами договору. Закон надає банку право змінювати розмір відсотків за вкладами на вимогу. У разі зменшення банком розміру відсотків за вкладами на вимогу новий їх розмір застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення відсотків, зі спливом одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором.

Встановлений договором розмір відсотків за строковим вкладом або за вкладом, внесеним на умовах його повернення в разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом (ст. 1061 ЦК України).

При поверненні вкладу банком виплачуються всі нараховані до цього моменту відсотки (ст. 1061 ЦК України).

Істотною умовою договору банківського вкладу закон визначає ім'я фізичної особи або найменування юридичної особи, на користь якої зроблено вклад (ст. 1063 ЦК України). До набуття особою, на користь якої зроблений банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад. Якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього, то особа, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я.

У період знаходження коштів вкладника на рахунок на них може бути звернено стягнення, накладено арешт (ст. 1071, 1074 ЦК України).

Припинення договору банківського вкладу, вкладником за яким є фізична особа, відбувається за одностороннім волевиявленням особи-вкладника. Договір банківського вкладу, вкладником за яким є юридична особа, припиняється так: якщо це вклад за вимогою — на вимогу вкладника, а якщо вклади на інших умовах — за умовами договору.

Законом України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 20 вересня 2001 р. передбачено створення Фонду, який гарантує кожному вкладнику банку — учасника Фонду з урахуванням встановлених законом обмежень відшкодування коштів за його вкладами, включаючи відсотки, у розмірі вкладів на день настання недоступності вкладів. Розмір відшкодування за рахунок коштів Фонду може змінюватися залежно від розвитку ринку ресурсів.

Ощадна книжка

Укладення договору банківського вкладу з фізичною особою і внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом підтверджуються ощадною книжкою. В ощадній книжці вказуються найменування і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунка за вкладом, усі грошові суми, що зараховані на рахунок та списані з рахунка, а також залишок грошових коштів на рахунку на момент пред'явлення ощадної книжки у банк (ст. 1064 ЦК України).

Вказані в ощадній книжці відомості про вклад є підставою для розрахунків за вкладом між банком і вкладником.

За домовленістю сторін ощадна книжка може бути іменна чи на пред'явника.

Ощадний (депозитний) сертифікат підтверджує суму внесеного в банк вкладу, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання після спливу встановленого строку встановлених сертифікатом суми вкладу та відсотків у банку, який його видав. У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банком виплачується сума вкладу та проценти, які виплачуються закладами на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір відсотків (ст. 1065 ЦК України). Ощадний сертифікат є цінним папером. Сертифікати можуть бути строкові або до запитання, іменні та на пред'явника (ст. 3, 18 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу»).

Іменні сертифікати не підлягають обігу, їх продаж іншим особам визнається недійсним. Сертифікат на пред'явника обертається вільно й може бути предметом цивільних правочинів.

У разі дострокового пред'явлення власником ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банк виплачує йому суму вкладу та відсотки, які виплачуються закладами на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір відсотків (ст. 1065 ЦК України).

Договір банківського рахунка

За **договором банківського рахунка** банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтом (володільцем рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та здійснення інших операцій за рахунком (ст. 1066 ЦК України).

Цивільний кодекс України 2003 р. вперше визначив договір банківського рахунка як самостійний цивільний договір. До цього договір банківського рахунка вважався договором змішаного типу, що

поєднував елементи різних договорів — позики, доручення, комісії тощо.

Банк на підставі цього договору має право використовувати грошові кошти, що розміщуються на рахунку клієнта, однак при цьому гарантує останньому право безперешкодно розпоряджатися цими коштами. У ст. 1066 ЦК України вказано, що банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші непередбачені договором або законом обмеження його права розпоряджатися грошовими коштами на власний розсуд. При цьому положення щодо договору банківського рахунка застосовуються не тільки до банків, а й до інших фінансових установ при укладенні ними договору банківського рахунка відповідно до наданої ліцензії, а також до кореспондентських рахунків та інших рахунків банків, якщо інше не встановлено законом.

З прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р. до суб'єктів фінансового моніторингу віднесено банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи, на які покладено обов'язок з виявлення відповідно до цього Закону фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Договір банківського рахунка укладається при відкритті клієнту або визначеній ним особі рахунка на умовах, узгоджених сторонами. Під **рахунком** слід розуміти поточний рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов законодавства України (ст. 7 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»). Усі поточні рахунки іменні. Відкриття та ведення анонімних (номерних) рахунків заборонені законами України «Про банки і банківську справу» (ст. 64) і «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» (ст. 18).

Поточний рахунок відкривається банком у національній або іноземній валюті, що визначається сторонами в договорі. Рахунок може бути також мультивалютним, тобто в кількох валютах.

Договір банківського рахунка укладається з метою здійснення банком за розпорядженням клієнта безготівкових розрахунків та на-

дання йому інших послуг при веденні банком його банківського рахунка. Договір банківського рахунка консенсуальний і вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами договору. Цей договір оплатний, як правило (інше може бути визначено договором), двосторонній, тобто за ним обидві сторони мають права та обов'язки.

Договір банківського рахунка публічний. Він має певні особливості щодо укладення: закон зобов'язує банк укласти договір банківського рахунка з клієнтом, який звернувся з пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, що відповідають закону та банківським правилам (ст. 1067 ЦК України). Банк може відмовити клієнту у відкритті рахунка лише тоді, коли не має можливості прийняти клієнта на банківське обслуговування: за технічної неможливості відкриття та обслуговування або якщо відмова допускається законом. Відповідно до ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ст. 18 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» відмова допускається в разі ненадання клієнтом на вимогу банку інформації та відомостей, необхідних для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану або якщо надана клієнтом інформація неправдива. У разі необґрунтованої відмови банку в укладення договору банківського рахунка клієнт має право на відшкодування завданих йому відмовою збитків відповідно до ст. 22 ЦК України.

Сторонами договору є банк і клієнт. Банк має право укладати договори банківського рахунка за наявності у нього ліцензії Національного банку України (ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність») та письмового дозволу (п. 5.3 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженого постановою правління НБУ від 17 липня 2001 р.) на здійснення операцій з валютними цінностями.

Як вказано у ст. 1066 ЦК України, стороною договору банківського рахунка можуть бути й інші фінансові установи, зокрема установи платіжних систем, за умови отримання ними ліцензії уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг на здійснення діяльності з надання фінансових послуг (ст. 34 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»).

Клієнтом за договором банківського рахунка можуть бути юридичні особи — резиденти; юридичні особи — нерезиденти, які мають в

Україні постійні представництва; юридичні особи — нерезиденти, що є інвесторами, спеціалізовані установи ООН та інших міжнародних фінансових установ; фізичні особи — резиденти, що є громадянами України; фізичні особи — резиденти, що є іноземцями та особами без громадянства, які мають посвідку на проживання в Україні; фізичні особи — нерезиденти, що є громадянами України, які постійно проживають за межами України; нерезиденти — іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України строком до одного року відповідно до відкритої візи або документів, що підтверджують законність їх перебування на території України згідно з чинним законодавством; фізичні особи — нерезиденти, що є інвесторами. Клієнтом можуть бути також юридичні особи публічного права — міністерства, комітети, служби, інші органи державної влади.

Предметом договору банківського рахунка є грошові кошти: національна валюта України, а також іноземна валюта, що є на рахунок клієнта.

Договір банківського вкладу укладається у простій письмовій формі.

У ст. 6 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» вказано вимоги до змісту договору банківського рахунка: він повинен містити назву договору, назву, адресу та реквізити банку, прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи — клієнта, адресу, найменування, місцезнаходження юридичної особи — клієнта; найменування фінансової операції; строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; умови відкриття та функціонування рахунка; права та обов'язки сторін; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови, передбачені законодавством та згодою сторін; підписи сторін, а в разі відкриття поточного рахунка фізичною особою (резидентом) — ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податків. Умовою відкриття рахунка є здійснення банком ідентифікації клієнта, у тому числі отримання від нього документів, потрібних для відкриття рахунка, перелік яких імперативно визначений нормативно-правовими актами Національного банку України.

До операцій, які банк має право вчиняти для клієнта за договором банківського рахунка, належать операції із зарахування з рахунка коштів на рахунок клієнта та їх списання, здійснення за рахунком касових операцій (видача та прийняття від клієнта готівки) та ін. Операції здійснюються за рахунком клієнта за умови, що вони не суперечать імперативним вимогам законодавства. До основних норма-

тивних актів, що регулюють операції за рахунками, належать закони України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» та ін.

Договір банківського рахунка розривається за заявою клієнта в будь-який час. Банк має право вимагати розірвання договору банківського рахунка, якщо сума грошових коштів, що зберігаються на рахунку клієнта, залишилася меншою від мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором, якщо така сума не буде відновлена протягом місяця від дня попередження про це банком; у разі нездійснення операцій за цим рахунком протягом року, якщо інше не встановлено договором; в інших випадках, встановлених договором або законом (ст. 1075 ЦК України).

Банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про рахунки та операції з ними можуть бути надані тільки безпосередньо клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть надаватися виключно у випадках та в порядку, встановлених Законом України “Про банки і банківську діяльність” (ст. 1076 ЦК України).

Договір факторингу

Договір факторингу (від англ. *factor* — посередник) є новим інститутом цивільного права України. За цим договором (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов’язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов’язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) (ст. 1077 ЦК України).

До появи відповідного договору в Цивільному кодексі України поняття про факторинг не було однозначним, оскільки окремі його елементи були розкидані по різних нормативних документах: про оподаткування, банківські операції та ін. У банківській діяльності договір факторингу використовувався на підставі ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Методичних рекомендацій із надання комерційними банками факторингових послуг підприємствам та організаціям, затверджених рішенням правління Національного банку України від 22 квітня 1992 р. До цього в договорах факторингу застосовувалися положення розд. 17 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. про поступку вимоги.

Факторинг визначався як банківська операція з придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги. При цьому банк цілком брав на себе ризик виконання грошової вимоги боржником і прийняття від нього платежів.

Поняття факторингу було введено податковим законодавством з фіскальною метою. **Факторинг** визначається як операція з переуступки права вимоги практично будь-якого боргу з одночасною чи подальшою компенсацією вартості такого боргу. Якщо предметом боргу є товар чи послуги, такі операції обкладаються податком на додану вартість. Від оподаткування звільняються факторингові операції з боргом, об'єктом якого є валютні цінності (включаючи валюту України), цінні папери, у тому числі компенсаційні папери (сертифікати), інвестиційні сертифікати, житлові чеки, земельні бони і деривативи.

Згідно зі ст. 1077 ЦК України під **факторингом** розуміється фінансування під поступку права грошової вимоги. Клієнт при цьому поступається чи зобов'язується поступитися факторові своїм правом грошової вимоги до третьої особи (боржника).

У договорі факторингу може передбачатись надання фактором послуг клієнту, пов'язаних із грошовою вимогою, якою він поступається. Факторинг може містити комплекс послуг: консультаційних та інформаційних. Наприклад, це можуть бути бухгалтерські чи юридичні послуги.

Згідно з Цивільним кодексом України клієнт може використовувати поступку права грошової вимоги до свого боржника для забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, тобто взяти у фактора кредит під забезпечення як заставу борговими активами. У більшості випадків для класичних і цивілізованих схем використання факторингу доступно лише банку. У таких схемах банк, як правило, фінансує постачальника, що продає свій товар з відстроченням платежу або якщо покупець з будь-яких причин не може в цей момент розрахуватися з постачальником. Постачальник, одержуючи від банку готові гроші, одразу після укладення договору факторингу передає банку свої грошові вимоги до покупця.

Договір факторингу двосторонній, як правило, оплатний, може бути реальним або консенсуальним. Закон вирізняє два типи факторингу: за першим здійснюється безпосередньо фінансування під відступлення права грошової вимоги (купівля права грошової вимоги); за другим йдеться лише про можливість такого факторингу з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором. Останній по суті становить ще один вид забезпечення виконання зобов'язань.

Сторонами договору факторингу є фактор та клієнт. Фактором може бути банк або фінансова установа, що значно відрізняє ринок факторингових послуг в Україні від зарубіжних, де факторингові операції здійснюють здебільшого спеціалізовані факторингові компанії. Клієнтом може бути фізична або юридична особа — суб'єкт підприємницької діяльності (ст. 1079 ЦК України).

Згідно зі ст. 1078 ЦК України предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога). На відміну від цесії, за якою іншій особі може бути передана будь-яка вимога, предметом договору факторингу може бути лише грошова вимога, тобто вимога на отримання грошей.

Предметом факторингу може бути грошова вимога в національній або іноземній валюті. Ускладнено здійснення факторингу при експорті — експортного факторингу. Відповідно до Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» при здійсненні резидентом експорту товарів, робіт, послуг зарахування виручки в іноземній валюті власне на валютні рахунки експортерів в уповноважених банках у терміни, що не перевищують визначені цим Законом максимальні, і встановлюють відповідальність за незарахування цієї виручки на рахунок клієнта.

Зауважимо, що грошова вимога за договором факторингу має бути визначена так, щоб її можна було відокремити від інших грошових вимог, що не становлять предмет договору факторингу. Для цього грошова вимога має бути конкретизована в момент укладення договору — із зазначенням відповідного договору, на якому вона ґрунтується, боржника, виду товарів, робіт, послуг, за якими мають бути сплачені грошові кошти, суми платежу, строку його сплати, інших ознак вимоги. Майбутня вимога має бути конкретизована не пізніше моменту її виникнення. Договір вважається не укладеним, якщо зі змісту договору немає можливості визначити, яку саме грошову вимогу відступлено клієнтом фактору. Майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення у клієнта права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги зумовлене певною подією, воно вважається переданим з моменту настання цієї події, до настання зазначеного моменту клієнт залишається суб'єктом відповідної вимоги, який має виконати всі зобов'язання за договором, з якого ця вимога випливає, щоб мати в подальшому можливість вимагати виконання зобов'язань від свого боржника.

Договір факторингу є дійсним незалежно від наявності домовленості між клієнтом та боржником про заборону відступлення права грошової вимоги або його обмеження. У цьому разі клієнт не звільняється від зобов'язань або відповідальності перед боржником у зв'язку з порушенням клієнтом умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги (ст. 1080 ЦК України).

Форма договору факторингу визначається нормами ст. 513 ЦК України, згідно з якою договір факторингу має бути вчинений у тій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається клієнтом фактору.

За договором факторингу фактор сплачує клієнтові суму грошової вимоги, права за якою придбані фактором, зменшеною на суму своєї винагороди. Розмір винагороди фактора може визначатися в конкретній грошовій сумі; у вигляді відсотків від розміру вимоги, права за якою відступлені; у вигляді різниці між номінальною вартістю; у разі авансування клієнта фактором розмір винагороди фактора може визначатися залежно від розміру облікової ставки НБУ, збільшеної на певну кількість відсотків.

При здійсненні факторингових операцій можливі два типи стандартних умов розрахунків між сторонами: здійснення платежу на користь клієнта у визначеному договором розмірі через певний час після придбання фактором грошової вимоги (*Fixed Period-FMP*), та здійснення платежу на користь клієнта безпосередньо після того, як фактор отримує платежі за відступленою вимогою від боржника (*pay-as-haid*). Сторони можуть визначити в договорі факторингу й інші умови розрахунків.

Винагорода фактора має певні особливості, що зумовлено метою договору факторингу. Метою цього договору є не отримання фактором прибутку від набуття грошової вимоги, а забезпечення виконання клієнтом інших зобов'язань перед фактором; такий договір не передбачає отримання фактором винагороди. Він має право лише на отримання суми боргових зобов'язань, що були забезпечені договором факторингу, якщо інше не встановлено договором.

Права фактора передбачені ст. 1084 ЦК України:

- якщо відповідно до умов договору факторингу фінансування клієнта здійснюється шляхом купівлі у нього фактором права грошової вимоги, фактор набуває права на всі суми, які він одержить від боржника на виконання вимоги, а клієнт не відповідає перед фактором, якщо одержані ним суми менші від суми, сплаченої фактором клієнтові;

- якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, фактор зобов'язаний надати клієнтові звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо інше не встановлено договором факторингу;

- якщо одержана фактором від боржника сума виявилася меншою від суми боргу клієнта перед фактором, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, клієнт зобов'язаний сплатити фактору залишок боргу.

Обов'язки фактора — сплатити клієнтові певну суму за грошову вимогу, права за якою придбані фактором, зменшену на суму винагороди фактора, якщо інше не встановлено договором; надати клієнтові послуги, пов'язані з його грошовою вимогою, правом якої він поступається; надати клієнтові звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором й інше не встановлено договором; інші обов'язки, які сторони можуть встановити в договорі.

Права клієнта — вимагати від фактора сплати певної суми за грошову вимогу, права за якою придбані фактором, зменшеної на суму винагороди фактора, якщо інше не встановлено договором; отримувати звіт та суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором й інше не встановлено договором.

Обов'язки клієнта — передати право грошової вимоги фактору в порядку, встановленому договором; повідомити боржника про відступлення права грошової вимоги фактора, якщо це передбачено договором; сплатити фактору залишок боргу, якщо одержана фактором сума виявилася меншою від суми боргу клієнта перед фактором, що був забезпечений відступленням права вимоги;

- сплатити винагороду факторові, якщо це відповідає суті договору.

Права та обов'язки сторін договору факторингу різняться за типом факторингу.

Клієнт відповідає перед фактором за дійсність грошової вимоги, право якої відступається, якщо інше не встановлено договором факторингу. Грошова вимога, право якої відступається, є дійсною, якщо клієнт має право поступитися правом грошової вимоги і в момент

відступлення цієї вимоги йому не були відомі обставини, внаслідок яких боржник має право не виконувати вимогу.

Клієнт не відповідає за невиконання або неналежне виконання боржником грошової вимоги, право якої відступається і яка пред'явлена до виконання фактором, якщо інше не встановлено договором факторингу (ст. 1081 ЦК України).

Боржник зобов'язаний здійснити платіж факторові за умови, що він одержав від клієнта або фактора письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові і в цьому повідомленні визначена грошова вимога, яка підлягає виконанню, а також названо фактор, якому має бути здійснений платіж (ст. 1082 ЦК України). Водночас боржник має право вимагати від фактора надання йому в розумний строк доказів того, що відступлення права грошової вимоги факторові справді було здійснено. Якщо фактор не виконає цього обов'язку, боржник має право здійснити платіж клієнтові на виконання свого обов'язку перед ним.

Виконання боржником грошової вимоги факторові відповідно до ст. 1082 ЦК України звільняє боржника від його обов'язку перед клієнтом.

Боржник має також право заявити зустрічні вимоги. Якщо фактор пред'явив боржнику вимогу здійснити платіж, боржник має право пред'явити до заліку свої грошові вимоги, що ґрунтуються на договорі боржника з клієнтом, які виникли у боржника до моменту, коли він одержав повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові (ст. 1085 ЦК України).

Боржник не має права пред'явити факторові вимоги до клієнта у зв'язку з порушенням ним умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги.

У ст. 1086 ЦК України передбачено окремі заходи захисту прав боржника в разі порушення клієнтом обов'язків за договором, укладеним з боржником. Боржник не має права вимагати від фактора повернення сум, уже сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, якщо боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта.

Боржник, який має право одержати безпосередньо від клієнта суми, сплачені факторові за відступленою грошовою вимогою, має ще право вимагати повернення цих сум фактором, якщо той не виконав свого зобов'язання передати клієнтові грошові кошти, пов'язані з відступленням права грошової вимоги, або передав клієнтові грошові кошти, знаючи про порушення клієнтом зобов'язання перед боржником, пов'язаного з відступленням права грошової вимоги.

Завдання для практичних занять

1. У зв'язку з необхідністю лікування за кордоном громадянин Носов позичив у громадянина Гасюка 5 тисяч доларів США строком на 6 місяців. У розписці було зазначено, що на момент повернення боргу сума може бути повернута у гривнях за курсом Національного банку; за користування грошима Носов зобов'язується сплатити 36 % річних від суми позики.

Питання:

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. В якій формі має бути укладений договір?

2. Між громадянами Лисенко та Харченко був укладений договір позики на суму 500 грн. У розписці, виданій Харченку, зазначалося, що він зобов'язується повернути борг через три місяці зі сплатою за кожний день прострочення 0,5 % суми. Фактично Харченко повернув позичену суму лише через п'ять місяців. Лисенко звернувся до суду з позовною вимогою про сплату відсотків за прострочення — 225 % суми.

Питання:

1. Чи підлягає задоволенню і в якому обсязі вимога Лисенка?
2. Мотивуйте рішення з посиланням на чинне законодавство.

3. За домовленістю по телефону Кравець (житель Львова) переслав поштовим переказом племіннику Шилову в Донецьк 3 тис. грн, необхідних для оплати навчання. Племінник пообіцяв по телефону повернути позичену суму через два місяці. Проте ні через два місяці, ні після неодноразових нагадувань Кравця племінник гроші не повернув і почав ухилятися від зустрічей і контактів з Кравцем.

Через шість місяців Кравець звернувся до суду з позовом до Шилова про повернення боргу. Як доказ позики суду було представлено корінець поштового переказу із зазначенням адресата, суми переказу та його підпису про одержання суми (переказ з повідомленням).

Питання:

- Як слід вирішити спір?

6.17. РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Поняття та види договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Авторські договори: умови укладення, сторони, загальні положення.

Ліцензійний договір. Поняття ліцензійного договору, його елементи та особливості укладення.

Інші види договорів про використання об'єктів промислової власності.

Договори про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності — це особливі договори, пов'язані з використанням та захистом прав інтелектуальної власності, угодами двох або більше осіб, спрямованих на виникнення, зміну чи припинення правовідносин між ними. Цим договорам притаманні певні специфічні риси, пов'язані з предметом договірних відносин у сфері інтелектуальної діяльності, яким є виключні майнові права інтелектуальної власності. Суб'єктами цих договорів можуть бути фізичні та юридичні особи.

У ст. 1107 ЦК України наводиться невичерпний перелік видів договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності: ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності; ліцензійний договір; договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності та ін.

Договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності він вважається нікчемним. Законом можуть встановлюватись виключні випадки, коли договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності може укладатись усно.

Відповідно до ст. 1108 ЦК України особа, яка має виключне право дозволяти використовувати об'єкт права інтелектуальної власності (ліцензіар), може надати іншій особі (ліцензіату) письмове

повноваження, яке надає їй право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері. Це ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може оформлюватись як окремий документ або як складова ліцензійного договору. Така ліцензія може бути виключною, однічною, невиключною, а також мати іншу форму, що не суперечить закону.

Виключна ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, і видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта в зазначеній сфері.

Однічна ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта в зазначеній сфері.

Невиключна ліцензія не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, і видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта в зазначеній сфері. За згодою ліцензіара, наданою в письмовій формі, ліцензіат може видати письмове повноваження на використання об'єкта права інтелектуальної власності іншій особі (субліцензію).

За **ліцензійним договором** одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін, з урахуванням вимог ст. 1109 ЦК України та інших законів. У випадках, передбачених ліцензійним договором, може бути укладений **субліцензійний договір**, за яким ліцензіат надає іншій особі (субліцензіату) субліцензію на використання об'єкта права інтелектуальної власності. У цьому разі перед ліцензіаром за дії субліцензіата відповідальний ліцензіат, якщо інше не встановлено ліцензійним договором.

Предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент

укладення договору не мали сили. Ліцензійний договір укладається на строк, встановлений договором, який повинен спливати не пізніше спливу строку дії виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності (ст. 1110 ЦК України).

Уповноважені відомства або творчі спілки можуть затверджувати типові ліцензійні договори. Ліцензійний договір може містити умови, не передбачені типовим ліцензійним договором. Умови ліцензійного договору, укладеного з творцем об'єкта права інтелектуальної власності, що погіршують його становище порівняно зі становищем, передбаченим законом або типовим договором, вважаються нікчемними і замінюються умовами, встановленими типовим договором або законом.

Згідно зі ст. 1122 ЦК України за **договором про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності** одна сторона (творець — письменник, художник та ін.) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установленний строк. Цей договір повинен визначати способи та умови використання об'єкта інтелектуальної власності замовником. Оригінал створеного за замовленням твору образотворчого мистецтва переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на цей твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором.

За **договором про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності** одна сторона (особа, що має виключні майнові права) передає другій стороні частково або в повному обсязі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах (ст. 1112 ЦК України).

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності та договори, визначені ст. 1109, 1112 та 1113 ЦК України, не підлягають обов'язковій державній реєстрації. Їх державна реєстрація здійснюється на вимогу ліцензіара або ліцензіата в порядку, встановленому законом. Відсутність державної реєстрації не впливає на дієвість прав, наданих за ліцензією або іншим договором, та інших прав на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності, зокрема на право ліцензіата звертатися до суду за захистом свого права реєстрації.

6.18. ДОГОВІР КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ (ФРАНЧАЙЗИНГ)

Поняття договору комерційної концесії. Форма та зміст договору комерційної концесії. Права та обов'язки сторін договору (правоволодільца та користувача). Відповідальність сторін за договором комерційної концесії. Підстави та наслідки припинення договору комерційної концесії. Договір комерційної субконцесії.

За **договором комерційної концесії** одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та(або) продажу певного виду товару та(або) надання послуг (ст. 1115 ЦК України). Цей договір ще називають договором франчайзингу.

Франчайзинг — це спосіб здійснення підприємницької діяльності, заснований на придбаних однією фірмою у іншої правах про використання в межах певного ринку певної торговельної марки, технології, ноу-хау.

Предмет договору комерційної концесії становить право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації (ст. 1116 ЦК України).

Сторонами в договорі комерційної концесії можуть бути фізичні та юридичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності. Договір комерційної концесії укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору концесії він вважається нікчемним.

Договір комерційної концесії підлягає державній реєстрації органом, який здійснив державну реєстрацію правоволодільца (ст. 1118 ЦК України).

Договір комерційної субконцесії

У випадках, передбачених договором комерційної концесії, користувач може укласти договір комерційної субконцесії, за яким він надає іншій особі (субкористувачу) право користуватися наданим йому правоволодільцем комплексом прав або частиною комплексу прав на умовах,

погоджених із правоволодільцем або визначених договором комерційної концесії. До договору комерційної субконцесії застосовуються положення про договір комерційної концесії.

Згідно зі ст. 1122 ЦК України в договорі комерційної концесії за згодою сторін можуть передбачатись особливі умови, зокрема обов'язок правоволодільця не надавати іншим особам аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватися від власної аналогічної діяльності на цій території; обов'язок користувача не конкурувати з правоволодільцем на території, де поширюється чинність договору про підприємницьку діяльність, яку здійснює користувач з використанням наданих правоволодільцем прав; обов'язок користувача не одержувати аналогічні права від конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця; обов'язок користувача узгоджувати з правоволодільцем місцезнаходження приміщень для продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), передбачених договором, а також їх внутрішнє та зовнішнє оформлення.

6.19. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА СПІЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Загальна характеристика зобов'язань за спільною діяльністю. Класифікація зобов'язань за спільною діяльністю. Підстави виникнення зобов'язань за спільною діяльністю.

Поняття та юридична характеристика договору простого товариства. Зміст договору простого товариства. Спільне майно учасників договору.

Установчі договори. Особливості установчих договорів при створенні товариств.

За **договором про спільну діяльність** сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону (ст. 1130 ЦК України).

У цивільному законодавстві вирізняють такі організаційно-правові форми спільної діяльності:

- спільна діяльність без об'єднання вкладів учасників; договір про спільну діяльність без об'єднання вкладів учасників характеризується наявністю спільної мети і відсутністю вкладів учасників (п. 2 ст. 1130 ЦК України);
- спільна діяльність з об'єднанням вкладів учасників (ст. 1130 ЦК України); ці відносини оформлюються договором простого товариства;
- спільна діяльність зі створенням юридичної особи.

Зазначені форми спільної діяльності мають спільні риси, зокрема, належать до багатосторонніх консенсуальних угод організаційного характеру. Зобов'язання щодо спільної діяльності не повинні ґрунтуватися на тому, що один учасник має лише вигоди, а інший — збитки. Безпосередньо сутність спільної діяльності, її довірчий характер забороняють це.

Договір про спільну діяльність укладається в письмовій формі. Умови цього договору, у тому числі координація спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ, правовий статус виділеного для їх спільної діяльності майна, покриття витрат та збитків учасників, їх участь у результатах спільних дій та інші умови визначаються за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності (ст. 1131 ЦК України).

Характерною ознакою зобов'язань щодо спільної діяльності є мета, що об'єднує учасників, потребує від них спільних, узгоджених дій; при цьому така мета не може бути протизаконною.

Дійсність договору про спільну діяльність залежить від того, чи дотримані при його укладанні всі умови дійсності угод.

Засновницький договір регулюється ст. 88, 120, 134 ЦК України, що регламентують його зміст.

Договір простого товариства

За **договором простого товариства** сторони (учасники) зобов'язуються об'єднати свої вклади і спільно діяти з метою одержання прибутку або для досягнення іншої мети (ст. 1132 ЦК України).

Договір простого товариства багатосторонній і характеризується тотожністю інтересів, єдністю мети, правами та обов'язками кожного із суб'єктів договору щодо інших учасників; кожний із суб'єктів договору має індивідуальну волю.

Договір простого товариства консенсуальний. Права та обов'язки сторін виникають з моменту досягнення згоди з усіх істотних умов.

Предметом договору простого товариства є спільне здійснення діяльності для досягнення спільної мети, що може бути спрямована на досягнення прибутку і передбачати здійснення підприємницької діяльності, а також на інші цілі й передбачати будь-яку іншу некомерційну діяльність. У першому випадку сторони мають бути зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності.

Сторонами (учасниками) договору можуть бути юридичні та фізичні особи, держава, територіальні громади, інші суб'єкти публічного права. Якщо мета товариства полягає в підприємницькій діяльності, то суб'єктами товариства можуть бути виключно індивідуальні підприємці або комерційні юридичні особи. В окремих випадках учасником товариства може бути також некомерційна організація, якщо вона здійснює відповідно до закону підприємницьку діяльність для виконання статутних завдань. У законодавстві відсутні заборони щодо участі однієї особи в кількох товариствах одночасно. Це пов'язано з тим, що товариство не є юридичною особою і його фінансовий стан не регламентується законом, а обмежувати кількість договорів, які може укладати одна особа, порушує принцип свободи договору.

Згідно зі ст. 1131 ЦК України договір простого товариства укладається в письмовій формі.

Договір простого товариства може бути строковим, якщо він укладений на визначений строк, і безстроковим або з вказівкою мети як умови, з досягненням якої договір припиняється.

До істотних умов договору простого товариства належать об'єднання внесків і спільна діяльність його учасників.

Основний обов'язок учасників — робити внески і здійснювати спільно з іншими учасниками передбачену законом та договором діяльність.

Вкладом учасника вважається все, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно), у тому числі грошові кошти, інше майно, професійні та інші знання, навички та вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки. Вклади учасників вважаються рівними за вартістю, якщо інше не випливає з договору простого товариства або фактичних обставин. Грошова оцінка вкладу учасника здійснюється за узгодженням між учасниками (ст. 1133 ЦК України).

Важливе значення має визначення правового становища майна товариства. Відповідно до ст. 1134 ЦК України внесене учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, а також вироблена в результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності плоди й доходи є спільною частковою власністю учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом. Майно, яке було внесене учасниками та яким вони володіли на інших підставах, ніж право власності, використовується в інтересах усіх учасників і є їхнім спільним майном.

Таким чином, спільна часткова власність не виникає щодо майна, яким учасник володіє, наприклад, як наймач. Учасник може передати власне майно у користування.

Учасники користуються спільним майном за взаємною згодою, а в разі недосягнення згоди — у порядку, що встановлюється за рішенням суду. Обов'язки учасників щодо утримання спільного майна та порядок відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням цих обов'язків, встановлюються договором простого товариства.

Прибуток, одержаний учасниками договору простого товариства в результаті їх спільної діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладів учасників у спільне майно, якщо інше не встановлено договором простого товариства або іншою домовленістю учасників. Умова про позбавлення або відмову учасника від права на частину прибутку вважається нікчемною.

Під час ведення спільних справ кожний учасник має право діяти від імені всіх учасників, якщо договором простого товариства не

встановлено, що ведення справ здійснюється окремими учасниками або спільно всіма учасниками договору. У разі спільного ведення справ для вчинення кожного правочину потрібна згода всіх учасників.

У відносинах із третіми особами повноваження учасника вчиняти правочини від імені всіх учасників посвідчується довіреністю, виданою йому іншими учасниками, або договором простого товариства. У відносинах із третіми особами учасники не можуть посилалися на обмеження прав учасника, який вчинив правочин, щодо ведення спільних справ учасників, крім випадків, коли вони доведуть, що на момент вчинення правочину третя особа знала або могла знати про наявність таких обмежень.

Учасник, який вчинив від імені всіх учасників правочин, щодо якого його право на ведення спільних справ учасників було обмежене, або який вчинив в інтересах усіх учасників правочин від власного імені, може вимагати відшкодування здійснених ним за свій рахунок витрат, якщо вчинення цього правочину було необхідним в інтересах усіх учасників. Учасники, яким внаслідок таких правочинів було завдано збитків, мають право вимагати їх відшкодування.

Рішення щодо спільних справ учасників приймаються учасниками за спільною згодою, якщо інше не встановлено договором простого товариства (ст. 1135 ЦК України).

Кожний учасник договору простого товариства має право озайомлюватись з усією документацією щодо ведення спільних справ товариства незалежно від того, що може бути лише один уповноважений на ведення спільних справ учасник.

Учасник може зробити заяву про відмову від подальшої участі в безстроковому договорі простого товариства не пізніше як за три місяці до виходу з договору. Закон вказує також, що умова про обмеження права на відмову від безстрокового договору простого товариства вважається нікчемною. Учасник договору простого товариства, укладеного на визначений строк, або договору, в якому досягнення мети визначено як скасувальна умова, має право вимагати розірвання договору у відносинах з іншими учасниками з поважної причини з відшкодуванням іншим учасникам реальних збитків, завданих розірванням договору.

Законом передбачено ведення бухгалтерського обліку спільного майна, що так само може бути доручено учасниками одному з них (п. 2 ст. 1134 ЦК України).

Згідно зі ст. 1137 ЦК України учасники товариства несуть спільні витрати та збитки. Порядок відшкодування витрат і збитків, пов'язаних зі спільною діяльністю учасників, визначається за домовленістю між ними. Якщо такої домовленості не існує, кожний учасник несе витрати та збитки пропорційно вартості його вкладу у спільне майно. Умова, за якою учасник повністю звільняється від участі у відшкодуванні спільних витрат або збитків, вважається нікчемною.

Відповідальність учасників договору простого товариства залежить від того, чи є такий договір підприємницьким (ст. 1138 ЦК України). Якщо договір простого товариства не пов'язаний із здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, кожний учасник відповідає за спільними договірними зобов'язаннями всім своїм майном пропорційно вартості його вкладу у спільне майно. За спільними зобов'язаннями, що виникли не з договору, учасники відповідають солідарно. При укладенні договору простого товариства, пов'язаного зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, учасники відповідають солідарно за всіма спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення.

Кредитор учасника договору простого товариства має право пред'явити вимогу про виділення частки учасника у спільному майні (ст. 1140 ЦК України).

Згідно зі ст. 1141 ЦК України договір простого товариства припиняється за таких умов:

- визнання учасника недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;
- оголошення учасника банкрутом, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;
- смерті фізичної особи — учасника або ліквідації юридичної особи — учасника договору простого товариства, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників або заміщення учасника, який помер (ліквідованої юридичної особи), його спадкоємцями (правонаступниками);
- відмови учасника від подальшої участі в договорі простого товариства або розірвання договору на вимогу одного з учасників, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;
- спливу строку договору простого товариства;

- виділення частки учасника на вимогу його кредитора, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

- досягнення мети товариства або настання обставин, коли досягнення мети товариства стало неможливим.

У разі припинення договору простого товариства речі, передані у спільне володіння та(або) користування учасників, повертаються учасникам, які їх надали, без винагороди, якщо інше не передбачено домовленістю сторін.

Поділ майна, що перебуває у спільній власності учасників, і спільних прав вимоги, які виникли у них, здійснюється в порядку, встановленому законодавством.

Учасник, який вніс у спільну власність річ, визначену індивідуальними ознаками, у разі припинення договору простого товариства має право вимагати в судовому порядку повернення йому цієї речі за умови додержання інтересів інших учасників і кредиторів.

З моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб.

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Господарський кодекс України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
4. Земельний кодекс України, 2001 р. // www.liga.net.
5. Митний кодекс України від 11 липня 2002 р. // www.liga.net.
6. Кодекс мореплавства України від 9 грудня 1994 р. // www.liga.net.
7. Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р. // www.liga.net.
8. Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень // www.liga.net.
9. Закон України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р. // www.liga.net.
10. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. у редакції Закону України від 11 липня 2001 р. // ВВР України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
11. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 31. — Ст. 246.
12. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. // ВВР України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
13. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 42–43. — Ст. 378.
14. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
15. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
16. Закон України «Про державний матеріальний резерв» від 24 січня 1997 р. // ВВР України. — 1997. — № 13.
17. Закон України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 р. // www.liga.net.
18. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» від 15 травня 2003 р. // ВВР України. — 2003. — Ст. 263.
19. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. // ВВР України. — 1998. — № 1. — Ст. 1.

20. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 46–47.
21. Закон України «Про закупку товарів, робіт та послуг за державні кошти» від 22 лютого 2000 р. // ВВР України. — 2000. — № 20. — Ст. 148.
22. Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р. // www.liga.net.
23. Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
24. Закон України «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // ВВР України. — 1996. — № 33. — Ст. 155.
25. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
26. Закон України «Про інститут спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 р. // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 6.
27. Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. // www.liga.net.
28. Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 41. — Ст. 372.
29. Закон України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» від 14 грудня 1999 р. // ВВР України. — 2000. — № 3. — Ст. 21.
30. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. // www.liga.net.
31. Закон України «Про космічну діяльність» від 15 листопада 1996 р. // www.liga.net.
32. Закон України «Про майнову відповідальність за порушення умов договору підяду (контракту) про виконання робіт на будівництві об'єктів» від 6 квітня 2000 р. // ВВР України. — 2000. — № 27. — Ст. 212.
33. Закон України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів» від 13 грудня 1997 р. // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 52.

34. Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 15 січня 2001 р. // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 17.
35. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», 1997 р. // www.liga.net.
36. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. // ВВР України. — 2003. — № 29. — Ст. 232.
37. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» // ВВР України. — 2001. — № 47. — Ст. 251.
38. Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» від 23 березня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 20. — Ст. 82.
39. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р. // www.liga.net.
40. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. // www.liga.net.
41. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 вересня 1992 р. // www.liga.net.
42. Закон України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі» від 6 липня 1999 р. // www.liga.net.
43. Закон України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. // ВВР України. — 1992. — № 10. — Ст. 139.
44. Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. // ВВР України. — 1994. — № 12. — Ст. 10.
45. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р. // www.liga.net.
46. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. // www.liga.net.
47. Закон України «Про фінансовий лізинг» у редакції від 11 грудня 2003 р. // Уряд. кур'єр. — 2004. — 16 січ.
48. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 38. — Ст. 508.
49. Угода про загальні умови поставок товарів між організаціями держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав від 20 березня 1992 р. // www.liga.net.
50. Статут залізниць України: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. // www.liga.net.

51. *Положення про кредитування*: Затв. постановою правління НБУ від 28 вересня 1995 р. // www.liga.net.
52. *Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)*: Затв. наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 21 вересня 2001 р. // www.liga.net.
53. *Правила роздрібної торгівлі алкогольними напоями*: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. // Уряд. кур'єр. — 1996. — 14 жовт.
54. *Тимчасове положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно*: Затв. наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. // www.liga.net.
55. *Інструкція про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті*: Затв. постановою Правління НБУ від 18 грудня 1998 р. № 527 // www.liga.net.
56. *Інструкція про порядок депонування наукових робіт у ДНТБ України*. — К., 1993.

Навчальна

57. *Азімов Г. Н. Забезпечення виконання зобов'язань*: Навч. посіб. — Х., 1995.
58. *Антимонов Б. С., Флейшиц Е. А. Изобретательское право*. — М., 1960.
59. *Белов В. А. Практика вексельного права*. — М., 1991.
60. *Белоусов Е. Сущность страхования (самостоятельность страхового договора)* // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 2. — С. 23.
61. *Беляневич О. А. Проблемні питання договорів зберігання цінностей державного матеріального резерву*: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
62. *Боднар Т. В. Гарантія як вид забезпечення виконання зобов'язання за Цивільним кодексом України*: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
63. *Брагинский М. И., Ветрянский В. В. Договорное право*: В 2 кн. — М.: Статут, 2001.
64. *Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты)*. — М., 1976.

65. *Васьковський О. В.* Момент виконання зобов'язань у порядку безготівкових розрахунків // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
66. *Визнання угод неукладеними: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України* // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
67. *Волевиявлення сторін і звичайні умови договору за чинним законодавством: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України* // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
68. *Герасимчук О.* Місце договорів за участю суб'єктів підприємницької діяльності в системі цивільно-правових угод // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 9. — С. 43.
69. *Гражданское и торговое право капиталистических государств* / Отв. ред. Е. А. Васильев. — М.: Междунар. отношения, 1993.
70. *Гражданское право: Учебник* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.
71. *Гражданское право Украины: В 2 ч.* / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.
72. *Дашков Л. П., Бризгалін А. В.* Комерційний договір: від укладення до виконання. — К., 1996.
73. *Деякі аспекти визнання векселя недійсним: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України* // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
74. *Дрішлюк А.* Агентський договір у цивільному праві України // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 3.
75. *Дудорова К.* Алеаторні (ризикові) договори: деякі питання законодавчого регулювання // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 3.
76. *Дудорова К.* Біржові операції як різновиди алеаторних договорів // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4.
77. *Емельянов В. П.* Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.
78. *Ефимов Л. Г.* Банковское право. — М.: БЕК, 1994.
79. *Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства. Сер. «Бібліотека судді»* / За заг. ред. П. І. Шевчука — К.: Ін Юре, 2002.
80. *Зобов'язальне право: Навч. посіб.* / За ред. проф. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998.

81. *Иоффе О. С.* Обязательственное право. — М., 1975.
82. *Игнатенко В.* Договірні та позадоговірні зобов'язання // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11.
83. *Игнатьюк Л. А.* Обов'язки сторін за договором страхування інвестиційних ризиків. Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
84. *Калтин А.* Чартер (Природа, структура отношений, сопоставление со смежными морскими договорами). — М.: Транспорт, 1978.
85. *Кот О. О.* Перехід прав кредиторів: Історія. Теорія. Законодавство. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
86. *Крат В.* Договір приєднання: реалії та перспективи // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1.
87. *Кривенда О.* Об'єкт позики: цивільно-правова характеристика // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 2.
88. *Липавский В.* Тайм-чартер: правовая природа и соотношение со смежными договорами // Хозяйство и право. — 2002. — № 10. — С. 105.
89. *Ломидзе О., Ломидзе Э.* Проблемы защиты права кредитора по неденежному обязательству при банкротстве организации должника // Хозяйство и право. — 2001. — № 3.
90. *Луць В. В.* Контракти у підприємницькій діяльності. — К.: Юрінком Інтер, 1999.
91. *Майданик Р.* Забезпечувальне право власності // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 1.
92. *Майданик Р.* Особливості довірчого управління спільним майновим комплексом власників майнових сертифікатів // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4.
93. *Майданик Р. А.* Позика // Цивільне право України: Підруч. — К.: Юрінком Інтер, 1999.
94. *Мацепура І.* Способи забезпечення зобов'язань // Укр. право. — 1997. — № 3.
95. *Мусіяка В. Л.* Авторські договори. — К., 1988.
96. *Новицкий И. В., Луц Л. А.* Общее учение об обязательстве. — М., 1950.
97. *Первомайський О.* Коментарій к Закону України «О концессиях» // Юрид. вісн. України. — 2002. — № 28–32.
98. *Слюсаревський М. М.* Цивільно-правова відповідальність за порушення договору довірчого управління майном // Підприємництво, господарство і право. — 1997. — № 12.

99. *Спасибо-Фатеева І.* Дім, який побудував Джек, або Про нові юридичні технології, за допомогою яких акції пов'язуються... з правом на нерухомість // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 5.
100. *Спасибо-Фатеева І.* Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міні акцій) // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 7.
101. *Спасибо-Фатеева І. В.* Поняття корпоративного права // Вісн. АПН України. — 1999. — № 4. — С. 110–114.
102. *Спори*, що пов'язані з об'єктами незавершеного будівництва: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
103. *Судовий* розгляд справ про визнання договорів неукладеними. Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 2.
104. *Сумской Д.* Вина как условие гражданско-правовой ответственности юридического лица // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 8.
105. *Суханов Е. А.* Агентирование, доверительное управление имуществом, коммерческая концессия: Комментарий ГК РФ // Хозяйство и право. — 1996. — № 11.
106. *Теньков С.* Договір позики: цивільно-правові та податкові аспекти // Юрид. вісн. України. — 2000. — 24–30 серп.
107. *Укладення* угод між юридичними особами в усній формі: Наук.-практ. коментар рішень та постанов господарських судів України // Вісн. господар. судочинства. — 2003. — № 1.
108. *Фаршатов И.* Организационно-правовые предпосылки договора строительного подряда // Хозяйство и право. — 2002. — № 9.
109. *Хавронюк Н. И., Мельник Н. И.* Законодательство Украины о торговле. — К., 1997.
110. *Цивільне* право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.
111. *Цивільне* право України: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової — К.: Юрінком Інтер, 2002.
112. *Шершневич Г. Ф.* Учебник торгового права. — М.: Спартак, 1994.
113. *Шмиттгофф К.* Экспорт: Право и практика международной торговли. — М., 1992.

ПОЗАДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

7.1. ПУБЛІЧНА ОБІЦЯНКА ВИНАГОРОДИ

Поняття та зміст зобов'язання з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу. Право на публічну обіцянку винагороди без оголошення конкурсу. Зміст завдання. Строк (термін) виконання завдання. Зміна умов публічної обіцянки винагороди. Припинення зобов'язання.

Поняття та зміст зобов'язання з публічного обіцяння винагороди через конкурс. Право на оголошення конкурсу. Умови конкурсу. Зміна умов конкурсу. Відмова від проведення конкурсу. Особливості оцінювання результатів інтелектуальної, творчої діяльності на конкурсі. Права переможця конкурсу.

Використання витворів творчості, премійованих на конкурсі.

Раніше було розглянуто зобов'язання, підставою виникнення яких є договори або адміністративні та інші акти (наприклад, ордер у житлових правовідносинах). Поряд з цим зобов'язання можуть виникати з односторонніх дій як юридичного, так і фактичного характеру.

Особливість таких односторонніх дій полягає в тому, що при їх здійсненні однією особою права, а іноді й обов'язки виникають у іншої особи, внаслідок чого формуються зобов'язальні правовідносини. Проте і односторонні угоди, і правомірні фактичні дії зумовлюють правові наслідки, на які вони спрямовані, не самі собою, а за умови приєднання до них інших передбачених законом фактів. Наприклад, дії в чужому інтересі без доручення зумовлюють обов'язок зацікавленої особи відшкодувати збитки, а іноді виплатити винагороду особі, що діє в чужому інтересі, за умови схвалення цих дій заінтересованою особою.

Цивільний кодекс України 2003 р. вперше врегулював ці інститути, яким присвячені гл. 78–81 підрозд. 2 розд. 3. Це зобов'язання, що виникають з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу, зобов'язання, що виникають з публічної обіцянки винагороди за результатами конкурсу, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, запобігання загрози життю, здоров'ю, майну фізичної або юридичної особи, рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.

Поняття і ознаки публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу

Якщо необхідно виконати певну роботу або надати послугу, укладаються відповідні угоди (наприклад, підяду) з їх виконавцем з попередньою або подальшою оплатою. Але для скорішого досягнення бажаного результату іноді звертаються до невизначеного кола осіб з обіцянкою виплатити відповідну винагороду тому, хто досягне цього результату. Це, наприклад, оголошення в засобах масової інформації: «У неділю в районі станції метро «Університет» загублено валізу жовтого кольору. Прохання повернути за адресою... Винагороду гарантуємо». Таке звернення і є публічною обіцянкою винагороди. Однак не будь-яка навіть зроблена публічно обіцянка винагороди має юридичне значення і зумовлює виникнення зобов'язання, передбачене ст. 1144 ЦК України. Для цього вона повинна мати визначені законом ознаки:

- бути публічною, тобто звернена до невизначеного кола осіб; якщо обіцянка винагороди звернена до конкретної особи або осіб, відносини сторін набирають договірний характеру;
- мати майновий характер, тобто грошове або інше вартісне вираження і вказівку щодо форми та розміру винагороди; якщо обіцянка передбачає, наприклад, надання почесного звання, диплому, це не зумовлює цивільно-правових відносин;
- зазначатися кінцевий результат (певне завдання, строк та місце його виконання), який має бути досягнутий як умова отримання винагороди; при цьому винагорода має бути обіцяна невизначеному колу осіб за правомірні дії;
- надавати можливість визначення особи, якою вона обіцяна.

Публічна обіцянка винагороди — це звернена до невизначеного кола осіб обіцянка винагороди майнового характеру за досягнення обумовленого результату тому, хто досягне цього результату. Особа

має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передання їй відповідного результату (передання інформації, знайдення речі, фізичної особи тощо).

Умовою виникнення зобов'язання, передбаченого ст. 1144 ЦК України, є юридичний склад, що має два елементи. Це насамперед дві односторонні угоди: публічна обіцянка винагороди і відгук на цю обіцянку у вигляді досягнення обумовленого результату.

Оскільки публічна обіцянка винагороди є односторонньою угодою, сама собою вона не зумовлює жодних прав та обов'язків. Відповідні права та обов'язки виникають тільки в разі досягнення певного, обумовленого результату.

Обіцянка винагороди не може вважатись офертою, оскільки вона умовна і адресована не конкретній особі, а невизначеному колу осіб. Досягнення результату, обумовленого публічною обіцянкою винагороди, не є акцептом, тому що такий результат, по-перше, може бути досягнутий невизначеним колом осіб, по-друге, при одночасному його досягненні кількома особами кожна з них може розраховувати на відповідну частину винагороди.

У разі публічної обіцянки винагороди завдання, яке належить виконати, може стосуватися разової дії або необмеженої кількості дій одного виду, які можуть вчинятися різними особами (ст. 1145 ЦК України).

Публічна обіцянка винагороди передбачає, що для виконання завдання може бути встановлено строк (термін). Якщо строк (термін) виконання завдання не встановлений, воно вважається чинним протягом розумного часу відповідно до змісту завдання.

Відповідно до ст. 1147 ЦК України особа, яка публічно пообіцяла винагороду, має право змінювати умови її надання. Як встановлено законом, особа, яка розпочала виконувати завдання, має право вимагати відшкодування збитків, завданих їй у зв'язку зі зміною завдання. Якщо у зв'язку зі зміною умов надання винагороди виконання завдання втратило інтерес для особи, яка розпочала виконувати його до зміни умов, ця особа має право на відшкодування понесених нею витрат.

У разі виконання завдання і передання його результату особі, яка публічно обіцяла винагороду (нагороду), ця особа зобов'язана виплатити винагороду (ст. 1148 ЦК України).

Якщо завдання стосується разової дії, винагорода виплачується особі, яка виконала завдання першою, а якщо таке завдання було ви-

конано кількома особами одночасно, винагорода розподіляється між ними порівну.

Згідно зі ст. 1149 ЦК України зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди припиняється за таких умов:

- після спливу строку для передання результату;
- у разі передання результату особою, яка першою виконала завдання.

Особа, яка публічно обіцяла винагороду, має право публічно оголосити про припинення завдання. У цьому разі особа, яка понесла реальні витрати на підготовку до виконання завдання, має право на їх відшкодування.

Поняття і ознаки публічної обіцянки винагороди за результатами конкурсу

Публічна обіцянка винагороди як родове поняття є підставою до визначення конкурсу як різновиду поняття публічної обіцянки винагороди, спрямоване на досягнення не тільки бажаного результату, а й найкращого серед досягнутих. Конкурс означає змагання, що дає змогу виявити найбільш гідних з його учасників або найкраще з того, що надіслано для огляду.

Зміст та особливості правового регулювання конкурсу залежать від особливостей суспільних відносин, які відображає цей конкурс. Деякі з них виникають у сфері трудових відносин і регулюються нормами трудового законодавства, наприклад, конкурсний відбір кадрів (подібні оголошення друкуються в багатьох газетах). Іншою формою змагання є оголошення конкурсу для створення високоякісних творів літератури, мистецтва, науки.

Оголошення конкурсу може передбачати звернення до всіх бажаних, які входять в обмежене коло осіб, що відповідають певним умовам, наприклад, до юридичних осіб, які займаються науковою діяльністю у відповідній галузі.

Згідно зі ст. 1150 ЦК України право на оголошення конкурсу має фізична або юридична особа (засновник конкурсу). Конкурс оголошується публічно через засоби масової інформації. Оголошення про конкурс може бути зроблено і в інший спосіб. Засновник конкурсу має право запросити до участі в ньому персональних учасників (закритий конкурс).

Необхідною умовою визнання оголошення конкурсним є його публічність. Цивільний кодекс України передбачає проведення як відкритого, так і закритого конкурсу. Їх відмінність полягає в тому,

що при проведенні закритого конкурсу коло можливих учасників обмежене і попередньо визначене. При проведенні закритого конкурсу коло його учасників завжди відоме.

Засновник конкурсу повідомляє про його умови одночасно з оголошенням про конкурс або персонально кожному, хто виявив бажання брати в ньому участь (ст. 1151 ЦК України). Предметом конкурсу може бути результат інтелектуальної, творчої діяльності, вчинення певної дії, виконання роботи тощо.

За результатами конкурсу видається винагорода (премія). Кількість призових місць, вид винагорода (сума премії) за кожне призове місце тощо визначаються в умовах конкурсу. Умовами конкурсу може передбачатись надання переможцеві лише морального заохочення.

Умовами конкурсу має бути передбачено строк подання творів на конкурс чи виконання певної дії.

Предмет конкурсу і винагорода (премія), яка має бути виплачена переможцеві, становлять істотні умови оголошення конкурсу.

Відповідно до ст. 1152 ЦК України засновник конкурсу має право змінити його умови до початку конкурсу. Змінювати умови конкурсу після його початку забороняється. Про зміну умов конкурсу має бути оголошено в тому ж порядку, в якому було оголошено конкурс.

Якщо у зв'язку зі зміною умов конкурсу участь у ньому для особи втратила інтерес або стала неможливою, ця особа має право на відшкодування засновником витрат, які були понесені нею для підготовки до участі в конкурсі.

Згідно зі ст. 1153 ЦК України засновник конкурсу має право відмовитися від його проведення, якщо проведення конкурсу стало неможливим за обставин, які від нього не залежать. У разі відмови засновника від проведення конкурсу з інших підстав учасник конкурсу має право на відшкодування витрат, які були понесені ним для підготовки до участі в конкурсі.

Засновники конкурсу повинні встановити критерії та порядок, відповідно до яких визначається переможець конкурсу (ст. 1154 ЦК України). Переможцем конкурсу стає особа, яка досягла найкращого результату. Результати конкурсу оголошуються в тому ж порядку, в якому було оголошено безпосередньо конкурс.

Результати конкурсу можуть бути оскаржені заінтересованою особою до суду.

За наслідками оцінювання результатів інтелектуальної, творчої діяльності, які подані на конкурс, засновник конкурсу (конкурс-

на комісія, журі) може прийняти таке рішення (ст. 1155 ЦК України):

- про присудження всіх призових місць та нагород (премій), що були визначені умовами конкурсу;
- про присудження окремих призових місць, якщо їх було встановлено кілька, і нагород (премій);
- про відмову присуджувати призові місця, якщо жодний з творів, поданих на конкурс, не відповідає його вимогам;
- про присудження заохочувального призу та(або) нагороди (премії).

Переможець конкурсу має такі права:

- вимагати від засновника конкурсу виконання свого зобов'язання у строки, встановлені умовами конкурсу;
- якщо предметом конкурсу був результат інтелектуальної, творчої діяльності, засновник конкурсу має право подальшого його використання лише за згодою переможця конкурсу;
- переважне право перед іншими особами на укладення договору про використання предмета конкурсу.

Подані на конкурс речі засновник конкурсу зобов'язаний повернути учаснику (ст. 1157 ЦК України), оскільки подання учасником конкурсу речі на конкурс не припиняє його право власності на цю річ. Умова конкурсу, за якою засновник конкурсу не повертає його учаснику річ, подану ним на конкурс, вважається нікчемною.

Засновник конкурсу може залишити в себе подану на конкурс річ лише за згодою учасника конкурсу. Якщо учасник конкурсу протягом місяця від дня оголошення його результатів не пред'явив вимогу про повернення йому поданої на конкурс речі, вважається, що засновник конкурсу має право подальшого володіння нею. Учасник конкурсу має право в будь-який час пред'явити вимогу про повернення його речі, поданої на конкурс.

Якщо подана на конкурс річ не була подарована засновникові конкурсу або куплена ним, він може набути право власності на неї відповідно до ст. 344 ЦК України (набувальна давність).

7.2. ВЧИНЕННЯ ДІЙ У МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСАХ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ

Поняття ведення чужих справ без доручення. Право на вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. Умови виникнення зобов'язання у чужому інтересі.

Поняття ведення чужих справ без доручення

Трапляються випадки, коли одні особи діють в інтересах інших осіб без будь-яких повноважень від останніх. Найчастіше це відбувається з моральних підстав і з метою зменшення майнової шкоди (наприклад, турбота про тварин у випадку смерті володільця, захист чужого майна в умовах стихійного лиха тощо).

Розглядувані зобов'язання відомі ще з римського права; тоді вони називались *negotiorum gestio* — ведення справ без доручення.

Такі зобов'язання виникають із здійснення особою дій у чужому інтересі. У ст. 1158 ЦК України визначено підстави виникнення права на вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення: якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

Зміст цього зобов'язання близький до змісту інших окремих договорів і насамперед договору доручення. Тому в законі передбачено, що особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір. Таким чином, у подальшому виникає договірне зобов'язання.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити всіх залежних від неї заходів попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані із вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів.

Особа, яка вчинила дії в інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана негайно після закінчення виконання цих дій надати особі, у майнових інтересах якої було вчинено дії, звіт про ці дії і передати їй усе, що при цьому було одержано (ст. 1159 ЦК України).

Наслідками здійснення дій у чужому інтересі для особи, яка діяла в майнових інтересах іншої особи без її доручення, є відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ст. 1160 ЦК України). Право вимагати передбачено лише тоді, коли дії були виправдані обставинами, за яких були вчинені.

Якщо особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, при першій нагоді не повідомила цю особу про свої дії, вона не має права вимагати відшкодування зроблених витрат.

7.3. РЯТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ТА ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, МАЙНА ФІЗИЧНОЇ АБО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ЗІ СТВОРЕННЯ ЗАГРОЗИ ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю ТА МАЙНУ

Обставини виникнення права на вчинення особою дії без відповідних повноважень. Відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи.

Загальні положення про зобов'язання, що виникають внаслідок створення небезпеки (загрози) життю і здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну і майну юридичних осіб.

Наслідки неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Загальні підстави відповідальності за завдання шкоди (майнової та моральної).

Поняття зобов'язань, що виникають внаслідок усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи

Система деліктних зобов'язань забезпечує фізичній особі відшкодування шкоди, завданої протиправними діями інших осіб. Відшкодування шкоди, що виникла внаслідок рятування майна, є не мірою цивільно-правової відповідальності, а різновидом міри захисту суб'єктивних цивільних прав, які не є відповідальністю. Підставами для виникнення зобов'язань є правомірні дії, а не правопорушення.

У ст. 1161, 1162 ЦК України визначено підстави виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи. Особа, яка без відповідних повноважень здійснювала дії з рятування в умовах, що виключали можливість попередження про загрозу ушкодження здоров'я, життя або майна, має право вимагати відшкодування шкоди, яка виникла в майновій сфері рятувальника і є наслідком рятувальних дій.

Суб'єктами таких зобов'язань можуть бути як громадяни, так і юридичні особи, кожен з яких, у свою чергу, може бути у зобов'язан-

нях як кредитором, так і боржником. Потерпілими можуть бути як дієздатні, так і обмежено дієздатні особи. У цьому разі право на вимогу відшкодування шкоди реалізується їх законними представниками (ст. 242 ЦК України). Юридична особа так само може бути потерпілою, але лише тоді, коли рішення про запобігання загрози майну приймається її органом управління. Якщо при виконанні розпорядження органу управління юридичної особи про запобігання загрози майну іншої особи шкоду несе працівник, який діяв у межах виконання службових обов'язків, він набуває права на відшкодування шкоди від свого страхувальника за правилами про відшкодування шкоди.

Правовідносини, що виникають у зв'язку з рятуванням життя, здоров'я, майна інших осіб, належать до кола зобов'язань, що здійснюються без відповідного доручення. Дії рятівника потерпілого при цьому належать до юридичних вчинків. Такі дії кредитора вчиняються без наміру створити правові наслідки, але на основі закону створюють умови для висунення обов'язкових для виконання боржником вимог — відшкодувати потерпілому збитки, яких останній зазнав під час усунення загрози або рятування від реальної загрози майна іншої особи. Зобов'язання, що виникають, є позадоговірними і особливим видом ведення чужих справ.

При вирішенні питання про відшкодування шкоди мають значення причини виникнення небезпеки і потреби в рятівних діях. Якщо шкоду заподіяно через протиправні посягання з боку третіх осіб, вона повинна відшкодовуватися за правилами деліктної відповідальності. Мають значення також доцільність і результативність дій рятівника. За ризик недоцільності рятівних дій відповідає рятівник.

Призначення цих зобов'язань полягає у відновленні майнового стану потерпілого рятівника за рахунок особи, здоров'я, життя або майно якої було врятовано від заподіяння шкоди.

До умов виникнення цього виду зобов'язань належать наявність шкоди у потерпілого (рятівника); реальна, наявна (але не ймовірна або удавана) загроза шкоди життю, здоров'ю або майну боржника, яка водночас виключає можливість попередження про це боржника і потребує термінових дій; здійснення потерпілим дій щодо рятування життя, здоров'я, майна; причинний зв'язок між шкодою, що виникла у потерпілого, і його діями щодо усунення загрози.

Рятівні дії не повинні бути змістом службових обов'язків рятівника. На вирішення питання про можливість відшкодування шкоди

потерпілому боржнику не впливає той факт, чи було майно фактично врятовано. Не впливає на виникнення зобов'язання відшкодувати шкоду наявність вини (за винятком умислу) потерпілого (рятівника).

При вирішенні питання про те, на кого покладається обов'язок відшкодувати шкоду, а також про обсяг такого відшкодування суттєва обставина полягає в тому, на рятування саме чого (життя, здоров'я або майна) були спрямовані дії рятівника.

Якщо при рятуванні здоров'я та життя людини шкода завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної для неї загрози, вона відшкодовується державою в повному обсязі (ст. 1161 ЦК України). Отже, у цьому разі особою, зобов'язаною до відшкодування, є держава, до основних обов'язків якої належать турбота про безпеку та охорону життя або здоров'я громадян і створення відповідних засад, які стимулювали б фізичних і юридичних осіб у своїй поведінці керуватися високими моральними принципами суспільства. Для відшкодування в зазначених випадках шкоди немає значення, яким саме правам рятівника (майновим чи немайновим) було завдано шкоди. У повному обсязі відшкодовується як шкода, завдана смертю, каліцтвом рятівника, так і шкода, завдана його майну.

Необхідність дій з рятування людського життя може виникнути через небезпеку, що загрожує загибеллю або каліцтвом громадянину і склалася внаслідок його власних необережних або навмисних дій; небезпеку, що виникла внаслідок протиправних дій третіх осіб, спрямована проти особи або майна того, кого рятують, і об'єктивно створює загрозу його життю (внаслідок пожежі, аварії на підприємстві тощо); небезпеку, що створилася внаслідок шкідливого впливу стихійних сил природи (землетрус, повінь); у разі загрози людському життю внаслідок бездіяльності осіб, які зобов'язані оберігати людей від можливої небезпеки (наприклад, рятівники водних станцій).

У ст. 1162 ЦК України передбачено відшкодування шкоди в зобов'язаннях, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі.

До умов виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди в повному обсязі належать такі: якщо завдана рятівникові шкода полягала

в ушкодженні здоров'я або смерті фізичної особи (рятівника); загроза майну була реальною; майно іншої особи мало істотну цінність. Відсутність хоча б однієї з названих умов виключає можливість участі в цих правовідносинах держави, а також може впливати на обсяг (розмір) належної до відшкодування шкоди. Якщо шкоду було завдано не життю або здоров'ю рятівника, а його майну, боржником у зобов'язаннях щодо відшкодування шкоди з рятування майна є не держава, а власник (або володілець) цього майна.

Запобігання загрози заподіяння шкоди майну має досягатися виправданими і доцільними діями рятівника. Доцільність і виправданість означають відповідність заходів і засобів, вибраних особою для запобігання загрози, характеру і масштабу цієї загрози.

Певні обмеження існують щодо розміру відшкодування рятівнику. Зокрема, розмір відшкодування не може перевищувати вартості майна, що рятувалося, але не було врятоване; шкода відшкодовується з урахуванням майнового становища власника (володільця) майна, якому завдано шкоду (п. 2 ст. 1162 ЦК України).

Суб'єктами зобов'язання відшкодувати шкоду можуть бути держава, а також фізичні та юридичні особи, які володіли на момент здійснення рятивних дій майном як на праві власності, так і на інших цивільно-правових підставах.

Зобов'язання, які виникають внаслідок рятування чужого життя, здоров'я або майна, є різновидом зобов'язань, що виникають з ведення чужих справ, але не аналогічні зобов'язанням, що виникають з діяльності без доручення.

Якщо дії без доручення в інтересах іншої особи з боку останньої будуть схвалені заінтересованою особою, ці зобов'язання трансформуються в зобов'язання з договору доручення. Зобов'язання, що виникає з рятивних дій, зберігає силу незалежно від схвалення або несхвалення дій потерпілого особою, в інтересах якої здійснювалися рятивні дії.

Зобов'язання з рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи певною мірою подібні до зобов'язань з відшкодування шкоди, а також з набуття (збереження) майна без достатньої правової підстави. Спільним для вказаних зобов'язань є наявність майнової шкоди у потерпілого, але відмінність полягає в характері виникнення цих збитків. У зобов'язаннях з відшкодування шкоди шкода у потерпілого виникає внаслідок протиправних дій іншої особи. У зобов'язаннях з рятування чужого здо-

ров'я, життя, майна шкода потерпілого є результатом його власних дій. Крім того, зобов'язання щодо рятування майна виникають у зв'язку з діями, спрямованими на запобігання шкоди, тоді як в основу деліктного зобов'язання покладено протиправну поведінку, що спричиняє шкоду.

Виникнення шкоди, завданої в разі крайньої потреби (ст. 1171 ЦК України), є наслідком правомірних дій особи, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за умов, що склалися, не можна було усунути іншими засобами. Проте зобов'язання, що виникають у зв'язку з такими діями, належать до деліктних. Це пов'язано з тим, що ст. 1171 ЦК України регулює правовідносини, що виникають між боржником (особою, яка вчинила рятівні дії) і особою, якій внаслідок дій з усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, було заподіяно шкоду. Потерпілий у цих правовідносинах не є особою, правам та інтересам якої загрожувала небезпека. І тому особа, яка вчиняла рятівні дії, у таких зобов'язаннях може бути боржником, як і в зобов'язаннях з рятування чужого здоров'я та життя рятівник є потерпілим і може вимагати відшкодування шкоди, заподіяної його власному майну, життю або здоров'ю.

У зобов'язаннях з набуття та збереження майна без достатньої правової підстави виникнення збитків у потерпілого фактично спричиняє збільшення (збереження) майна в набувача. У зобов'язаннях з рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи збитки, що виникають у потерпілого, не спричиняють збільшення майна у особи, життя, здоров'я або майно якої було врятовано.

Фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто створює небезпеку (ст. 1163 ЦК України). Ця норма насамперед виконує превентивну функцію, забезпечує охорону прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Вимога про усунення загрози є фактично одним із засобів захисту цивільних прав і може виражатися у припиненні або призупиненні діяльності, яка створює загрозу порушення чужого права.

Висунення такої вимоги може відбуватись як у судовому, так і в позасудовому порядку безпосереднім зверненням до особи, яка створює таку загрозу.

Вина відповідача в цих порушеннях підлягає доказу. Доведення можливості заподіяння в майбутньому шкоди та потреби заборони такої діяльності наданням необхідних доказів є обов'язком особи, яка звернулася до суду.

У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати вжиття невідкладних заходів з усунення загрози; відшкодування завданої шкоди; заборонити діяльність, яка створює загрозу (ст. 1164 ЦК України).

Таким чином, загроза має бути наявною і реальною. Невідкладні заходи можуть полягати у припиненні або призупиненні шкідливої діяльності й за змістом мати превентивний характер.

Шкода, завдана внаслідок неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, відшкодовується відповідно до правил відшкодування шкоди в деліктних зобов'язаннях.

7.4. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Поняття і значення зобов'язань із заподіяння шкоди. Елементи зобов'язань із заподіяння шкоди.

Деліктна відповідальність: поняття, зміст, підстави. Система зобов'язань із заподіяння шкоди. Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду.

Відповідальність за шкоду, заподіяну працівником.

Відповідальність за шкоду, заподіяну органами державної влади. Суб'єкти заподіяння шкоди та суб'єкти відповідальності за шкоду. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної органами державної влади.

Відповідальність за шкоду, заподіяну правоохоронними та судовими органами. Суб'єкти заподіяння шкоди і суб'єкти відшкодування шкоди, завданої правоохоронними та судовими органами. Особливості відповідальності за шкоду, завдану правоохоронними та судовими органами.

Відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину.

Відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою.

Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Відшкодування ядерної шкоди.

Зобов'язання з відшкодування шкоди є цивільно-правовими, в яких потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання відповідного майна в натурі або відшкодування збитків. Підставою для виникнення таких зобов'язань є правопорушення (делікт). Такі зобов'язання деліктні.

Зобов'язання з відшкодування шкоди є одним з видів позадоговірних зобов'язань, тому що виникають не на підставі договору, а є наслідком настання передбаченого законом факту порушення права «поза договором».

Предметом зобов'язань з відшкодування шкоди є дії боржника, спрямовані на забезпечення якнайповнішого відновлення майнових та особистих немайнових благ кредитора, яким заподіяно шкоду.

Учасниками зобов'язання із заподіяння шкоди можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, територіальна громада, кожний з яких може бути потерпілим та заподіювачем шкоди.

Суб'єктом відповідальності є особа (фізична або юридична), яка заподіяла шкоду. Суб'єктний склад зобов'язань з відшкодування шкоди у процесі їх розвитку може істотно змінюватися. У ньому може замінюватись як кредитор, так і боржник. Така заміна може відбуватися за умов суброгації та регресу.

При суброгації до страхувальника переходять права кредитора щодо боржника, який відповідає за настання страхового випадку, з набуття страхувальником відповідних прав вимоги до боржника.

При регресі у боржника за основним зобов'язанням після виконання ним зобов'язань перед кредитором виникає право зворотної вимоги (регресу) до інших солідарних боржників. У новому (регресному) зобов'язанні боржник також стає кредитором з правом вимоги в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Держава, АРК, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину.

Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи лише в разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ст. 1191 ЦК України).

Деліктна відповідальність

Для настання деліктної відповідальності необхідна наявність складу правопорушення: наявність шкоди; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вина. Перелічені підстави загальні, оскільки їх наявність необхідна для всіх випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законом. Закон може змінювати, обмежувати або, навпаки, розширювати коло підстав, необхідних для виникнення відповідальності за завдану шкоду. У цьому разі йдеться про спеціальні підстави відповідальності, наприклад, заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, володілець якого відповідальний незалежно від наявності вини (ст. 1187 ЦК України).

Шкода полягає в будь-якому знеціненні блага, що охороняється правом, а **майнова шкода** — у зменшенні майнової сфери потерпілого. Особа, яка пошкодила майно, зобов'язана відшкодувати її в натурі (наприклад, передати річ такого самого роду, полагодити пошкоджену річ) або завдані збитки в повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (ст. 1192 ЦК України).

Незалежно від способу відшкодування шкоди особа, яка заподіяла шкоду, на вимогу потерпілого відшкодовує її в повному обсязі, включаючи недоодержані доходи. Принцип повного відшкодування збитків передбачає, що збитки (пряма та упущена вигода) підлягають відшкодуванню з урахуванням офіційного індексу інфляції. Якщо після прийняття судом рішення про відшкодування збитків їх розмір збільшився внаслідок підвищення цін на майно або роботи, кредитор не втрачає права пред'явити новий позов до винної особи.

Протиправність — це поняття, яке не визначено в цивільному праві. За загальним правилом будь-яке порушення чужого суб'єктного права визнається протиправним, якщо законом не визначено інше. Протиправність поведінки (дія або бездіяльність) означає лише будь-яке порушення чужого суб'єктивного права, наслідком якого є заподіяна шкода. Неправомірність поведінки може виявлятися й у тому, що заподіювач шкоди діяв поза межами, встановленими для його правомірної поведінки, і, отже, діяв проти законних прав інших осіб, порушуючи їх.

Законодавством встановлено обов'язок відшкодувати шкоду, завдану правомірними діями (наприклад, ст. 1166 ЦК України). За загальним правилом заподіяння шкоди правомірними діями, тобто коли особа на законних підставах мала право заподіяти шкоду, не спричиняє відповідальності. Шкідливими, але не протиправними діями вважається здійснення професійних функцій особами деяких спеціальностей (наприклад, рятувники, які працюють на рятувальних станціях); заподіяння шкоди зі згоди потерпілого в межах, встановлених правовим актом (згода потерпілого на донорство, ст. 290 ЦК України); водночас згода потерпілого на заподіяння шкоди виключає протиправність лише тоді, коли вона сама собою правомірна (ст. 1166 ЦК України); здійснення свого права в межах, передбачених правовим актом (знищення будови не забороненим правовим способом).

Ці дії визнаються правомірними, що виключає як застосування заходів цивільно-правової відповідальності, так і обов'язок відшкодувати шкоду.

Не відшкодовується шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань. Шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі в разі необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується.

Якщо в разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію (ст. 1169 ЦК України).

Шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за тих умов не можна було усунути іншими засобами (крайня потреба), відшкодовується особою, яка її завдала.

Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла. Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоду в разі крайньої потреби, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, що завдала шкоду, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці, або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі (ст. 1171 ЦК України).

Причинний зв'язок — обов'язкова умова виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди. Для цього слід довести, що протиправна поведінка передувала настанню шкідливих наслідків, а безпосередньо шкідливі наслідки є результатом протиправної поведінки.

Вина так само є обов'язковою умовою виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди. Форма вини заподіювача шкоди при розгляді спорів про відшкодування шкоди із цивільно-правових зобов'язань значення не має. Особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкоду завдано не з її вини (п. 2 ст. 1166 ЦК України). Винятки з цього загального правила встановлені законом: відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або органом місцевого самоврядування, їхніми посадовими або службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень, відбу-

вається незалежно від вини вказаних органів або осіб (ст. 1173, 1174 ЦК України).

Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України).

Деякі особливості має відшкодування шкоди, завданої малолітньою та неповнолітньою особою. Шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла віку 14 років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухиляння ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою (ст. 1178 ЦК України). Неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо не доведе, що шкоду було завдано не з його вини (ст. 1179 ЦК України).

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договори підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку (ст. 1187 ЦК України).

7.5. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ

Загальні засади відповідальності за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю фізичної особи.

Особливості відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю фізичної особи внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок смерті потерпілого.

Порядок відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю фізичної особи внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я або смерті.

Загальні засади відповідальності за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю фізичної особи

Цей вид деліктних зобов'язань має специфічні риси, тому потребує окремого розгляду.

Протиправність діяння в цьому виді деліктних зобов'язань полягає в тому, що будь-яке діяння, яким заподіюється шкода життю та здоров'ю фізичної особи, як правило, завжди визнається протиправним. Життя та здоров'я фізичної особи завжди визнаються вищою соціальною цінністю, а правовідносини, які опосередковують відповідні блага, мають абсолютний характер. Однак в окремих прямо передбачених у законі випадках шкода, що заподіюється здоров'ю та життю особи, є правомірною (наприклад, необхідна оборона). При цьому протиправним вважається також заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини внаслідок неналежного виконання умов договору, наприклад, коли каліцтво чи інше ушкодження здоров'я або смерть завдані внаслідок неналежного виконання договору перевезення (ст. 1196 ЦК України).

Що ж до шкоди, то цим протиправним діянням фізичній особі заподіюється каліцтво чи інше ушкодження здоров'я або смерть. Поняття смерті законодавством не визначено. Під смертю слід розуміти певний стан організму фізичної особи, який посвідчується відповідним висновком компетентного медичного органу. Поняттям “каліцтво” охоплюються дві основні категорії: травма та професійне ушкодження здоров'я. Травма — це, як правило, одноразовий зовнішній вплив на організм, внаслідок чого йому заподіюється фізичне ушкод-

ження. Професійне захворювання характеризується як таке ушкодження здоров'я, що передбачене чинним законодавством і стало наслідком не одноразового, а систематичного та тривалого впливу на організм людини шкідливих факторів, що характерно для певного виду професії. Інше ушкодження здоров'я охоплює будь-яке не пов'язане з каліцтвом ушкодження здоров'я, що настало внаслідок так званого загального захворювання.

Особливість шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи, полягає в тому, що вона не може бути відшкодована в натурі й оцінена у грошовому еквіваленті. Тому об'єктом відшкодування буде не зазначена шкода, а лише майнові втрати, яких зазнала фізична особа внаслідок заподіяння цієї шкоди (ст. 1195 ЦК України). До таких витрат законодавством зараховується заробіток (дохід), втрачений особою внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також додаткові витрати, зумовлені необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка в момент заподіяння шкоди не працювала, розмір відшкодування визначається виходячи з розміру мінімальної заробітної плати.

Договором або законом може бути збільшено розмір відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Причинний зв'язок у цих деліктних зобов'язаннях має складний характер, його наявність слід доводити не лише між протиправним діянням та каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а й між цими ушкодженнями здоров'я і втратою життя та зазначеними майновими витратами.

Вина заподіювача шкоди в цьому деліктному зобов'язанні презумується аж поки він не доведе свою невинність.

Цей делікт поділяють на два підвиди залежно від благ, яким заподіюється шкода:

- відшкодування шкоди, завданої здоров'ю фізичної особи внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я;
- відшкодування шкоди, завданої внаслідок смерті потерпілого.

У разі заподіяння шкоди здоров'ю фізичної особи внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я їй відшкодовується заробіток (дохід), втрачений внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додат-

кові витрати, зумовлені необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань (договір перевезення тощо), підлягає відшкодуванню на підставах, встановлених ст. 1166 та 1187 ЦК України.

У ст. 1197 ЦК України встановлено правила визначення заробітку (доходу), втраченого внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка працювала за трудовим договором.

У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я малолітньої особи фізична або юридична особа, яка завдала їй шкоду, зобов'язана відшкодувати витрати на її лікування, протезування, постійний догляд, посилене харчування тощо. Після досягнення потерпілим 14 років (учнем — 18 років) юридична або фізична особа, яка завдала шкоди, зобов'язана також відшкодувати потерпілому шкоду, пов'язану із втратою або зменшенням його працездатності, виходячи з розміру встановленої законом мінімальної заробітної плати (ст. 1199 ЦК України).

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок смерті потерпілого, має певну специфіку. Насамперед закон визначає коло осіб, які мають право на відшкодування.

У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті.

Згідно зі ст. 1200 ЦК України шкода відшкодовується дитині до досягнення нею 18 років (учню, студенту — до закінчення навчання, але щонайдовше до досягнення ним 23 років); чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли встановленого законом пенсійного віку — довічно; інвалідам — на строк їх інвалідності; одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за дітьми, братами, сестрами, онуками померлого, — до досягнення ними 14 років; іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, — протягом п'яти років після його смерті.

Розмір відшкодування, обчислений для кожної з осіб, які мають право на відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, не підлягає подальшому перерахункові, крім таких випадків: народження дитини, зачатої за життя і народженої після смерті годувальника;

призначення (припинення) виплати відшкодування особам, що здійснюють догляд за дітьми, братами, сестрами, онуками померлого. Розмір відшкодування може бути збільшений законом.

Особа, яка завдала шкоди смертю потерпілого, зобов'язана відшкодувати особі, що зробила необхідні витрати на поховання та спорудження надгробного пам'ятника, ці витрати. Допомога на поховання, одержана фізичною особою, яка зробила ці витрати, до суми відшкодування шкоди не зараховується (ст. 1201 ЦК України).

7.6. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ТОВАРІВ, РОБІТ (ПОСЛУГ)

Загальні положення і підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Особи, зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Строки відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Загальні положення і підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)

Зміст цього зобов'язання полягає в тому, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостатньої або недостовірної інформації про них, має бути відшкодована продавцем, виготовлювачем товару, виконавцем робіт (послуг) у повному обсязі (ст. 1166 ЦК України).

Як і будь-який інший делікт, заподіяння шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), створює позадоговірне зобов'язання між заподіювачем шкоди та потерпілим. На правову природу зобов'язання, що виникає, не впливає той факт, що заподіювачі шкоди можуть перебувати в договірних відносинах. Тому слід розмежовувати їхні права та обов'язки, які реалізуються в межах договірних відносин, а також ті, регулювання яких відбувається поза межами договору.

До відносин, які регулюються ст. 1209–1211 ЦК України, належать ті, що виникають з договорів купівлі-продажу, майнового найму, побутового прокату, безоплатного користування майном, підряду, перевезення, комісії, схову тощо.

Суб'єктами права вимоги можуть бути як безпосередні покупці товару, замовники робіт (послуг), так і сторонні особи, до яких товар, результати виконання роботи (послуги) перейшли на належних правових підставах. Потерпілими можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Право вимагати відшкодування зазначеної шкоди належить кожному потерпілому незалежно від того, чи перебував він у договірних відносинах з виготівником (продавцем, виконавцем), і зберігається протягом

встановленого строку служби (терміну придатності), а якщо його не встановлено, — протягом десяти років з часу виготовлення товару (прийняття роботи, послуги). Проте шкода, завдана споживачеві будь-якими діями третіх осіб, підлягає відшкодуванню на загальних підставах.

Суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану внаслідок недоліків товарів, є продавець або виготовлювач товару. Шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, підлягає відшкодуванню, за вибором потерпілого, продавцем або виготовлювачем товару (ст. 1210 ЦК України).

Умови відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), загалом збігаються із загальними підставами відповідальності за відшкодування шкоди, хоча й мають специфічні ознаки.

Протиправність полягає у переданні покупцеві (замовнику) товару (роботи, послуги), який було виготовлено з порушенням вимог до його якості; наданні інформації про товари, роботи, послуги не в повному обсязі або неправдивої інформації.

Шкода як умова відповідальності певної специфіки у розглядуваних правовідносинах не має. Вона може полягати в пошкодженні, знищенні майна потерпілого, у витратах на відновлення здоров'я, втраті заробітку (доходу) у зв'язку зі зниженням (втратою) працездатності тощо. Майнова шкода відшкодовується в повному обсязі, за винятком випадків, коли законодавством не передбачено вищої міри відповідальності.

Обґрунтування розміру шкоди, що належить до відшкодування, є обов'язком потерпілого. При визначенні розміру збитків, заподіяних втратою, пошкодженням майна, слід виходити з його роздрібної ціни в торговельних організаціях певної місцевості (з урахуванням зносу) або з оцінки, зробленої безпосередньо споживачем чи узгодженої сторонами при укладенні договору.

Шкода відшкодовується незалежно від вини продавця (виготовлювача) товару або виконавця послуг (робіт).

Продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) звільняється від відповідальності лише у двох випадках: у разі виникнення шкоди внаслідок дії непереборної сили (ст. 1209 ЦК України); у разі порушення потерпілим встановлених правил користування (споживання), зберігання або транспортування товарів, робіт, послуг.

7.7. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З БЕЗПІДСТАВНОГО ПРИДБАННЯ АБО ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА

Загальні положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Співвідношення вимог щодо повернення безпідставно набутого майна з іншими вимогами захисту цивільних прав.

Повернення безпідставно набутого майна в натурі. Безпідставно набуте майно, що не підлягає поверненню.

Загальні положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави

Особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно й тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала (ст. 1212 ЦК України).

Ці зобов'язання визначаються як зобов'язання з безпідставного збагачення. Зобов'язання з безпідставного збагачення — це один з видів позадоговірних зобов'язань, до яких належать повернення помилково виплаченого боргу, якого насправді не було, отримання коштів за оренду чужого майна тощо. В усіх цих випадках отримувач майна або грошей не міг заперечувати проти вилучення у нього матеріальних цінностей, оскільки не мав підстав для його отримання.

У зобов'язанні з безпідставного збагачення кредитором є потерпіла особа, а боржником — набувач, особа, яка безпідставно набула майно або зберегла його.

Суб'єктами цього зобов'язання можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, держава, територіальні громади.

Предметом вимоги потерпілого за цим зобов'язанням можуть бути лише речі, визначені родовими ознаками, майнові права, гроші, цінні папери на пред'явника.

Положення про зобов'язання з безпідставного збагачення застосовуються також до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином; витребування майна власником із чужого незаконного володіння; повернення виконаного однією зі сторін у зобов'язанні;

відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна (ст. 1213 ЦК України). Крім того, особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави. З цього часу вона відповідає також за допущене нею погіршення майна.

Однак законом передбачено, що особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, має право вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно від часу, з якого вона зобов'язана повернути доходи (ст. 1214 ЦК України).

Законодавчо встановлено заборону на повернення, витребування майна як безпідставно набутого (ст. 1215 ЦК України). Не підлягають поверненню безпідставно набуті заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб для існування, якщо їх виплата здійснена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача; інше майно, якщо це встановлено законом.

Завдання для практичних занять

1. Гр-н Пащенко, ішовши вулицею, наступив на покинуту на тротуарі шкірку від банану, послизнувся і, падаючи, штовхнув гр-ку Петрову, яка від падіння покалічилася.

Питання:

Чи виникла підстава покласти на Пащенко обов'язок відшкодувати Петровій збитки, спричинені каліцтвом?

2. Гр-н Антонюк пред'явив позов до суду про стягнення 50 тис. грн з ПП «Золотий дракон». У позові зазначалося, що в серпні 2003 р. його кінь загинув у конюшні цього підприємства. Працівники ПП зауважили, що кінь загинув внаслідок хвороби. Позивач просив стягнути зазначену в позові суму, що становить вартість коня за ринковими цінами. Суд, розглянувши справу, дійшов висновку, що кінь загинув з вини її власника і в позові відмовив.

Питання:

1. Проаналізуйте справу.
2. Визначте суб'єкт відповідальності.

3. У ніч на 17 вересня 2003 р. було затоплено підвальне приміщення магазину, внаслідок чого пошкоджено 20 пар взуття за ціною 600 грн кожна. На ремонт затопленого приміщення було витрачено 5000 грн. Як з'ясувалося, наймач Леонов, що мешкав над затопленим приміщенням, залишив кран з гарячою водою відкритим, що й спричинило аварію. Леонов вважав, що він не затоплював приміщення, оскільки гарячу воду планували подати тільки за два дні, а подали раніше, ніж за графіком.

Питання:

Як слід вирішити спір?

4. При перетині митного кордону України у гр-на України Валентова, що виїздив за кордон тимчасово, було виявлено набір золотих годинників у кількості 5 шт., які було не занесено до митної декларації. Після складення акту працівники митниці заявили, що за зазначене правопорушення годинники підлягають конфіскації. Валентов звернувся до юридичної консультації з проханням надати йому роз'яснення та допомогу в захисті його права.

Питання:

Як слід вирішити справу з позицій юрисконсульта?

5. Перебуваючи за кермом маршрутного таксі водій АТП-1212 Іваненко здійснив наїзд на пішохода. У результаті розслідування транспортної пригоди встановлено, що постраждалий пішохід Гойко перебував у стані сильного алкогольного сп'яніння, зупинився на узбіччі в кучугурі снігу, де хотів пережити наближення маршрутного таксі, але послизнувся і потрапив під колеса автомобіля. Внаслідок цього Гойко отримав перелом ребер, струс мозку і перебував на стаціонарному лікуванні.

Питання:

1. *Визначте суб'єктів відповідальності.*
2. *Визначте порядок і розмір відшкодування.*

6. Гр-ка Демидова йшла парком. На неї напала собака породи буль-тер'єр, що належала гр-ну Самойлову, пошкодила на ній пальто і покусала. Пальто ремонту не підлягало, а ушкодження від укусів були значними. Гр-ка Демидова пройшла курс лікування в лікарні впродовж трьох тижнів. Після цього Демидова звернулася до власника собаки з вимогою відшкодувати їй шкоду в сумі 30 тис. грн (таку суму становила сукупна вартість пальто, черевиків, а також перебування в лікарні та моральна шкода). Самойлов відмовився відшкодувати шкоду.

Питання:

1. *Як слід вирішити спір?*
2. *Визначте розмір, підстави та умови відповідальності.*
3. *Що таке джерело підвищеної небезпеки?*

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 р. // www.liga.net.
4. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
5. Закон України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 р. // www.liga.net.
6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 46–47.
7. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину неправопосередніми діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. // www.liga.net.
8. Правила роздрібної торгівлі алкогольними напоями: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. // Уряд. кур'єр. — 1996. — 14 жовт.;

Навчальна

9. Азімов Г. Н. Забезпечення виконання зобов'язань: Навч. посіб. — Х., 1995.
10. Белякова А. М. Возмещение вреда, причиненного личности. — М., 1965.
11. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты). — М., 1976.
12. Гражданское право: Учебник /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2002.
13. Гражданское право Украины: В 2 ч. /Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Харьков: Основы, 1996.
14. Емельянов В. П. Гражданское право Украины: Практ. пособие. — Харьков: Консум, 2000.

15. *Загорулько А. И.* Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. — Харьков, 1996.
16. *Зобов'язальне право*: Навч. посіб. / За ред. проф. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
17. *Иоффе О. С.* Обязательственное право. — М., 1975.
18. *Игнатенко В.* Договірні та позадоговірні зобов'язання // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11.
19. *Майданик Р.* Забезпечувальне право власності // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 1.
20. *Малеин Н. С.* Возмещение вреда, причиненного личности. — М., 1965.
21. *Новицкий И. В., Луниц Л. А.* Общее учение об обязательстве. — М., 1950.
22. *Новоселова Н.* Обязательства из неосновательного приобретения (сбережения) имущества в практике арбитражных судов // Хозяйство и право. — 1995. — № 7.
23. *Повышение* роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Под ред. Я. Н. Шевченко. — К., 1988.
24. *Смирнов В. Т., Собчак А. А.* Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. — Л., 1983.
25. *Сумской Д.* Вина как условие гражданско-правовой ответственности юридического лица // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 8.
26. *Цвйгерт К., Кетц Х.* Неосновательное обогащение // Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. — М., 1998. — Т. 2.
27. *Церетели Т. В.* Деликты создания опасности // Сов. государство и право. — 1970. — № 8.
28. *Цивільне право України*: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
29. *Цивільне право України. Академ. курс*: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.
30. *Шимон С. І.* До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: Зб. наук. ст. — К., 1996. — Вип. 1.

СПАДКОВЕ ПРАВО

8.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СПАДКУВАННЯ

Загальні положення спадкового права. Поняття та види спадкування. Правове положення спадкодавців та спадкоємців. Види та склад спадщини. Відкриття спадщини. Місце відкриття спадщини.

Право на спадкування. Усунення від права на спадкування.

Спадщина. Особливості спадкування деяких видів майна.

Обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця.

Спадкове право — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку зі спадкуванням. **Спадкуванням** називається перехід цивільних прав і обов'язків померлого громадянина (спадкодавця) до інших осіб — спадкоємців.

Умови і порядок спадкування регулюються правовими нормами, сукупність яких становить особливий інститут цивільного права, що становить спадкування. Нормами спадкового права встановлено дві підстави спадкування: за законом і заповітом. При спадкуванні за законом спадкодавець не виражає своєї волі щодо спадщини, тому воно переходить до осіб, коло яких вичерпне й визначене в законі. Спадкування за заповітом відбувається відповідно до розпоряджень спадкодавця.

Спадкування — це перехід прав та обов'язків фізичної особи (спадкодавця) після її смерті до спадкоємців відповідно до норм спадкового права.

Спадкування характеризується певними ознаками.

До підстав спадкування належать закон і заповіт, але для спадкування необхідний ще комплекс передбачених законом юридичних фактів;

До ознак спадкування належить єдність перехідних прав та обов'язків, тобто таких, що становлять одне ціле. Їх об'єднують одним терміном — спадщина, або спадкова маса. Майнові права, що переходять до спадкоємця, називаються **спадковим активом**, а обов'язки — **спадковим пасивом**.

Перехід прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємця відбувається порядком спадкового правонаступництва: переходять усі права; неможливо одні права прийняти, а від інших відмовитися.

Спадкові правовідносини виникають у разі смерті громадянина чи оголошення його у встановленому законом порядку померлим. З цими юридичними фактами закон пов'язує виникнення у спадкоємців суб'єктивного права на прийняття спадщини, а в усіх інших випадках — обов'язку не перешкоджати їм у здійсненні цього права. Спадкові правовідносини мають абсолютний характер і спрямовані на спадкоємство цивільних прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до інших (спадкоємців). Прийнявши спадщину, спадкоємець стає учасником таких самих правовідносин, суб'єктом яких раніше був спадкодавець.

Виникнення спадкових правовідносин називається **відкриттям спадщини**.

Склад спадщини має певні особливості. До нього входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися з його смертю (ст. 1218 ЦК України).

Згідно зі ст. 1219 ЦК України до складу спадщини не входять права та обов'язки, нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- особисті немайнові права;
- право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- права на аліменти, пенсію, допомогу або інші встановлені законом виплати;
- права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК України.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (ст. 1220 ЦК України). Якщо впродовж однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з цих осіб.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому разі спадщина так само відкривається одночасно й окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини стає місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна (ст. 1221 ЦК України). Визначення місця відкриття спадщини важливе тому, що саме за ним здійснюються заходи охорони спадкового майна та видаються свідоцтва про право на спадщину.

Спадкодавцем може бути лише фізична особа. Якщо йдеться про спадкування за заповітом, то спадкодавцем може бути лише дієздатна особа, яка розуміє значення своїх дій і може ними керувати.

Відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Право на спадкування виникає в день відкриття спадщини.

Законом визначені випадки усунення спадкоємців від права на спадкування (ст. 1224 ЦК України). Не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя. Це положення не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом.

Не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести в нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини, батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими недійсний або визнаний таким за рішенням суду. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуте ними за час цього шлюбу.

За рішенням суду особа може бути усунута від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від подання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво перебував у безпорадному стані.

8.2. СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ ТА ЗАПОВІТОМ. СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

Спадкування за заповітом. Поняття заповіту. Право на заповіт та право заповідача на призначення спадкоємців.

Заповідальний відказ. Право заповідача на заповідальний відказ. Предмет заповідального відказу.

Заповіт з умовою.

Заповіт подружжя. Встановлення сервітуту в заповіті.

Загальні вимоги до форми заповіту. Посвідчення нотаріусом секретного заповіту.

Тлумачення заповіту. Недійсність заповіту.

Спадкування за законом. Порядок реалізації спадкових прав. Черговість спадкування за законом. Зміна черговості одержання права на спадкування. Розмір частки у спадщині спадкоємців за законом.

Здійснення права на спадкування. Прийняття спадщини. Строки для прийняття спадщини. Право на відмову від прийняття спадщини. Перехід права на прийняття спадщини.

Відумерлість спадщини. Пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців. Охорона спадкового майна. Управління спадщиною.

Виконання заповіту. Призначення виконавця заповіту. Повноваження виконавця заповіту. Контроль за виконанням заповіту. Строк чинності повноважень виконавця заповіту.

Оформлення права на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину. Державна реєстрація права на спадщину.

Спадковий договір. Поняття, зміст, сторони у спадковому договорі. Форма спадкового договору. Забезпечення виконання спадкового договору. Розірвання спадкового договору.

Спадкування за заповітом

Відповідно до ст. 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

Заповіт — це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. По суті заповіт є одностороннім правочином — дією однієї сторони, яку може представляти одна або кілька осіб (ч. 3 ст. 202 ЦК України). Зазвичай заповіт складається однією особою. Цивільний кодекс України передбачає складення так званого **спіль-**

ного заповіту. До нього належить заповіт подружжя (ст. 1243 ЦК України). Заповіт має на меті настання певних юридичних наслідків: передання прав та обов'язків спадкодавця іншій особі — спадкоємцю.

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (п. 1 ст. 1234 ЦК України). Це право здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника забороняється.

Заповідач визначає зміст заповіту та його основні положення. Він може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (ст. 1235 ЦК України). Завповідач має право визначити обсяг спадщини, зробити заповідальний відказ, покласти на спадкоємців інші обов'язки, встановити в заповіті сервітути, а також скасувати або змінити заповіт.

Завповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу, яка належить до спадкоємців за законом. У такому разі ця особа позбавляється права на спадкування.

Право спадкоємця деякою мірою обмежено законом: заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини (п. 3 ст. 1235 ЦК України).

Завповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які належать йому на момент складання заповіту, а також права та обов'язки, які можуть належати йому в майбутньому. Він має право також скласти заповіт щодо всієї спадщини або її частини.

Завповідач має право зробити в заповіті заповідальний відказ (легат). Відказоодержувачами можуть бути особи, які належать, а також не належать до спадкоємців за законом (ст. 1237 ЦК України). Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини.

Завповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, або до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Завповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена в заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Умова, визначена в заповіті, повинна існувати на час відкриття спадщини (ст. 1242 ЦК України).

Заповідач має право призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунутий від права на спадкування, а також у разі відсутності умов, зазначених у заповіті (ст. 1242 ЦК України).

Спадкодавець має право встановити в заповіті сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб (ст. 1246 ЦК України). Відповідно до цього володілець сервітуту набуває право користування чужим майном, яке за заповітом переходить до іншої особи — спадкоємця (ст. 403 ЦК України).

Заповідач своїм особливим розпорядженням може призначити виконавця заповіту — фізичну або юридичну особу як серед спадкоємців, так і серед тих, хто не є спадкоємцем (ст. 1286 ЦК України).

Виконавець заповіту зобов'язаний вжити заходів охорони спадкового майна, а також повідомити спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини; вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань; управляти спадщиною; забезпечити одержання кожним зі спадкоємців частки спадщини, яка визначена в заповіті; забезпечити одержання частки у спадщині особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Виконавець заповіту зобов'язаний забезпечити виконання спадкоємцями дій, до яких вони були зобов'язані заповітом. Повноваження виконавця заповіту посвідчуються документом, який видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини (ст. 1290 ЦК України).

Повноваження виконавця заповіту доволі широкі, тому для запобігання зловживанню його дії потребують певного контролю з боку заінтересованих осіб, насамперед спадкоємців (ст. 1292 ЦК України).

Відповідно до ст. 1293 ЦК України спадкоємці, їхні законні представники, а також орган опіки та піклування мають право оскаржити до суду дії виконавця заповіту, якщо вони не відповідають цьому Кодексу, іншим законам, порушують інтереси спадкоємців.

Заповіт подружжя — це новий різновид заповіту, що вперше передбачений Цивільним кодексом України 2003 р. (ст. 1243). Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Важливо, що такий заповіт може бути складений лише щодо майна, яке належить подружжю на праві

спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті. Таким чином, спадщина в цьому разі не відкривається, у спадкоємців не виникає право на спадкування. Тільки після смерті останнього з подружжя право на спадкування мають особи, зазначені подружжям у заповіті. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя.

Дійсність заповіту безпосередньо пов'язана з додержанням відповідної форми (ст. 1247 ЦК України). Заповіт складається в письмовій формі із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до ч. 4 ст. 207 ЦК України.

Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст. 1251, 1252 ЦК України.

Відповідно до ст. 1248 ЦК України нотаріус посвідчує заповіт, написаний заповідачем власноруч або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. На прохання особи нотаріус може записати заповіт з її слів власноруч або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним. Якщо заповідач через фізичні вади не може самостійно прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (ст. 1253 ЦК України).

Для якнайповнішого захисту інтересів заповідача і збереження таємниці заповіту передбачається можливість складення секретного заповіту, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом (ст. 1249 ЦК України).

Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача. Нотаріус ставить на конверті власний посвідчувальний напис, скріплює печаткою, у присутності заповідача поміщає його в інший конверт і опечатує.

Одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення у друкованих засобах масової інформації. У присутності заінтересованих осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, і оголошує його зміст.

Законом передбачена можливість тлумачення заповіту (ст. 1256 ЦК України). Заповіт може тлумачитися після відкриття спадщини безпосередньо спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК України.

Заповіт може бути визнаний недійсним у випадках, передбачених ст. 1257 ЦК України. Так, заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, вважається нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

Спадкування за законом

Спадкування за законом виникає тоді, коли воно не змінено або не скасовано спадкодавцем у заповіті. У Цивільному кодексі України 2003 р. значно розширено коло спадкоємців за законом шляхом збільшення кількості черг спадкоємців (ст. 1261–1265 ЦК України). Розширено також кількість осіб, які мають право спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України).

Держава або особи публічного права за загальним правилом не визнаються законними спадкоємцями фізичної особи. Лише в разі відсутності спадкоємців за заповітом і законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття спадщина може переходити у власність особи публічного права — територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Для цього суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування, яка подається після спливу одного року після відкриття спадщини (ст. 1277 ЦК України).

Відповідно до ст. 1258 ЦК України спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово, кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених ст. 1259 ЦК України.

У ст. 1261–1265 ЦК України передбачається п'ять черг спадкоємців.

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спад-

кодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, хто його пережив, і батьки.

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця.

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження безпосередньо спадкодавця не входить до цього числа. У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше п'яти років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів для існування.

Згідно зі ст. 1259 ЦК України черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере в ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Законодавством передбачено також, що фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, за рішенням суду може одержати право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона тривалий час опікувалася, матеріально забезпечувала, подавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво перебував у безпорадному стані.

У ст. 1267 ЦК України визначається, що розміри часток у спадщині кожного зі спадкоємців за законом рівні. Але це правило може бути змінено, якщо спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, змінять розмір частки у спадщині когось із них. Спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, так само можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Здійснення права на спадкування

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її (ст. 1268 ЦК України). Прийняття спадщини та відмова від неї є односторонніми правочинами, в яких висловлюється воля однієї особи — спадкоємця.

Забороняється прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

Передбачено три способи прийняття спадщини (ст. 1268, 1269 ЦК України).

Перший спосіб — фактичне прийняття спадщини. Спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї.

Другий спосіб стосується окремих категорій осіб. Зокрема, малолітня, неповнолітня, недієздатна особи, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених ч. 2–4 ст. 1273 ЦК України.

Третій спосіб стосується спадкоємців, які бажають прийняти спадщину і не належать до першої та другої категорій. Так, спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, повинен подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини.

Заяву про прийняття спадщини спадкоємець подає особисто. Особа, яка досягла віку 14 років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої чи недієздатної особи подають її батьки, усиновлювачі або опікун.

Для прийняття спадщини встановлюється строк шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини (ст. 1270 ЦК України). Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, для прийняття нею спадщини встановлюється строк три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.

У ст. 1273 ЦК України передбачено право на відмову від прийняття спадщини. Так, спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК України. Заява про відмову від прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною.

Якщо відмова від спадщини була зроблена під впливом помилки, обману, насильства тощо вона, як і будь-який інший правочин, може бути визнана недійсною судом.

Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом, а спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги (ст. 1274 ЦК України).

Законом встановлено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, відповідає за боргами спадкодавця (ст. 1281, 1282 ЦК України). Спадкоємці зобов'язані повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги. Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожний зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто в розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.

Як встановлено в п. 5 ст. 1268 ЦК України, незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Від моменту відкриття спадщини до моменту її переходу до спадкоємців існує певний період. У цей час спадщина вважається «лежачою» і важливе значення має здійснення заходів з охорони спадкового майна.

У ст. 1283 ЦК України щодо охорони спадкового майна встановлено: охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями. Нотаріус за місцем відкриття спадщини, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, відповідні органи місцевого самоврядування з власної ініціативи або за заявою спадкоємців вживають заходів з охорони спадкового майна.

Охорона спадкового майна триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини. Витрати на охорону спадкового майна відшкодовуються спадкоємцями відповідно до їхньої частки у спадщині.

Якщо спадкування здійснюється не лише за заповітом, а й за законом, виконавець заповіту, якого призначив спадкодавець, вживає заходів з охорони всієї спадщини (ст. 1284 ЦК України).

Якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, відповідний орган місцевого самоврядування в разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою.

Оформлення права на спадщину

Право на спадщину має бути оформлено в належний спосіб у порядку, встановленому законом. Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Якщо спадщину прийняли кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них із зазначенням імені та часток у спадщині інших спадкоємців (ст. 1296 ЦК України).

Спадкоємець, що прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Якщо спадщину, у складі якої є нерухоме майно, прийняли кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців (ст. 1297 ЦК України).

Свідоцтво є правовстановлюючим документом, на підставі якого здійснюється державна реєстрація нерухомого майна. Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна.

Спадковий договір

За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦК України).

Сторонами у спадковому договорі є відчужувач та набувач. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один з подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа (ст. 1303 ЦК України).

Спадковий договір укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню (ст. 1304 ЦК України).

Відповідно до ст. 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до або після відкриття спадщини.

Коли відчужувачем за спадковим договором є подружжя, то пред-

метом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя.

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором (ст. 1306 ЦК України).

Спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Спадковий договір конструктивно створений за принципами договору про довічне утримання. Проте вони мають певні відмінності. Основна з них полягає в часі виникнення у набувача права власності на майно. За договором довічного утримання це право виникає з моменту державної реєстрації нотаріально посвідченого договору, а за спадковим договором набувач стає власником майна лише після смерті відчужувача. За спадковим договором набувач буде зобов'язаний виконувати певні дії, спрямовані на забезпечення інтересів відчужувача: піклуватися про нього або інших осіб за його вказівкою, доглядати його майно, а також на відміну від договору довічного утримання дії набувача можуть мати не тільки майновий, а й немайновий характер.

Завдання для практичних занять

1. Подружжя Миколайкових мали сина, неповнолітню доньку, тітку, а також на їх утриманні вже впродовж трьох місяців перебував родич Петренко, 79 років, який весь час проживав спільно з ними. У травні 2003 р. Петренко помер. Після його смерті відкрилася спадщина загальною вартістю 150 тис. грн, включаючи предмети домашнього вжитку вартістю 20 тис. грн.

Питання:

1. Визначте коло спадкоємців.
2. Визначте вартість майна, яке отримає кожний спадкоємець.

2. Громадянка Двірko звернулася з позовом до Каліушко про поділ спадкового майна. Позивачка зазначала, що в серпні 2003 р. помер її та

відповідачів батько. Після смерті залишились будинок, гараж, дача та автомобіль. Двірко та Каліушко отримали свідоцтво про право на спадщину і в березні 2004 р. продали житловий будинок та гараж. Позивачка зазначала, що вона разом з відповідачкою вживала заходів для збереження будинку, наглядала за ним та обробляла земельну ділянку біля нього, тому її потрібно вважати такою, що прийняла спадщину.

?

Питання:

1. Як слід вирішити спір?
2. Які дії свідчать про прийняття спадщини?

3. У червні 2003 р. помер пенсіонер Валько. Після його смерті залишилися недобудований житловий будинок, гараж, автомобіль, телевізор, меблі та бібліотека. У пенсіонера було два сини від різних дружин, які проживали за межами України і допомоги Валько не подавали. За життя Валько був членом КСП і мав майновий пай у розмірі 20 тис. грн, а також йому було не виплачено пенсію за три останні місяці життя.

?

Питання:

1. Визначте майно, яке успадкують закликані до спадкування сини померлого.
2. Проаналізуйте ситуацію з позицій права.

4. У листопаді 2003 р. померла гр-ка Давидова, за заповітом якої все належне їй майно мало перейти до племінниці Леонової. У червні 2003 р. Давидов (син померлої) подав заяву в нотаріальну контору за місцем відкриття спадщини такого змісту: «Я пропустив шестимісячний строк для прийняття спадщини і не буду звертатися до судових органів за його продовженням».

?

Питання:

1. Визначте зміст понять «прийняття спадщини», «відмова від прийняття спадщини», «неприйняття спадщини».
2. Чи має правове значення заява Давидова?
3. Проаналізуйте ситуацію з позицій права.

Список використаної та рекомендованої літератури

Нормативна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України. — К., 2003.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. — К., 1963 (з наступними змінами).
4. Сімейний кодекс України. — К., 2002.
5. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. // www.liga.net.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами України справ про спадкування» від 24 червня 1983 р. // 36. постанов Пленуму Верховного Суду України, 1963–1995. — К., 1995. — Ч. 1.

Навчальна

7. Жигалкин И. Наследственные очереди в новом Гражданском кодексе Украины // Підприємництво, господарство і право. — 2002 — № 9. — С. 59.
8. Ромовська З. Сімейний кодекс України: Наук.-практ. коментар. — К.: Ін Юре, 2003.
9. Сімейне право України: Підруч. / За ред. В. С. Гончарука. — К.: Істина, 2002.
10. Фурса Є. Основні терміни спадкового права // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 3. — С. 40.
11. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. — К., 2002.
12. Цивільне право України: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
13. Цивільне право України. Академ. курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Загальні положення про зобов'язання.
2. Уступка вимоги і переведення боргу.
3. Припинення зобов'язань.
4. Способи забезпечення виконання зобов'язання.
5. Договір. Порядок укладення договору.
6. Договір купівлі-продажу.
7. Договір найму.
8. Договір найму житлового приміщення.
9. Договір побутового прокату.
10. Договір лізингу і його види.
11. Договір підряду.
12. Договір підряду на капітальне будівництво.
13. Договір побутового замовлення.
14. Договір страхування.
15. Поняття, види і форми страхування.
16. Види договорів перевезення.
17. Договір охорони.
18. Договір зберігання і його види.
19. Договір поставки.
20. Договір доручення.
21. Договір комісії.
22. Договір позички.
23. Розрахункові відносини.
24. Кредитні відносини.
25. Договір довічного утримання.
26. Позадовісні зобов'язання.
27. Зобов'язання із заподіянням шкоди.
28. Договір факторингу.
29. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування чужого майна.
30. Зобов'язання, що виникають з безпідставного придбання або збереження майна.
31. Спадкування за заповітом. Виконання заповіту.
32. Спадкування за законом.
33. Спадковий договір.
34. Особливості спадкування за договором.

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Перехід прав кредитора до третіх осіб і переведення боргу.
2. Відповідальність за порушення зобов'язань.
3. Договірні зобов'язання.
4. Факторинг. Франчайзинг.
5. Недоговірні зобов'язання.
6. Шлюбний договір (контракт).
7. Особисті та майнові права й обов'язки подружжя.
8. Усиновлення.
9. Опіка і піклування.
10. Спадкування за заповітом. Виконання заповіту.
11. Спадкування за законом.
12. Спадковий договір.
13. Загальні положення міжнародного приватного права.
14. Колізійні норми речового права.
15. Колізійні норми спадкування.

ТЕМИ КУРСОВИХ РОБІТ

1. Договір купівлі-продажу, його місце в системі цивільно-правових договорів.
2. Роздрібна купівля-продаж.
3. Договір поставки: поняття й відмінність (характерні ознаки) від інших договорів купівлі-продажу.
4. Договір поставки для державних потреб.
5. Договір купівлі-продажу нерухомості.
6. Договір оренди, його місце в системі цивільно-правових договорів.
7. Оренда будинків, споруд, майнових комплексів: істотні умови договору і його елементи.
8. Договір прокату.
9. Лізинг: поняття й види.
10. Договір найму житла.
11. Договір підряду: поняття й види.
12. Загальні положення транспортних зобов'язань.
13. Договір перевезення: особливості на різних видах транспорту.
14. Договір повітряного перевезення: істотні умови й система документів з оформлення.

15. Відповідальність сторін за договором перевезення вантажів, пасажирів, багажу.
16. Договір страхування: поняття й види.
17. Кредитний договір: поняття й види.
18. Договір позики.
19. Договір банківського вкладу та його законодавче регулювання.
20. Розрахункові зобов'язання: основні форми розрахунків, порядок здійснення.
21. Вексель як форма розрахунків.
22. Договір факторингу: поняття й особливості застосування.
23. Договір доручення.
24. Договір комісії.
25. Договір зберігання: поняття й види.
26. Договір комерційної концесії.
27. Поняття договору про довірче управління майном і його істотні умови.
28. Договір простого товариства.
29. Поняття зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди і їх місце в системі цивільно-правових зобов'язань.
30. Відшкодування шкоди, заподіяного життю і здоров'ю громадянина, майну чи громадянина юридичної особи.
31. Склад спадкоємних правовідносин: суб'єкти, об'єкти.
32. Відкриття спадщина: місце й час.
33. Спадкування за законом: випадки спадкування за законом.
34. Спадкування за заповітом.
35. Спадковий договір.

ЗМІСТ

Вступ	3
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	5
Розділ 1. Загальні положення цивільного права	5
1.1. Поняття цивільного права. Предмет, метод, принципи і система цивільного права. Функції цивільного права	5
1.2. Цивільне законодавство України.....	14
Завдання для практичних занять	18
1.3. Поняття, елементи і види цивільних правовідносин	22
1.4. Здійснення цивільних прав і виконання обов'язків	29
1.5. Захист цивільних прав та інтересів.....	32
Завдання для практичних занять	39
1.6. Об'єкти цивільних прав	42
Завдання для практичних занять	49
1.7. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права	55
Завдання для практичних занять	66
1.8. Юридичні особи	70
Завдання для практичних занять	73
1.9. Держава як суб'єкт цивільного права. Територіальні громади і Автономна Республіка Крим як суб'єкти цивільного права	75
1.10. Правочини: поняття і види. Умови чинності угод.....	78
Завдання для практичних занять	84
1.11. Представництво і довіреність	88
Завдання для практичних занять	90
1.12. Строки. Позовна давність.....	93
Завдання для практичних занять	96
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	<i>97</i>
Розділ 2. Особисті немайнові права фізичних осіб	103
2.1. Поняття особистих немайнових відносин і особистих немайнових прав фізичної особи	103
Завдання для практичних занять	107
2.2. Здійснення та захист особистих немайнових прав	109
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	<i>113</i>
Розділ 3. Право власності та інші речові права	116
3.1. Загальні положення про право власності	116
3.2. Речові права на чуже майно. Захист речових прав на чуже майно	127
3.3. Захист права власності	132

Завдання для практичних занять	135
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	139
Розділ 4. Право інтелектуальної власності	146
4.1. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних з творчою діяльністю	146
4.2. Авторське право і суміжні права	149
Завдання для практичних занять	152
4.3. Право промислової власності	153
Завдання для практичних занять	156
4.4. Правові засоби індивідуалізації учасників товарного обороту, товарів і послуг	158
Завдання для практичних занять	161
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	165
<i>Питання для самоконтролю</i>	168
<i>Вказівки до виконання контрольної роботи</i>	170
<i>Тематика контрольних робіт</i>	171
<i>Теми курсових робіт</i>	171
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА	173
Розділ 5. Зобов'язальне право	173
5.1. Поняття зобов'язання. Виконання і припинення зобов'язань	173
5.2. Забезпечення виконання зобов'язань	181
5.3. Відповідальність за порушення зобов'язань	190
Завдання для практичних занять	192
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	194
Розділ 6. Договірні зобов'язання	197
6.1. Поняття та умови договору. Укладення, зміна і розірвання договору	197
6.2. Купівля-продаж	206
Завдання для практичних занять	212
6.3. Договір міни (бартеру)	216
Завдання для практичних занять	219
6.4. Договір дарування	221
Завдання для практичних занять	226
6.5. Рента. Довічне утримання	228
Завдання для практичних занять	233
6.6. Найм (оренда)	235
Завдання для практичних занять	243
6.7. Позичка (договір безоплатного користування майном)	246
6.8. Підряд	249

Завдання для практичних занять	255
6.9. Послуги. Загальні положення	257
6.10. Транспортні договори	259
Завдання для практичних занять	264
6.11. Зберігання. Загальні положення про зберігання	266
Завдання для практичних занять	269
6.12. Договір страхування	271
Завдання для практичних занять	274
6.13. Договір доручення	276
6.14. Договір комісії	280
6.15. Управління майном	284
6.16. Правове регулювання кредитно-розрахункових відносин	289
Завдання для практичних занять	312
6.17. Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності	313
6.18. Договір комерційної концесії (франчайзинг)	316
6.19. Зобов'язання за спільною діяльністю	318
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	324
Розділ 7. Позадовігні зобов'язання	331
7.1. Публічна обіцянка винагороди	331
7.2. Вчинення дій у майнових інтересах без доручення	337
7.3. Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи. Зобов'язання, що виникають зі створення загрози життю, здоров'ю та майну	339
7.4. Загальні положення відшкодування шкоди	345
7.5. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю	350
7.6. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)	354
7.7. Зобов'язання з безпідставного придбання або збереження майна	356
Завдання для практичних занять	357
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	360
Розділ 8. Спадкове право	362
8.1. Загальні положення про спадкування	362
8.2. Спадкування за законом та заповітом. Спадковий договір	366
Завдання для практичних занять	375
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	377
<i>Питання для самоконтролю</i>	378
<i>Тематика контрольних робіт</i>	379
<i>Теми курсових робіт</i>	379

The proposed Manual succinctly sets out the main provisions of civil law in conformity with new civil legislation of Ukraine under the curriculum of the course «Civil Law of Ukraine,» teaching recommendations as to preparation for lectures, situational assignments for practical training based on real judicial precedents, recommended statutory and educational literary sources, test questions, themes of inspection tests and term papers.

The book is meant for students and professors of law departments, lawyers and all those who are interested in legal subjects.

Навчальне видання
Доліненко Людмила Олексіївна
Сарновська Світлана Олександрівна
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Educational Publication
Dolinenko, Liudmyla O.
Sarnovska, Svitlana O.
CIVIL LAW OF UKRAINE

Educational manual

Відповідальний редактор *С. Г. Рогузько*
Редактор *І. В. Хронюк*
Коректор *Т. К. Валицька*
Комп'ютерне верстання *Л. М. Пославська*
Оформлення обкладинки *М. В. Куліков*

Підп. до друку 05.04.05. Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 22.32 Обл.-вид. арк. 24,3. Тираж 5000 пр. (І завод). Зам. № 5-297

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ВАТ "Білоцерківська книжкова фабрика"
09117 Біла Церква-17, вул. Леся Курбаса, 4